

ISSN 1728-8940

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№4(60), 2017

Алматы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№4(60)

Алматы, 2017

ХАБАРШЫ

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

«Әлеуметтік және саяси ғылымдар»
сериясы
№4(60), 2017

2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:
ҚР ҰҒА корр. - мүшесі, филос.ғ.д., проф.
Р.Б. ӘБСАТТАРОВ

Бас редактордың орынбасары:
Г.О. Насимова – с.ғ.д., проф.

Редакция алқасы:
З.К. Шаукенова – а.ғ.д., проф.,
Г.С. Абдирайымова – а.ғ.д., проф.,
З.Ж. Жаназарова – а.ғ.д., проф.,
Лим Че Ван – PhD докторы, проф.
(Корея),
Н.П. Нарбут – а.ғ.д., проф. (Ресей),
И.А. Рау – филос.ғ.д., проф. (Германия),
Т.Ж. Қалдыбаева – а.ғ.д., проф.,
С.В. Решетников – с.ғ.д., проф.
(Белоруссия),
Лоранс Тен – PhD докторы, проф.
(Франция),
А.И. Шалтыков – с.ғ.д., проф.,
Н.Б. Сейсен – с.ғ.к., доцент
Е.А. Харьковщенко – филос.ғ.д., проф.
(Украина)
Н.П. Медведев – с.ғ.д., проф. (Ресей),
А.Ж. Мұқажанова – с.ғ.д., доцент
Ж.А. Нұрбекова – а.ғ.д., доцент
(жауапты хатшы)

© Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2017

Қазақстан Республикасының мәдениет
және ақпарат министрлігінде 2009 жылы
мамырдың 8-де тіркелген №10107-Ж

Басуға 14.03.2018 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 25.0 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 134.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

Нарбаев Б. Воспитание правовой культуры и прав казахстанского человека: политологические аспекты.....	3
Narbayev B. Education of legal culture and rights of the kazakhstan person: politological aspects	
Сүлейменов П.М., Сандықбаева У.Д. Әл-Фараби «Қайырымды қала» идеясының саяси-әлеуметтік негіздері.....	7
Suleimenov P.M. Sandykbayeva U.D. Socio-political foundations of the "Virtuous city" of al-Farabi	
Абсаттаров Г.Р. Права и свободы человека в контексте правовой культуры.....	14
Absattarov G. The rights and freedoms of the person in the context of legal culture	
Сайтова Н., Сейсебаева Р., Кенесов А.А. Social and Political Priorities in Attitudes of Kazakhstan Student Youth.....	19
Saitova N., Seisebayeva R., Kenesov A.A. Қазақстандық студент жастардың саяси санасындағы әлеуметтік-саяси басымдықтар	
Рахимова Г.Д. Об этнополитических реалиях в Центральной Азии.....	25
Rakhimova G.D. About socio-political basics of ethnopolicy in the countries of Central Asia	
Абсаттаров Г.Р. Эталон правового развития: политологическое осмысление.....	30
Absattarov G. Standard of legal development: politological judgment	
Сейсен Н.Б., Абдулманова Д.М. Ұлтаралық және дінаралық келісімнің қазақстандық үлгісінің кейбір мәселелері.....	36
Seisen N.B., Abdulmanova D.M. Some questions of the Kazakhstan model of interethnic and interreligious harmony	

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ
TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

Жаназарова З.Ж., Оспанова А.Н., Касимова Н.Ш. Социальные аспекты гуманитарного сотрудничества в рамках ШОС: проблемы и перспективы.....	41
Zhanazarova Z.Zh., Ospanova A., Kassimova N. Social aspects of humanitarian cooperation in the framework of the SCO: problems and prospects	
Артемьев А.И. 500-летие реформации и её историческая роль (социально-религиоведческий анализ).....	46
Artemyev A.I. the 500 th anniversary of the reformation and its historical role (social and religious analysis)	
Қабаева Ж.Ә. Қоғамдағы «Мен» және «Басқаның» арасындағы өзара қарым-қатынастың мәселелері (әлеуметтік-құрылымдық талдау).....	50
Kabayeva Zh. A The problems of the relationship in the society between the "I" and "The Other" (socio-systemic analysis)	
Анарбек Н., Нурбекова Ж.А. Essence of Basic principles of society's Spiritual values Reproduction (sociological analysis).....	54
Анарбек Н., Нурбекова Ж.А. Қоғамның рухани құндылықтарын өндіру ұстанымдары мазмұны (социологиялық талдау)	

Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Социологические и
политические науки»
№ 4(60), 2017

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
член-корр. НАН РК, д.филол.н., проф.
Р.Б. АБСАТТАРОВ

Зам. главного редактора:
Г.О. Насимова – д.полит.н., проф.

Редакционная коллегия:

З.К. Шаукенова – д.с.н., проф.,

Г.С. Абдирайымова – д.с.н., проф.,

З.Ж. Жаназарова – д.с.н., проф.,

Лим Че Ван – д. PhD, проф.

(Южная Корея),

Н.П. Нарбут – д.с.н., проф. (Россия),

И.А. Рау – д.филол.н., проф. (Германия),

Т.Ж. Калдыбаева – д.с.н., проф.,

С.В. Решетников – д.п.н., проф.

(Белоруссия),

Лоранс Тен – д. PhD, проф. (Франция),

А.И. Шалтыков – д.полит.н., проф.,

Н.Б. Сейсен – к.полит.н., доцент,

Е.А. Харьковщенко – д.филол.н., проф.

(Украина),

Н.П. Медведев – д.полит.н., проф.,

(Россия),

А.Ж. Мукажанова – д.полит.н., доцент,

Ж.А. Нурбекова – д.с.н., доцент

(ответ. секретарь)

© Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая, 2017

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации
Республики Казахстан
8 мая 2009 г. №10107-Ж

Подписано в печать 14.03.2018.
Формат 60x84 1/8.
Объем 25.0 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 134.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального
педагогического университета имени Абая

Джанкадыров С.С. Қазақстан Республикасының қайырым-
дылық ұйымдары мен олардың әлеуметтік қызметі:
әлеуметтік талдау..... 61
Zhankadyrov S.S. Charitable organizations and their activities
in the Republic of Kazakhstan: sociological analysis
Нурсултан М.У., Тайчикова К. Проблемы социально-
культурного развития Западного Казахстана: вторая
половина XX века..... 65
Nursultan M.U., Taichikova K. Problems of the socio-cultural
development of the western Kazakhstan: second half of the XX
century

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ
ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ
КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ
JOINT STUDIES OF SCIENTISTS OF KAZAKHSTAN
AND THE FOREIGN COUNTRY

Абсаттаров Р.Б., Рау И.А. Когда начинается человек.
первые три года жизни (социологическо-философские и
психологические аспекты)..... 71
Absattarov R.B., Rau I.A. When the person begins. First three
years of life (social-philosophical and psychological aspects)
Абсаттаров Р.Б., Рау И.А. Социологическо-философские и
педагогические аспекты китайской классической поэзии..... 82
Absattarov R.B., Rau I.A. Social-philosophical and
pedagogical aspects of the chinese classical poetry

ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ
ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ
TRIBUNE OF FOREIGN SCIENTISTS

Калкатаева С.К., Исаев К.И. Внедрение проектного
управления в государственной службе Кыргызской
Республики..... 96
Kalkataeva S.K., Isayev K.I. Implementation of project
management in the public service of the Kyrgyz Republic
Нетецкая Е.В. Социально-психологический анализ
символа..... 100
Netetska E.V. Socio-psychological analysis of symbol

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST

Абхари А., Шаукат Фарис. Ибн Хальдун – мыслитель
мирового уровня..... 105
Abhari A. Shawkat Faris. Ibn Khaldun is a global thinker
Батталов Д.Б. Жизнь нетрадиционных течений в
Казахстане: свидетели Иеговы..... 110
Battalov D.B. Life of Unconventional currents in Kazakhstan:
Jehovah's Witnesses
Каранова Ж.У. Феномен диаспоры..... 115
Karanova Zh.U. Diaspora phenomenon
Сеильбекова С.Д. Роль символического капитала в
молодежном предпринимательстве..... 120
Seilbekova S.D. the role of symbolic capital in youth
entrepreneurship
Калкатаева С.К. Некоторые вопросы государственной
службы Кыргызской Республики..... 124
Kalkataeva S.K. Some questions of the state service of the
Kyrgyz Republic

- Әбсаттаров Р.Б., Құсайынов Д.Ә.** Отандық әлеуметтанулық зерттеулердің бастаулары және оның Ж.Аймауытов дүниетанымындағы көріністері..... 130
Absattarov R.B., Kussainov D.U. Sources of domestic sociological researches and their reflection in Zh. Aymaulytov's outlook
- Сатершинов Б.М., Жүзей М.А.** Ислам және қазақтың дәстүрлі мәдениеті: инклюзивті дүниетүсінік..... 146
Satershinov B.M., Zhuzey M.A. Islam and Traditional Kazakh Culture: Inclusive Worldview
- Артемьев А.И., Давар А.А.** Ғылыми бірлестік және философиялық бірлестіктердің бүгінгі саясаттағы көрінісі
Әбсаттаров Р.Б., Шалтықов Ә.Е. Қазақ халқының зиялы азаматы..... 151
Absattarov R.B., Shaltykov A.I. Intellectual of the kazakh people
- Мадалиева Ж.** Мәдени құндылықтар ұғымының қалыптасуы мен мәні..... 163
Madaliyeva Zh. K. Formation and essence of a concept of cultural values
- Абсаттаров Г.Р.** Политическая природа правовой культуры..... 168
Absattarov G. The political nature of legal culture

**МЕРЕЙ ТОЙ
ЮБИЛЕЙ
ANNIVERSARY**

- Абсаттаров Р.Б., Шалтықов Ә.Е.** Ұлы заңгер, ғалым және парасатты саясаткер..... 181
Absattarov R.B. Shaltykov A.I. The great legislator, the science, and the political policy

АҚПАРАТ. ИНФОРМАЦИЯ. INFORMATION

- Сейсен Н.Б.** Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті мен Оңтүстік Кореяның Чоннам Ұлттық университетінің ынтымақтасуының көрінісі..... 190
Seisen N.B. Vision of Abay Kazakh national pedagogical university and South Korean university national university cooperation

РЕЦЕНЗИЯ. REVIEW

- Шалтықов А.И.** Об особенностях проблемы межэтнических и меэтнических отношений в Казахстане. Монография. «Этнос, религия толерантность». - Алматы: Ғылым, 2017 г., 360 с..... 192
Shaltykov A.I. On the peculiarities of the problem of inter-ethnic and meэethnic relations in Kazakhstan. Monograph. "Ethnos, religion. Tolerance. - Almaty: Gylum, 2017, 360 p.

¹ Білім және ғылым саласындағы қадағалау және аттестаттау Комитеті (БҒСҚАК) 2003 жылғы 26 маусымдағы №433-3 ж. бұйрығының негізінде Абай атындағы ҚазҰПУ-дың «Хабаршы» журналы «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясын саяси және әлеуметтанулық ғылымдар бойынша (23.00.00; 22.00.00 мамандықтары) диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялайтын басылымдар тізбесіне енгізілгені туралы хабарлайды.

² На основании приказа Комитета по надзору и аттестации в сфере образования и науки (КНАСОН) №433-3 ж. от 26 июня 2003 г. Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Социологические и политические науки» внесен в перечень изданий для публикации основных научных результатов диссертаций по политическим и социологическим наукам (специальность 23.00.00; 22.00.00).

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

МРНТИ 11.01.39

Б.Нарбаев¹

*¹доктор политических наук, профессор кафедры международных отношений
Университета международного бизнеса
Алматы, Казахстан*

ВОСПИТАНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ И ПРАВ КАЗАХСТАНСКОГО ЧЕЛОВЕКА: ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В статье рассматриваются политологические аспекты вопросов воспитания правовой культуры и прав казахстанского человека, которые еще недостаточно изучены в социально-политической науке. В статье отмечается, что основная задача воспитания правовой культуры – превратить права казахстанского человека одновременно в предмет познания и в практику. Невозможно достичь уважения к правам казахстанского человека и проводить их в жизнь, если не будут осознаны принципы, ощущаемые в многочисленных повседневных проявлениях.

Ключевые слова: политика, право, государство, права, свобода, культура, воспитание, знания, нравственность, правопорядок, закон, человек, учебное заведение, справедливость.

Аңдатпа

Б.Нарбаев¹

*¹саяси ғылымдарының докторы,
Халықаралық бизнес университетінің халықаралық қатынастар кафедрасының профессоры*

ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ТӘРБИЕЛЕУ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ АДАМДАРДЫҢ ҚҰҚЫҒЫ: САЯСИ АСПЕКТІЛЕРІ

Бұл мақалада әлеуметтік-саяси ғылымында әлі де жете зерттелмеген құқықтық мәдениетті тәрбиелеу және қазақстандық адамдардың құқығы мәселелерінің саяси аспектілері қарастырылады. Мақалада құқықтық мәдениетті тәрбиелеудің негізгі міндеті – қазақстандық адам құқығының бірауақытта таным пәніне және тәжірибеге айналдыру атап айтылған. Қазақстандық адамның құқығына және олардың өмірге асыру құрметіне жету мүмкін емес, егер принциптерін, көптеген күнделікті байқалатын сезімдерді саналы түрде ұғынбаса.

Түйін сөздер: саясат, құқық, мемлекет, құқығы, еркіндік, мәдениет, тәрбие, білім, құлықтылық, құқықтық, тәртіп, заң, адам, оқу орындары, әділдік.

Abstract

Narbayev B.¹

*¹doctor of political sciences, doctor of political sciences, professor of department of International relations,
University of the international business*

EDUCATION OF LEGAL CULTURE AND RIGHTS OF THE KAZAKHSTAN PERSON: POLITOLOGICAL ASPECTS

In article are considered the political aspects of questions of education of legal culture and the rights of the Kazakhstan person which are still insufficiently studied in socio-political science. In article it is noted that the main objective of education of legal culture – to turn the rights of the Kazakhstan person at the same time into a subject of knowledge and into practice. It is impossible to reach respect for the rights of the Kazakhstan person and to put them into practice if the principles felt in numerous daily manifestations aren't realized.

Key words: policy, right, state, rights, freedom, culture, education, knowledge, morality, law and order, law, person, educational institution, justice.

Прежде чем перейти непосредственно к анализу специфики воспитания культуры и прав человека в современном Казахстане, необходимо определить исходные принципы их теоретико-политологического анализа.

И в первую очередь необходимо напомнить об одном обстоятельстве, наличием которого и обусловлена главным образом, необходимость решения рассматриваемых вопросов. Современный этап развития казахстанской политико-правовой теории характеризуется множеством подходов к пониманию воспитания правовой культуры и прав человека. Практически каждый исследователь обсуждая проблемы, связанные с вопросами воспитания правовой культуры и прав человека, считает своим долгом дать собственное определение данным понятиям, справедливо полагая, что нечеткое, неоговоренное заранее использование столь широких и многозначных категорий может привести к путанице, дать возможность неправильной трактовки мысли автора.

Несмотря на множественность подходов, различные авторы в качестве обязательных компонентов воспитания правовой культуры и прав человека чаще всего называют: знания о политике и праве; отношение к политику, праву и нравственности; навыки политического и правового поведения.

Следует сказать, что проблемы повышения личностного уровня правовой культуры и прав казахстанского человека должны решаться государством с помощью целенаправленной деятельности по политическому, правовому просвещению граждан с целью усвоения имеющихся в казахстанском обществе юридических и политических норм, понятий, принципов, осознания сущности правовых, политических явлений. При этом требования права усваиваются не абстрактно, а конкретно, в соответствии с реальными социальными, политическими интересами и потребностями казахстанских людей в процессе их жизни и деятельности.

Процесс формирования, воспитания правовой культуры и прав казахстанского человека как явлений непосредственно связанные с правом, политикой, нравственностью, выступает феноменом культуры конкретного нашего общества, обусловлен особенностями нормативно-регулятивной системы упорядочения общественно-политических отношений. В казахстанском обществе исторически сложилось достаточно своеобразное отношение к правовой, политической реальности.

Президент Н.А. Назарбаев говорил: «При движении в число 30 развитых стран мира нам необходима атмосфера честной конкуренции, справедливости, верховенства закона и высокой правовой культуры» [1].

Воспитание правовой культуры и прав человека в Казахстане должно быть главной деталью всего общеобразовательного механизма в гарантирующем свободы государстве. Его целью должно быть развитие у молодого поколения страны осознания того, что есть общественная польза и уважение к закону, просвещение относительно прав и обязанностей гражданина во всей их полноте. Воспитание правовой культуры и прав казахстанского человека предполагает понимание правил демократической жизни и их глубинных оснований, знание общественно-политических институтов и их исторических корней, размышление об условиях и возможностях уважения человека и его прав как в современном Казахстане, так и в современном мире: справедливость, толерантность, солидарность, отказ от шовинизма, манкуртизма, расизма, стремление к демократическому устройству общества. Такое воспитание придаст учащимся Казахстана способность утверждать собственные требования свободы и справедливости, ответственно встречать проблемы и вызовы времени.

Зачастую в казахстанские вузы приходят выпускники средних учебных заведений, не обладающие даже минимальными представлениями, например, о гражданственности и правах человека. Они заканчивают вузы, в большинстве оставаясь столь же неграмотными в данном отношении. При всей возрастной специфике в гражданском, правовом и политическом просвещении казахстанских подростков и взрослых, в нем есть один общий принцип: оно предполагает духовно-практическое отношение к действительности, определенное изменение в ходе и в результате педагогического, воспитательного процесса не только познающего субъекта, но и познаваемого им объекта. В настоящей статье этот принцип выражен в системе методологических и методических подходов и рекомендаций. Критерии гражданского, правового, политического образования одинаковы для всех возрастных категорий Казахстана. Например, особо отметим понимание прав человека в Казахстане как универсального, исторически обогащающегося концептуального комплекса, а также стремление увязать теоретическое приобщение к данному понятию с мерами по вовлечению обучающихся в повседневную практику использования гражданских прав и свободы. Важен опыт объединения усилий различных дисциплин для распространения знаний о правовой культуре и правах человека.

Воспитание правовой культуры и культуры прав человека в Казахстане представляет необходимую сторону школьного, вузовского обучения, предполагающее одновременно получение ясного представ-

ления о данных правовой культуры и правах, приобщение к их защите и обеспечению уважения к ним. Воспитывать в духе правовой культуры и прав человека – значит учить тому, что к личности казахстанца, всегда следует относиться как к самоцели.

Свобода – это основное право человека в Казахстане. Казахский человек может использовать свои права и своей правовой культурой в той мере, в какой он пользуется своей свободой и правовой культурой. На этом праве основывается уважение, с которым следует относиться к каждой личности казахстанца [2].

Но уважение к личности казахстанца отнюдь не является врожденным и не возникает у казахстанского человека спонтанно: необходимо воспитание, которое необходимо начинать уже в начальной школе.

Воспитание правовой культуры и в духе прав человека в Казахстане сопряжено с трудностями. Самым младшим школьникам подчас трудно усваивать термины, понятий, связанные с этими правами и правовой культуры, их использование предполагает постепенность и тщательную продуманность педагогических и психологических действий.

Конечными целями воспитания правовой культуры и культуры прав человека являются, по существу, цели политического, этического порядка. Оно должно не побуждать учащихся следовать какому-то формальному образцу, но предоставлять им средства для понимания политических, правовых, этических проблем в жизни гражданина.

В связи с этим, следует сказать, что воспитание правовой культуры и прав казахстанского человека должно опираться на прочное усвоение соответствующего понятия. Знание правовой культуры и прав человека является условием уважения к ним. Поэтому первая задача в стране состоит в том, чтобы выделить понятия правовая культура и прав казахстанского человека, определить их содержание.

Следовательно, воспитание правовой культуры и прав казахстанского человека должно опираться на своеобразие и богатство самых рассматриваемых понятий. После осмысления истории оно позволяет критически анализировать область политического, выражать суждения о политическом и моральном. Проводимое неукоснительно, с опорой на достаточно проясненные ситуации, воспитание правовой культуры и культуры прав человека позволяет избавиться от унылого формализма, бесплодного морализаторства, ссылок на предопределенность поведения. Рассматриваемое воспитание должно быть общим делом различных учебных дисциплин.

Права казахстанского человека, принципы, на которых они покоятся (свобода, суверенитет, справедливость, законность, равенство, безопасность, терпимость и т.д.), декларирующие эти права документы затрагивают целый комплекс дисциплин, при том что воспитание правовой культуры имеет приоритет. Сумма знаний, связанных с правовой культурой и правами человека, должна быть усвоена методично и постепенно, на протяжении всего срока обучения, благодаря концептуальному и методологическому вкладу каждой дисциплины.

Воспитание правовой культуры должно преподаваться в средней школе на уроках истории, географии, литературы, обществоведения (Человек. Общество. Право). Воспитание правовой культуры должно опираться на признание и на применение принципов, обладающих всеобщей ценностью: права человека, достоинство индивида, уважение к себе и к другим людям, терпимость и солидарность, требования справедливости, свободы, демократии [3].

Основная задача воспитания правовой культуры – превратить права казахстанского человека одновременно в предмет познания и в практику. Невозможно достичь уважения к правам казахстанского человека и проводить их в жизнь, если не будут осознаны принципы, ощущаемые в многочисленных повседневных проявлениях.

Надо отметить, что в школьной жизни нашей стране следует изыскивать возможности для реализации принципов правовой культуры и прав человека. Необходимо стремиться прививать нашим учащимся чувство уважения к себе и к правам каждого человека в духе сотрудничества, солидарности, справедливости, понимания других людей. Такое воспитание может естественным образом подводить учащегося к тому, чтобы он занимал собственную позицию, и, в необходимых случаях, проявлял инициативу в его жизни как гражданина, в сопротивлении всем формам дискриминации, в размышлениях относительно проблем развития, мирного разрешения конфликтов и т.п.

Преподаватель, в функции которого входит воспитание правовой культуры, должен стремиться развивать у учеников чувство ответственности, вкус к коллективному действию, использовать все мероприятия, подготовляемые и проводимые в стенах учебного заведения, помогающие учащемуся шаг за шагом формировать свою личность свобододолюбивого человека и гражданина страны.

Воспитание правовой культуры и культуры прав человека предполагает обращение в учебном заведении к определенным инициативам и видам деятельности. Речь идет об использовании таких обстоятельств, которые помогают учащемуся реализовать ответственность, возложенную на него близкими людьми, вовлекают его в деятельность общественных работ и т.д.

В педагогической деятельности, связанной с приобщением учащихся Казахстана к правовой культуре и правам человека, необходимо руководствоваться следующим принципом: учебного заведения не следует превращать в место, где поощряется что-либо, позволяющее подвергнуть сомнению правовой культуры и права человека; эти права и правовая культура должны затрагивать учебного заведения именно в его качестве просветительного учреждения и в плане его эффективной деятельности как такового. Вместе с тем прогрессом в области правовой культуры и прав человека, и достижением в воспитании этих прав и правовой культуры будет любое, пусть даже самое скромное, но реальное продвижение, которое поможет учащимся активно участвовать в функционировании учебного заведения.

Следует сказать, что понимание правовой культуры и прав человека, и наличие практического опыта в данной области суть важные элементы подготовке казахстанской молодежи к жизни в демократическом и плюралистическом обществе. Это часть социального и политического воспитания, включающего в себя межкультурные и интернациональные аспекты понимания. Понятия, относящиеся к правовой культуре и правам человека, могут и должны усваиваться с самого раннего возраста. Дети уже в дошкольных учреждениях и в начальных классах могут приобретать в рамках группы опыт ненасильственного разрешения конфликтов и уважения к другим. Ознакомление казахстанской молодежи с наиболее отвлеченными понятиями в области правовой культуры и прав человека, в т.ч. с такими, которые предполагают понимание философских, политических и правовых понятий, может осуществляться на уровне средней школы, особенно в рамках таких дисциплин, как история, география, обществоведение (Человек. Общество. Право), литература и т.д.

Преподавание правовой культуры, прав человека и научение опыту их реализации в Казахстане следует выстраивать, делая упор на положительные аспекты; при многочисленности примеров нарушения и отрицания прав и свободы человека есть риск того, что у учащихся возникнут чувство беспомощности и уныния. Поэтому важно показывать им также достижения и успехи в данной области.

Цель изучения правовой культуры и прав человека в учебном заведении Казахстана – обеспечить понимание учащимися понятий справедливости, равенства, свободы, мира, чести, достоинства, прав и демократии, а также выработать положительное отношение к ним. Указанное понимание должно иметь интеллектуальный фундамент, но и также опираться на личный опыт и переживания. Поэтому важно, чтобы учебные заведения Казахстана представляли учащимся возможности для эмоционального вовлечения в область правовой культуры и прав человека, выражения связанных с ними чувств, привлекая средства театрального, изобразительного, музыкального искусств, литературы, используя аудиовизуальную технику и т.д.

Как известно, демократическое начала лучше всего усваиваются в демократических условиях, где поощряется практика участия, где можно откровенно высказывать мысли, спорить, где свобода выражения обеспечена учащимся и преподавателям, гражданам, царят справедливость и закон, правопорядок и правомерное поведение [4].

В заключении, следует сказать, что учебное заведение Казахстана должно привлекать к своей деятельности родителей и других членов местного сообщества. Необходимо, чтобы школьные, учебные учреждения республики работали в контакте как с государственными, так и с неправительственными организациями. Последние могут предоставлять информацию, материалы с описанием конкретных случаев, сообщать из первых рук сведения относительно успешных кампаний в защиту правовой культуры и прав и человеческого достоинства в стране.

Список использованных источников:

1. Назарбаев Н.А. *Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее* // *Казахстанская правда*. – 2014, 18 января.
2. *Конституция Республики Казахстан*. – Алматы: Юрист, 2017. – С. 8-9.
3. *Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года* // *Казахстанская правда*. – 2009, 27 августа.
4. Абсаттаров Г.Р. *Право. Политика. Сознание*. – Алматы: Ғылым, 2016. – С. 140-169, – С.238-241.

МРНТИ 11.09

П.М. Сүлейменов¹, У.Д. Сандықбаева²

¹саяси ғылымдарының кандидаты, доцент
әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
²философия ғылымдарының кандидаты,
әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
spirimbek@mail.ru
Алматы, Қазақстан

ӘЛ-ФАРАБИ «ҚАЙЫРЫМДЫ ҚАЛА» ИДЕЯСЫНЫҢ САЯСИ-ӘЛЕУМЕТТІК НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада автор, Әбу Насыр әл-Фарабидің «қайырымды қала» концепциясын саяси философиялық тұрғыдан негіздеп ғылыми теориялық жағынан жан-жақты қарастырылады. Әл-Фарабидің «қайырымды қала» концепциясында саясат, мемлекет және билік пен құқық туралы ойлар саяси философиялық тұрғыдан талқыланады мақаланың өзектілігіде осында. Автор әл-Фарабидің «қайырымды қала» концепциясын саяси философиялық негіздерін зерттеу қазіргі демократиялық қоғамды орнатуда актуальды болып табылады. Автор әл-Фарабидің «қайырымды қала» концепциясының саяси философиялық негіздері мен теориялық маңыздылығын ашу барысында ғылыми теориялық салыстырмалы зерттеу әдістерін қолданған. Сонымен қатар, әл-Фарабидің саяси философиялық мұрасында, бостандық, әділдік, және бақыт жайлы, адамдардың бір-біріне мейірімділігі туралы, ғылымдарды зерттеу туралы ойлары, адами қоғамдағы адамгершілікті жетілдіру қазіргі таңдада өз мәнділігін жоғалтқан жоқ. Өйткені әл-Фарабидің мемлекет, ел басқару жөніндегі тұжырымдары, әлеуметтік-этикалық саяси көзқарастары бүгінгі қоғам дамуы үшін де айрықша маңызды. Қазіргі таңда ғұламаның саяси көшбасшы және оның қайырымды қоғам, әділеттілік пен теңдік, бейбітшілікті сақтауға, әділетсіз істерді сынға алуы өз мәнділігін жойған жоқ. Осы тұрғыдан алғанда, әл-Фарабидің саяси философиялық негіздері өскелең ұрпақты адамгершілік пен әділеттілікке тәрбиелеуде құнды құрал болуы мүмкін.

Түйін сөздер: саясат, билік, мемлекет, фальсафа, басшы, даналық, адамгершілік, толыққан қоғам, «қайырымды» және «қайырымсыз» қала, т.б.

Аннотация

Сүлейменов П.М.¹, Сандықбаева У.Д.²
¹кандидат политических наук, доцент
Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби
²кандидат философских наук
Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ «ДОБРОДЕТЕЛЬНОГО ГОРОДА» АЛЬ-ФАРАБИ

В этой статье автор подробно рассматривает с научно-теоретической точки зрения политико-философские основы концепции «Милосердный город» аль-Фараби. В концепции аль-Фараби «Добродетельный город» обсуждаются вопросы политики, государства, власти и права с точки зрения политико-философии, в этом заключается актуальность статьи. Изучать политико-философские основы концепции аль-Фараби «Добродетельный город» является актуальным в современном построении демократического общества. Автор в ходе исследования теоретической значимости политико-философской основы концепции «Добродетельный города» аль-Фараби использовал сравнительный метод научной теории. К тому же, в политико-философском наследии аль-Фараби не потеряли свою значимость такие вопросы как свобода, честность, вопросы о счастье, милосердие людей к другу, мысли об изучении наук, развитие добросовестности и человечности. Потому что, мысли аль-Фараби о власти, социально-этические мысли не теряют свою значимость в развитии современного общества. В данный момент также являются важными вопросы политического лидера, добродетельное общество, вопросы равенства и справедливости, сохранение мира и благополучия и критика недобросовестных поступков. С этой точки зрения, политико-философские основы аль-Фараби могут быть инструментом в воспитании человечности и справедливости у подрастающего поколения.

Ключевые слова: политика, власть, государство, философия, глава, мудрость, человечность, полноценное общество, "добродетельный" и "недобродетельный" город, т.д.

Abstract

Suleimenov P.M.¹ Sandykbayeva U.D.²

¹candidate of Political Science,

Associate professor al-Farabi Kazakh National University

²Candidate of philosophy science, al-Farabi Kazakh National University

SOCIO-POLITICAL FOUNDATIONS OF THE "VIRTUOUS CITY" OF AL-FARABI

In this article, the author examines in detail from the scientific and theoretical point of view the political and philosophical foundations of the concept of the «virtuous city» al-Farabi. In the concept of al-Farabi «virtuous city». Issues of politics, state, power and law are discussed from the point of view of political philosophy, this is the relevance of the article. To study the political and philosophical foundations of the concept of al-Farabi "The virtuous city». is relevant in today's building of a democratic society. The author used the comparative method of scientific theory in the study of the theoretical significance of the political and philosophical basis of the concept of the «virtuous city» al-Farabi. Besides, in the political and philosophical heritage of al-Farabi, such questions as freedom, honesty, questions about happiness, people's mercy to each other, thoughts about studying sciences, development of conscientiousness and humanity have not lost their significance. Because, al-Farabi's thoughts about power, social and ethical thoughts do not lose their significance in the development of today's society. At the moment, the issues of a political leader, a compassionate society, issues of equality and justice, preservation of peace and prosperity and criticism of dishonest acts are also important. From this point of view, the political and philosophical foundations of al-Farabi can be an instrument in the education of humanity and justice in the younger generation.

Key words: the policy, power, state, philosophy, chapter, wisdom, humanity, full-fledged society, virtuous and trouble city, etc.

Кіріспе

Әл-Фарабидің толық аты-жөні – Әбунасыр Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Ұзлағ ибн Тархан әл-Фараби. Туған жері қазақтың ежелгі қаласы Отырарды арабтар Бараба-Фараб деп атап кеткен, осыдан барып ол Әбунасыр Фараби, яғни Фарабтан шыққан Әбунасыр атанған. Кейде оны жай ғана "Тархани" деп те атайды. Фараби оқуды өте ерте бастаған. Бастапқы білімді ол туған қаласы Отырарда алады, одан кейін Хорасанға барады. Кейінірек білімін онан сайын толықтыру мақсатында араб мәдениетінің орталығы Бағдатқа кетеді. Ғылым-білімге өте құмартқан зерек Фараби өте білімді адамдардан сабақ алған. Мәселен, медицина мен логиканы христиан оқымыстысы Юханна ибн Хайланнан, ал жаратылыстану ғылымдары мен грек тілін атақты аудармашы Әбу Башар Маттадан үйренеді. Бір нұсқада Фараби осы шәкірт шағында атақты оқымысты Абуәкір ибн Сиржбен жақын араласып, оған логиканы үйретіп, одан астрономияны үйренген деп айтылған. Фараби ғылымды көбінесе өз бетінше меңгеріп, аса зор табандылық көрсеткен, орасан мол табыстарға жеткен адам. Ол, әсіресе, грек ғылымы мен философиясын, ең әуелі Аристотельдің бай мұрасын игеруді қолға алған. Фараби түркі, араб, парсы, грек және басқа тілдерді жетік білген [1,152 б.].

Әл-Фараби философия саласы бойынша грек ойшылы Аристотельдің "Категориялар", "Метафизика", "Герменевтика", "Риторика", "Поэтика", бірінші және екінші "Аналитика", "Топикасы" және т.б. көптеген еңбектеріне түсініктемелер жазды. Сонымен қатар, өз тарапынан да көптеген ғылыми еңбектер жазған: «Философияны аңсап үйрену үшін алдын ала не білу қажеттілігі жайлы», «Ақылдың мәні туралы», «Музыканың үлкен кітабы», «Ғылымдар энциклопедиясы немесе тізбесі», «Кеменгерлік меруерті», «Мемлекет қайраткерлерінің нақыл сөздері», «Азаматтық саясат», «Бақытқа жету жолы» т.б. Міне осылай Фараби жұртқа мәлім оқымысты болып, шығыстың ұстазы деген дәрежеге көтерілді, және әлемнің екінші ұстазы атанды. Әл-Фарабидің қоғамдық-философиялық, жаратылыстану туралы ғылыми көзқарастары орта ғасырлардағы Таяу және Орта Шығыс елдеріндегі мәдениет, философиялық және ғылыми ой-пікірлердің даму нәтижесі болып табылады. Әл-Фарабидің ғылыми-философиялық көзқарастары мен бағыт-бағдарлары өте күрделі саяси-әлеуметтік және экономикалық жағдайларда қалыптасты. Әл-Фарабидің еңбектері күні бүгінге дейін өз мән-маңызын жоғалтқан жоқ. Әл-Фарабидің мемлекет, ел басқару жөніндегі тұжырымдары, әлеуметтік-этикалық саяси көзқарастары бүгінгі қоғам үшін де айрықша маңызды. Оның еңбектері еуропалық Ренессанстың өрлеуіне үлкен ықпал етті. Фараби Шығыс пен Батыстың ғылымы мен ежелгі мәдениетін табыстыруда зор рөл атқарды [2,8 б.]. Ойшыл еңбектерінің қаншама дәуірлер өтсе де маңыздылығын жоғалтпай келе жатқандығы, ондағы ойлардың даналығында, тереңдігінде болса керек. Жалпы алғанда тарихтың елегінен өткен философиялық ойлар ешқашан да ескірген емес, ондағы жинақталған дана ойлар біздің санамызға ой салып, соны көзқарастардың қалыптасуына ықпал етеді. Әл-Фараби шығармалары осындай өрісі кең, өресі биік еңбектер санатына жатады. Философиядағы тарихи сабақтастық өз жалғасын таба береді.

Әбу Насыр әл-Фарабидің еңбектерінде орта ғасырлық араб философиясында саясат, мемлекет және билік пен құқық туралы ойлар жан-жақты талқыланды. Саясат, мемлекет және билік арасындағы айырмашылықтарға көңіл бөлмеген араб философтары бұл ұғымдарды синонимдер ретінде бағалап саясат пен саяси ілімнің басқа варианттарын (нұсқаларын) ұсынды. Саяси мәселелерді қарастыруда араб-мұсылман философиясы көп жағдайда ежелгі грек философиясына, әсіресе Платон, Аристотельдің көзқарастарына сүйенді. Саясат, олардың көпшілігі үшін өздері «қайырымды қала» деп ат қойған идеалды мемлекет істері туралы ғылым болып саналды. Мұндай қалалар ретінде олар бірге тұрған, мақсаттары бір, бір басшылыққа бағынған шағын қауымнан бастап Араб халифатына дейінгі адамдар қауымдастығын түсінді. Грек дәстүрлерін мұсылманның саяси өмірімен байланыстыру араб-мұсылман философиясының барлық тармағында өз белгісін қалдырды [3,13 б.].

Зерттелу әдістері: Бұл мақаламызда, әл-Фарабидің «қайырымды қала» концепциясының саяси әлеуметтік негіздерін және теориялық маңыздылығын ашу негізінде ғылыми *инструмент* ретінде зерттеуде салыстырмалы теориялық зерттеу әдістерін қолданамыз. Сонымен қатар зерттеу барысында, шетелдік және отандық зерттеуші авторлардың еңбектеріндегі тақырыпқа байланысты жазған ой пікірлерін ғылыми негіз және дереккөзі ретінде пайдаланамыз. Мәтіндерге герменевтикалық және компаративистік, стилистикалық зерттеу әдістерін негізге аламыз.

Әл-Фарабидің «қайырымды қала» концепциясының саяси әлеуметтік тұрғыдан зерттеу барысында зерттелу негізіне сәйкес, тұлғаның саяси ерекшеліктері мен даму аспектілеріне байланысты феноменологиялық талдау әдістері де қолданылады.

Негізгі бөлім: Әл-Фарабидің саяси әлеуметтік философиясылық көзқарасы көпшілік жағдайда өзінің құндылығын сақтады және қазіргі қоғам даму үшін маңыздылығы өте зор. Әл-Фарабидің бірқатар трактаттары қоғамдық өмір туралы оқуға арналған («Азаматтық саясат», «Мемлекеттік қайраткердің афоризмдері», «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары», «Бақытқа жету жөніндегі кітап», «Бақыт жолдарын көрсету» және басқа шағын трактаттары) [4,231б.]. Араб философиясының атасы атанған әл-Фараби өзінің саяси философиялық теориясында қайырымды басқаруды сақтау мен оны ұйымдастырудың тәсілдерін, қала тұрғындарына қайырымдылық пен игіліктің қалай келетіндігін және бұл нәтижеге қандай жолмен жетуге болатындығын оқытып үйретеді деп атап көрсетті. Өзінің көзқарастарын ол «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы», «Мемлекеттік билеушінің нақыл сөздері» және «Азаматтық саясат» трактаттарында кеңірек баяндайды.

«Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы трактат» (арабша Китаб 'ара' 'ахл ал-мадина ал-фадила) Фарабидің негізгі еңбектерінің бірі, ол 948 жылы Мысырда жазылып аяқталды. 942 жылғы мәтіннің бірінші үлгісі «Китаб ас-сийаса ал-маданийя» жеке шығарма ретінде танымал болды. Трактатта ол Платонның ойлары әсерінен қоғамның дұрыс құрылымы, дұрыс заңдар және тұрғындардың дұрыс көзқарастарымен байланыстыра отырып, қайырымдыны саяси аспектіде зерттейді. Мұндай мінсіз қоғам «қайырымды қала» (мадина фадила) болып табылады.

Әл-Фарабидің қайырымды және қайырымсыз қалалар туралы ілімі түб тамырымен Платон және Аристотельдің мінсіз мемлекет және мемлекет түрлері туралы ілімінен бастау алады. Платон өзінің «Мемлекет» деген шығармасында мінсіз қаланың құрылымы туралы ойын білдірген. Оның «мінсіз қаласы» – сол кезде өмір сүрген мемлекеттерді сынға алу негізінде құрылған утопия. Алайда ол нақты болған мемлекеттермен белгілі бір байланысы болды, нақты мемлекеттердің сипаттары және белгілерін көрсетті. Платонның ойынша, мінсіз мемлекеттің негізгі қағидасы әділдік болды. Әл-Фараби адам іскерлігінің мақсаты – тек дұрыс танудың көмегі арқылы қол жеткізуге болатын бақыт деп есептейді. Ойшыл қоғамды мемлекетпен теңестірді. Қоғам – адамдық мүше. «Қайырымды қала тірі ағзаның өмірін сақтау үшін барлық мүшелері бір-біріне көмектесетін сау тән тәріздес» [5,134]. Әл-Фараби Платон және Аристотель сияқты қалалардың классификациясын көрсеткен. Ол мінсіз қаланы «адамның шынайы болып табылуымен байланысты, оның өмір сүруі, және оның өмірін сақтауы, тамаша заттарға қол жеткізуде адамдар бір-біріне көмектесетін қала» деп сипаттаған қаланың атауы «қайырымды қала». Өз уақытының барлық бірегей ойлары секілді, Фарабидің саяси тұжырымдамалары исламдық халифаттың шынайы бейнелеріне бағытталған араб мәдениетінің теориялық қағидаларына ұқсамады [6,125]. «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы» трактатында ол «қайырымды қалаға» былайша сипаттама берген: «Адамдардың бірлесуінің мақсаты шынайы бақытқа жету істерінде өзара көмек көрсететін қала, қайырымды қала болып табылады және бақытқа жету мақсатында адамдар бір-біріне көмек көрсететін қоғам, қайырымды қоғам болып табылады. Әл-Фараби қайырымды қаланы «барлық органдары өмір сүруін сақтап қалу және оның толық ету үшін көмектесетін» дені сау денсаулықпен теңестіреді. Платонның және Аристотельдің мінсіз мемлекеттеріне қарағанда әл-Фарабидің қайырымды қаласында қауымдар

көп. «Қайырымды қалада бес бөлігі бар: аса лайықты тұлғалар – ораторлар, есепшілер, батырлар және байлар. Аса лайықты тұлғаларға даналар жатады... Кейін дін қызметшілері және ораторлар, ал нақты айтқанда шешендер, ақындар, музыканттар, жазушылар... Есепшілер деген – есептейтіндер, геометрлер, дәрігерлер, астрологтар және соған сәйкестер. Батырлар – ол риториктар, күзетшілер... Байлар – ол қаладағы байлықты сатып алатындар, жериеленушілер, малшылар, сатушылар және оған сәйкес келетіндер» [7,305 б.]. Фараби бұл туралы былай дейді: «Әр адам өзінің табиғаты бойынша былай орналасқан, адам өзінің өмір сүруі және жоғары дамуға қол жеткізу үшін және жалғыз өзі қол жеткізе алмайтын көптеген заттарға және оның мұқтаждылығын ескере отырып қандай-да бір затты бере алатын адамдар тобынан кейбір заттарға қажетсінеді» [8,213 б.].

А.Х. Қасымжанов «Әл-Фараби» деген кітабында қайырымды қаланың жоғарыда аталған қауымдарын көрсетіп, «аса лайықтылар» дегенді «феодалды төбе» деп түсіндірген [9,146 б.]. Алайда, әл-Фараби «Аса лайықтыларға даналар, ақылы бар адамдар, және маңызды істерде беделге ие адамдар жатады» деп жазған. Антикалық Грекияда және ортағасырлық шығыста даналар деп негізінен философтарды атаған. Яғни, әл-Фараби үшін ең лайықты қауымдағы орынға философтар ие болды деп болжам жасаған.

Әбу Насыр әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары жайындағы трактаты» ойшыл дүниетанымының мазмұнды арналарының бірі. Трактатта ізгілікті қоғам болмысының негізгі тетіктері мен қажетті шарттары туралы жан-жақты талданып, зерделенеді. Мәселен, адамның табиғатынан көмекті қажетсініп, қоғам құруға бейілді екенін және адам қоғамының түрлері көптігін айтады. Себебі әрбір адамның тіршілік етуі мен кемелділікке жетуі үшін қандайда болмасын қауым керек. Фарабидің пікірінше, «қайырымды қала» идеал болып табылады. Бұл қайырымды билеуші басқарған феодалдық қала. Оған өзінің мақсатына сәйкес әрекет ететін басқарушы шешеуніктер мен сол шенеуніктердің мақсатын жүзеге асыратын келесі рангілі шенеуніктер көмектеседі, осылайша қоғамның төмен қабаттарына дейін. Ол да Аристотель секілді саясатты географиямен байланыстырады, бірақ оған құрамында жай ғана табиғи-географиялық компонентті емес, сондай-ақ одан өзге аумақтық-территориалды факторды қамтитын территориалды аспекті толықтырады. Мысалы, Фарабидің адамзат қоғамы – ол тек осы факторлардың бірлескен ықпалы нәтижесінде ғана бола алатын «бір өмір сүру орнында көптеген адамдардың бірігуі» [10,131б.].

Әл-Фарабидің «қайырымды қаласында» теңсіздік орын алады, тек рухани ғана емес, дәулет теңсіздігі де, себебі, «қайырымды қала» тек өзінің қажеттілігімен шектелген еңбек етушілер тұратын «қажеттілік қаласыз» мүмкін емес. Олар қажетін өзара көмек арқылы табады және төзімділік пен көну арқылы амансаулыққа қол жеткізеді. Жалпы адам қоғамдастығын философ екі түрге бөліп көрсетеді: толық және толық емес. Толық қоғамдастықтың өзін үш түрге бөлген: үлкен орташа, кіші. Үлкен қоғамдастық деп ол бүкіл жерді мекендеуші барлық адамдардың жалпы қоғамдастығы деп көрсетеді. Ал орташа қоғамдастық дегеніміз білгілі бір халық ретіндегі қоғам дейді, кіші қоғамдастық ол белгілі бір қала ретінде көрсетілген. Толық емес қоғамдастыққа келер болсақ әл-Фараби оларды төртке бөліп қарастырған. Олар: квартал, көше, үй және ауыл. Соңғысы қала құрамында көрмегенімен ол қалаға қызмет көрсетуші толық емес қоғам болып табылады. Жоғары деңгейдегі дамуы мен игілікке адам ең бірінші ретте ең кіші дегенде қалада ғана қол жеткізе алады деп көрсеткен. Кез келген нәрсеге шын көңіл білдіріп, шынайы таңдау жасап талаптанып жетуге болатындықтан кез келген қалада бақытқа қол жеткізуге болады дейді. Әрбір тұрғыны бақытқа жету жолында бір-біріне көмектесетін қайырымды қала деп түсіндіріледі. Сол сияқты қайырымды қола, қайырымды тұрғындар (халық) болады дейді [11,74-78 б.]. Әл-Фараби трактатында былай деді: Адам толығымен жетілуі үшін ол көптеген мәселелерден тәуелді болады. Себебі ол барлық өзіне қажетті нәрселерді жалғыз өзі жасай алмайды, әрі қол жеткізе алмайды дейді. Сондықтан адам өзінен басқа да адамдардың қоғамдастығында өмір сүруі керек, және сонда ғана ол толық жетіліп, бақытқа қол жеткізе алады дейді. Бірақ ол басқа адамдарға қатысты да қоғамдастықтың құраушысы болып табылады. Осылайша, қоғамдастықтың әрбір мүшесінің іс-әрекеті оның әрбір мүшесіне қажетті нәрселердің барлығын тауып береді дейді. Қауым адамдары бір-біріне көмек көрсетулері арқылы ғана кемелділікке жетіп, тыныштығын сақтайды және үйлесімді өмір сүреді. Бірақ олардың барлығы толық мәнге ие бола алмайды және қоғамның да түрлері көп. Ойшыл толық мәнді қоғамды үшке бөледі: ұлы, орташа, шағын және оларды барша адамзат баласының қоғамдарының тұтас жиынтығы дейді. Игілік пен кемелділік дәрежесіне ең бірінші қала жетпек. Бақыт – әл-Фараби этикасының орталық санаты – дербес болып саналмайды. Қайырымды қалада бақыт адамдар, мейірімділік, әділдік және әдемілік арқылы жүзеге асырылады. «Жұмыстарда өзара көмектесу мақсаты үшін біріккен шынайы бақытқа ие адамдардың бірлескен қаласы қайырымды қала, және адамдар бір-біріне бақытқа жету үшін көмектесетін қоғам өз алдына қайырымды қоғам болып табылады. Бір-біріне бақытқа қол жеткізу үшін көмектесетін қалалары бар халық,

сәйкесінше қайырымды халық болып есептеледі. Осылайша, барлық халықтар бір-біріне бақытқа қол жеткізу үшін көмектесетін болса жер шары да қайырымды болады» [12,145 б.].

Әл-Фараби: «адамдар бірлестігі шынайы бақытқа жеткізетін істерде өзара көмектесу мақсатын қойған қала – қайырымды қала, ал адамдары бақытқа жету мақсатымен бір-біріне көмектесіп отыратын қоғам – қайырымды қоғам. Барлық қалалары бақытқа жету мақсатымен бір-біріне көмектесіп отыратын халық – қайырымды халық. Егер халықтар бақытқа жету мақсатымен бір-біріне көмектесіп отырса, бүкіл ғалам қайырымды болмақ», – деген гуманистік ойын ұсынып, оның жүзеге асуын аңсайды. Әл-Фараби пікірінше, қайырымды қала басшысының бірінші және маңызды қасиеті – олар орындауға тиісті әрекеттерді жасауға жақсы қабілетті күштердің «жетілген мүшелері» дейді. (әл-Фараби. Қайырымды қаланың қасиеттері жөнінде /М.Т. Степанянц. Восточная философия. – М.,1997) [13,123 б.].

Қала болмысы – адамның кемелденген денесі мен оның мүшелері секілді. Дене мүшелері тіршілік ету мақсатында бір-біріне көмектесіп отырады және өздерінің қабілеттері мен жаратылыстарына қарай бөлінеді. Дәл сол секілді қала бірлестіктері де қабілеттеріне байланысты бөлінеді. Данышпан ізгілікті қоғамды қалай билеу керек, оның бөлшектері туралы, әділ билеудің әдістері мен билеушінің қабілеті, белгісі, негізгі шарттары жайлы пайымдайды. Қала басшылары қала бірлестігінің мүшелері болуы үшін тек табиғи қасиеттерімен ғана емес, өнер секілді қасиеттерімен де мүшелікке енеді. Ал қала бірлестігінің басшысы бойындағы қасиеттерімен өзгелерден кемелді болғандықтан жоғары тұрады және мәртебелі. Ол қаланы тәртіпке келтіруші, жол сілтеуші, мұны әл-Фараби адам тәніндегі жүреппен теңестіреді. Әрбір адам өмір сүруі мақсатында «әуел бастан-ақ бірінші себептің үлгісі мен мақсатына жету үшін жаралған, міне нақ осының арқасында олар ең мәртебелі басқыштарға шығып отыр». Сондықтанда, қаланың әрбір мүшесі өз қызметтеріне сәйкес қала басшысының мақсаттарын көздеулері тиіс.

Әл-Фараби «қайырымды қала» деген сау әрі ешбір мінсіз адам мінезіне ұқсас дейді. Себебі оның әрбір мүшесі денсаулықта сақтау үшін бір-біріне көмектесіп өмір сүреді. Бірақ адам денесіндегі мүшелер бір-біріне табиғаты, атқаратын қызметіне байланысты айырмашылық жасайтындығы сияқты қала тұрғандары да өздерінің қызметі мен қоғамдағы орны бойынша айырмашылық жасайды деген. Қалада бір басшысы болады, ол өзіне бір саты төмендегілерден белгілі бір істің атқарылуын талап етеді, ал талап етілгендер өз кезегінде өздерінен кейін тұрғандардан талап етеді, осылайша ең төменгі талап ете алмайтын сатылардағыларға да жетегінің көруімізге болады дейді [14,19 б.].

«Қайырымды қала» басшылары және билеушілерінің келесідей төрт түрлері болады:

- шынайы билеуші (барлық қасиеттерге ие бірінші басшы);
- шынайы билеуші жоқ болса қайырымды қаланы «ең лайықтылар» басқарады;
- егер жоғарыда аталғандардың екеуі де болмаса, бірінші билеушілермен енгізілген ерте заңдарды және ережелді білетін және орындайтын «заң бойынша билеуші» қаланы басқарады;

заң бойынша билеуші жоқ болған жағдайда, бұрынғы заңдар туралы білімдері бар адамдар тобы, яғни заң бойынша басшылар [15,146 б.]. Әл-Фараби үшін қайырымды қаланы кім және қанша уақыт басқарғаны маңызды емес. Оған қалай басқаратыны маңызды, ал бұл «қалай» басқаша айтқанда, басқару сапасы билеуші бойында болуы керек қасиеттерге және сипаттамаларға тәуелді. Сонымен қатар, әл-Фараби бір билеуші жалғыз өзі қаланың барлық бөліктерін басқара алмайды, сол себепті «сол қоғамның арасында одан жоғары басшы жоқ, әр қаланың бөлігінде басшы бар».

Қала басшысы адам денесіндегі бас мүшесі яғни, жүрегі ең жетілген және ешкіммен басқарылмайтын мүшесі сияқты, қала басшысы бәрінен жоғары тұрады. Адамның жүрегі басқа органдардың бірігуінің, яғни адам денесінің бар болуы себебі, қалаған мүшелердің тәртіппен орналасып, жұмыс істеуінің ұйытқысы. Дәл сол сияқты қала басшысы да қаланы бар болуының, адамдардың оның маңайына топтасуының себебі, олардың белгілі сатымен үйлесімді түрде іс атқаруының ұйытқысы. Жүрек денеде орын алған кез-келген орынсыздықтың барлығы жойып отыратыны сияқты, басшы да қалада орын алған әрбір мәселелерді шешіп, қиындықтарды жойып отыруы керек. Қала қоғамында оның мүшелері қызметіне қарай сатыларда орналасқан «Қайырымды қала» трактатында әл-Фараби әлеуметтік әділеттілік пен еркіндікті орнықтыратын — ізгілікті қоғам туралы ой қозғайды.

Мұндай қоғамды ұлы ойшыл «әрбір адам екінші адамның өмір сүруіне қажетті үлесін беретін, бір-біріне көмектесетін адамдарды біріктіру арқылы ғана адам өз табиғатына сай жету дәрежесіне ие болатын» қоғам түрінде елестетеді. Халықтың аз қамтамасыз етілген топтарын мемлекеттік қолдау туралы бұдан мың жылдан астам бұрын айтылған ғұлама идеясы бүгінгі күні де мемлекеттің ішкі саясатындағы басты міндеттердің бірінен саналады. Осындай «жетілдірілген қоғамда, әл-Фарабидің айтуынша бір-бірімен қарым-қатынас жасау, көмектесу, қолдау, ұжымдасу адамдардың өмірлік қажетіне айналады».

Әл-Фараби мұндай қоғамды тумысынан табиғат берген он екі қасиеті бар ақылды, білімді, сабырлы, рухани билікті ізгілікті билікпен ұштастыратын, адам қасиеттерін бағалауға қабілетті адам басқаруы керек дейді. Қала басшысы кез келген адам бола алмайды. Ондай адам қаланы басқаруы үшін екі шарт орындалуы қажет. Біріншісі ол қаланы басқаруға дайын болуы керек. Екіншісі басқаруға мүмкіндіктері мен жағдайы болуы керек. Оның өнері де басқалардың өнерінен жоғары болуы керек, ол өнер ештеңе үшін қызмет етпейді, не басқалар оны қолданатын өнер түрі де емес дейді, ол – оған басқа өнерлердің барлығы бағынатын өнер, ол үшін басқа өнерлер қызмет жасайтын өнер болуы керек деп айтқан. Қала басшысы осы өнерді біле тұра, өзі ең жетілген, бақытқа жетудің барлық жолдарын білетін адам дейді. Басшы қала тұрғындарын бақытқа апаратын ең дұрыс жолға сілтеп, оған жеткізетін әрекетке талпындыруы тиіс [16,184-185 б.]. Әл-Фараби қайырымды қала басшысында алты түрлі қасиет болуы керек деп есептейді. Олар: даналық, асқан пайымдылық, сенімділік, ойлау қабілетінің жоғары болуы, соғыс өнерін жетік білуі, денсаулығының мықты болуы. «Осының бәрін өз бойында ұштастыратын адам барлық уақытта кімге еліктеу керек екенін, кімнің айтқан сөзі мен ақылына құлақ қою керек екенін көрсететін үлгі болады. Мұндай адам мемлекетті өзінің қалауынша басқара алады». Қаланың басшысы болу үшін адамның бойында қасиеттердің табылуы шарт. Бірақ жаратылысынан бойында мұндай қабілеттер мен қасиеттер бір адамның бойында табылуы өте қиын жағдай. Данышпанның пайымдауынша игі қасиеттердің алтауы, тым болмаса бесеуі оның бойына біткен болса, ол адам қаланың басшысы бола алады. Әл-Фараби қаланы билеудің алқалық түрін де жоққа шығармайды. Биліктің бұл түрі туралы ол былай деп жазады: «Жақсы қасиеттердің бәрін өз бойында ұштастыратын адам болмаса, бірақ бұл қасиеттер бір топ адамдардың арасында жеке-дара дарыған болса, онда бұл топтың мүшелері бірлесе отырып, әкімнің орнына ие болады, оларды жұрт жақсы басшылар және қадірлі адамдар деп атайды, ал олардың басқаруы қадірлі адамдардың басқармасы деп аталады» [17,38 б.].

Әл-Фараби қоғамды мемлекеттен бөліп қарамайды. Қоғамның өзі адамның ағзасы сияқты «Қайырымды қала» дене мүшелерінің бәрі де тіршілік иесінің өмірін сақтау, оны анағұрлым толыққанды ету үшін бір-бірін толықтырып тұратын адамның сау тәні секілді көрінеді. Өйткені, қоғам да оның толыққанды мүшелерінен тұрады және олар да бір-бірін қажетсінеді. Адамдардың әлеуметтік теңсіздігі туралы айтқан әл-Фараби «адамдардың әуелден тоқымашы немесе хатшы болып тумайтыны сияқты қайырымдылық пен жаман әрекеттер де әуел бастан жаратылысынан дарымайды» олар адамдардың бір-біріне деген үстемдік құруға ұмтылысынан пайда болған деген ой түйеді [17,116.].

Қорытынды: Әл-Фарабиге сәйкес, қайырымды қала – шынайы бақытқа жету үшін, адамдар бір-бірімен ынтымақтасып, бірге өмір сүретін қала. Қайырымды қаланың ерекшеліктерін анықтап, Әл-Фараби қайырымдыға қарсы қайырымсыз қалаларды және олардың қанша түрлері бар екендігі, олардың басқару түрлері мен әдістерін де назардан тыс қалдырмайды. Егер қандай да бір қала қайырымды қаланың қасиеттерінің біріне ие болмаса, оны қайырымсыз қала қатарына жатқызады. Сол себепті, философ Платон және Аристотельдің атап кеткен қалалардың бәрін қайырымсыз қалаларға жатқызады. Тіпті, философтармен басқарылатын Платонның мінсіз қаласы да қайырымсыз қала саналады. Себебі, әл-Фараби дана философтың басқаруы ғана қаланы қайырымды жасай алмайды деген.

Қайырымды қала туралы ілімде, азаматтық қоғамның мұраты көрініс тапқан десе болады. Өзінің «қайырымды» және «қайырымсыз» қалалардың әр түрлі мінездемелерімен классификацияларында Фараби қоғамның жетілдірілген әлеуметтік құрылымын қайта жасады. Ол қала – мемлекеттің қоғамдық өмірінің толық мінездемесін береді. Фараби «адамның жануарлар әлемімен бөлініп тұратыны ақыл ойы және тәнінің жетілдірілгендігімен, бірақ адам одан әрі жетіле түсу үшін ол тіл және әр түрлі өнерге зәру» - деді [18,134 б.]. Әл-Фараби бойынша, қайырымды қаланың бөліктері «өзара махаббатпен біріккен, байланысты; олар әділдікпен нығайып және сақталады». Қайырымды қала тұрғындарын нығайтатын келесі бір қасиет, ол әділдік, оны әл-Фараби ең алдымен, «осы қала тұрғындары ие болатын, ортақ ізгіліктерді бөлістіру, ал кейін олардың арасында бөлістірілгенді сақтау» деп сипаттайды. Философ ондай ізгіліктер қатарына амандық, байлық, құрмет, бедел және «басқа ізгіліктер» жатқызады. Жоғарыда аталғандардың бәрі әл-Фарабидің қайырымды қаласы мінсіз қала болып, азаматтық қоғамның негізгі қасиеттерін және құндылықтарын бейнелейді.

«Қайырымсыз қала» болса «қайырымдыға» қарама-қарсы, «ол қаланың тұрғындары ешқашан бақыт дегенді білмеген, оған жету олардың ойына да кірмеген». Әл-Фараби қайырымсыз қалалардың келесідей түрлерін атап көрсеткен: қажеттілік қаласы, айырбас қаласы, опасыз және бақытсыз қала, билікті сүйетін қала, адамгершіліксіз қала, өзгермелі қала. Барлық қайырымсыз қалаларды біріктіретін және оны қайырымды қаладан ажырататын кемшілік ол бақыт мәнін түсінбеуі және қайырымсыз қала тұрғындары, және оның билеушілерінің оған жетуге тырыспауы [19,187 б.]. «Бақыт – әрбір адам ұмтылатын ұлы

мақсат» екендігін атап көрсеткен әл-Фараби бақытқа білім мен игілік нәтижесінде ғана жетуге болады, ал ондай мүмкіндік қайырымды қала тұрғындарында көбірек болатындығын дәлелдейді. Әл-Фараби басқаруды қайырымды және қайырымсыз деп екіге бөлді. Қайырымды, білімді, мәдениетті басқару халықты бақытқа бастайды, олардың іс-әрекетін, ерік-қасиетін осы жолға бағыттайды. Әл-Фараби, «адамдар шынайы бақытқа тек қайырымды қалада ғана қолы жетеді» деп тұжырымдай келіп, Қайырымды қаланың келбетін аша түсу мақсатында адамдар қоғамдастығы шоғырланған қалаларды классификациялап бөледі. Қайырымды қалада алдарына іс-әрекеттің өзара жәрдем көрсете білу мақсатын қойған қоғамдастығы бар қала халқы ғана бақытқа жете алады. Әл-Фараби шынайы бақыт жолында ынтымақтастық жолы ерекше дейді [19,187 б.]. Ол үшін басқару заң күшіне, игі тәжірибеге негізделуі тиіс. Ал қайырымсыз, надан басқаруда теріс әрекеттер мен жаман қасиеттер бой алады. Сондықтан ол надан адам басқарған, озбырлыққа сүйенген, қайырымсыз, қатал мемлекеттік тәртіпті өткір сынады. Ол мінсіз мемлекетті уағыздайды. Еңбегінде ол «бақыт дегеніміз игіліктердің ішіндегі ең қадірлісі, ең үлкені және ең жетілгені» деп атап көрсетеді және әр адамның оған толық құқығы бар дейді. Ал ондай құқыққа ие болуға қайырымды қала тұрғындарының ғана мүмкіндігі бар, сондықтан да қайырымды билеушілер билеген қала тұрғындары ғана бақытқа жете алатындығын айтады. Мұндай қалалардың басқа қалалардан басты айырмашылығы және негізгі белгісі жоғары тәртіп пен оның тұрғындарының мәдениеттілігі, сыпайыгершілігі және билеушілерінің қайырымдылығы, ақыл-парасаты. Сондықтан, әл-Фараби бұндай қалалардың өмір сүруі өзінің білгірлігі мен ұстамдылығына толық жауап бере алатын билеушіге тікелей байланысты деп тұжырымдайды. Қаладағы өлшеушілер дегеніміз – есепшілер, геометрлер, дәрігерлер, астрологтар және басқа сондайлар. Жауынгерлер дегеніміз – жасақшылар, сақшылар және соларға ұқсастар солардың тобына жатады. Байлар дегеніміз – қалада байлық табатындар: егіншілер, мал өсірушілер, саудагерлерді атайды [21, 177 б.]. Ирандық зерттеуші Мехди Санаи «иран ғылыми-мәдени аймағында исламның таралуынан саяси көзқарастың үш бағыты басым болды» деп айтқан. Олар:

1. Әл-Фарабидің философиясы.
2. Низам-ул-Мүлік концепциясы.
3. Фазоллах бен Розбехан Ходжа концепциясы.

Әл-Фарабидің көзқарасы аталған екі ілімнен ерекшелейтін негізгісі «Әл-Фараби қайырымды қаласында зорлық-зомбылықты әділ қолдануды мойындамайды, керісінше ол ондай әдістерді қолдану қайырымсыз қалаға ғана тән дейді». Мехди Санаи анықтағандай, әл-Фарабидің қайырымды қаласын орындалмайтын арман деп санасақ, онда оны утопиялық ілім ретінде сипаттау қажет. Алайда, оның іліміндегі утопиялық және белгілі болмыстардың ара-қатынасын ажырату қажет. Мінсіз қалаларды (мемлекеттерді) философтар ғана емес, сонымен қатар әр түрлі кезеңдердің ақындары, жазушылары сипаттаған. Әр түрлі халықтардың шығармашылығында мінсіз қоғамның көріністері сан алуан. Утопия қоғамдық қарым-қатынастардың арманы ретінде, рухани өмірде жалпылама бөлікті білдіреді. Ол барлық діни сенімдердің құрамына, этикалық және құқықтық теориялар, тәрбиелеу жүйесіне кіреді, – бір сөзбен айтқанда адам өмірінің бейнесін беретін кез келген білім және шығармашылық. Жерде жаннатты армандамаған ешбір кезеңді, ешбір халық, тіпті адамды елестету қиын. Бірақ утопияның рухани өмірде пайда болуы кездейсоқ жағдай деуге болмайды, оның пайда болуы қоғамдық-тарихи себептермен негізделеді [22,262 б.]. Әл-Фарабидің ғылыми мұрасы адамзаттың саяси ойларының дамуына үлкен әсерін тигізді. Әл-Фараби саясат пен мораль мәселесіне ерекше назар аударып, «Қайырымды қаланың» «Бірінші Тұлғасына» көптеген әлеуметтік-саяси, этикалық талаптар қойғандығын түсінеміз. Ойды тұжырымдай келе, қазіргі саяси ғылымдарды жаңа идеялармен толықтыруда екінші ұстаз еңбектерін кең дәрежеде пайдалана аламыз және оның орны ерекше [23,62 б.].

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Хайруллаев М.М. *Аль Фараби. Эпоха и учение.* – Ташкент, 1975. – С. 152.
2. Бурабаев М.С. *Об отношении к предшествующей философии в учении Аль -Фараби (предисловие к книге – Аль-Фараби. Историко-философские трактаты.* – Алма-Ата: Наука, 1985. – С. 8.
3. Ауданбек Көбесов. *Әбу Насыр әл-Фараби.* – Алматы, 2004 ж. – 13 б.
4. *Проблемы бытия и познания в философии аль-Фараби: научное издание / Бурабаев М.С., Кенесарин А.М., Курмангалиева Г.К.* – Алма-Ата: Наука, 1988. – С. 224
5. Раза Давари. *Аль-Фараби– философ-культуровед.* – Тегеран, 1998. – С.65
6. *Аль-Фараби. Социально-эстетические трактаты.* – Алма-Ата, 1973. – С.125
7. *Аль-Фараби. Философские трактаты.* – Алма-Ата, 1972. – С. 305.
8. *Ali Bulach, Islam dushundzhesinde din-felsefehahij-akylilishkisi.* – Jeniakademijajajynlary. – Stambul, 2006. – S. 153, 158, 160.

9. Касымжанов А.Х. Абу Наср Аль Фараби. – Москва, 1982. – С.146.
10. Аль-Фараби. Социально-эстетические трактаты. – Алма-Ата, 1973. – С.221
11. Алтаев Ж. Әмбебап әл-Фараби. “Ақиқат” журналы, 1994, желтоқсан. – 74-78 б.
12. Аль-Фараби. Философские трактаты. – Алма-Ата, 1970. – С.305
13. Степанянц М.Т. Восточная философия. – М., 1997.
14. Mehmet Bajrakdar, Isljamefelsefesinegirish. – Ankara: Turkiye. – S. 174, 233.
15. Аль-Фараби. Социально-эстетические трактаты. – Алма-Ата, 1973. – С.134
16. Роллан Сейсенбаев. Абу Насыр Аль-Фараби Международный клуб Абая. Жидебай, 2014. – С.184-185.
17. Хайрулаев М. Мировоззрение Фараби и его значение в истории философии. – Ташкент, 1967. – С. 38.
18. Сайед Мохаммад Хатами. Традиция и мысль во власти авторитаризма. – М., 2001. – С. 134.
19. Ханифи Өзжан. Фараби дүниетанымындағы бақыт мәселесі // Наследие аль-Фараби и мировая культура: материалы Международного конгресса «Наследие аль-Фараби и мировая культура». – Алматы: КИЦ ИФП МОН РК, 2001. – С.223-225.
20. Мекежанов Б.У. Әл-Фарабидің адамдар қоғамдастығы жайындағы классификациясы // «Әл-Фарабидің шығыс халықтарының мәдениеті мен ғылыми тарихындағы орны» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. – Алматы, 1994. – 3 б.
21. Әлемдік философиялық мұра. Жиырма томдық, 4-том. Әл-Фараби мен Ибн-Сина философиясы. – Алматы: Жазушы, 2005. – 177 б.
22. Насимов М.Ө. Әл-Фараби және саясат ғылымы. – Алматы, 2011. – 62 б.
23. Мехди Санай. Идея города праведных аль-Фараби // аль-Фараби мировая культура. – Алматы, 2001. – С. 262.

МРНТИ 11.01.67

Абсаттаров Г.Р.¹

*¹кандидат политических наук, и.о. ассоц. профессора
кафедры политологии и социально-философских дисциплин, КазНПУ имени Абая
Алматы, Казахстан*

ПРАВА И СВОБОДЫ ЧЕЛОВЕКА В КОНТЕКСТЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В статье на материалах Казахстана рассматриваются актуальные вопросы прав и свободы человека в контексте правовой культуры, которые еще недостаточно изучены в политической науке. В статье более подробно раскрыты сущности прав, свобод и обязанностей человека и гражданина в Казахстане. В статье отмечается, что права и свобода человека сложны и многоплановы. Главное в их, сегодня, не только законодательное закрепление, а создание необходимых условий, гарантий, механизмов реализации прав и свобод человека и прежде всего социально-экономических и личных. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: право, политика, государство, общество, личность, человек, индивид, народ, власть, права, свобода, равенство, обязанность, культура, правопорядок, законность, регулирование.

Аңдатпа

Г.Р. Абсаттаров¹

*¹саяси ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің
саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастырылған
профессор міндетін атқарушы*

ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТ КОНТЕКСТІНДЕГІ АДАМ ҚҰҚЫҒЫ МЕН БОСТАНДЫҒЫ

Мақалада саяси ғылымында әлі де жете зерттелмеген өзекті құқықтық мәдениет контекстіндегі адамның құқығы мен бостандығы мәселелерін Қазақстанның материалында қарастырылған. Мақалада Қазақстандағы азаматтардың және адамдардың құқығының, бостандығы мен міндеттерінің мәні нақтылай ашып көрсетілген. Мақалада адам құқығы мен бостандығы күрделі және көпжоспарды екені атап айтылған. Бүгінгі таңда, онда ең бастысы тек заңдылықты бекіту ғана емес, қажетті жағдайларды, кепілдікті, адам бостандығы мен құқығын іске асыру механизмін құру, ең алдымен әлеуметтік-экономикалық және жеке тұлғалық. Сондай-ақ мақалада дискуссиялық мәселелерге де көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: құқық, саясат, мемлекет, қоғам, тұлға, адам, индивид, билік, құқығы, бостандық, теңдік, міндеттілік, мәдениет, құқықтық тәртіп, заңдылық, реттеу.

Abstract

Absattarov G.¹

¹Candidate of political sciences, acting associated professor of department political and social sciences and philosophical disciplines of Kazakh national pedagogical university named after Abay

THE RIGHTS AND FREEDOMS OF THE PERSON IN THE CONTEXT OF LEGAL CULTURE

In article on materials of Kazakhstan are considered the topical issues of the rights and freedom of the person in the context of legal culture which are still insufficiently studied in political science. In article are in more detail opened entities of the rights, freedoms and duties of the person and the citizen in Kazakhstan. In article it is marked that rights and freedoms of the person are difficult and multidimensional. Today the main thing in it is not only legislative fixing, but the creation of necessary conditions, warranties, mechanisms of implementation of the rights and freedoms of the person and first of all social and economic and personal. At the same time, in article is paid attention and to debatable questions.

Key words: right, policy, state, society, personality, person, individual, people, power, rights, freedom, equality, duty, culture, law and order, validity, regulation.

Как показывает научный анализ социально-политической литературы, права и свободы человека в контексте правовой культуры в обществе еще недостаточно изучен в политической науке. Естественно, в одной статье невозможно охватить все вопросы прав и свобод человека в контексте правовой культуры. Поэтому на материалах Казахстана политологическое исследование некоторых вопросов прав и свобод человека в контексте правовой культуры имеет большое не только теоретическое, но и практическое значение.

Формирование и развитие правового государства, гражданского общества в Казахстане является важнейшим условием и предпосылкой обеспечения прав и свобод человека и гражданина в нашей стране.

Следует сказать, что права человека – это одно из важных открытий в истории человечества [1], к которому оно шло тысячелетиями. В этой связи представляется важным отметить, что эволюция правового положения человека в Казахстане имеет большую историю. Знание этой истории позволяет глубже понять проблему прав и свобод человека и гражданина в современном Казахстане, которая, следуя курсом реформ, восприняла основные передовые требования, принципы мирового сообщества в гуманитарной сфере, взяла на себя обязательства по соблюдению прав человека, признала, что эти права являются естественными и неотчуждаемыми и обязательны для всех, в том числе и для власти, призванной гарантировать их осуществление. Казахстан признал действующие международно-правовые акты в этой области и принял декларацию прав человека и гражданина. Поэтому для современного Казахстана проблемы личности и ее прав являются чрезвычайно важными, актуальными. По своей природе они носят комплексный характер, поскольку одновременно выступают категориями философской, юридической, политической, социологической и др. наук. Так, современная казахстанская политология сосредоточила внимание на политических аспектах прав и свобод человека, в частности, на особенностях их реализации, гарантирования, взаимосвязей с государственно-правовыми явлениями. Подобные аспекты нашли свое отражение в трудах таких ученых-политологов Казахстана как А. Бакир, А. Бижанов, С. Дьяченко и др. В частности, наиболее обстоятельно проблемы прав и свобод человека рассмотрены в монографии Г.К. Искаковой [2].

Между тем, указанные проблемы нуждаются в дальнейших исследованиях. По нашему мнению, наибольшего внимания требуют политико-правовые аспекты взаимоотношений личности с государством, обоснованных на принципах правовой культуры. Такая позиция объясняется тем, что эффективным средством обеспечения прав и свобод человека и гражданина в новых казахстанских условиях может выступить научно обоснованная, системная правовая политика, политика правовой культуры государства. Благодаря такой политике, существует реальная возможность: совершенствования законодательства, посвященного правам и свободам человека, включая выработку и закрепление механизма реализации этих прав и свобод; разумного соединения начал власти и свободы под углом зрения гуманизма; использования юридических механизмов с целью перевода политической стратегии в плоскость последовательного осуществления декларируемых Конституцией РК прав и свобод граждан.

Следует отметить, что важнейшие отличительные особенности закрепленных в Конституции РК основных прав и свобод состоят в том, что они даны человеку от рождения, носят абсолютный и неотчуждаемый характер, выступают в качестве высшей ценности, являются непосредственно действующими, находятся под защитой государства, соответствуют международным стандартам.

Казахстанская Конституция закрепила основные идеи разумного индивидуализма, признав человека, его права и свободы высшей ценностью [3], а соблюдение и защиту прав и свобод человека и гражданина обязанностью государства. Это отвечает международно-правовым стандартам. Несмотря на то, что сегодня эти права и свободы защищены слабо, все же приоритет личности, ее автономия и индивидуальность нашли свое отражение в тексте Основного закона.

Вместе с тем, как подтверждает практика, установление баланса индивидуального и коллективного является сегодня одной из насущных задач правовой политики и политики правовой культуры Республики Казахстан, поскольку, с одной стороны, индивид испытывает давление со стороны государства и общества, а с другой – человек, не считаясь с интересами общества, способен причинять вред другим. В ходе этого противоречия продолжается поиск разумного соотношения между индивидуальными и коллективными интересами.

Как видим, в современных условиях задачами и целями политики правовой культуры Республики Казахстан должно стать реальное обеспечение прав человека, а также утверждение солидарности и консолидации общества на основе согласования интересов всего населения страны. Однако решение этой задачи во многом зависит от возможностей установления баланса свободы и равенства как принципов, на которых основаны права человека.

Подчеркнем, что в современном Казахстане проблема свободы и равенства не только не снята, но и вошла в XXI век с теми реалиями, в пределах которых развивалось противостояние этих понятий. Так, стало очевидным, что безграничная свобода, отстранение государства от участия в воздействии на экономические процессы, обеспечивающие полную свободу рыночной экономики, породили такие формы фактического неравенства, которые нивелируют формально-юридическое равенство. Естественно, что человек, лишенный достойных условий жизни, отчужден от участия в делах государства, в экономических процессах. Все его стремления связаны с «выживанием» в условиях «жесткой конкуренции, государственного и общественного безразличия к его нуждам» [4].

В качестве критериев ограничения свободы, обозначенных в Конституции РК и Всеобщей декларации прав человека являются интересы национальной безопасности, территориальной целостности или общественного спокойствия, предотвращения беспорядков и преступлений, защита здоровья и нравственности, защита репутации или прав других лиц, предотвращение разглашения информации, полученной конфиденциально или обеспечения авторитета и беспристрастия правосудия. Это самые общие контуры, очерчивающие свободу, которые в законодательстве Казахстана, в частности, в конституционном, уголовном, административном, гражданском, экономическом и других отраслях его конкретизируют.

Однако как бы детально ни регулировало законодательство Казахстана, соблности границы правовой, политической свободы далеко не просто. Это обстоятельство усиливает роль правовой культуры Республики Казахстан, поскольку государство должно устанавливать и контролировать ограничения, необходимые для нормальной жизнедеятельности общества. К сожалению, в реальной жизни такие механизмы контроля пока отсутствуют. Более того, развитие рыночных отношений далеко не всегда протекает в правовом поле. Выход за пределы права связан со злоупотреблением свободой рыночных отношений, порождает неправомерное обогащение за счет той части общества, которая либо не владеет собственностью, либо владеет ею в незначительных размерах.

Между тем, признавая высокую ценность права в Казахстане как всеобщего масштаба и равной меры свободы индивида нельзя не учитывать, что общественно-политические отношения развиваются не только по правовым канонам. На них воздействуют и такие социальные регуляторы как корпоративные нормы, мораль и др., которые способны изменять социально-политические отношения, влиять на возрастание социального неравенства. И правовые средства, и политические механизмы Казахстана, используемые правовой политикой и правовой культурой, не могут приостановить эти процессы, поскольку существуют социально-психологические и экономические факторы, которые расширяют свободу одних и вызывают чувство недовольства и отчуждения у тех, кто занимает низшие ступени в иерархии общества. Кроме того, как уже отмечалось, нельзя не видеть и негативную сторону рыночных отношений в Казахстане, когда порождается нездоровое соперничество, переходящее во вражду, жажда быстрой наживы, алчность, эгоизм и т.д. Это ведет к неблагоприятной обстановке по реализации социально-экономических прав человека и гражданина Казахстана [5].

Следует сказать, что внедренная в современном Казахстане модель рыночного общества основана на жестких стандартах, связана с борьбой за существование, конкуренцией при минимальной роли государства в социальной защите прав человека. Однако как показывает практика, отрицание социальной роли

государства неприемлемо даже для развитых государств. Тем более неприемлемо оно для казахстанского общества с учетом его специфических особенностей.

Поэтому задача правовой политики и правовой культуры Республики Казахстан состоит в том, чтобы утвердить принцип социальности государства, определить правовые средства и политические механизмы, обеспечивающие если не реальное равенство, то хотя бы достойную жизнь человеку.

В этой связи вполне отчетливо встает вопрос о деятельности политики правовой культуры Республики Казахстан по формированию системы гарантий, обеспечивающих права и свободы человека. Это выступает одной из центральных, приоритетных задач политики правовой культуры Республики Казахстан, ибо в реальной действительности о правах человека судят прежде всего по степени их реализации. При этом права «человека, как естественные права, принадлежат человеку независимо от того, где и когда он появился на свет, но охрана и регулирование этих прав производится государством путем включения их в правовую систему...» [6].

Исходя из этого к гарантиям, обеспечивающим права и свободы человека можно отнести экономические, политические, идеологические, социальные, которые представляют совокупность факторов, создающих условия и предпосылки для реализации прав и свобод граждан. Например, политические гарантии – это развитие и совершенствование политической системы общества с основополагающей идеей самоуправления народа. Суть принципа самоуправления состоит в том, чтобы оно не только осуществлялось в интересах народа, но и закономерно становилось делом самого народа, не знающего над собой, никакой власти, кроме власти их собственного объединения.

Следует сказать, что система гарантий защиты прав человека в Казахстане начинается с законодательства, обоснованного политикой правовой культурой. Поскольку для защиты нарушенного права в Казахстане необходимы доступные юридические процедуры, система юридических услуг, то правовая политика и правовая культура разрабатывают широкую систему защиты прав личности, опираясь на которую, каждый человек мог бы реализовать свои права, нести юридическую ответственность [7]. Однако в реальной действительности существует расхождение между конституционными положениями и практикой их реализации. Такое положение вызывает озабоченность, поскольку оно подрывает авторитет Конституции РК, доверие к власти и уважение к суду.

Таким образом, проблема прав человека сложна и многопланова. Главное в ней, сегодня, не только законодательное закрепление, а создание необходимых условий, гарантий, механизмов реализации прав человека и прежде всего социально-экономических и личных. Именно на это должны быть направлены усилия политики правовой культуры Республики Казахстан, чтобы действовали не только юридические, но и социальные, политические, организационные и иные гарантии прав личности казахстанца.

Важнейшим направлением современной политики правовой культуры Республики Казахстан является ее деятельность по оптимизации электоральной политики и правовой культуры, безусловное обеспечение избирательных прав человека. Поскольку последняя напрямую связана с вопросом о власти, то ее с полным основанием можно отнести к одному из политических приоритетов правовой культуры нашего государства.

Представляется важным отметить, что сегодня роль казахстанского государства по отношению к участникам избирательного процесса заключается в создании равных возможностей участия в избирательной компании [8]. Однако в реальной действительности на электорат обрушивается большой поток информации, который избирателями в полной мере не может быть осмыслен. Вследствие этого партия, получившая по результатам парламентских выборов наибольшее количество голосов и партия, получившая самую наименьшую поддержку, имеют по закону о выборах равное количество эфирного времени, печатной площади и т.д. В результате избиратель не может точно определиться со своими предпочтениями.

В связи с этим следует сказать, что идет сложный и долгий процесс оптимизации казахстанской избирательной системы. Однако все еще не удалось до конца сформировать консолидированную модель избирательной системы. Вызывается это обстоятельствами как объективного, так и субъективного характера.

В целях оптимизации электоральной политики Республики Казахстан в системе политики правовой культуры можно внести следующие предложения. Во-первых, к существующим цензам гражданства и возрастному цензу следовало бы добавить – оседлости, образовательный уровень и правовое знание Депутата Мажилиса. Это не может служить ограничением права быть избранным, а станет дополнительным требованием к тем, кто претендует на высокие посты в государстве, субъекте РК или в муниципальном образовании. По нашему мнению, требования к качественному уровню власти следует формировать уже в избирательном законодательстве. К сожалению, пока в Казахстане доминирует легковесное отношение к претендентам на власть. Например, казахстанское законодательство о государственной и муниципальной службе запрещает устанавливать требования к уровню общего и

профессионального образования лиц, занимающих должности категории «А». В то же время к их подчиненным – государственным и муниципальным служащим подобные требования предъявляются. В этом нет ни логики, ни справедливости, ни закона.

Во-вторых, в целях борьбы с «административным ресурсом» необходимо запретить вносить акимов, высокопоставленных чиновников в списки кандидатов избирательных объединений или блоков. Дело в том, что эти должностные лица, идущие на выборах в законодательные органы власти первыми в списках, выступают в роли локомотивов, толкающих своей популярностью соответствующее избирательное объединение к победе.

В-третьих, необходимо установить минимальный предел явки избирателей, при котором выборы признаются состоявшимися. Если говорить о муниципальных образованиях, то предел явки не должен быть менее 30 процентов. При проведении же региональных и республиканских выборов явка избирателей должна быть значительно выше. Отсутствие в законодательстве порога голосующих приводит к тому, что во многих субъектах республики выборы признаются состоявшимися при любой явке избирателей. Это не может не вызвать сомнения в легитимности состоявшихся выборов.

Следует также подчеркнуть, что в принятом законе о выборах есть некоторые пробелы и противоречия, которые могут серьезно повлиять на ход избирательной кампании.

Вызывает сомнение и такое положение Закона, где, с одной стороны, говорится о необходимости сделать избирательные комиссии независимыми от местных властей, а с другой – сохраняется за акимами право назначать половину состава комиссий субъектов Республики Казахстан.

По нашему мнению, в Уголовном кодексе РК должна быть прописана норма, где бы четко говорилось о том, что фальсификации во время выборов, в каких бы формах они не осуществлялись, есть не что иное, как тяжкое преступление перед народом, обществом и должны расцениваться как попытка или реальные действия по «незаконному присвоению власти, прав». Подобные действия по своей сути являются антиконституционными, анти-правовыми, антинародными и подлежат уголовному наказанию, политической, нравственной оценке.

В целом, несмотря на имеющиеся недостатки, закон о выборах в своем концептуальном плане в основном отвечает требованиям электоральной политики и правовой культуры, прав и свобод человека страны. Однако, чтобы избирательная система развивалась более устойчиво, по нашему мнению, необходимо принять новый Избирательный Кодекс Республики Казахстан. Это могло бы способствовать обеспечению стабильности в обществе и развитию избирательной системы на твердой правовой основе, а также совершенствованию избирательной правы и избирательно-правовой культуры.

В Конституции Республики Казахстан указывается, что граждане Казахстана обладают всей полнотой социально-экономических, политических и личных прав и свобод. По мере социально-экономического и культурного развития страны становится возможным расширение содержания и усиление гарантий реализации существующих конституционных прав и свобод, увеличение их объема. Построение в Казахстане демократического общества, правового государства, формирование правовой культуры и укрепление материально-технической базы общества, сделали возможным провозглашение в Конституции Республики Казахстан обновленных, новых прав граждан: права на обеспечение жильем; пользования достижениями культуры; права на предпринимательскую деятельность; права вносить в государственные и общественные организации предложений об улучшении их деятельности; обжаловать действия должностных лиц, государственных и негосударственных организаций. Значительно расширены содержание и гарантии права на труд, отдых, охрану здоровья, на образование [9] и т.д.

Конституция Республики Казахстан провозгласила обязанность граждан укреплять демократическую законность. «Каждый обязан соблюдать Конституцию и законодательство Республики Казахстан, уважать права, свободы, честь и достоинство других лиц» [9, 11] – гласит статья 34 Конституции. Казахстанцы выполняют эти конституционные обязанности в многообразных формах.

Следует сказать, что глубокое понимание прав и обязанностей, как главного элемента политики правовой культуры государства, позволяет казахстанцу осознать свои социально-правовые позиции в демократическом обществе, определить отношение к происходящим в нем процессам, уяснить наиболее эффективные формы реализации конституционных прав, участия в укреплении законности, правовых основ государственной и общественной жизни.

Надо заметить тот факт, что по мере исторического развития общества права и свобода казахстанского человека расширяется, наполняется новым содержанием [10], развивается правовая культура населения.

В заключении следует сказать, что развитие прав и свобод человека и их защита – это результат осуществления научной государственной политики, достижение научного права и политическо-правовой культуры общества.

Список использованных источников:

1. См.: Мучник А.Г. *Философия достоинства, свободы и права человека*. – Киев: Парламентское издательство, 2009. – С.427-674.
2. См.: Искокова Г.К. *Права и свободы человека в условиях посткоммунистического транзита*. – Алматы: Арыс, 2003. – С.17-100, 135-257.
3. *Конституция Республики Казахстан*. – Алматы: Юрист, 2017. – С. 4, 7.
4. Шевчук И.А. *Общественный прогресс*. – Киев: Наукова думка, 2007. – С.22.
5. См.: *Sozialphilosophische, politische und rechtliche aspekte der modernisierung kasachstans*.-Berlin: Verlag dr. Köster, 2012. – S. 135-141.
6. Сулейменов М. *Казахстан: права человека и гражданина // Мысль*. – 2014, №8. – С.10.
7. Кирабаев Е.А. *Роль и значение уполномоченного по правам человека в Казахстане в обеспечении прав человека и гражданина// Вестник КазНПУ. Серия социологические и политические науки*. – 2012, №1. – С.114-115.
8. Бәкір Ә. *Қазақстан Республикасы кәсіби Парламентінің қалыптасуы*. – Астана: Елорда, 2004. – 197-198 бб.
9. См.: *Конституция Республики Казахстан*. – Алматы: Юрист, 2017. – С.6-12.
10. *Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года // Казахстанская правда*. – 2009, 27 августа.

МРНТИ 11.15.83

Saitova N.,¹ Seisebayeva R.,² Kenesov A.A.³

¹ass.professor, Department of political science and political technologies,

Faculty of Philosophy and Political Science, Al-Farabi Kazakh National University

²candidate of political sciences, Ass. Professor, Department of political science and political technologies,

Faculty of Philosophy and Political Science, Al-Farabi Kazakh National University

³candidate of political sciences, Ass. Professor, Department of political science and political technologies,

Faculty of Philosophy and Political Science, Al-Farabi Kazakh National University

saitovanina1@gmail.com

Almaty, Kazakhstan

SOCIAL AND POLITICAL PRIORITIES IN ATTITUDES OF KAZAKHSTAN STUDENT YOUTH

Abstract

The article surveys the results of the historical and comparative analyses of the key components of the political attitude of the student youth in Kazakhstan that enabled the authors to palace and conceptualize them in the context of the common values of Kazakhstan. The authors argue that students value constitute a coherent system of interconnected elements. The authors conclude that market reforms resulted in marketization of the values of the contemporary student youth with the most striking trends being prevalence of the materialist, utilitarian, individualistic values leading to comprehensive changes in the political orientations of the young people.

Key words: student youth, political consciousness, value system, pragmatism, rationality, attitudes toward politics and political issues.

Аңдатпа

Н.А. Саитова¹, Р.Б. Сейсебаева², А.А. Кеңесов³

¹ Әл-фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, философия және саясаттану факультетінің, Саясаттану және саяси технологиялар кафедрасының доценті,

² Әл-фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, философия және саясаттану факультетінің, Саясаттану және саяси технологиялар кафедрасының доцент м.а., с.ғ.к.,

³ Әл-фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, философия және саясаттану факультетінің, Саясаттану және саяси технологиялар кафедрасының доцент м.а., с.ғ.к.

**ҚАЗАҚСТАНДЫҚ СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ СЯСИ САНАСЫНДАҒЫ
ӘЛЕУМЕТТІК-СЯСИ БАСЫМДЫҚТАР**

Мақалада Қазақстан студент жастарының саяси санасының негізгі құрамдас бөліктері тарихи-салыстырмалы сараптама негізінде қарастырылған. Қол жеткізген нәтижелер бойынша жалпықазақстандық құндылықтар контекстіндегі студенттердің әлеуметтік-саяси басымдықтарын негіздеу және реттеу мүмкін болды. Қазіргі студенттердің құндылықтық ұстанымдары өзара байланысқан құндылықтар жүйесін құрайды және бір-біріне әсер етеді. Жасалған сараптама нәтижесі бойынша, қазіргі нарықтық реформаларға сәйкес отбасы-жекебастық, материалды-тәжірибелік

мағынадағы құндылықтардың маңыздылығының өсу тенденциясы байқалады, бұл өз кезегінде жастардың саяси ұстанымдарының өзгеруіне алып келеді.

Түйін сөздер: студенттік жастар, саяси сана, құндылықтық бағдар, прагматизм, рационалдылық, саясатқа және саяси мәселелерге қарым-қатынас.

Аннотация

Н.А. Саитова¹, Р.Б. Сейсебаева², А.А. Кенесов³

*¹ доцент кафедры политологии и политических технологий факультета философии и политологии
КазНУ им. аль-Фараби*

*² к.полит.н., и.о.доцента кафедры политологии и политических технологий факультета философии и политологии
КазНУ им.аль-Фараби*

*³ к.полит.н., и.о.доцента кафедры политологии и политических технологий факультета философии и политологии
КазНУ им.аль-Фараби*

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ В СОЗНАНИИ КАЗАХСТАНСКОЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

В статье на основе историко-компаративного анализа сопоставлены основные составляющие политического сознания студенческой молодежи в Казахстане. Полученные результаты позволили ранжировать и обосновать социально-политические приоритеты студентов в контексте общеказахстанских ценностей. Ценностные ориентации современных студентов представляют собой взаимосвязанную систему ценностей, влияющих друг на друга. Проведенный анализ показывает, что в настоящее время в условиях рыночных реформ наблюдается четко выраженная тенденция неуклонного роста значимости ценностей семейно-личностного, материально-утилитарного характера, что ведет к изменению общей картины политических ориентиров молодых людей.

Ключевые слова: студенческая молодежь, политическое сознание, ценностные ориентации, прагматичность, рациональность, отношение к политике и политическим проблемам.

Introduction. The increasing role of student youth, lifting its social and cultural status within social fabric of the 21st century, is widespread phenomenon all over the world that can be explained by postindustrial shift of social paradigm.

These are the conditions that alter the values, priorities and criteria of effectiveness of education and upbringing of younger generations. While the most common way of social and political education used to give to the young ready-made knowledge and skills, the contemporary realities require from the young the ability to take independent decisions and actions in rapidly and constantly changing environment, to find and absorb new information; moreover, their integration into society is crucial for Kazakhstan future, and the foundation thereof are being laid today [1].

These current challenges have moulded the social values of the youth making them more independent in setting and achieving of their life priorities. The increasing demand for education, focus on career, assertiveness, independence and entrepreneurship are worth mentioning together with growing interest in ethical issues. The characteristics of the student youth today are dynamism, mobility, volatility, innovation, decisiveness, uncompromising attitudes and maximalism. These features make them strong, capable for realisation of the future and worth believing in and relying upon [2].

“Kazakhstan–2050 Strategy” determines the long-term development goals that can only be achieved when a nation possesses intellectual, educational, ethical and creative human resources of highest quality. A competitive professional, being a product of higher education, shall be able to meet the ever-increasing requirements of the new society and actively contribute into solution of the problems it faces. The values the young acquire will determine their further life trajectory.

Methods. To reveal and define the values of the student youth and to trace the changes therein the historical and comparative methods have been applied and the data collected within five-year period during the survey conducted by the KazNU Center of Social Research and Engineering, "Molodezh" Social Research Center, Friedrich Ebert Foundation, and the Foundation of the First President of Kazakhstan have been examined.

Findings. Historical and comparative analysis enabled to examine the main components of the political and social values of the students as the most advanced strata of the younger generation. The results of the analysis, in turn, enabled to place the social and political priorities of the students in the context of the common Kazakhstan values amidst its political modernization. The attitudes of the students of Kazakhstan towards democracy and democratic values, currently implemented reforms and long-term strategies of Kazakhstan as well as its internal and external policies have been depicted together with their patriotism, sense of citizenship, political awareness

and knowledge about political manifestos of the parties, their interest in and position on the current political ideologies.

The basic component of the study was student's psychological and political features as the condition that forms his/her world view and life trajectory including that within the political environment. The study was based on the two key theses:

- values and needs, similarly to the character, being formed in family and broader environment, affect students' behavior;

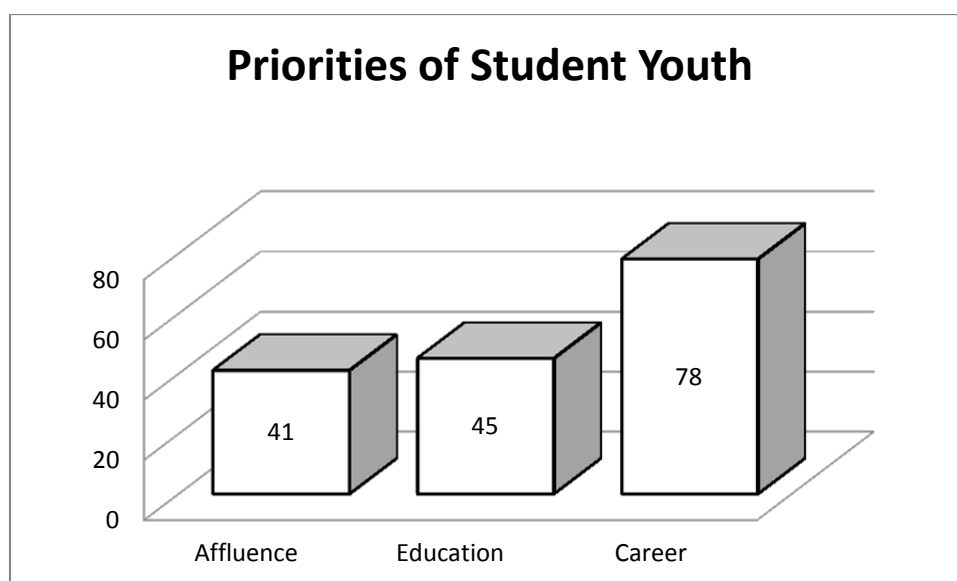
- rational understanding of social and political reality of contemporary Kazakhstan that are increasingly important as well as sharing the common goals of the development together with the attitudes of approval or disapproval of particular moves of the political leadership of the country are forming a certain kind of political consciousness and behavior.

The study findings show that the values of students are arranged into a coherent system where the following components are worth special attention: "prestigious employment", "success", "respect", and "autonomy". Similar conclusions have been made by a number of authors including Gorodetskaya, Shakurova, Kiryanova and others. Self-realization and self-actualization together with new knowledge are among the students' key values (31,2%). This is intricately connected to their future career aspirations. (27,32%) [3].

The findings show (see Chart 1) that 78% of the respondents chose career as their key aspiration, following by education (45%) and affluence (41%). Importantly, career is the priority for the majority of the respondents and good education is seen as the crucial driver of social mobility and achievement of higher social and material status (70%; see Chart 2).

It is possible to argue that all three priorities are inextricably interconnected and reveal internalization of the market realities. The fact that they see education as an instrument for better career show them as pragmatic, aspirational and assertive in finding of their place in life. Thus, Kazakhstan youth is predominately quite pragmatic and rational. Consistent promotion of such values by the state is highly recommended during the periods of economic growth as well as the periods of economic crisis. According to the "2020 Concept of the State Youth Policy in Kazakhstan" the main attribute of the contemporary professional career should be the promotion and rise on status, professional, and hierarchical ladder that shall be only dependent on the individual's merits. The younger generation, while moving forward, shall follow the example of those who have achieved excellence in their respective fields; the people who have succeeded because of their own talent, hard work and personal responsibility shall be the youth's role models [1].

Chart 1. Priorities of Student Youth

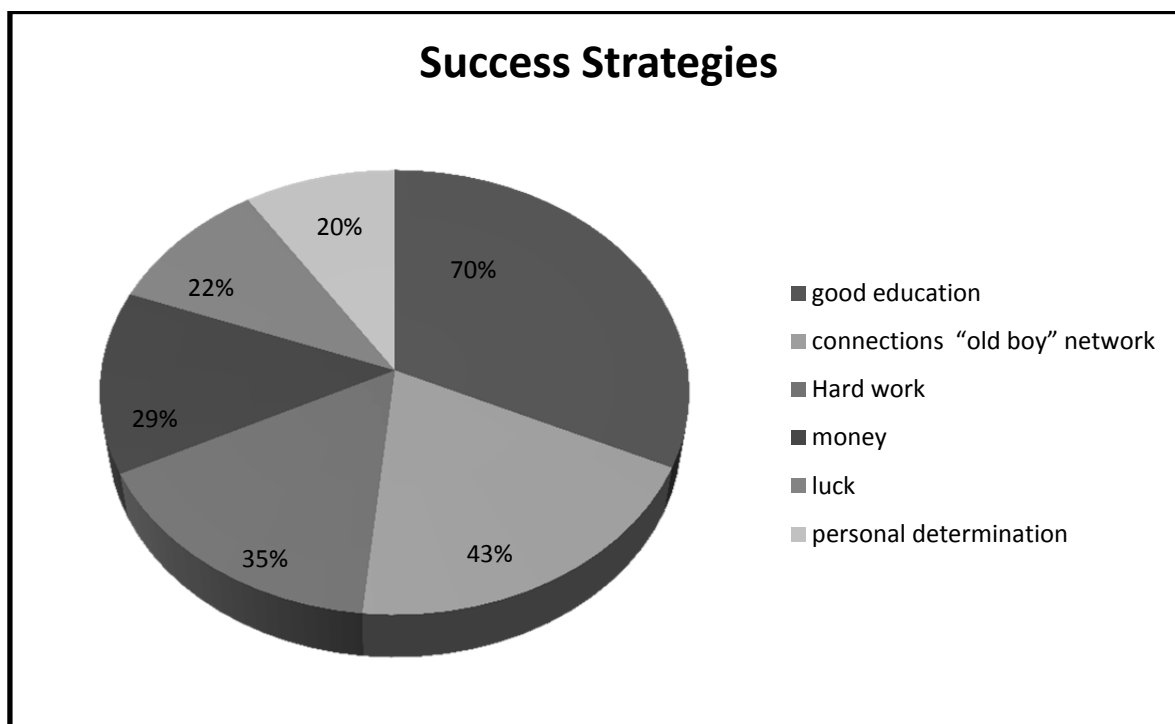
In the period of social transformation, when ethical norms and values are being comprehensively altered it is essential to know about the instrumental values or so-called "success strategies".

Thus, up to 70% of the respondents chose education as a necessary condition for future success. Connections and "old boy" network are vital for success according to 43% of the respondents. Hard work, money luck and

personal determination are almost equally popular among the respondents making 35%, 29%, 22% and 20% respectively.

Chart 2. Success Strategies

Optimism as usual is characteristic for the young. Answering the question "How do you evaluate our individual prospects for achieving personal well-being?", 59.3% of the respondents expressed their confidence in their future while 15.1% thought that nothing would change in their lives, 8.0% did not see any long-term perspectives and 17.6% could not answer [4].

How one spends one's free time, one's hobbies and recreation habits are important factors of socialization and basic constituents of life for a young person. Character of leisure is crucial for self-actualization and intellectual development of a young person. The study shows that the student youth see culture predominately through the lens of entertainment and recreation. Entertainment centers are the most popular among the young. Thus, 28.8% of the respondents "often" buy books, newspapers and magazines as well as cinema and theater tickets, while 55.2% do it "seldom" and 16.0% do it "very seldom" or do "not" do it at all. 21.5% of the respondents go to the cinema and theater "regularly" or "quite often" while 47.2% do it "occasionally" or "seldom", 31.3% go to the cinema or theater "very seldom" or "not at all" [4, p.97-98].

The leisure choices of the young are very much dependent on their level of affluence. Thus, in majority of cases, the younger people spend their free time in the manner that does not require additional expenditure such as watching TV, visiting relatives and friends, while attending cinemas, theaters, concerts, museums and galleries are not popular and are mostly beyond usual interest of the student youth.

The studies show that amidst democratization, availability of information, greater freedom of expression and action, social autonomy, the student youth influence the process of formation of the key values that, in turn, leads to a number of challenges. Importantly, alongside with new values, the older values remain in their original form or as their modifications.

The authors share the position of Gafurov, who noted that in the 21st century, the major goal of a youth policy shall be to form favorable conditions for development, self-actualization and social inclusion of the young, realization of their potential and creativity, to provide economic, social, political and legal premises for better quality of life for younger people. In this context, the goal of a youth policy shall envisage elevation of the values of younger generations because it would be impossible to for them to achieve successful self-realization and socialization without being included into the broader processes of formation of the values and ethical orientation of the entire society [5].

The study revealed that the young in Kazakhstan possess strong ethnic identity and positive regard of the culture and history of their people, patriotism, tolerance towards other peoples are also characteristic. The students are increasingly pro-active and fluency in Kazakh, Russian and English is rather important component here. More and more students strive to master their techno-literacy.

The analysis of the findings of the sociological and politological surveys makes it possible to conclude that currently the majority of the student youth are not very much interested in politics, they prefer observant position and regard the political matters through the lens of their individualism.

The mass media are the major source of information about the political developments (60,3% respondents); that means they follow the news regularly. More than half of young people of Kazakhstan learn about the latest news of political character from their friends and colleagues (49,7%), while for the 21,4% of the respondents, the Internet is the major source of information. Thus, one may conclude that the young are in the know about the current affairs in Kazakhstan and abroad [6].

The other indicator of the political awareness is the frequency with which the political matters become the subject of every-day conversation. When asked whether they touch upon anything political among friends, family or colleagues, 57,1% of the respondents said that it happens “only occasionally” or “not at all” while 41,2% converse about political matters “quite often” [7].

The political parties, civic associations as well as social movements are important for direct influence on the values of the Kazakhstan youth necessary for realization of their social roles and their inclusion into the social and political life of the society. Therefore, it is crucially important to know whom the younger people may support politically [8].

Today the most proactive and productive in terms of their work with the youth are those political parties who have well-organized and extensive regional networks and employ more advanced strategies. There is any kind of a “youth wing” in in the following parties: "Nur Otan's "Zhas Otan"; Adilet's “Adil Zhastar; Communists' "Communist Union of the Young" and "Rukhaniyat" [9]. The other parties have not formed their "youth wings".

The "Zhas Otan" of the “Nur Otan” is the most prominent, it has branch offices in all regions, cities and towns including Astana and Almaty. 51.1% of the respondents stated that they were aware of such organization, 26.4% (maximum number of the respondents) said that they were knowledgeable about its core manifesto and activities while 22.5% (minimum number) were those who heard and knew nothing about "Zhas Otan". Thus, the findings of the survey shows that the young are informed about political parties and movements [10].

In terms of the support for a particular parties among the young, the survey shows that the Nur Otan is the most popular. The question: "What political party in Kazakhstan do you support?", 41.2% of the younger respondents answered that they supported the Nur Otan. At the time, one third of the young people admitted that they did not support any political party in Kazakhstan, 14.5% did not know anything about the political parties in Kazakhstan and 13.9% of the respondents could not answer the question.

Deliberate work aimed at greater participation of the young in the political parties is one of the most important indicators of their inclusion into political life of the society that helps their better political socialization and reproduction of the political cadre. However, political parties shall pay more attention to the young, articulate their aspirations and convey their interests in the parliament, try to pass the laws that are beneficial for the young and monitor their observance. This is how harmonious relations between the young and the state can be built and their closer interest in politics in Kazakhstan can be achieved.

In recent years, various social movements of the youth emerged including the political ones; however, those who are genuinely grass-root and working towards realization of specific interests of the youth are still very rare. The authors share the opinion of Eshpanova who notes that the most prominent political movements have been built by the older generations with very particular political ends [11].

Young people participate in the work of such movements as “Zhasyl El” (26.3%), in the “Bolashak” and Zhas Otan alumni associations (51.1%), in the “Zhas Ulan” (50.1%), in the Students Alliance of Kazakhstan (48.6%) and in the Association of Young Entrepreneurs (46%). At the same time, 49.8% of the respondents never heard of the Union of Young Workers; similarly, the Union of Rural Youth, the Kazakhstan Headquarters of Student Labor Bridges and the Association of Young Parliament Members are unfamiliar for the young in Kazakhstan with the figures being 48.8%, 42.8%, and 42.7% respectively.

However, most organizations conduct their activities only within the frameworks of particular state programs. There are very few who tackle particular problems of the young, for example work with the disabled people, with juvenile offenders, and socially vulnerable [12].

Similarly to the participation in political parties and movements, the young have the opportunity to express and protect interests of the ethnic groups via ethnic communal unions under the auspices of the People's Assembly of Kazakhstan.

In sum up, the studies show that the young people are interested in politics. They shall not be regarded as "apolitical" as 65.9%, while those who do pay no or little attention are the minority comprising 39.6%.

Given that political education of the young and their civic consciousness shall start in schools and universities, several projects aimed at more effective political education and inclusion of the young have been launched in Kazakhstan. The work conducted at the Department of Political Science and Technologies of al-Farabi KazNU is worth special attention, for example that conducted in the "Politolog" Students' Discussion Club.

Discussion. The aim of the study was to reveal the political values and beliefs of the young that affect their perception of the political developments and their views about the future of Kazakhstan. The following three aspects are significant:

1) Opinion about the state of democracy in Kazakhstan, the rights of various social groups, respect and protection thereof;

2) Ratio between individualistic and collectivistic values among the young;

3) Positioning of the student youth along the political spectrum on the "left", "right" or at the "center".

The above aspects enabled to describe the political values and life philosophies of the student youth.

Thus, 23,9% of the respondents prefer to have "stability and order" rather than "political liberties and democracy"; 22,9% are supportive to the "ideology of liberal reforms"; 11,8% of the respondents share more "socialist" views; "environmentalist and green" ideologies are shared by 10,3%; those who support "further democratization of Kazakhstan" comprise 6,9%; all in all, the young more than any other generations are free-market oriented [6, p.100].

Those who share the liberal values and the idea of personal responsibility and focused on their individual aspirations and families may be attributed as the "right" while those who correlate their life trajectories with the state support as a necessary condition for realization of their goals may be attributed as the "left"; these people are more inclined towards "soviet" values, primarily collectivism. There are 35,8% of the "right" among the young and 46,4% are the "left", while 17,8% occupy the center of the political spectrum.

The answers to the question: "What are the most acute problems relevant for you?" reveal the level of dissatisfaction with the current state of our society. The most popular answer was "high prices on food" (49,8%); the second was "growing utilities bills" (30.7%); further were "unemployment" (34.4%) and "housing" (31.7%); followed by "high prices on goods and services" (25.7%), "poor quality of healthcare" (24.1%), "crime" (23.9%) and "corruption" (16.5%); and finally, it was "poor quality of education" (15.4%) [4, p.104-105].

The above data makes it possible to conclude the following:

- students are more concerned about those negative factors that directly impact their well-being;
- material concerns prevail over those related to the sphere of culture, ethic and others.

Thus, the hypothesis stipulating that individualism as a key value of the young in Kazakhstan is increasing has been confirmed: the younger generation rely mostly on themselves. However, the young respondents are predominately patriotic, share strong Kazakhstan identity and disapprove change of the citizenship and migration. Therefore, a new identity is being formed.

Conclusions. Generally, the values shared by the young in Kazakhstan are positive ones and correlated with the progressive development of Kazakhstan as a coherent social system that presupposes realization of innovative potential, which, in turn, prompts formation of new values within Kazakhstan culture that differ from the existing one.

The most characteristic features are the following:

- values of the contemporary students are related to the market reforms;
- in the value system of the contemporary students pragmatism, individualism, and material well-being coexist with such universal values as education, health, family;
- the priority is good education;
- political values and preferences among students are related to the interest in political, social and economic developments and low level of detailed knowledge.

However, President Nazarbayev of Kazakhstan in the "Kazakhstan-2050 Strategy" rightly stated that such features of our ancestors as love for the native land and people, fairness, honesty, dignity, industry and determination are relevant forever and shall be shared by the contemporary youth.

References:

1. Concept of State Youth Policy 2020 "Kazakhstan 2020: The Path to the Future" // www.adilet.zan.kz ИПС Әділем docs/P1300000191 (дата обращения: 11.01.2018)
2. The main needs and problems of student youth: the education concept of students <http://www.semgu.kz>
3. Igbayeva A.K. Value orientations of student youth in modern conditions (on the example of universities of Kazakhstan). – International Journal of Experimental Education . – 2013. – №4. – P.162.
4. Mukhamedzhanov B.G., Zhussupova A. Kazakhstan in the assessments of residents and experts. - Almaty: Public Foundation "Fund of the First President of the Republic of Kazakhstan", 2011. – P.94.
5. Gafurov R. Improvement of the state's youth policy in Kazakhstan <http://www.rusnauka.com> (дата обращения: 11.01.2018)
6. Social activity of the youth of Kazakhstan in the modern socio-political realities. Collective monograph / Editor Z.K. Shaukenova. – Almaty: Institute for Philosophy and Political Science Committee of Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, 2014. – P.96-97
7. The Molotov Cocktail. Anatomy of Kazakhstani youth. - Almaty, Alliance of Analytical Organizations, The Konrad-Adenauer-Stiftung, 2014. – P.109-110.
8. Shoykin G. The participation of Kazakhstani Youth in political parties activities // Kazakhstan-Spectrum. –2004. – №3. - P. 60-66.
9. Baimanov Sh.A. Evolution of electoral activity of Kazakhstan's Youth // old.group-global.org/ru/storage_manage/download_file/19124
10. Eshpanova D.D. Socio-political orientations of Kazakhstani youth // Institute of parliamentarism. – 2013. – №. 1 (19). – P. 78-87.
11. Eshpanova D.D. Socio-political orientations of Kazakhstani youth // Analytical report. – Almaty: Institute for Philosophy and Political Science Committee of Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, 2013. – P. 19.
12. Analytical report on the implementation of the state's youth policy // www.edu.gov.kz/fileadmin/user_upload/.../ОТЧЕТ_о_GMP.docx (дата обращения: 11.01.2018)

МРНТИ 11.01.41

Рахимова Г.Д.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая
Алматы, Казахстан

ОБ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИХ РЕАЛИЯХ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются проблемы, которые являются на сегодняшний день одним из факторов, влияющих на стабильность этнополитических процессов в государствах центральноазиатского региона в условиях нового миропорядка. Межэтнические отношения зачастую являются фактором, определяющим внутри – и межгосударственную политику. В свете современных интеграционных процессов, происходящих в регионе, стабильность в межэтнических отношениях оказывает прямое влияние на экономику и политический курс стран Центральной Азии, перспективу их добрососедских отношений и безопасность региона в целом. Поэтому для полного и глубокого изучения конкретной межнациональной ситуации необходимо проведение разносторонних исследований, в том числе и социологических. Автор изучает особенности определения современных проблемных зон, что дает возможность разработки превентивных мер, избежания межнационального напряжения в центрально-азиатском регионе. Накопленный в этой области опыт заслуживает внимания мировой общественности. Приводятся мнения авторитетных ученых социологов и политологов государств СНГ по изучаемым вопросам. Они отмечают роль этнополитического фактора в сохранении стабильности в данном регионе. Особое, пристальное внимание автор уделяет влиянию безработицы, миграционных процессов на данную проблему.

Ключевые слова: этнополитика, социологические исследования, суверенитет, рыночная экономика, миграционные процессы, культурная идентичность, ислам, традиции.

Аңдатпа

Г.Д. Рахимова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің жалпы университеттік саясаттану және әлеуметтік философия пәндер кафедрасының аға оқытушысы, философия ғылымдарының кандидаты

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ ЭТНОСАЯСАТТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ НЕГІЗДЕРІ ЖАЙЛЫ

Бұл мақалада қарастырылып отырған мәселелер, бүгінгі күн деңгейінен қарағанда, Орталық Азия мемлекеттеріндегі этно-саяси процестердің тұрақтылығын қамтамасыз етуге тікелей әсер ететін факторлардың бірі болып саналады, осы өңірдегі жаңа қатынастарды қалыптастыруға әсер етеді. Этно-саралық қатынастар күнделікті өмірде мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатын анықтайды. Қазіргі осы өңірде жүргізіліп жатқан заманауи интеграциялық процестер аясында этносаралық қатынастардағы тұрақтылық Орта Азия мемлекеттерінің экономикалық және саяси дамуына тікелей әсер етіп, осы елдердің одан әрі қарай көршілік қатынастарын дамытуына және өңірдегі қауіпсіздікті нығайтуға қызмет етеді.

Ұлттық қатынастардағы қазіргі жағдайларды нақты зерттеу, терең де жан-жақты талдау, социологиялық зерттеулер жүргізу ауадай қажет. Автор осы мәселеге байланысты қажетті бағыттарды анықтап, ондағы қайшылықтарды ашып көрсетіп, қақтығыстардың алдын алатын іс-шараларды анықтай отырып, Орта Азия мемлекеттерінде этнос аралық қақтығыстар болмау жолдарын көрсетеді.

Осы бағыттағы жиналған тәжірибе әлемдік бірлестіктегі жоғарғы қажеттіктерге ие болады, ғалымдардың осы бағыттағы зерттеулерінің нәтижелері көптеген этносаралық қақтығыстарды болдырмауға пайдасын тигізеді. Мақалада этносаралық қақтығыстардың себебі ретінде жұмыссыздық және көші-қон мәселелері ашып көрсетілген.

Түйін сөздері: этносаясат, социологиялық зерттеулер, тәуелсіздік, нарықтық экономика, көші-қон процестері, мәдени бірегейлік, ислам, дәстүрлер.

Abstract

Rakhimova G.D.¹

¹Senior lecturer of common university Chair of politology and social-philosophical disciplines of Kazakh national pedagogical university named after Abai, candidate of philosophy sciences

ABOUT SOCIO-POLITICAL BASICS OF ETHNOPOLICY IN THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA

In this article the problems of ethnopolitical processes in the states of Central Asian region in the conditions of new world were researched. The interethnic relations often serves factor, defining inside - and interstate policy. In the prism of modern integration processes in the region, stability in interethnic relations directly influences on economy and political policy of the countries of Central Asia, relations and safety of the region. The deep analysis of concrete international situation requires sociological research. The author studies the features of definition of modern problem zones in the development of preventive measures, avoidance of international tension in the Central Asian region. The experience in this area deserves attention of world community. Opinions of famous scholars of CIS's states were given. They note role of ethno-political factor in preservation of stability in this region. The author pays special attention to influence of unemployment, migratory processes on this problem.

Key words: ethnopolitics, sociological researches, sovereignty, market economy, migratory processes, cultural identity, Islam, traditions.

Введение. Характерной чертой усиления межнациональной напряженности является внешне незаметное нарастание обострения ситуации, в которой количественные изменения и качественные накопления происходят довольно быстро и внезапно. Социология сегодня ориентирована не только на поиск скрытых проблем в сфере межнациональных отношений, но и на предвидение появления новых. Поисковое прогнозирование в этой области крайне необходимо на современном этапе развития межнациональных отношений. Обычно выделяют три взаимодополняющих источника прогнозной информации: накопленный опыт, основанный на знании закономерностей исследуемых процессов; экстраполяцию существующих тенденций, закономерности развития которых в прошлом и настоящем достаточно хорошо известны; построение моделей исследуемых объектов применительно к ожидаемым или намечаемым условиям.

Методы. В основе методологии данной статьи применен диалектический метод, освобожденный от материалистического или идеалистического монизма и основанный на плюралистической, многолинейной взаимозависимости всех общественных явлений. Использован также метод социо-политического анализа проблем этнополитических особенностей стран Центральной Азии, идентичности и особенностей как носителя общего и особенного в становлении и развитии нации, диалектической взаимозависимости и взаимодействия методов: теоретического и эмпирического, исторического и логического, индукции и дедукции и др.

Результаты. Проведенное исследование позволяет нам выделить три взаимодополняющих друг друга способа разработки прогнозов: анализ трендов (экстраполяция в будущее тенденций, закономерности которых в прошлом и настоящем достаточно хорошо известны), опрос экспертов, наконец, возможно более полный диапазон прогнозных сценариев на той основе – от оптимизационного до инерционного (с соответствующими последствиями) и катастрофического в порядке предупреждения о нежелательных последствиях). Если тренд – анализ, опрос экспертов (индивидуальный и коллективный, очный и заочный), а также построение прогнозных сценариев повторить панельно на протяжении нескольких лет, то получится экспертный сценарно-прогностический мониторинг – наиболее экономный и эффективный технологический прогноз сложных объектов типа государства или отрасли.

Сформировавшаяся межэтническая напряженность, как в Центральноазиатском регионе, так и в постсоветском пространстве в целом, переросшая в ряде случаев в конфликты с применением насилия, поставила перед отечественными исследователями новые сложные задачи. Стала, в частности, очевидной необходимость создания в регионах системы оперативного информирования о «температуре» этнополитической ситуации. Как подчеркивает член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор Р.Б. Абсаттаров, «национальные процессы, происходящие в современных центрально-азиатских странах, будут определять дальнейшую перспективу сосуществования братских государств» [1].

Дискуссия. В странах Центральной Азии, как и в современной мировой политике, проявляется стремление некоторых религиозных организаций стать частью политической системы, а иногда и подчинить светскую власть духовной, т.е. наблюдается политизация религиозных организаций, и дело не ограничивается лишь духовной оппозицией происходящему. Нельзя игнорировать или недоучитывать этот явно наметившийся процесс. Усиленная же политизация, означающая включение в политическую борьбу различных общественных движений, и связанное с этим желание получить поддержку религиозных организаций и служителей культа, стимулирует усиление социальной активности духовенства, повышение его авторитета в массовом сознании, способствует росту привлекательности религиозных ценностей.

Трудности становления рыночной экономики, переживаемые населением региона, способствуют легкому восприятию им экспортируемых извне радикальных идей. Это подтверждает самостоятельный опыт развития постсоветских независимых государств Центральной Азии. Перманентно нарастающий протестный потенциал населения находит непосредственное выражение в активном сопротивлении новому (с которым для многих ассоциируется все самое плохое) в традиционных обществах. В этом и заключается принципиальное отличие актов насилия, оцениваемых многими экспертами и политиками Центральной Азии как террористические, от классических форм террора. Формально подпадая под определение террористической, деятельность радикальной исламской оппозиции в Центральной Азии во многом носит протестный характер и вызывается к жизни значительным конфликтогенным потенциалом, накопившимся в регионе за последние четверть века суверенитета. Все это приводит к тому, что вместе с процессами «возрождения» религии активизируется и тенденция этнизации религии, культивирования идеи «национальной религии».

Принадлежность сторон в этническом противостоянии к различным конфессиональным культурам создает предпосылки для развития полномасштабного, затяжного, а нередко и насильственного конфликта. Так, на территории СНГ наблюдались разрозненные попытки использования религиозного фундаментализма этнократически настроенными и экстремистскими группировками: в православии – некоторые деятели «Памяти» и др., в исламе – некоторые деятели Партии исламского возрождения в России и Центральной Азии.

Опасность исламского фактора для государств Центральной Азии отягощена тем, что эти государства еще находятся в стадии формирования своего политического лица, а слабый процесс создания гражданского общества и его атрибутов – независимых политических партий, легальной оппозиции и т.д. – создают предпосылки для формирования религиозных оппозиционных движений. Ислам, таким образом, становится здесь элементом национализма, что подтверждает мнение американского исследователя Г.Фуллера: ислам и национализм, возможно, превратятся в тандем, всячески взаимодополняя друг друга.

Спекулируя на религиозных чувствах населения, используя свободу вероисповедания, а также то, что у государственных институтов все еще недостаточно практического опыта взаимодействия с религиозными организациями, исламские экстремисты пытаются изменить существующий конституционный строй любыми методами, не исключая насильственные. Нередко государственная власть прилагает максимум усилий по удержанию под контролем подобного рода событий. С этой целью проводятся

разного рода социологические исследования, мониторинги. Кроме того, международная группа по предотвращению конфликтов (МГПК) тщательно отслеживает ситуацию в государствах региона (Таджикистан, Узбекистан, Кыргызстан), где конфликтный потенциал периодически дает о себе знать, и предлагает ряд рекомендаций.

На примере исторической практики Центральноазиатского региона можно утверждать, что любая мировая религия может стать и зачастую становится идеологической оболочкой национально-политических движений, идейным знаменем политических сил, вступающих в острый межнациональный или военно-политический конфликт.

Субэтнические отношения, возникающие между различными группами внутри этноса, сопровождаются сохранением в некоторых центральноазиатских государствах пережитков родоплеменных отношений. Особенности политической мобилизации здесь обусловлены спецификой традиционного общества. Несмотря на попытку глубокой трансформации центральноазиатского общества в ходе советской модернизации, оно осталось глубоко традиционным и патриархальным. В этом отношении наиболее сильные изменения претерпели Казахстан и Кыргызстан [2], и в гораздо меньшей степени было трансформировано традиционное общество в Узбекистане и Таджикистане.

К причинам возникновения межнациональных напряжений и конфликтов в условиях суверенизации центральноазиатских государств, следует, в первую очередь, отнести неумелую этнополитику, а также социально-экономические факторы внутригосударственного характера. Государство, прежде всего, является главным инструментом распределения и перераспределения «рынка привилегий» и зачастую становится главным источником конфликтности в межнациональных отношениях, поскольку распределение привилегий неизбежно принимает этническую окраску.

Особенно конфликтогенным является резкое понижение уровня жизни населения и социальное расслоение по этническим признакам. Так, в районах компактного проживания моноэтнического населения с отличающейся от окружающих культурой и низким уровнем жизни, при высокой степени отчуждения от коренного населения, происходит отождествление социального неравенства с этнической дискриминацией. Как следствие, протест против низкого уровня жизни приобретает окраску межэтнического конфликта. Причем, этническая составляющая, на наш взгляд, приобретает решающую роль не столько для участников акций, сколько для стороннего наблюдателя. Тем не менее, протестующие могут использовать этот акцент в свою пользу, привлекая, таким образом, внимание [3].

Нация и национальные отношения не могут и не должны развиваться отдельно от общества, государства и граждан, так как являются одной из форм их существования и жизнедеятельности. Главным ориентиром национальной политики каждого из государств является формирование новой демократической системы национальных отношений, где любой народ, независимо от его численности, и гражданин, независимо от его национальной принадлежности, должны иметь равные права и равные возможности в своем национальном и личностном самоутверждении в обществе и в государстве, в своем достоинстве и самочувствии, увеличивая тем самым жизненные шансы своего этнонационального и гражданского самоутверждения, используя социальное, культурное и политическое пространства.

Одной из актуальных проблем, определяющих межнациональное согласие на данный момент, является территориальный вопрос. Искусственный характер границ центральноазиатских государств сыграл серьезную дестабилизирующую в межэтнических отношениях роль и продолжает представлять серьезную угрозу политической стабильности. Наиболее заметными противоречиями в этой области были и остаются противоречия между Казахстаном - Узбекистаном, Кыргызстаном – Узбекистаном, Таджикистаном – Узбекистаном. В частности, между Кыргызстаном и Узбекистаном произведена делимитация большей части совместной границы, тем не менее, существуют от 70 до 100 спорных участков и до сих пор не достигнуто по ним соглашения. А между Казахстаном и Узбекистаном только в этом году новым Президентом Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёевым были подписаны документы о делимитации некоторой части совместной границы.

Вопросы проведения этнополитики напрямую связаны с трудовой миграцией из стран Средней Азии. Они еще очень мало изучены. Этот феномен ставит перед исследователем целый ряд вопросов. Каким образом происходит изменение этнополитических стереотипов среднеазиатских государств? Что является толчком при принятии решения межнационального согласия? Каким образом происходят адаптация и толерантное отношение между этносами в этих странах? Какие ресурсы они могут мобилизовать для решения собственных проблем со сверхдержавой- Россией?

Для наиболее глубокого понимания этнических особенностей центральноазиатских государств рассмотрим традиционную систему распределения ролей в среднеазиатской семье, в которой мужчина

обеспечивает семью, зарабатывая деньги. Женщина выполняет репродуктивные функции, начиная от рождения и воспитания детей и заканчивая ведением домашнего хозяйства, поддержанием жизнеобеспечения семьи. Подобное распределение ролей было жестко закреплено на протяжении многих столетий, в том числе, нормами ислама. Все это было разрушено после Великой октябрьской социалистической революции.

Тем не менее, как отмечает О.И. Брусина, среднеазиатское общество сопротивлялось модернизации; в советский период отчетливо проявилась устойчивость и живучесть, особенно на бытовом уровне, традиционного образа жизни – иерархичных социальных связей, правовых отношений, основанных на нормах обычного права и шариата. И в настоящее время большинство населения Средней Азии – это преимущественно сельские жители, воспроизводящие традиционный, во многом архаичный, патриархальный уклад в быту [4].

Кандидат политических наук, ассоциированный профессор КазНПУ им. Абая Н.Б. Сейсен убеждена: «На этапе политической модернизации, многонациональном казахстанском обществе, в первую очередь, определяются причины роста политического объединения народа Казахстана. Это можно объяснить следующими факторами: в условиях политической модернизации и обновления общества в ценностном измерении существует сильная тенденция цивилизации многонационального народа республики, социальное развитие и стремление к консолидации. Сформируется новая качественная основа для модернизации и развития политической жизни народа» [5, с.37].

Таким образом, наблюдаемое явление, когда женщина становится «добытчиком» в семье, берет на себя груз ответственности за обеспечение достойного уровня существования ее членов, заслуживает отдельного анализа. В целом, хотя выезд женщин из Таджикистана на заработки в другую страну является крайне непривычным для среднеазиатского общества, он укладывается в основные закономерности развития миграционных процессов в мире на рубеже веков.

Заключение. Подытоживая, хочется отметить, что становление этнической общности резко усиливает интегративные процессы, консолидирующие представителей нескольких близких этносов в единый социальный организм. Однако эта магистральная направленность этнонационального развития реализуется через множество противоречий, что приводит на определенных исторических этапах, особенно в периоды социально-экономических и политических кризисов, к своеобразной социальной инверсии: нация как бы сводится к своим этническим истокам. В результате этого мощные всплески архаики осложняют отношения между нациями и этносами, приводят к этнонациональным конфликтам. Они впитывают в себя противоречия между различными социальными группами в политической, социальной, культурной, экономической сферах. Вследствие этого даже конфликты, возникающие в связи с территориальными претензиями соседних стран, с возникающими между ними экономическими, политическими и иными противоречиями, приобретают этнонациональную окраску, принимают превращенную форму этнонациональных столкновений.

Список использованных источников:

1. Абсаттаров Р.Б. *Национальные процессы: особенности и проблемы.* – Монография. – Алматы: Наука. – 1995. – 245 с.
2. Ким В.Л. *Принятие и введение в действие Конституции Кыргызской Республики.* – Дисс. на соиск. уч.степ. к.ю.н. – Бишкек, 2011. – С.17.
3. Достнев А.С. *Конституция Республики Таджикистан 1994 года (история разработки, принятия и основные положения).* – Дисс. на соиск. уч.степ. к.ю.н. – Душанбе, 2009. – С.21.
4. Брусина О.И. *Социальные традиции в жизни новых независимых государств Центральной Азии как фактор выталкивания русскоязычного населения // Современные этнополитические процессы и миграционная ситуация в Центральной Азии.* – М., 2007. – С.46-47.
5. Сейсен Н.Б. *Политическое единство народов в процессе политическо-социальной модернизации // Вестник КазНПУ им. Абая. Серия «Социологические и политические науки.* – № (59). – С.37-41.

МРНТИ 11.01.67

Абсаттаров Г.Р.¹

*¹кандидат политических наук, и.о. ассоц. профессора
кафедры политологии и социально-философских дисциплин
КазНПУ имени Абая
г. Алматы, Казахстан*

ЭТАЛОН ПРАВОВОГО РАЗВИТИЯ: ПОЛИТОЛОГИЧЕСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ

Аннотация

В статье на материалах Казахстана рассматриваются вопросы эталона правового развития населения, то есть истинной правовой культуры населения, которые еще недостаточно изучены в социально-политической литературе. В статье отмечается, что в современных условиях смысл правовой культуры Республики Казахстана шире и сложнее, чем это представлялось раньше. В первую очередь, правовая культура есть разумная, эффективная, цивилизованная форма руководства обществом в условиях перехода к сильному социально-правовому государству с эффективным законодательством и одновременно средство ограничения властных структур нормами права. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: государство, человек, народ, население, общество, политика, право, культура, развитие, правопорядок, законность, права, свобода, нигилизм, ценность, регулирование.

Аңдатпа

Г.Р. Әбсәттаров¹

*¹саяси ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің
саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының
қауымдастырылған профессор міндетін атқарушы
Алматы қаласы, Қазақстан*

ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАМУ ЭТАЛОНЫ: САЯСИ ҰҒЫНУ

Мақалада әлеуметтік-саяси әдебиеттерде әлі де жете зерттелмеген халықтардың құқықтық даму эталоны мәселелері, яғни, халықтардың шынайы құқықтық мәдениеті Қазақстанның материалында қарастырылады. Мақалада Қазақстан Республикасында қазіргі жағдайда бұрынғыға қарағанда құқықтық мәдениет ұғымы ауқымды және күрделі екені атап айтылған. Бірінші кезекте құқықтық мәдениет күшті әлеуметтік-құқықтық мемлекетке өту жағдайында тиімді заңдылықтармен және біруақытта әкімшілік құрылымының шектеулі құқық нормалары құралдарымен парасатты, нәтижелі, мәдениеттендірілген қоғамды басқару формасы. Сонымен қатар мақалада дискуссиялық мәселелерге көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: мемлекет, адам, халық, тұрғындар, қоғам, саясат, құқық, мәдениет, даму, құқықтық тәртіп, заңдылық, құқығы, бостандық, нигилизм, құндылық, реттеу.

Abstract

Absattarov G.¹

*¹candidate of political sciences, acting associated professor of department
political and social sciences and philosophical disciplines
of Kazakh national pedagogical university named after Abay,
Almaty, Kazakhstan;*

STANDARD OF LEGAL DEVELOPMENT: POLITOLOGICAL JUDGMENT

In article on materials of Kazakhstan are considered the questions of a standard of legal development of the population, that is the true legal culture of the population which are still insufficiently studied in socio-political literature. In article it is noted that in modern conditions the sense of legal culture of the Republic of Kazakhstan is wider and more difficult, than it was represented earlier. First of all, legal culture is a reasonable, effective, civilized form of the management of society in the conditions of transition to strong social legal the state with the effective legislation and at the same time means of restriction of power structures with rules of law. At the same time in article is paid attention and to debatable questions.

Key words: state, person, people, population, society, policy, right, culture, development, law and order, legality, rights, freedom, nihilism, value, regulation.

Проблема теории и практики политико-правового вопроса выдвинула на одно из важных мест политологическое исследование этапа правового развития населения как истинной правовой культуры общества. В этой связи возникает немало вопросов по формированию и развитию этого процесса в Республике Казахстан как проблема политологического исследования.

В современной научной мысли понимание правовой культуры казахстанского общества претерпело существенные изменения. Усложнение политических, экономических и др. отношений в казахстанском обществе привело к резкому повышению роли политики, права и особенно их управленческой функции. В свою очередь это вызвало необходимость переосмыслить место, роль, границы действия правовой культуры Казахстана, выработать общий подход, универсальную позицию, сконструировать общепринятую и всесторонне обоснованную концепцию этой «культуры» и тем самым существенно продвинуться к новым знаниям об исследуемой теме.

Правовая культура населения Республики Казахстан является реально существующей и одновременно формирующейся объективной данностью, как «новое» явление политико-правовой действительности, имеющая свои специфические признаки и черты.

Правовая культура населения Казахстан – это совокупность всех позитивных компонентов правовой, нравственно-политической действительности казахстанского общества в ее реальном функционировании. Правовая культура казахстанского общества воплощает в себе достижения правовой, нравственно-политической мысли, правовой политики и уровень правовой, политической информированности.

Правовая культура Казахстана выступает как смыслонесущий и смыслопередающий аспект казахстанской, человеческой практики и ее результатов в правовой, политической жизни общества. Правовая культура Казахстана – это определенный характер и уровень деятельности личности казахстанца, в процессе которой она приобретает или развивает свои правовые знания, умения, навыки. Кроме того, правовая культура Казахстана может существовать и как результат культурной деятельности в сфере права, политики.

Правовая культура населения Республики Казахстан разрабатывается, осуществляется на основе взаимодействия всех субъектов, входящих в политическую, правовую систему казахстанского общества, и получает концентрированное выражение в республиканских целевых программах, доктринах, концепциях развития, в международных договорах Казахстана, в законах и иных нормативно-правовых актах Республики Казахстан, а также в других официальных политико-правовых документах. Правовая культура населения Республики Казахстан – это деятельность субъектов государства, политических партий, общественных движений, индивидов и их объединений в Казахстане в сфере правового регулирования, состоящая в выработке и реализации политико-правовых идей стратегического и тактического характера.

Как показывает казахстанский опыт, правовая культура, прежде чем соответствовать своему предназначению должна иметь систему руководящих идей, начал, то есть систему определенных научных принципов [1], благодаря которым, она приобретает стабильность, устойчивость, стройность, гармоничность, предсказуемость. Поэтому, принципы в концентрированном виде выражают суть правовой культуры страны. Без опоры на систему руководящих принципов реализация задач правовой культуры Республики Казахстан становится нереальной.

В связи с этим следует сказать, что к общим принципам правовой культуры Республики Казахстан можно отнести: научную обоснованность; реалистичность; объективность; обусловленность потребностями развития народа, общества; предсказуемость; легитимность; демократический характер; справедливость; социальная направленность; гуманизм; гласность; сочетание интересов личности и государства, национального и общечеловеческого; приоритетность прав человека, соответствие международным стандартам. Нам думается, что в этих принципах достаточно четко сформулированы требования казахстанского общества к правовой культуре. Вместе с тем, эти принципы в определенной мере могут способствовать углублению существующего представления о правовой культуре Республики Казахстан и определения ее приоритетов.

Надо отметить, что приоритеты правовой культуры Республики Казахстан – это наиболее первоочередные ориентиры деятельности нашего государства, общества в сфере политико-правового регулирования. При этом в качестве приоритетов правовой культуры Республики Казахстан могут выступать только те ориентиры, которые в равной мере были бы важны одновременно как для политики, права, правовой политики, правовой культуры в целом, так и для любой отрасли права, правовой культуры, для каждого вида политики, любой сферы политико-правового регулирования.

В связи с этим, необходимо правильное формирование и развитие правовой культуры населения Республики Казахстан. При этом основой формирования и развития правовой культуры населения Республики Казахстан является Конституция нашей страны [2].

Развитие казахстанского общества по пути демократических преобразований ставит перед государством задачу – сформировать и провести в жизнь «новую» политику правовую культуру, которая бы по форме и содержанию принципиально отличалась от прежней, так называемой советской правовой, но с расплывчатой содержательной характеристикой, и не имевшей своего в достаточной мере обоснованного статуса в стране.

Определить специфики, особенности и необходимость формирования «новой» правовой культуры в современном Казахстане значит понять всю сложность и глубину данной проблемы, осмыслить и осознать принципиально иное предназначение этого феномена в изменившихся условиях.

Если обобщать социально-политическую и юридическую реальность современного Казахстана, то особенности формирования правовой культуры и ее необходимость в главном и в основном можно определить тем, что она должна предстать в качестве средства, без которого дальнейшее осуществление намеченных реформ, модернизация казахстанского общества становятся невозможными.

Перед Казахстаном стоит задача построения правового, гражданского общества с высокой правовой культурой, где уважают закон, действуют принципы гуманизма и политическо-правовой справедливости.

Следует сказать, что развитие правовой культуры Казахстана в контексте политическо-правовой справедливости – это определенный характер и уровень деятельности личности казахстанца, в процессе которой она приобретает или развивает свои правовые знания, умения, навыки и т.д.

Надо отметить, что политическо-правовая справедливость в Казахстане влияет не только на создание справедливого общества в стране, но и защищает честь и достоинства человека как важнейшего направления развития правовой культуры населения.

В Казахстане честь и достоинства человека защищаются государством, правом, политикой и правовой культурой [3]. Право на честь и доброе имя является важнейшей социально-правовой, нравственно-политической ценностью для Казахстана. Право на честь и доброе имя является неотъемлемым и неотчужденным личным правом казахстанца, которое существует постоянно и принадлежит каждому с момента его рождения.

В связи с этим заметим, что по мере исторического развития общества политическо-правовая защита чести и достоинства казахстанца расширяется, наполняется, новым содержанием, и способствует развитию правовой культуры населения, политическо-правового менталитета народа.

В связи с этим следует сказать, что проблема исследования политическо-правового менталитета народа и выявления места и роли его в структуре и совершенствовании правовой культуры Казахстана является чрезвычайно актуальной, интересной и перспективной для политической науки.

Мы придерживаемся точки зрения, согласно которой политическо-правовой менталитет казахстанцев придает правовой культуре в политическо-правовой системе страны ее неповторимое лицо. При этом он обеспечивает интеграцию личности казахстанца в правовую, общественно-политическую жизнь конкретного нашего общества, а также обнаруживает правового нигилизма.

Своеобразие правового нигилизма в Казахстане заключается в том, что правовой нигилизм питаются юридическим невежеством, деформированным политическо-правовым сознанием, дефицитом политико-правовой культуры и т.д. Кроме того, мы полагаем, что правовой нигилизм связан с многими факторами социально-политического бытия народа Казахстана.

Сегодня распространение правового нигилизма в политическо-правовой системе Казахстана представляет собой серьезную угрозу для правовой культуры, демократического развития страны, проводимых реформ. Кроме того, правовой нигилизм поразил все наше общество снизу доверху, принял массовый характер. Масштабы этого недуга в Казахстане все более разрастаются и принимают опасный для интересов народа государства и общества характер.

Демократическое, правовое, социальное государство в Казахстане предполагает преодолению правового нигилизма и высокую сознательность народа. В казахстанском обществе получают разностороннее развитие все черты и стороны правового сознания граждан: обогащается его природа; укрепляется социальная база; его структурные элементы все более наполняются новым, нравственно-политическим содержанием; возрастает значение правового сознания, как и всей правовой культуры и политическо-правовой идеологии в жизни общества. При этом следует подчеркнуть, что правовое сознание населения Казахстана в контексте правовой культуры опирается на прочный фундамент научного мировоззрения.

В казахстанском правовом сознании воплощены и политические идеи народа. Само казахстанское право является особой специфической государственной формой проведения политики Республики Казахстан, отвечающей коренным интересам многонационального, многоконфессионального казахстанского народа.

Правовое сознание населения Казахстана в контексте правовой культуры – это сфера общественного, группового или индивидуального сознания казахстанцев, совокупность их идей, представлений и взглядов на действующее право, на существующие правовые нормы, отражающих отношение казахстанцев к действующей или желаемой правовой, политической действительности. Правовое сознание населения Казахстана представляет собой сложную, относительно самостоятельную, целостную, активную и развивающуюся систему и, осуществляясь на всех основных направлениях политики правовой культуры Республики Казахстан, необходимо требует комплексно-политологического подхода к его организации и к анализу его основных принципов.

Следует сказать, что социально-политические принципы правового сознания в казахстанском обществе воплощаются в идеях об обязательных нормах и институтах регулирования жизнедеятельности народа.

Основные принципы правового сознания в казахстанском обществе в системе правовой культуры отражают в своих содержаниях реально существующие юридические, нравственно-политические правила и нормы, регулирующие поведение казахстанцев. Это, в свою очередь будут влиять на состояние и развитие правового сознания людей на перекрестке правовой культуры.

Следует сказать, что состояние и развитие правового сознания казахстанских людей на перекрестке правовой культуры – это не только уровень развития нормативных и индивидуальных юридических актов Казахстана, это еще и уровень развития всей правовой деятельности, уровень развития всего права, это право-психологический, социально-политический климат, правовые, нравственно-политические ценности, идеалы, традиции и обыкновения, и главное, это реальное правовое, социально-политическое положение личности, уровень ее прав и свободы поведения, гарантированных государством. Правовое сознание казахстанских людей является результатом осуществления политики правовой культуры Республики Казахстан [4], в основе которой лежит воспитание правовой культуры населения.

Воспитание правовой культуры населения Казахстана строится на общих принципах воспитательной работы, проводимой в демократическом обществе, таких, как социально-политическая идейность (направленность), связь воспитания с практической деятельностью, всесторонность и эффективность, индивидуальный подход и т.д.

В современных условиях воспитание правовой культуры населения осуществляют в нашей стране: государственные органы; специальные органы, обеспечивающие законность и правопорядок (прокуратура, суд, органы министерств юстиции, внутренних дел, Комитета Национальной Безопасности); партийные и общественные организации; трудовые коллективы; органы образования, высшие и средние учебные заведения, средства массовой информации и пропаганды, творческие союзы и учреждения культуры и искусства.

Воспитание правовой культуры населения казахстанского общества осуществляется определенными политологическими механизмами. В связи с этим возникает потребность поиска новых политологических механизмов (форм, методов, приемов, средств) правовоспитательной работы, которые в наибольшей степени соответствовали бы потребностям воспитания правовой культуры у каждого гражданина Казахстана прочного научного мировоззрения, принципиальности, высокой правовой политики, культуры, ответственного отношения к делу, понимания места и роли каждого человека, народа в полиэтническом, поликонфессиональном обществе и т.д.

Политологический анализ показывает, что индивидуальный подход дает возможность реализовать и конкретизировать воздействие на личность казахстанца, позволяет выбирать наиболее эффективные формы воспитания правовой культуры.

Следует сказать, что политологические формы, методы, приемы и средства воспитания правовой культуры населения Казахстана подвижны, они изменяются в зависимости от политической ситуации и от изменения конкретных условий и задач, совершенствуются с появлением новых политических технологий. При этом, воспитание правовой культуры казахстанской молодежи имеет свои особенности.

Для воспитания правовой культуры молодежи, населения Казахстана в политическом поле необходимо использовать все политологические формы, методы, приемы и средства политико-правовой работы, учитывать их специфику и постоянно совершенствовать в повседневной работе, и управлять процессом воспитания.

Управление процессом воспитания правовой культуры казахстанских людей предполагает воздействие на сознание и поведение воспитуемых, осуществляемое по определенному плану или по определенной программе или направлению, предусматривающей достижение заданной цели, учет исходного уровня воспитанности и его переходные состояния, систему корректировки на основе получаемой информации и т.д.

Рассмотрение проблемы управления процессом воспитания правовой культуры позволяет заключить, что данная проблема является в настоящее время важнейшей для научной организации правового развития казахстанских людей. Решение вопросов управления процессом воспитания правовой культуры казахстанских людей: определение цели воспитания, планов или программ деятельности воспитателей и воспитуемых, организации обратной связи и системы стимулирования, корректирования деятельности воспитуемых и, наконец, организации самовоспитания (самоуправления управляемой системы) – является ведущим путем повышения эффективности процесса воспитания и развития правовой культуры, достижения значительного прогресса в правовом развитии казахстанских людей в политическом пространстве.

В современных условиях смысл правовой культуры Республики Казахстан гораздо шире и сложнее, чем это представлялось раньше. В первую очередь, правовая культура есть разумная, эффективная, цивилизованная форма руководства казахстанским обществом в условиях перехода к сильному социально-правовому государству, с эффективным законодательством и одновременно средство ограничения властных структур нормами права [5]. Она является плодом, продуктом рационального правового мышления и базовым элементом казахстанской правовой политики в целом.

Изучение на конкретных материалах Казахстана политологических проблем правовой культуры в условиях обновления, реформирования, модернизации общества позволяет нам внести ряд практических рекомендаций и предложений по совершенствованию правовой культуры в политической системе страны.

Во-первых, казахстанской элите, политологам, юристам необходимо знать правовую, политическую жизнь многонационального, многоконфессионального казахстанского общества, быть активным проводником в жизнь политики правовой культуры и дальнейшего развития справедливости, законности, права и свободы гражданина, человека. Решение этой проблемы требует дальнейшего поиска новых подходов, оценок и решений в развитии правовой культуры Республики Казахстан.

Во-вторых, представляется необходимым разработку концепции гармонии правовой культуры, политическо-правовой идеи стабильного развития Казахстана основаны на принципах правовой политики, общественного взаимодействия и согласованности, доверия и ответственности.

В-третьих, чрезвычайно важным и актуальным на современном этапе развития казахстанского общества рассмотрение определения и признания миссии правового государства, использующего принципы правовой культуры, социально-экономической и нравственно-политической гармонии, выполняющего функцию «выстроенного стабилизатора», культивирующего роста правового сознания населения. Особое значение должно придаваться гармоничному развитию политическо-правовых отношений.

В-четвертых, центральное место в познании правовой культуры и правовой гармонии в Казахстане необходимо придавать системе образования, формированию гармонично-правового мышления у обучающихся. Качественное образование в стране предполагает сочетание профессиональных знаний с формированием правовой культуры казахстанской молодежи на основе гуманистических, политическо-правовых ценностей, культурных традиций народов Казахстана. На решение этих задач рекомендуем Вузам Казахстана ввести Программу элективного курса о правовой культуре или о гармоничном праве. В рамках данной Программы необходимы совместные усилия ученых, преподавателей Вузов Казахстана по разработке и публикации учебников и пособий, посвященных проблемам правовой культуры или гармоничного права.

В-пятых, правовую культуру казахстанцев следует рассматривать как неразрывную часть общественно-политической жизни общества. В многонациональном, многоконфессиональном казахстанском обществе правовая культура должна стать нормой и формой жизнедеятельности каждого казахстанского человека. Основной центр формирования и развития правовой культуры казахстанских людей должен переноситься в семью, учебные заведения и трудовые коллективы. При преподавании гуманитарных дисциплин следует выделить специальные разделы по вопросам воспитания правовой культуры.

В-шестых, представляется необходимым создание научно-исследовательского Института правовой культуры Центральной Азии и издание журнала «Правовая культура и правовая жизнь казахско-

кыргызского общества», где изучались бы проблемы правовой культуры населения, правового воспитания, правового сознания, правового менталитета, правовой личности, правомерного поведения, правового государства, гражданского общества и т.д.

В-седьмых, настало время создания истории правовой культуры Казахстана, где должны быть объективно отражены положения этой культуры в периоды: до присоединения Казахстана к России и после присоединения, социализма, независимости и суверенитета РК.

В-восьмых, необходимо исследовать влияние политики правовой культуры Республики Казахстан на формирование гражданского общества в нашей стране. Для этого нужно создать нормативно-правовую базу гражданского общества в Казахстане. По нашему представлению, важным шагом в построении и совершенствовании гражданского общества в нашей стране должно стать нормативное закрепление этой цели в качестве части общегосударственной политики.

В-девятых, в силу политической актуальности в настоящее время защиты чести, достоинства и доброго имени казахстанца в системе правовой культуры, очевидна целесообразность принятия специального республиканского закона, раскрывающего основные понятия, конкретизирующего право на защиту этих ценностей. Это продиктовано не только социально-политическими обстоятельствами, но и вызвано тем, что, действующее законодательство Республики Казахстан охраняет честь и достоинство не в полном объеме, фрагментарно регулирует отдельные проявления посягательств и ущемления чести и достоинства казахстанца.

В-десятых, настала необходимость преодолеть препятствия на пути конституционности, развития политики правовой культуры государства, формирования правового сознания и правовой культуры населения, и правового государства в Казахстане. Для этого необходимо, на наш взгляд, во-первых, обеспечить верховенство Закона, без которого невозможны ни конституционность, ни правовая культура, ни правовое государство, ни высокий уровень правового сознания; во-вторых, привести право в соответствие с Конституцией Республики Казахстан, оно должно отличаться совершенством, исключать пробелы и перекося; в-третьих, перечень прав и свобод человека и гражданина, провозглашаемых Конституцией Республики Казахстан, должен быть наполнен адекватным содержанием; в-четвертых, принцип разделения властей должен трансформироваться из лозунга в неукоснительно соблюдаемую реальность; в-пятых, каждому факту нарушения Конституции Республики Казахстан надлежит давать неотвратимую правовую, политическую, нравственную оценку; в-шестых, надо установить конкретные виды реальной ответственности за нарушение Конституции Республики Казахстан, невзирая на лица.

В-одиннадцатых, в целях борьбы с «административным ресурсом» в Уголовном кодексе РК, по нашему мнению, должна быть прописана норма, где бы четко говорилось о том, что фальсификация во время выборов, в каких бы формах они не осуществлялись, есть не что иное, как тяжкое преступление перед народом, обществом и должны расцениваться как попытка или реальные действия по «незаконному присвоению власти, степени, звания и т.д.». Подобные действия, по своей сути, являются антиконституционными, антиправовыми и подлежат уголовному наказанию и политической, нравственной оценке.

В-двенадцатых, настало время углубленного исследования следующих политологических проблем Казахстана: аксиологические детерминанты правовой культуры в политической системе; нравственно-правовые, политическо-правовые ценности в системе правовой культуры; соотношение правовой и политической культуры; преодоление правового нигилизма; политическо-правовой менталитет; правовая личность; правомерное поведение; место и роль правовой культуры в политической системе общества и в системе общегосударственной политики; соотношение правового сознания с политическим, нравственным сознанием; формирование правовой культуры и правового сознания в системе гражданского общества; политико-правовые противоречия и способы их решения; управление процессом правовой культуры, воспитание правовой культуры и т.д. Глубокое изучение этих и других политологических проблем позволит решать вопросы правовой культуры, правовой и государственной политики Республики Казахстан [6].

Следует заметить, что предлагаемые соображения, рекомендации и предложения в статье носят, возможно, дискуссионный характер, но важно обратить на них внимание политологов, философов, культурологов, социологов и правоведов при формировании, развитии и выработке политики правовой культуры Республики Казахстан. Гуманистический, гармонический заряд в Казахстане который несет правовая культура, ее общенациональная, общечеловеческая направленность ставит на приоритетное место в научной проблематике проблему политическо-правовой справедливости, прав и свободы человека в контексте общественного прогресса.

Список использованных источников

1. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года // Казахстанская правда. 2009, 27 августа.
2. См.: Конституция Республики Казахстан. – Алматы: Юрист, 2017.
3. Абсаттаров Г.Р. Политически-правовая защита чести и достоинства казахстанца – важнейший фактор совершенствования правовой культуры: политологический анализ // Проблемы современной науки и образования. 2016. №3 (45). – С. 236.
4. См.: Politische, soziologische und rechtliche Probleme der Gesellschaftsentwicklung Kasachstans. – Berlin: Verlag Dr. Köster, 2013. – S. 65-69.
5. См.: Алияров Е.К., Аюпова З.К. Совершенствование правовой системы Республики Казахстан и вклад академика С.С.Сартаева в становление правового государства. – Алматы: Экономика, 2016. – С. 139-192.
6. Абсаттаров Г.Р. Право. Политика. Сознание. – Алматы: Ғылым, 2016. – С. 254.

МРНТИ: 2-78(574)

Н.Б. Сейсен¹, Д.М. Абдульманова²

¹саяси ғылымдар кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастық профессоры

²Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,

2-курс магистранты Дінтану мамандығы

dinara.abdulman@gmail.com

Алматы, Қазақстан

ҰЛТАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ДІНАРАЛЫҚ КЕЛІСІМНІҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҮЛГІСІНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Осы мақалада Қазақстан Республикасындағы этносаралық және конфессияаралық келісімінің мәселелері қарастырылып, түрлі этностар мен дін өкілдерінің арасындағы диалогты тұрақтандыру мен реттеуге арналған қоғамдық-саяси іс-шараларды талқылайды. Ерекше назарға Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының съездері, этносаралық және конфессияаралық келісімнің құқықтық негіздері алынды. Мақалада егемендігіміз жарияланғаннан кейінгі уақыттан бастап елімізде діни бірлестіктер мен миссионерлердің қызметтерін белгіленген тәртіп бойынша реттеуге оңтайлы жағдай жасау, сонымен қатар, діни сенім бостандығы қағидасының демократиялық негіздерін сақтау, конфессияаралық келісімді тұрақтандыру бойынша жасалған іс-шаралардың тізімі мен олардың ерекшеліктері мен нәтижелері ашылған. Әр үш жыл сайын өткізілетін әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының I, II, III, IV, V Съездерінің басты мақсаттары мен бастамалары талқыланып, съезд аясында өткізілген форумдардың мазмұндық ерекшеліктері анықталды. Халықтардың бірлесуі, тілдерді, мәдениеттерді, рухани әлемді өзара тануы, сауда мен жақсы көршілестіктің дамуы негізінде жаһандық дамудағы діндердің ролі мен олардың өзара ара-қатынастарының диалогы қазіргі таңдағы басты мәселелердің бірі. Қазақ халқының бейбітшілік пен келісімді сақтап қалу шараларын сарай отырып, Қазақстан Республикасының осы саладағы тәжірибелік қызметінің нәтижелігі анықталды.

Түйін сөздер: дін, сенім, бейбітшілік, келісім, этносаралық және конфессияаралық келісім, әлемдік және дәстүрлі діндер, мәдениеттер мен діндер диалогы.

Аннотация

Сейсен Н.Б. ¹, Абдульманова Д.М. ²

¹кандидат политических наук, ассоциированный профессор кафедры
Политологии и социально-философских дисциплин
Казахский национальный педагогический университет им.Абая,
² магистрант 2-курса по специальности Религиоведение
Казахский Национальный педагогический университет им.Абая

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ КАЗАХСТАНСКОЙ МОДЕЛИ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО И МЕЖРЕЛИГИОЗНОГО СОГЛАСИЯ

Данная статья посвящена вопросам межэтнического и межконфессионального согласия в Республике Казахстан, рассмотрены общественно-политические процессы регулирования и стабилизации диалога между представителями различных этносов и религий. Особое внимание обращается на деятельность Съезда лидеров мировых и традиционных религий, на правовую основу межэтнического и межконфессионального согласия. После получения независимости было проведено не мало работ и мероприятий, приняты законодательства по регулированию и созданию оптимальных условий для работ религиозных обществ и миссионеров, а также по сохранению

демократических основ принципов религиозной веры и по стабилизации межконфессионального согласия. В статье также особое внимание уделено деятельности I, II, III, IV, V Съезда лидеров мировых и традиционных религий, были определены основные задачи и инициативы, особенности содержания форумов. Роль религии и взаимного диалога в рамках глобального развития на основе объединения народов, языков, культуры, взаимное познание духовного мира, развитие торговли и хорошего соседства является самыми главными задачами нашего времени. На основе анализа проделанных работ по сохранению мира и согласия казахским народом выявлена результативность практической деятельности Республики Казахстан.

Ключевые слова: религия, вера, мир, согласие, межэтническое и межконфессиональное согласие, мировые и традиционные религии, диалог культур и религий.

Abstract

Seisen N.B.¹, Abdulmanova D.M.²

SOME QUESTIONS OF THE KAZAKHSTAN MODEL OF INTERETHNIC AND INTERRELIGIOUS HARMONY

¹candidate of political science, the Associated Professor of the Department of Political Science and social and philosophical disciplines in Kazakh national university named after Abay

²master of 2-course of the Department of Political Science and social and philosophical disciplines in Kazakh national university named after Abay

This article is devoted to the issues of interethnic and interdenominational consent in the Republic of Kazakhstan, social and political processes of regulation and stabilization of the dialogue between representatives of various ethnic groups and religions are examined. A special attention is drawn to the activities of the Congress of the leaders of world and traditional religions and to the legal basis of inter-ethnic and inter-religious harmony. After gaining independence, not a few works and events were held, legislation was adopted to regulate and create optimal conditions for the work of religious societies and missionaries, as well as to preserve the democratic foundations of the principles of religious faith and to stabilize interfaith harmony. The article also focuses on the activities of I, II, III, IV, V Congress of leaders of world and traditional religions, the main tasks and initiatives, the content of the forums were defined. The role of religion and mutual dialogue within the framework of global development on the basis of the unification of peoples, languages, cultures, mutual knowledge of the spiritual world, development of trade and good neighborhood are the most important tasks of our time. Based on the analysis of the work done to preserve peace and accord with the Kazakh people, the effectiveness of the practical activities of the Republic of Kazakhstan was revealed.

Key words: religion, faith, peace, accord, interethnic and inter-confessional accord, world and traditional religions, dialogue of cultures and religions.

Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Нұрлы жол – болашаққа басар қадам» атты халыққа Жолдауында еліміздің экономикалық саясатынан басқа бейбітшілік, тұрақтылық және ұлтаралық қатынастар мәселесі де кең ауқымда айтылып кеткен болатын. Қазақстан аумағын мекен еткен 130 астам этнос пен ұлттарды бейбітшілікте, бірлікте өмір сүруге талпындыру, өзара сыйластық пен толеранттылықты ұстап тұру - еліміздің бағытталған саясатының дұрыстығын көрсетеді [1]. Әрине, еліміздің бейбітшілік саясаты кез-келген даму бағдарламаларында болсын, ресми құжаттарда болсын ең маңызды қағида ретінде қалыптасып кеткен. Әлем дамуындағы «жаһандық емтиханды» тапсыру үшін, барлық қазақстандық азаматтар бірігуі қажет, өзара сенімде болуы қажет екені күмәнсіз.

Егемендік жарияланғаннан кейінгі бір ай ішінде, яғни 1992 жылдың 15 қаңтарында «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» Заң қабылданды. Бұл құжат діни бірлестіктер заңнама шеңберінен шықпаған жағдайда мемлекет тарапынан олардың ісіне қол сұғылмайтындығына кепілдік берді. Заң күшіне енген соң да оның жекелеген тұстарына жеті рет өзгеріс енгізілді. Алайда олар түбегейлі өзгерістер әкелмей, тек діни бірлестіктердің қызметіне қатысты кейбір мәселелерді реттеуге ғана бағытталды [2]. Аталмыш Заң қабылданғаннан кейін, 20 жыл ішінде қоғамдағы діннің рөлі кеңейіп, елдегі діни жағдай да барша әлемдегідей өзгерістерге ұшырады. Осыған орай, 2011 жылы Үкімет тарапынан дін саласына қатысты жаңа заң жобасын жасау туралы бастамалар көтеріле бастады. Заң дайындаушылар алдына діни бірлестіктер мен миссионерлердің қызметтерін белгіленген тәртіп бойынша реттеуге оңтайлы жағдай жасау, сонымен қатар, діни сенім бостандығы қағидасының демократиялық негіздерін сақтау, конфессияаралық келісімді тұрақтандыру міндеттері қойылды.

Әрине, Қазақстандық ұлтаралық және конфессияаралық келісім мен бейбітшілік сақтау мақсатындағы еліміздің саясатымен ұштасатын «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңының құқықтық негізі – ең алдымен, Қазақстан Республикасының Конституциясы болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясының 1 бабы (Қазақстан өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары. Республика қызметінің түбегейлі принциптері:

қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық; бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық даму; қазақстандық патриотизм; мемлекет өмірінің аса маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен, оның ішінде республикалық референдумда немесе Парламентте дауыс беру арқылы шешу.), 5,14 баптар (Заң мен сот алдында жұрттың бәрі тең. Тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүлкілік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды), 19 бабы (Өркім өзінің қай ұлтқа, қай партияға және қай дінге жататынын өзі анықтауға және оны көрсету-көрсетпеуге хақылы), 22 бабы (Өркімнің ар-ождан бостандығына құқығы бар. Ар-ождан бостандығы құқығын жүзеге асыру жалпы адамдық және азаматтық құқықтар мен мемлекет алдындағы міндеттерге байланысты болмауға немесе оларды шектемеуге тиіс) [3].

Сонымен қатар, Заңды жасау барысында келесідей халықаралық актілер ескерілген: Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (1948), Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті (1966), Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі Кеңестің Қорытынды актісі (1975), Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі Кеңеске қатысушы-мемлекеттер өкілдерінің Вена кездесуі Қорытынды құжаты (1986), Адам өлшемі жөніндегі Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі Кеңес конференциясының Копенгаген мәжілісінің құжаты (1990) және т.б. [4].

Бүгінгі таңда, Қазақстанның тәуелсіздік алған уақытынан бері қажырлы еңбегі мен төзімділігінің арқасында елімізде этносаралық және конфессияаралық келісімнің ерекше моделі қалыптасты. Әрине, осындай жетістіктер Отанымызға және оның халқына тиесілі тарихымыздың ерекшеліктерімен байланысты, ал конфессияаралық келісімнің дамуы түрлі өркениеттер мен мәдениеттердің Ұлы Еуразия даласының орта бөлігінде көпғасырлар бойы өзара араласу үрдісімен байланысты. Мемлекет құраушы этносқа тиесілі дәстүрлі толеранттылық, өзге ұлттар, мәдениеттер мен конфессиялар өкілдеріне деген құрмет пен мейірімді қарым-қатынас, өз алдында, жаңа мынжылдықтың қарсанында жас зайырлы мемлекеттің дамуы мен көркеюіне сенімді әрі берік негіз құрылуына себепкер болды. Елбасымыз айтқандай: «Азаматтық әлем мен ұлтаралық келісім – біздің басты байлығымыз мен құндылығымыз». Сондықтан, келісімді сақтау және қоғамдағы тұрақтылықты күшейту барлық азаматтарға, олардың әлеуметтік мәртебесі мен саяси көзқарастарына қарамастан, ортақ кеңістік ретінде бұзылмас қағида болып қалуы қажет.

XX ғасырдың аяғына қарай осы жүзжылдықта планета тұрғындары үшін басты қатер болған қырғи-қабақ соғыстар келмекке кетіп, сахнада діни, өркениетаралық қақтығыстар сияқты жаңа сын мен тегеуріндер пайда болды. Кейбір террористік-экстремистік ұйымдар діннің қасиетті саналатын құндылықтарын қорлап, өркениеттер мен діндер арасына сына қаға бастады. Діни құндылықтар мен әр халықтың қасиет тұтастын ұғымдарына құрмет пен өзара түсіністіктің болмауы шарықтау шегіне жеткенде қантөгіс басталу қаупі туатыны анық. 2001 жылдың қыркүйегіндегі АҚШ-тағы дүниені дүр сілкіндірген лаңкестік оқиғадан кейін әлем дінаралық жанжал мен қанды қақтығыстар құрсауында қалу қатері туған адамзат тарихындағы осы бір сын сәтте Қазақстан Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезін шақырып, тұңғыш рет бір шаңырақтың астында дін көсемдерінің басын қосты [5]. Бұл бастаманы көтерген қазақ елі осы басқосуда әлем елдері мен халықтарын адамзаттың ортақ бесігі – Жер бетінде бейбітшілікті сақтауға, діни конфессияларды ынтымақтастыққа, өзара келісім мен түсіністікке жетуге үндеді. Лаңкестік әрекеттеріне діни реңк беру арандатушылардың әрекеті екені, бірде-бір дін терроризмді қолдамайтыны, терроризмді қандай да діннің атымен байланыстыру сол дінді ұстанатын миллиондаған адамдарға қиянат болатыны ашық айтылды.

Осыдан онжылдықтар бұрын астанамыздың бейбіт аспаны астында басталған дінаралық және конфессияаралық диалог – Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының I Съезі – бүгінде өркениеттер диалогының шынайы тарихына айналды, түрлі дін өкілдерінің өзара мүдделі және мейірімді бейбіт қарым-қатынас жүргізу керектігінің, бір-бірімен қатынасып қана қоймай, тыңдай да білу қажеттілігінің дәлелі. Астаналық бұл Съездер өркениетаралық және мәдениетаралық диалогтың жаһандық үрдісіне айтарлықтай үлесін қосты. Әрине, Қазақстанның осындай ниет білдіруі, әлемде орын алып жатқан қақтығыстарды азайтуда ұжымдық шешімдер қабылдауға талпынысы әлемдік қауымдастық мүшелері арасында кең қолдау тапты. Осылайша, ең бірінше съезі шақыру туралы ойды Дүниежүзілік Ислам Лигасының Бас хатшысы Шейх АтТурки, Орыс Православ шіркеуінің Патриархы Алексей II, Рим Папасы Иоанн Павел II, Израильдің Бас ашкеназийлік раввині Иона Метцгер және басқа да көптеген дін басшылары қолдады. Бірінші съез шеңберінде халықаралық қауымдастықтың өркениеттер арасындағы диалогты алға тарту шараларын қолдай отыра, ұлттар мен ұлыстар, халықтар арасындағы келісім мен бейбітшілікті сақтауда конфессияаралық диалогты құрал ретінде қарастыратын декларация қабылданған болатын. Форум қатысушылары арасында заманауи әлемдегі діннің атқарар рөлі мен барлық діндердің негізгі адамгершілік құндылықтардағы ортақ сипаттары туралы ашық пікір алмасу боды. Діни негізде орын алып жатқан

қықтығыстар мен кикілжіндердің себептері анықталды, өзара сыйласу мен діни толеранттылықты жетілдіру қажеттілігі сияқты мәселелер тізімі қарастырылды. Аталмыш іс-шараның қорытынды жетістікті шешімі ретінде – дінаралық форумды жүйелі түрде 3 жылда бір рет өткізу шешімі қабылданды. Қазақстанға 2006 жылы Астанада Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының II Съезін ұйымдастыру мен өткізу мәртебесі берілді [6]. Съездің үлкен жетістігінің бірі Қазақстан Республикасын бүкіл әлем алдында қоғамдық және дінаралық келісім мен бірлікке қол жеткен ел ретінде танылғаны.

Барлығымызға белгілі Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының II Съезі арнайы салынған Бейбітшілік және Келісім сарайында өтті. Іс-шара «Дін, қоғам және халықаралық қауіпсіздік» тақырыбында, оның ішінде 2 бағыттарда: «Діни сенім бостандығы және басқа дін ұстанушыларына құрмет» және «Халықаралық қауіпсіздікті сақтаудағы діни көшбасшыларының рөлі» болды. Форумға Еуропа, Америка, Азия, Африка және Таяу Шығыстың 26 елдерінен 25 діни көшбасшылары және 14 құрметті қонақтар қатысты [7]. Екінші съездің нәтижесінде тағы бір барлық діндер мен этникалық топтар өкілдеріне мәдени және діни айырмашылықтары негізінде жанжалдарға жол бермеу туралы айтылған декларация қабылданған. Аталмыш құжаттың маңыздылығы – оның әлем мәдениетіне қарсы тұру идеологиясын ауыстырудағы дәуірдің жаһандық қажеттілігін қағидалы және жан-жақты түрде көрсетілуі болып табылады. Осылайша әлемдік және дәстүрлі діндер басшыларының бірінші және екінші съездері конфессияаралық төзімділіктің әлемдік деңгейде нығаюына ықпал етті.

Астанада 2009 жылдың шілде айында өткен III Съезі ерекше қарқынмен және құраммен өтті. Себебі, аталмыш съездегі әлемнің 37 елдерінен 77 делегация өкілдері келді. Форумның мәртебесін көптеген саясаткерлердің, бірталай елдердің министрлерінің, сенаторларының және конгрессмендерінің және де әлемдік масштабта белгілі қоғам және ғылым қайраткерлерінің болуы айтарлықтай көтерді [8]. Әрине, үшінші съезд қатысушылардың осындай өсімі форумда талқыланатын мәселелердің маңыздылығы мен ауқымдылығына байланысты. Съездің қорытынды құжаты ретінде съезд қатысушыларының діни және саяси көшбасшыларына, қоғам қайраткерлеріне, ғалымдарға, бұқаралық ақпарат құралдарына және әлем қоғамдастығына жасаған Жолдауы болды. Үшінші съездегі маңызды бастамалардың бірі басқа да форумдар мен халықаралық ұйымдар арасындағы экономикалық серіктестік, тамыры терең қарым-қатынас жасай үшін діни көшбасшылар Кеңесін құру ұсынысы болды.

2012 жылдың маңызды іс-шараларының бірі еліміздің астанасында өткен әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының IV Съезі болып табылады. Төртінші форум: «Адамзат таңдауы – бейбітшілік пен келісім» тақырыбында өтті. Съездің ашылуы алдында құрылған діни көшбасшылар Кеңесінің Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлының қатысуымен алғашқы жиналысы өтті. Әлемнің 40 жуық елдерінен христиан, ислам, иудаизм, буддизм, даосизм, синтоизм, индуизм, зороастризм діндерінің өкілдері және құрметті қонақтар – елдердің, қоғамдық және халықаралық ұйымдардың өкілдері қатысты [9]. Қазіргі заманда халықаралық қатынастардағы күн тәртібінде басты орында тұрған бейбітшілік пен келісім мәселелерін тағы да көтеріп отырса, бұл съездегі тақырыптар өз жалғасын тапты десе болады. Ал форумның мазмұндық ерекшелігі, бұл жолы төрт секциялық отырыс өтті: «Дін лидерлерінің тұрақты дамуға қол жеткізудегі рөлі», «Дін және мультикультурализм», «Дін және әйел: рухани құндылықтар мен қазіргі заманғы сын – тегеуріндер», «Дін және жастар» сияқты тақырыптар. Аталмыш съездің маңызды бастамаларының бірі болып жаһандық толеранттылық пен сенімді күшейтуге арналған G-Global электрондық порталының бір бөлшегі ретінде интернет қайнар көзін жасау болды.

2015 жылдың тамызында өткен Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының V Съезі жаһандық дамудағы діндердің рөлі мен олардың өзара арақатынастарының диалогы жалғасқан болатын. Әлемдік қауымдастықтағы қауіпсіздік пен тұрақтылық үшін күресудің ортақ мүдделілігі байқалды. Одан басқа, жердегі тіршіліктің өте маңызды мәселелерін шешуге қатысты барлық қатысушылардың ұқсас немесе ортақ жолдарын көрсеткен съезін декларациясы талқыланып қабылданды. Елбасымыз қазіргі таңда өте орынды мәселе айтып кеткен болатын: «Біздің халқымыздың даңқы да, қуаты да достықта, өзара түсіністікте, келісім мен бірлікте, толеранттылықта. Бұл – біздің еліміз қатарына кіруге ұмтылып отырған озық 30 елдің ең биік құндылықтары. Осы ізгі мақсат үшін «Қазақстан–2050» Стратегиясын жүзеге асырудамыз. Бес институттық реформаны іске асыруға кірістік. Ұлт жоспары – Қазақстанды жаңғыртудың 100 нақты қадамы барлық қазақстандықтарға этностық және діни айырмашылықтарына қарамастан, лайықты тұрмыс жағдайын жасауға бағытталған» [10]. Елбасымыз атап өткендей, халықтардың бірлесуі, тілдерді, мәдениеттерді, рухани әлемді өзара тануы, сауда мен жақсы көршілестіктің дамуы – бұрыс саясаттан бастама алған кез келген этносаралық немесе дінаралық қақтығыстардан әлдеқайда ұзақ мерзімді болып табылады.

Қорыта келе, Қазақстанда қалыптасқан этносаралық және конфессияаралық келісімнің бірігейлі қазақстандық үлгісі Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының съездері жұмысының негізіне салынған қағидаларға деген адалдығының дәлелі болып табылады.

Осылайша келесідей қорытындылар жасаса болады:

- Астанадағы Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының съездері қазіргі заман тарихы мен адамзат өмірінің заңды ақиқаты болды.

- Астанадағы Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының съездері тек қана рухани көшбасшылардың жаһандық диалог жасау алаңы ғана емес, сонымен қатар түрлі мемлекеттер діндарларының диалог жасау алаңы.

- Діни көшбасшыларының Астаналық форумдары дінаралық диалог жүргізуді алға тартудың бірден-бір алғашқы саммиттерінің бірі болып табылады.

- Қазақстан Республикасы, Нұрсұлтан Әбішұлының бастамасымен, халықаралық құқық субъектілерінің ішінде алғашқы болып әлемдегі бейбітшілік пен келісімді алға тартуды нақты әрекеттермен іске асырып, түрлі әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының арақатынасын жақсартуға шыңдап кірісті.

- Дінаралық келіссөзді дамытуға қосылған үлес біздің елдің ұлттар қоғамдастығында беделін арттырды, жаһандық құрылымдарда Қазақстан өзінің мейірімді бастамаларымен және экономикасы қарқынды дамыған, өзара түсіністік пен өзара құрмет негізінде жұмылған қоғам ретінде таныла бастады.

Жаһандану заманында қандай да бір қатар бір елдің, бір дінбасының, жекелеген мемлекет басшысының құзыры жететін шеңберден әлдеқайда ауқымды болып келеді. Қатардың қоздырғышы сырттан қасақана ұйымдастырылып жатса, оны түп тамырымен жою бір елдің ғана қолынан келетін іс емес. Қазақта «Жалғыздың үні шықпас, жаяудың шаңы шықпас» деген өте орынды сөз бар. Бұл жағдайда сөзіне әлем халықтары құлақ түретін – аузы дуалы, сөзі берік, жалған айтады-ау деп күдік келтірмейтін – иманы кәміл адамдар ғана айтқанына сендіріп, ақиқатқа бас идіре алады. Міне, Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының съезі – иманы кәміл, дуалы ауыздардың бірін емес, бәрін бір шаңырақ астына жинап, жаһандық бейбітшілікке жету үшін құрылған осындай институт. Дінаралық келісім мен бейбітшілік қазақ елінің рухани дәстүрінің жүрегі, оның ауыспайтын өлшемі. Өткен мен қазіргі таңның стратегиялық жетістігі бола тұрып, көпұлтты және көпконфессиялы Қазақстандық халықтың бірлігі болашақта та біз үшін басым болуы қажет. Осындай баға жетпес мұрамыз бен рухани байлығымыз сақталып, одан әрі көбейіп болашақ ұрпаққа табысталуы керек. Қазақстандық ұлтаралық және конфессияаралық келісім үлгісінің арқасында, біз – қазақ елі, діни сенім, ұлт пен мәдениеттің айырмашылығына қарамастан, бір-бірімізді қолдап, халқымыздың рухани бірлігін дамытып, әділеттік, сенім және толеранттылық негіздеріне сүйенетін өмір мұратына сенетініміздібүкіл әлемгепапш ете алатын мүмкіндігіне ие болып отырмыз. Сондықтан, үш жылда бір рет жүзеге асатын осы съезде діни және саяси қайраткерлердің ынтымақтастығы мен бейбітшілігі және даму жолындағы үнқатысуын тереңдету, сол арқылы заманауи сын-тегеуріндерге тізе қоса төтеп беріп, қазіргі жаһандық үдерістер туындатқан өзекті мәселелерге бірлесе жауап іздеу мақсаты алға қойылып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нұрлы жол – болашаққа бастар жол. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы.- 2014, 11 қараша. Ресми парақшасы:<http://www.akorda.kz/kz/addresses/memleket-basshysy-nazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2014-zhylgy-11-karasha>
2. Қазақстан Республикасы Дін істері және азаматтық қоғам Министрлігі. Ресми парақшасы: http://www.din.gov.kz/rus/press-sluzhba/memleket_zhane_dyn/
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы. - 1995, 30 тамыз. Ресми парақша: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029
4. «МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ДІН» Қазақстан Республикасы Дін істері және азаматтық қоғам журналы, №1-2 (16-17), 2011 – 140 б.
5. Дінаралық диалог авангардында. Қ.Мәми сұхбаты. Ресми парақша: <http://www.religions-congress.org/content/view/349/41/lang.kazakh/>
6. Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының 1 Съезінің ақпараты. – Астана. 2003. Ресми парақша: <http://www.religions-congress.org/content/blogsection/6/31/lang.kazakh/> (айналым мерзімі: 01.12.2017)
7. Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының 2 Съезінің ақпараты. – Астана. 2006. Ресми парақша: <http://www.religions-congress.org/content/blogcategory/19/33/lang.kazakh/> (айналым мерзімі: 01.12.2017)
8. Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының 3 Съезінің ақпараты. – Астана. 2009. Ресми парақша: <http://www.religions-congress.org/content/blogcategory/20/34/lang.kazakh/> (айналым мерзімі: 01.12.2017)
9. Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының 4 Съезінің ақпараты. – Астана. 2009. Ресми парақша: <http://www.religions-congress.org/content/blogcategory/37/60/lang.kazakh/> (айналым мерзімі: 01.12.2017)
10. Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының 5 Съезінің ақпараты. – Астана. 2012. Ресми парақша: <http://www.religions-congress.org/content/blogcategory/43/69/lang.kazakh/> (айналым мерзімі: 01.12.2017)
11. Сейсен Н.Б. Жаңғырту – көпұлтты, көпконфессиналды еліміздің толыққанды кемелденуінің басты кепілі//ҚазҰПУ Хабаршысы. Әлеуметтік және саяси ғылымдар сериясы. 2017, №3(59). - 24 бет.

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

МРНТИ 04.11.21

Жаназарова З.Ж.¹, Оспанова А.Н.², Касимова Н.Ш.³

¹профессор, КазНУ имени аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан

²заведующая кафедрой «Регионоведение» Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева,
PhD, ассоциированный профессор,
г. Астана, Казахстан

³магистрант кафедры «Регионоведение» Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева
Zaure.Zhanazarovabm@gmail.com
г. Астана, Казахстан

СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ГУМАНИТАРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В РАМКАХ ШОС: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

В данной статье автор рассматривает актуальные вопросы гуманитарного сотрудничества в сферах образования, культуры, научно-технического сотрудничества, здравоохранения, информационной безопасности, ликвидации чрезвычайных ситуаций, экологии, туризма, которое являясь третьим измерением сотрудничества, существенно способствует преодолению напряженности и конфликтов и способствует сближению в межгосударственных отношениях. Успешная реализация данного направления деятельности Шанхайской организации сотрудничества будет способствовать укреплению положительного международного имиджа организации и в перспективе может стать самодостаточным вектором совместной политики стран ШОС.

Ключевые слова: гуманитарное сотрудничество, культурная дипломатия, Университет ШОС, научно-техническое сотрудничество, молодежные связи, эффективная система здравоохранения, информационная безопасность, развитие туризма, устойчивое развитие.

Аңдатпа

З.Ж. Жаназарова¹, А.Н. Оспанова², Н.Ш. Касимова³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессоры

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Аймақтану» кафедрасының магистранты,
Астана қ., Қазақстан

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Аймақтану» кафедрасының меңгерушісі,
PhD, қауымдастырылған профессор

ШЫҰ ШЕҢБЕРІНДЕГІ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ: МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ КЕЛЕШЕГІ

Бұл мақалада автор білім саласындағы гуманитарлық ғылымдардың өзекті сұрақтарын, мәдениет, ғылыми-техникалық ғылымдар, денсаулық сақтау, ақпараттық қауіпсіздік, төтенше жағдайларды шешу, экология, ғылымдардың үшінші өлшемі болып табылатын туризм салаларын қарастырып шиеленістер мен қақтығыстарды жеңуге және мемлекетаралық қатынастардағы жақындасуды жеңілдетуге елеулі үлес қосады. ШЫҰ қызметінің осы бағытта табысты іске асуы халықаралық ұйымның оң имиджін арттырады және келешегінде ШЫҰ елдерінің бірлескен саясатының өзін-өзі қамтамасыз ететін векторы бола алады.

Түйін сөздер: гуманитарлық ғылымдар, мәдени дипломатия, ШЫҰ университеті, ғылыми-техникалық ғылымдар, жастар байланысы, денсаулық сақтаудың тиімді жүйесі, ақпараттық қауіпсіздік, туризмді дамыту, тұрақты даму.

Abstract

Zhanazarova Z.Zh.¹, Ospanova A.², Kassimova N.³

¹Al-Farabi Kazakh National University

²Head of the Regional Studies Department of L.N.Gumilyov Eurasian National University, PhD, Associate Professor

³Kazakhstan Master student of the Regional Studies Department of L.N.Gumilyov Eurasian National University

**SOCIAL ASPECTS OF HUMANITARIAN COOPERATION IN THE FRAMEWORK OF THE SCO:
PROBLEMS AND PROSPECTS**

In this article, the author considers current issues of humanitarian cooperation in the spheres of education, culture, scientific and technical cooperation, healthcare, information security, emergency response, ecology, tourism, which is the third dimension of cooperation, significantly contributes to overcoming tensions and conflicts and facilitating convergence in interstate relations. Successful implementation of this direction activity of the Shanghai Cooperation Organization will contribute to strengthening the positive international image of the organization and in the future can become a self-sufficient vector of the joint policy of the SCO countries.

Key words: humanitarian cooperation, cultural diplomacy, SCO University, scientific and technical cooperation, youth relations, effective healthcare system, information security, tourism development, sustainable development.

В последнее время в эпоху кризисов и геополитической напряженности гуманитарное сотрудничество как никогда прежде приобретает значимость и актуальность. Оно не только укрепляет сотрудничество государств в сферах культуры, образования, здравоохранения, разрешения чрезвычайных ситуаций, но и косвенно, подспудно предопределяет развитие экономических и политико-дипломатических межгосударственных и межрегиональных отношений. Сотрудничество в гуманитарной сфере как третье направление партнерства способствует формированию «чувства сообщества». При успешной реализации данного направления сотрудничества объективно произойдет сближение государств-участниц, а значит укрепление не только интеграции в ШОС, но и в Евразийском экономическом союзе. Поскольку в перспективе будет проходить сопряжение этих двух интеграционных образований, в том числе в рамках экономического пояса «Один пояс – один путь».

Шанхайская организация сотрудничества, позиционирующая себя как организация «нового типа», базируется на трех ключевых направлениях: сотрудничество в сфере безопасности (в котором особо выделяются антитеррористический, военно-технический компоненты, усилия по созданию системы коллективной безопасности), экономике (развитие торговли, поощрение инвестиционной деятельности, попытки создания Энергетического клуба ШОС) и гуманитарной сфере (сближение образовательных систем и стандартов, создание единого информационного пространства ШОС, координация культурной и молодежной политики, разработка проекта Университета ШОС).

Базовым документом, регулирующим взаимодействие *в сфере образования*, является межправительственное Соглашение о сотрудничестве в области образования, вступившее в силу в январе 2008 года. Предусматривается обмен учащимися и научно-педагогическими работниками образовательных учреждений, изучение в образовательных учреждениях языков, истории, культуры и литературы государств-членов ШОС. Регулярно проводятся Школы молодых ученых и Недели образования, форумы ректоров ведущих университетов и академий государственной службы государств-членов ШОС. Для координации совместных усилий в 2006 году сформирован механизм совещаний министров образования государств-членов ШОС, создана постоянно действующая экспертная группа.

В августе 2007 года на саммите ШОС в Бишкеке Президент Российской Федерации выступил с инициативой создания Университета ШОС (УШОС), которую поддержали Казахстан, Китай, Киргизия, Таджикистан (Узбекистан от участия отказался) [1]. В октябре 2008 года утверждена Концепция УШОС и одобрен План первоочередных мероприятий по ее реализации. В апреле 2010 года подписан Меморандум о сотрудничестве вузов государств-членов ШОС по созданию Университета ШОС, в котором главными направлениями подготовки специалистов были определены энергетика, экология, информационные технологии и регионоведение. В 2012 году к этому перечню добавлены экономика и педагогика.

К настоящему времени Университет объединяет 69 вузов, в т.ч. четыре белорусских. В рамках УШОС утверждена многоуровневая система образования – бакалавриат, магистратура, аспирантура/докторантура. В перспективе студентам из 82 вузов будут предоставлены льготы на обучение, проживание, питание. В настоящее время соблюдается примерный паритет между странами в предоставлении образовательных услуг национальными вузами.

В перспективе Университет ШОС должен составить конкуренцию известному образовательному тренду – Болонскому процессу. Огромное образовательное пространство, которое составляют страны-

участницы, действительно нуждается в наполнении его национальными традициями и запросами, которые не могут найти своего отражения в рамках Болонского процесса. Формально у обеих систем есть общие черты, но, по сути, в рамках УШОС не достигнут такой высокий уровень мобильности и распространения обменов, как в рамках европейской модели.

Если говорить о имеющихся сложностях в этой сфере, то речь идет, в первую очередь, о наличии разного потенциала в предоставлении образовательных услуг. Возможности, к примеру России и Китая, несопоставимы с ресурсами других государств-участников. Среди основных проблем можно также отметить отсутствие согласованных программ и стандартов, система оценки качества знаний также имеет специфику в каждом государстве, и наконец, не принято решение о том, как должен выглядеть диплом УШОС.

В рамках научно-технического сотрудничества сформирован механизм Совещаний руководителей министерств и ведомств науки и техники государств-членов ШОС, а также постоянно действующая экспертная рабочая группа. 13 сентября 2013 г. «на полях» заседания Совета глав государств-членов ШОС в Бишкеке было подписано Соглашение между правительствами государств-членов ШОС о научно-техническом сотрудничестве, которое регулирует взаимодействие в природоохранной, сельскохозяйственной, энергетической сферах, в области нанотехнологий, информационных и телекоммуникационных систем, геологии и сейсмологии и др.

Важным элементом в рамках укрепления сотрудничества является Форум ШОС – многосторонний неправительственный консультационно-экспертный механизм, образованный для содействия и научной поддержки деятельности ШОС, развития взаимодействия научно-исследовательских и политологических центров государств-членов ШОС, проведения совместных исследований по актуальным вопросам круга ведения Организации. Важная задача Форума – поощрение связей между научной общественностью государств-членов ШОС и других стран, развитие обменов мнениями по вопросам политики, экономики, безопасности, социальной и гуманитарной сферы, экологии и в других областях.

Развитие культурных связей является важной составляющей деятельности Шанхайской организации сотрудничества (ШОС). Основным документом является Соглашение между правительствами государств-членов ШОС о сотрудничестве в области культуры, подписанное 16 августа 2007 г. в Бишкеке. Механизм Совещаний министров культуры государств-членов ШОС запущен в Пекине в 2002 году. С 2009 года в министерских встречах участвуют государства-наблюдатели. С 2005 г. на регулярной основе проводятся фестивали искусств и другие культурные мероприятия, а с 2010 г. – форумы сотрудничества в области индустрии культуры государств-членов ШОС и партнеров по диалогу. Например, в рамках программы детского художественного воспитания Государственного музея изобразительного искусства им. А.С. Пушкина в 2005-2013 гг. при поддержке Секретариата ШОС был реализован проект «Дети рисуют сказки» [1]. Наиболее значимыми и масштабными мероприятиями Шанхайской организации сотрудничества в культурной сфере стали Фестиваль искусств стран-участниц, художественный форум «Рисуем озеро Сиху» в Ханчжоу, Иссык-кульский кинофестиваль в кыргызском городе Чолпон-Атао, международный музыкальный фестиваль «Мелодии Востока».

Отдельную нишу в развитии культурного взаимодействия между странами – участницами ШОС занимает деятельность культурно-информационных центров и фондов – представительства «Росзарубежцентра» Российской Федерации, Института им. Конфуция, Фонда Горчакова, Международной школы общественной дипломатии ШОС, поддержанной Фондом Горчакова, и др.

Координирующую роль в развитии молодежных связей играет Молодежный совет ШОС, созданный в 2009 году по инициативе российской стороны (без участия Узбекистана). Заседания этой структуры проходят ежегодно. По линии Молодежного совета проводятся конференции, форумы, его представители участвуют в бизнес-диалогах, продвигая развитие молодежного предпринимательства в формате ШОС. Среди перспективных инициатив – создание карты молодого человека государств-членов ШОС (SCO Youth Card), организация стажировок представителей рабочих специальностей на предприятиях стран ШОС. Так, под эгидой Совета были проведены международный фестиваль «Студенческая весна стран ШОС», а также второй Молодежный форум по предпринимательству и приграничному сотрудничеству. С 23 по 26 мая 2017 г. на площадке Белгородского государственного университета (г. Белгород, РФ) прошел второй молодежный форум университетов стран ШОС – 2017. Среди основных направлений работы Форума - презентация международного проекта Университета ШОС, наращивание инновационного и научного сотрудничества, социокультурное взаимодействие студенчества стран ШОС [2].

В области здравоохранения важным шагом стало принятие в ходе заседания Совета глав правительств (премьер-министров) государств-членов ШОС в Пекине в октябре 2009 года Совместного заявления по

борьбе с инфекционными болезнями на пространстве ШОС. В нем нашло отражение стремление государств-членов к координации действий по таким направлениям, как сотрудничество в сфере мониторинга за инфекционными болезнями, наращивание потенциала лабораторных сетей, подготовка кадров, противодействие ВИЧ-инфекции и туберкулезу и др.

Необходимость наращивания сотрудничества в здравоохранительной сфере продиктовано реальным положением дел. Во многих странах ЦА состояние лечебной базы больниц из-за нехватки средств является неудовлетворительным, наблюдается острый дефицит квалифицированных кадров, информированность среди профессионалов-медиков невысока, а осведомленность высокоуязвимых к заболеваниям групп населения вообще оставляет желать много лучшего [3, с.97]. Следует отметить, что к настоящему времени страны ЦА с помощью международных здравоохранительных организаций достигли определенных успехов в борьбе с некоторыми заболеваниями, в частности, туберкулезом (ТБ). Тем не менее, вопрос о качестве медицинской помощи продолжает оставаться крайне острым, и он напрямую связан с проблемой предотвращения заболеваемости на всем пространстве ШОС. Еще одним фактором эпидемического риска является сама глобализация мировой экономической жизни, сопряженная с ростом миграции рабочей силы, индустриализацией и интернационализацией торговли продовольствием. При массовом производстве и переработке продуктов питания, при экспорте замороженных продуктов и полуфабрикатов повышается вероятность обширных трансграничных эпидемий. Поэтому для ШОС актуальным остается вопрос о качестве санитарного контроля на границах.

На заседании Совета глав правительств (премьер-министров) государств-членов ШОС в ноябре 2013 года в Ташкенте утверждена Программа информирования об эпидемической ситуации, вызванной инфекционными заболеваниями на территории государств-членов ШОС. Практическое взаимодействие осуществляется на уровне экспертов, старших должностных лиц министерств здравоохранения, глав служб государств-членов ШОС, отвечающих за обеспечение санитарно-эпидемиологического благополучия населения. Видится целесообразным и привлечение стран ШОС, по предложению российского эксперта Е.Сафроновой, к практике здравоохранительных учений, опыт которых на региональном уровне имеет АТЭС.

Огромный ущерб здоровью населения стран ШОС наносит наркоторговля. Распространение ВИЧ/СПИД ускоряется ростом внутривенного потребления наркотиков в ЦА. На долю потребителей инъекционных наркотиков приходится 70-90% новых случаев СПИД/ВИЧ в регионе. В Россию из Афганистана ежегодно переправляется около 100 т чистого героина. Несмотря на строгость законов, потребление наркотиков растет и в Китае. В стране удается изымать только 18% ввозящихся наркотических средств [4]. В перспективе смягчению проблем здравоохранения в ЦА могло бы способствовать учреждение Шанхайской организации здравоохранения (ШОЗ), имеющей задачей создание единой сети медицинской помощи и страхования и предоставление качественного медицинского обслуживания гражданам государств-членов ШОС в любой стране-участнице Организации. Создание ШОЗ – это задача средне- или даже долгосрочного характера, поскольку для ее выполнения понадобится не только отладка практического взаимодействия и договорное обеспечение новой структуры, но и весьма значительные инвестиции.

Также важным направлением обеспечения региональной безопасности является *информационная безопасность*, признанная сегодня многими экспертами наиболее уязвимой сферой безопасности. В этом ключе необходимо создание единого “информационного поля” ШОС: на телевидении, в прессе, на радио. В связи с этим, целесообразным видится создание радио- и телевизионного канала «Новости Евразии» (Eurasia News), либо обеспечение широкой доступности телеканала «Мир» для населения не только стран-участниц ШОС, но и наблюдателей и партнеров по диалогу. Важным представляется и основание печатного органа ШОС, например, доступной общественно-деловой ежедневной газеты, выходящей на языках стран Организации [3, с.38].

Также важной сферой обеспечения безопасности является сотрудничество в *ликвидации чрезвычайных ситуаций*. Известно, что регион ЦА периодически подвергается оползням, землетрясениям, засухе, заморозкам и прочим природным катаклизмам. Особенно страдают от их последствий менее экономически успешные страны региона, а также ряд провинций КНР. В 2005 г. между правительствами государств ШОС было подписано Соглашение о взаимодействии при ликвидации чрезвычайных ситуаций (ЧС). Однако стороны так и не рассмотрели вопрос о создании постоянно действующего специализированного центра. Сопутствующая задача в этом направлении – создание необходимых правовых и организационных условий для проведения совместных спасательных операций, включая подготовку и тренировку

персонала по единым методикам и его быструю переброску, а также обеспечение совместимости технических средств [5, с.175].

Укрепление *сотрудничества в области экологии* в перспективе должно носить системный характер. Тяжелой экологической проблемой на пространстве ШОС является обмеление Аральского моря. Это крупнейшее экологическое бедствие современности вызвало резкое ухудшение условий жизни сотен тысяч людей не только в Приаралье, но и на соседних пространствах ШОС. Кроме того, в районе Ферганской долины большую опасность представляют захоронения радиоактивных отходов. В 2004 г. в ШОС была достигнута договоренность о сотрудничестве по вопросам охраны окружающей среды и сохранения экологического баланса в ЦАР, предотвращения опустынивания земель, а также по противодействию другим деградационным процессам. Но свое развитие кооперация в этой сфере получила лишь в 2006 г., когда началось проведение регулярных встреч соответствующих экспертных групп. В результате их работы были утверждены проекты – «Прогнозирование водности трансграничных рек бассейна Аральского моря» и «Расширение сотрудничества в области охраны окружающей среды и улучшения экологии бассейна Аральского моря». Несмотря на стремление ШОС разрешить многочисленные экологические проблемы стран-участниц, справиться с ними собственными силами она не может. Поэтому в этой области для ШОС чрезвычайно важны меры по налаживанию регулярного взаимодействия с международными структурами, в частности, с ЮНИСЕФ, ЮПФПА, Всемирным и Азиатским банками и другими финансовыми институтами. Крупный казахстанский дипломат Б.Нургалиев в его бытность генеральным секретарем ШОС не раз высказывал мысль о целесообразности подключения международного ресурса: «Только если к усилиям государств Центральной Азии, а также ШОС... присоединятся дружественные страны и институты системы ООН..., можно добиться прогресса в ... реализации проектов по восстановлению благоприятных условий для жизнедеятельности населения Приаралья, в области охраны здоровья населения и окружающей среды, создания новых рабочих мест, улучшения бытовой инфраструктуры, восстановления биоразнообразия» [6].

Организация также развивает сотрудничество с международными организациями, направленное на повышения *внимания к туризму* на своей территории. Так, ШОС были подписаны соглашения с АСЕАН и ЕАЭС, с которыми Организация сотрудничает в области проведении международных и региональных мероприятий. Примером этому может послужить их сотрудничество в рамках Программы "Инициатива Шелковый путь". По данным ЮНЕСКО, Великий Шелковый путь до 2020 г. должен превратиться в самый привлекательный маршрут для туристов, который примет треть путешественников всего мира (около 0,5 млрд поездок) [6]. При этом туризм сможет способствовать экономическому развитию региона ЦА. Но для этого необходимо сделать многое. Прежде всего – повысить качество инфраструктуры, увеличить информационную составляющую, повысить инвестиционную привлекательность стран ЦА, обеспечить отрасль квалифицированными кадрами, подготовить правовое пространство в этой сфере.

Таким образом, сотрудничество в гуманитарной области является одним из приоритетных задач организации, партнерством во имя человека и механизмом разрешения проблем мирным путем. Руководители стран- членов ШОС многократно подчеркивали, что необходимо уделять больше внимания гуманитарному сотрудничеству, которое становится одной из динамично развивающихся сфер взаимодействия в рамках ШОС. Это связано с тем, что гуманитарное измерение современных международных отношений стало весьма важным фактором на мировой арене [7, с.45]. Его недооценка способна не просто привести к целому ряду проблем, затрудняющих развитие двух- и многосторонних связей субъектов международных отношений, но и вызвать осложнения на других уровнях.

Авторитет ШОС в мире растет. Будучи в свое время министром иностранных дел Казахстана Ерлан Идрисов высказывался, что Шанхайская организация сотрудничества выступает сейчас в качестве эффективной структуры, расширившей сферы своего взаимодействия. Перспективы ее дальнейшего развития связаны с увеличением числа членов, усилением финансово-экономической составляющей, тесным сотрудничеством с ЕАЭС.

Реализация «мягкой силы», «культурной дипломатии» в Центральной Азии может стать самоценным вектором их совместной политики в рамках ШОС, нацеленным на поддержание положительного международного имиджа организации.

Список использованных источников:

1 Гуманитарное сотрудничество в рамках ШОС [Электрон.ресурс]. – 2014. – URL:<http://mid.ru/sanhajskaa-organizacia-sotrudnicestva> (дата обращения: 01.12.2017).

2 Молодежный форум университетов стран ШОС-2017 [Электрон.ресурс]. – 2017. – URL:<http://www.eurasianspace.com/news/nauka-i-obrazovanie/molodezhnyy-forum-universitetov-stran-shos-2017>(дата обращения: 07.12.2017).

3 Морозов Ю.В. Гуманитарное взаимодействие РФ и КНР в рамках ШОС. Сборник статей "60 лет КНР". – М.: ИДВ РАН. 2009.

4 Назаралиев Ж. Евразийский защитный зонтик против афганского экстремизма [Электрон.ресурс]. – 2013. – URL: http://knews.kg/columnist/32027_jenishbek_nazaraliev_evraziyskiy_zaschitnyiy_zont_protiv_afgansk_ogo_ekstremizma (дата обращения: 07.12.2017).

5 Сафронова Е.И. 10 лет ШОС: некоторые итоги сотрудничества стран Организации в области здравоохранения и ликвидации чрезвычайных ситуаций//Китай в мировой и региональной политике. История и современность. – М.:ИДВ РАН,2011.

6 Официальный сайт ШОС. [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: <http://www.sectesco.org/ru123/show> (дата обращения: 01.12.2017).

7 Морозов Ю.В., Сафронова Е.И. Значение гуманитарного сотрудничества России и Китая с центрально-азиатскими партнерами в рамках ШОС. Национальные интересы, приоритеты и безопасность. – М., 2014.

МРНТИ 02.71

Артемов А.И.¹

доктор философских наук, профессор,
Казахский национальный педагогический университет им.Абая,
artur_proff@mail.ru
Алматы, Казахстан

500-летие РЕФОРМАЦИИ И ЕЕ ИСТОРИЧЕСКАЯ РОЛЬ (СОЦИАЛЬНО-РЕЛИГИЕВЕДЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

Аннотация

Статья посвящена 500-летию Реформации, которому христианство мира посвятило весь 2017 год. Автор подробно рассказывает о возникновении Реформации и её генезисе, посвятив ряд страниц основателю Мартину Лютеру, его духовным исканиям, приведшим к открытому выступлению против Римско-католической церкви. Протестантизм явился вторым крупнейшим по своим последствиям расколом в христианстве. Но и в самом протестантизме произошло дальнейшее деление на первичные и вторичные протестантские церкви, а затем вторичный протестантизм дал жизнь неопротестантизму, или «третьей волне».

Ключевые слова: реформация, протестантизм, лютеранство, кальвинизм, англиканство, неопротестантизм.

Abstract

Artemyev A.I.¹

¹Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abay

THE 500th ANNIVERSARY OF THE REFORMATION AND ITS HISTORICAL ROLE (SOCIAL AND RELIGIOUS ANALYSIS)

The article is dedicated to the 500 th anniversary of the Reformation, to which the Christianity of the World devoted the whole 2017 year. The author tells in detail about the origin of the Reformation and its genesis, paying particular attention to the founder Martin Luther, his spiritual quests, which led to an open speech against the Roman Catholic Church. Protestantism was the second largest schism in Christianity. But even in Protestantism there was a further division on primary and secondary Protestant churches, and then secondary Protestantism gave life to neo-Protestantism, or to the "third wave".

Key words: reformation, protestantism, lutheranism, calvinism, anglicanism, neo-Protestantism.

Аңдатпа

А.И. Артемов¹

¹философия ғылымдарының докторы, профессор,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

РЕФОРМАНЫҢ 500 ЖЫЛДЫҒЫ ЖӘНЕ ТАРИХИ РӨЛІ (ӘЛЕУМЕТТІК-ДІНТАНУШЫЛЫҚ ТАЛДАУ)

Мақала Реформацияның 500 жылдығына арналады. Оған христиандық әлем 2017 жылды толықтай арнаған болатын. Мақала авторы Реформацияның пайда болуы мен генезисін зерттей келе, негізін қалаған Мартин Лютердің Римдегі католикалық шіркеулерге ашық түрде қарсы шыққанын, діни ізденістерін толықтай көрсетеді. Христиандық діннің тағы бір үлкен жапа шегуі - ол протестантизмнің дамуы болып табылады. Протестантизм де, өз ішінде бірнеше түрлерге бөлінеді: бірінші және екінші ретті протестандық шіркеулер, екінші ретті шіркеулер неопротестантизмнің дамуына, «үшінші толқынға» жол ашты.

Түйін сөздер: реформация, протестантизм, лютерандық, кальвинизм, англикандылық, неопротестантизм.

2017 год для всего христианского мира – год особый, год 500-летия Реформации. Это движение, «направленное на то, чтобы реформировать Римско-католическую церковь, очистить её от искажений и вернуть христианству первоначальную чистоту, привело к возникновению новой разновидности христианства – *протестантизму*» [1]. По значимости Реформацию часто сравнивают с Возрождением. И это совершенно объективно, ибо и Протестантская реформация, и Возрождение определили «содержание исторической эпохи перехода от феодального общества к индустриальному, от средневековой религиозности к светской европейской культуре Нового времени» [1].

Но для христиан (прежде всего протестантов) самым важным является то, что «одним из факторов, определяющих успех Реформации, является возвращение Европы к Священному Писанию как авторитетному Слову Бога» [2].

Протестантизм явился вторым крупнейшим по своим последствиям расколом в христианстве (первый – между католицизмом и православием в 1054 г.). Это произошло уже в XVI веке.

Начало Реформации связано с именем *Мартина Лютера* (1483-1546). Это был очень талантливый человек. Профессор богословия и крупный знаток немецкого языка, он первым перевел на этот язык Библию. Большой вклад внес как композитор, теоретик музыки и т.д.

Один из выдающихся российских специалистов по Реформации, академик Л.Н. Митрохин (1930-2005) в статье о Лютере для Новой философской энциклопедии очень точно и лаконично, на наш взгляд, описал духовные искания великого реформатора, который, испытав острый духовный кризис, поступил в августинианский монастырь, в 1506 г. постригся в монахи и принял духовный сан в 1507 г., а в 1512 г. получил степень доктора богословия и стал профессором библеистики Виттенбергского университета.

«Уже в монастыре, - пишет Лев Николаевич, - Лютер испытал гнетущее чувство собственной греховности и неизбежности небесной кары, которое не могли смягчить ни молитва, ни истовое служение. Мучительно размышляя: «Где мне найти милосердного Бога?», он особое внимание обратил на Послание к римлянам, в котором говорится, что в благовествовании Христовом «открывается правда Божия от веры в веру, как написано: праведною верою жив будет» (Рим. 1:17). Его озарила догадка: божественная справедливость выражается не в наказании или воздаянии, но в высшей милости, которая никак не зависит от поведения человека, но даруется по абсолютно суверенной воле Господа и проявляется в личной вере в искупительную жертву Иисуса Христа. Такая вера не рассудочный выбор или умственное душевное согласие с церковной догматикой, но безраздельное доверие к Спасителю, состояние полного смирения и «сокрушения сердца» человека, осознающего свое полное ничтожество и неискоренимую греховность. Такова суть знаменитой концепции *sola fide* (спасение только верой) - догматического фундамента протестантизма»[3].

31 октября 1517 г. он выступил с открытым протестом, заперев храм, в котором был священником, и прибив на дверь знаменитые 95 тезисов. Это, по образному выражению Ф.Энгельса, был «удар молнии в бочку пороха». Поводом послужил приезд в г. Виттенберг, где жил и служил М.Лютер, посланника Рима для массовой распродажи *индульгенций*. Первоначально считавшаяся осязаемой наградой за послушание, индульгенция к тому времени превратилась в ходовой товар. Вот и на этот раз их продавали, чтобы собранные деньги направить на строительство Собора св. Петра в Риме.

Горожане, особенно молодежь, с восторгом восприняли смелый поступок Лютера, однако в Риме эта «дерзость» получила совсем другую оценку. Папа потребовал, чтобы Лютер прибыл в Рим для объяснений. Но он не только ответил отказом, а даже сжег папскую буллу, отлучающую его от церкви.

Город бурлил. Церковь была застигнута врасплох. А когда она решилась открыто выступить против Лютера, он уже был защищен своей огромной популярностью в Германии. Выступления Лютера и его сторонников принимали все более радикальный характер. Если раньше речь шла о злоупотреблениях католической церкви, то теперь уже отвергается авторитет церковной иерархии и «Священного Предания», выдвигается требование устранить священников-посредников между Богом и человеком, упростить многие обряды, покончить с почитанием мощей, прекратить паломничество, закрыть монастыри и т.д., а единственным авторитетом в вопросах веры провозглашается Священное Писание (Библия), при этом право ее интерпретировать предоставляется каждому верующему.

«Мысли и чаяния души не могут быть никому подвластны, кроме Бога, - провозглашал Мартин Лютер, - поэтому нелепо и невозможно повелениями принудить кого-либо верить так, а не иначе...»

Протестантизм учил, что важны не столько обряды, сколько добросовестное выполнение каждым своих обязанностей. Это – учение о «*мирском призвании*», о том, что, прежде всего, в добросовестном труде воплощает человек христианские заповеди. Всякий труд ценен, важен его нравственный мотив, а

также прилежание и упорство. Мартин Лютер писал: «Если ты спросишь последнюю служанку, зачем она убирает дом, доит коров, моет клозет, то она может ответить: я знаю, что моя работа угодна Богу, о чем мне известно из его слов и наказа».

По Лютеру, душа каждого непосредственно предстанет перед Богом, в ней звучит голос Божий. Человек может спастись только при помощи веры, которая даруется непосредственно Богом.

Американский теолог, профессор Роберт Преуз писал: «Влияние, оказанное Мартином Лютером на Западный мир, да и на все Западное общество, значительно превосходит влияние любого другого религиозного лидера, жившего со времен апостолов Христа»[4].

Лютер хотел реформировать Церковь изнутри. Он был убежден, что его учение сохраняет верность Библии и символам веры и выступает лишь против более поздних дополнений. Но, как только наступил окончательный разрыв с официальным Римом, а он был оформлен в 1521 г. в виде документа «*Аугсбургское исповедание*», который составил друг и систематизатор учения Лютера – Филипп Меланхтон, Лютер столкнулся с трудной задачей перестройки и реформирования отколовшейся части. Для ее решения он заручился поддержкой светских правителей.

Почему идеи Лютера нашли такую широкую поддержку в Германии, а затем и Скандинавии? Во-первых, немецкое крестьянство и бюргерство тяготилось феодальным укладом жизни, освященным католической церковью, во-вторых, немецкие князья были недовольны постоянным опекуном и мелочным вмешательством Рима в их дела, экономическим, политическим и духовным засильем католицизма, они добивались и в конце концов добились права самим выбирать религию для себя и своих подданных. В 1529 г. рейхстаг попытался лишить их этого права. Но немецкие князья его опротестовали. Отсюда и возникло название «*протестантизм*».

С самого начала своего возникновения реформаторское движение не могло быть социально однородным, так как слишком разные интересы были у различных слоев немецкого общества. Поэтому в нем образовалось два течения: *умеренное (бюргерско-княжеское)*, возглавляемое самим Лютером, и *радикальное (крестьянско-плебейское)*, во главе которого стоял один из вождей Крестьянской войны в Германии 1524-526 гг. *Томас Мюнцер* (1490-1525), казненный после поражения организованного им ополчения.

В результате победу одержало первое направление, которое больше отвечало интересам нарождающейся буржуазии. Так сформировалось *лютеранство* (сами лютеране называют себя «евангельско-лютеранскими христианами»), а первоначально последователей Лютера называли протестантами).

При жизни Лютер запрещал пользоваться его именем для названия движения на том основании, что «ничего нового не выдумал и своего не приложил, а проповедовал Евангелие, как оно написано». Однако после смерти Лютера его имя в «благодарность человеку Божию» его последователями было внесено в название церкви, а его краткая биография помещена в *катехизисе* и гласит:

«Мартин Лютер, дорогой и благословенный учитель Священного Писания», «преобразовавший» Церковь Божию. Мартин Лютер – сын рудокопа – родился 10 ноября 1483 г. в Эйслебене. В 1512 г. он стал учителем Священного Писания в Виттенберге. В 1517 г. начал во имя Бога дело реформации, потом перевел Библию на немецкий язык, написал краткий и пространный катехизис и много других назидательных книг. В 1546 г. 18 февраля он блаженно скончался в Эйслебене и похоронен в дворцовой церкви в Виттенберге».

Богословие евангелическо-лютеранской церкви изложено в вероисповедных книгах. К ним относятся: «Аугсбургское исповедание», о котором говорилось выше; «Апология Аугсбургского исповедания»; «Шмалькальденское постановление (артикулы)»; «Малый катехизис»; «Большой катехизис». После смерти Лютера возникли разногласия между его последователями, которые были окончательно улажены в 1580 г. объединяющей формулой *конкордии* (согласия), которая закрепила неизменными эти книги. В таком виде они вошли в священную книгу лютеран «*Книгу Согласия*» (1580 г.).

Современная лютеранская церковь, основывая свое учение на Библии, придерживается ее истолкования, данного в богословских трудах М.Лютера, и вероучении, изложенном в «Книге Согласия».

Формы ее управления восходят также к временам Лютера, когда церковь, освободившись от власти папы, была поставлена в зависимость от светских властей.

Лютеранская церковь построена по демократическому принципу: пасторы приглашаются общиной, управление церковью осуществляется выборными церковным советом и пастором. В местных условиях в своих духовных делах она является автономией.

До середины XX века лютеранские церкви, каждая из которых возглавляется епископом, не имели общего руководства. Но необходимость координации привела к тому, что с 1923 г. лютеране объеди-

нились во «Всемирную Лютеранскую Конференцию», а в 1947 г. в Лунде (Швеция) Конференция была преобразована в «Лютеранскую Всемирную Федерацию» и была принята Конституция, которая стала основой вероучения. В статье II говорится: «Лютеранская Всемирная Федерация» признает Священное Писание Ветхого и Нового Заветов единственным источником и непреложной нормой всякого учения и всякого действия Церкви. Она видит в исповеданиях лютеранских церквей, в особенности же неизменном «Аугсбургском исповедании» и в «Малом катехизисе» Лютера, правильное изложение Слова Божия.

В Казахстане *лютеранство* имеет давние исторические корни. К нам оно пришло еще во времена присоединения Казахстана к России. В составе русской армии, которая осуществляла военные операции на территории нашей страны, было немало немцев, исповедующих это вероучение. Столыпинские реформы ускорили данный процесс. Среди тех, кто был переселен в завоеванный край, многие являлись лютеранами. Однако основной приток протестантов, в том числе и лютеран, произошел уже в советское время, в связи с массовой депортацией немцев и поляков.

Лютеранство в Казахстане представлено тремя основными направлениями: *Евангелическая церковь*, возглавляемая епископом, управление епархией осуществляется из Астаны; *Братские лютеране* (они центра не имеют); *Последователи Синода Миссури*.

Все они базируются свое вероучение на Аугсбургском исповедании веры и отличаются лишь некоторыми особенностями культа. Акцент делают на доброту и милость Бога, который скорее предпочитает простить виновного, чем наказать невинного («*синоцентризм*»). Поэтому между собой не только не конфликтуют, но и оказывают всяческую, в том числе и материальную, поддержку.

Реформаторские идеи Лютера нашли своих еще более радикальных последователей в Швейцарии – *Ульриха Цвингли* (1484-1531) и *Жана Кальвина* (1509-1564).

У.Цвингли развернул свою деятельность в городе-государстве Цюрихе. Он закрыл монастыри, изгнал из церкви живопись и музыку. Он считал, что в своих реформах Лютер и его соратники остановились на полпути. Судьба У.Цвингли трагична: он погиб в сражении с католиками, сопровождая войско протестантов в качестве священника.

Ж.Кальвин реализовал свои реформаторские идеи в городе-государстве Женеве. Их он изложил в труде «Наставления в христианской вере», окончательный вариант которого был издан в 1559 г. Его учение составило основу самостоятельному вероисповеданию в протестантизме – *кальвинизму* и гораздо более последовательно выразило буржуазную сущность реформации. Он сверг институт духовенства и утвердил полную независимость каждой религиозной общины (*конгрегации*), управляемой *консисториями* (пастор, диакон и избираемые верующими старейшины). Делегаты от провинциальных консисторий составляют *синаод*, созываемый ежегодно.

Главное в учении Кальвина – *догмат об абсолютном предопределении*, согласно которому Бог уже изначально предопределил судьбу людей, предназначав одним – адские муки, а другим – райское блаженство. Поэтому людям нечего предпринимать усилия, чтобы что-то изменить. Главной формой служения Богу является *труд*. Если в труде ему сопутствует удача, значит уготовано и блаженство в загробном мире. Таким образом всячески поощряются личная активность и деловая инициатива, успехи в предпринимательской деятельности. Все это расценивается как деятельное служение Богу. Одобряется и мирской аскетизм. Нравственно-религиозные предписания отличаются не только простотой, но и суровостью. Церковь должна следить за религиозным и нравственным поведением людей. Все ее предписания приобретают силу законов, которые обязаны неукоснительно выполнять не только верующие, но и государство.

Последователями Кальвина во Франции стали знаменитые *гугеноты*, в Англии и Шотландии – *пресвитериане* (сегодня пресвитерианская церковь имеет последователей в самых разных странах мира).

Реформаторское движение в Англии явилось началом создания *англиканской* церкви – наименее радикальной модификации протестантизма. Это движение возглавил король Генрих VIII (1491-1547). Его тяготила власть Ватикана, к этому примешивались еще и личные обиды: отказ папы Римского благословить развод и второй брак. Но главные мотивы – политические (укрепление мощи Англии перед угрозой таких католических стран, как Франция и Испания) и экономические (возможность пополнить казну за счет церковного и монастырского имущества). Противостояние закончилось тем, что в 1534 г. Генрих VIII был отлучен от католической церкви посмертно, а в 1554 г. английский парламент объявил церковь Англии независимой от Рима. С этого времени и по сегодняшний день англиканскую церковь возглавляют король или королева, они же назначают *архиепископов Кентерберийского и Йоркского*.

Центр англиканской церкви – Кентерберийская епархия. Эта церковь стала как бы «средней линией» между католицизмом и протестантизмом. Одна интересная особенность: к священству здесь допускаются женщины.

Хотя и лютеранство, и кальвинизм, и англиканство имеют свои специфические особенности, но всех их объединяет одно: они *первичные протестантские церкви*.

Вторичными протестантскими церквями являются те, которые возникли на основе лютеранства и кальвинизма, но в ходе формирования внесли в свои учения и культовую практику определенные изменения. Таких формирований в мире очень много.

Наиболее известными *вторичными протестантскими церквями* являются объединения баптистов, адвентистов, меннонитов и других.

Вторичный протестантизм дал жизнь *неопротестантизму*, или «третьей волне». Сюда можно отнести такие деноминации, как Церковь Свидетелей Иеговы, Церковь Иисуса Христа Святых последних дней, Новоапостольская церковь, пятидесятнические харизматические церкви и т.д.

Протестантизм сегодня, особенно *неопротестантизм*, все больше и больше расширяет свое влияние в мире, несмотря на те огромные усилия, которые предпринимают и католическая, и автокефальные православные церкви для сохранения своих позиций в регионах, традиционно исповедующих их учения.

Мы являемся свидетелями образования и быстрого распространения все новых и новых деноминаций.

Список использованных источников:

1. Новая философская энциклопедия в четырех томах. – Том третий (Н-С). – М.: «Мысль», 2001. – С.451.
2. Христианский журнал «Вера и жизнь», №3. – 2017. – С.4.
3. Новая философская энциклопедия в четырех томах. – Том второй (Е-М). – М.: «Мысль», 2001. – С.467-468.
4. См.: Лютер Мартин. Избранные произведения. – СПб., 1995. – С.3.

МРНТИ 02.15.99

Ж.Ә. Қабаева¹

*¹ф.ғ.д., профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан*

ҚОҒАМДАҒЫ «МЕН» ЖӘНЕ «БАСҚАНЫҢ» АРАСЫНДАҒЫ ӨЗАРА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ (Әлеуметтік-құрылымдық талдау)

Аңдатпа

Заманауи дискурстің мақсаттарының бірі «Мен» және «Басқаның» арасында өзара қарым-қатынасты қарастырып, сұхбатқа қатысушылар арасында түсінік деңгейінің терең болуына қол жеткізу. «Басқа» («Другой») деген терминнің өзінде «дос» деген маңыз жатыр. Белгілі бір деңгейдегі өзара түсіністікке қол жеткізу адамдардың, топтардың, қауымдастықтардың қалыптасуы үшін жағдайдың пайда болуына және әрекеттер мен іс-әрекеттерге ынталандырудың пайда болуына мүмкіндік береді. Семантикалық тұрғыда, «Мен емеске», басқа адамға оң көзқарас білдіреді: мен және қоғам; мен және қоршаған орта. Өзгелерге, қоғамға, қоршаған ортаға оң көзқарас. Бұл қарым-қатынастардың негізінде жақсылық болуы керек, себебі басқа саған дос. Осы тұрғыдан Басқаны түсіну қоғамда маңызды. Бұл тақырып заманауи қоғам үшін өзекті.

Түйін сөздер: түсіну, интеракция, сұхбат, дос, қоғам, басқа.

Аннотация

Қабаева Ж.А.¹

¹д.ф.н., профессор, КазНПУ им. Абая

ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ В СОЦИУМЕ МЕЖДУ «Я» И «ДРУГИМ» (Социально-системный анализ)

Одной из задач современного дискурса является достижение более высокого уровня понимания при проведении диалога, рассматриваемого, как взаимоотношение между «Я» и «Другим». У слова «Другой» корень «друг». Достижение определенного уровня понимания делает возможным, как появление условий для нормальных отношений между людьми, группами, сообществами, так и возникновение стимула к действиям и поступкам. В семантическом ракурсе другой означает позитивное отношение к тому, кто не Я: Я и другой человек; Я и социум; Я и окружение. Позитивное отношение к другому, социуму, окружению. В основе этих отношений должно лежать добро, ибо другой для тебя друг.

Понимание другого в таком ракурсе значимо в социуме. Эта тема является актуальной для современного общества.

Ключевые слова: понимание, интеракция, диалог, друг, социум, другой.

Abstract

Kabayeva Zh.A.¹

¹doctor of Science, professor

Kazakh National Pedagogical University named after Abay

The problems of the relationship in the society between the "I" and "The Other" (socio- systemic analysis)

One of the tasks of modern discourse is to achieve a higher level of understanding in the conduct of a dialogue viewed as a relationship between the "I" and the "Other". The word "Another" («Другой») has the root "friend". Achieving a certain level of understanding makes it possible, as the emergence of conditions for normal relations between people, groups, communities, and the emergence of an incentive for action. In the semantic perspective the other means a positive attitude toward someone who is not I. I and another person. I and society. I and the environment. Positive attitude to the other, the society, the environment. At the heart of these relationships should be good, because another is your friend. Understanding the Other in this perspective is significant in society. This topic is relevant for modern society.

Key words: understanding, interaction, dialogue, friend, society, another.

Ғаламдану кезеңінің ерекше сипаты ақпаратта ғана емес, коммуникация дамуының да әлеуметті қарқында болуына байланысты. Соның арқасында диалогты дұрыс жүргізу шеберлігі арта түседі. Мұндай жағдайда «Мен» және «Басқаның» қатынасын түсіну маңызды саналады, мұнда «менікі» және «басқанікі», «біздікі» және «басқалардікі» арасындағы қатынас нақтыланады.

«Мен» және «Басқа» арасындағы қатынас

Заманауи өркениеттің адамы өз табиғатынан алыстанып, жатырқанып бара жатыр, сондықтан көбіне жалғызсырап, өмірлік түсінікте эмоциялық тұрғыда жұтаң болып қалады. Ал бұның бәрі оны қалыпсыз жағдайға әкеліп, қапы қылады да, осы сұрақ төңірегінде көп ойланып, содан шығар жол іздеуге мәжбүр етеді. Осындай психологиялық қолайсыздықтың бірнеше себептері бар, оның ішінде теориялық мінезде-месі де табылады. Нормативті этикада диалог жүйесінде құрылатын коммуникацияның мәселесі үлкен орын алды. Заманауи дискурстің мақсаттарының бірі «Мен» және «Басқа» арасында өзара қарым-қатынасты қарастырып, сұхбатқа қатысушылар арасында түсінік деңгейінің терең болуына қол жеткізу. Сұхбат әлеуметтік-мәдени контексттермен бірге қатысушылардың құнды бағдарларын, менталитетін, қызығушылықтарын, білім деңгейін, әлеуметтік статусын есепке алуға мәжбүр етеді. Сұхбат барысында түсіну деңгейінің жақсы болуына қол жеткізу адамдар, топтар, қоғамдар арасында жақсы қарым-қатынастың орнауына жол ашып, қандай да бір әрекет пен амалды орындауға мүмкіндік береді.

Біз «робинзон» емеспіз, біз қоғамда өмір сүріп жатырмыз, сондықтан бәріміз де бір-бірімізбен қашан да байланыста боламыз. Адамдар арасында, түрлі топтар, қоғамдар арасында түсінік коммуникацияның ең басты талабы мен нәтижесі саналады. Мені басқамен және, керісінше, басқаның мені түсінуі бұл әлеуметтің бар екеніне шарты. А.С. Корчак айтып өткендей, «Басқаның» мәселелерінде түсіну қиындығына байланысты экзистенциалды мән бар. «Есту презумпциясы» және Басқалардың түсінуі – адамзат тіршілігіндегі басты уәждің бірі, тіпті, ең бастысы саналады» [1, 8]. Тағы айта кетерлігі, адамның онтологиялық статусы «Мені» «Басқамен» есту мен түсіну секілді параметрлерге тәуелді. Мұның бәрі әрқайсымыз үшін өте маңызды, сондықтан мен басқаларды, басқалар мені естуі мен түсінуі өте құнды.

Әсіресе, адамға өз жақындарының түсінбеуі өте ауыр тиеді. Бірде Л.Толстой өзіне жақын адамдардың түсінбегені үшін қатты қайғырған.

Қоғамда айыпсыздық презумпциясы статусына есту және түсіну презумпцияларының статусы жақын болуы керек.

Заманауи дискурсті түсіну ақценті

«Басқаны» түсіну –интеракцияның ең негізі деп саналады. «Әрқайсымыздың ойларымыз өзімізге тиісілі, ал түсінуімізбен басқа адамдармен бөлісеміз» [3, 51]. Біздің ұғуымыз басқа біреулерді түсіну үшін қажет. Коммуникация барысында біздің түсінігіміз өзгеріске түсуде. Адамдар, топтар, қоғамдар арасында байланыс кезінде бір-біріне қатысты позицияда түсінікпен қатар түсінбеу, жаңылысу болады, олар жанжалдың тууына ықпал етеді, сондықтан ол қауіпсіздікке қатер болып саналады. Жаңылысудың басты түрлерін Ф. Бэкон жазып қалдырған – бұл белгілі тектер, үнгірлер, театрлар және нарық идолдары (жаңылысу). Нарық идолы – бұл жаңылысу, бір ғана терминге бірдей емес семантикалық мағына беру арқылы жасалып, адамдардың байланысы барысында бір-бірін түсінбеуден пайда болады. Айта кетерлік маңызды

жайт, «философиялық рефлексияда «Басқа Менің» (Басқа индивидтің) мәселесі ретінде Жаңа заманның философиясында жарық көрді» [1, 9].

«Мен» және «Басқа» арасындағы қатынаста түсіну мүмкіндігінің философиялық қырын А.С. Корчак былай деп көрсетеді. «Басқаның түсіну мүмкіндігін Менің трансценденталдық нысаны ретінде, Менің бағытталған белсенділігі үшін мағына жасайтын бастама ретінде, Басқаның трансценденция және трансценденттік ұғымының механизм мүмкіндігін саралап, осындай ұғымның мағынасы мен мәніне баға қою үшін зерттеу ерекше маңызға ие» [1, 8].

Автор мұнда түсініктің қызықты қырына көңіл аударып отыр – когнитивті тәсілге жататын «түсінік мүмкіндігі».

Ғылыми салады түсінік гуманитарлық ғылымда ғана емес, жаратылыста да зерттеу нысаны ретінде саналады, сондықтан түсінікті әмбебап ұғым ретінде қарастыруға болады.

Өз-өзінді, басқаны түсіну, әрқайсымыздың айналамызға деген түсінігіміз – бағалы. Бұл өте жұқа, құбылмалы – айтылып жатса, бір нәрсе жоғалып жатады. Бұл мағынаның бір қызығы, оны айтқан да, жасаған да Сократ. Ол өз ойларын жазған жоқ, олар өз аймағында жата берді, қозғалысты тоқтатып, оны жазып алуға болмайтыны секілді, жазылған ой тоқтаған секілді болып қалады. Ол қозғалыста, өзгерісте болады.

Мұндай түсінік, Сократқа ғана емес, басқаларға да тән болған. Ең жарқын үлгі ретінде дзен – буддизмді айтуға болады, мұнда данышпаш Конфуций мен Лао Цзыдың маңызды нәрселерге дәстүрлі тәсілдерін қайта қарастырды. Мұның ішінде Лао цзы Сократқа жақын.

Басқа адамдарды түсіну, табиғи және әлеуметтік құбылыстарды түсіну, қалай өмір сүресің, қайда мекендейсің, тұрасың – осының бәрін түсіну. Бұл да өзінше бір репрезентация. Бір немесе бірнеше авторлар мынаны байқаған: түсініктің бар болуы жеткілікті болса, ал сөздер табылады. Түсінік арқылы сөзбен жеткізуге болатын әсер пайда болады.

«Басқаны тануының және түсінуінің адекваттылығы мен шындылығы ортақ тұрмыста мен тіршілікте енгізілуі болмысының саналы өлшемін білдіреді» [2, 8]. Қоғамда бір-бірінді түсіну өте маңызды, бұл соңғы онжылдықта өте өзекті болып кетті. Үйлесімді тұрмыстың негізінде осы түсінік жатыр. Ю.Хабермастың мәлімдеуінше, «заманауи Еуропа агрессияның менталитеті сананың орнын алу үшін әлемнің қалыптасуына рухани алғышарттар жасап және материалды тіректер салды» [3, 399]. Жағдайдың осындай болуы қоғамның, адамның қауіпсіздігіне қатер төндіреді. Мұндай жағдайда агрессияға бой алдырмау маңызды, сондықтан түсінікке қатыстының бәрі де өте өзекті. Мұнжай ракурста түсінік мәселесі қауіпсіздік тақырыбын көтереді, ең маңыздысы осы.

«Мен» және «Басқалар» арасындағы түсінік пен коммуникация

Ю.Хабермас интеракцияны (қатынаста болу) әмбебап түсінік ретінде қарастырды. Түсінік интеракцияның, коммуникацияның негізін құрайды. Дискурс, сұхбат, коммуникациялар менің (біздің) және менің емес (біздің емес) салалары аясында болады.

Е.Л. Петренко «Ю.Хабермас модерн туралы ойланады» атты өз мақаласында былай дейді: «Адамзаттың XX және XXI ғасырлар арасындағы дамуының басты ерекшелігін Хабермас әлемдегі өмірдің құрылымында экономикалық саладағы қандай да бір эксплуатация минимизациясын (бұқаралық ақпараттар құралдарымен және бұқаралық мәдениеттердің ықпалы) деп қарастырады, ол өзіне «бөтен» пішін мен қозғалыс координациясына айналады» [3, 402]. Хабермас заманауи ақпараттық қоғамның әлеуметтік тұрмысындағы құрылым деформациясы туралы айтып, терең түсінікті қажет ететін өте үлкен қабатты мәселелерді көтереді.

Мен және Басқаның арасындағы өзара байланыс мәселесі Түсінік алаңына кіреді. Олар өзара байланысқан. Табысты коммуникация түсінік аясында жүзеге асады.

Коммуникация – диалог – түсінік

«Мен» және «Басқаның» өзара байланысында (сөйлейтін және қабылдайтын) көптеген мағыналардың шеңберлері бір-бірімен қиылысатын болса, диалог болып қалуы мүмкін. Ал ортақ ештеңе болмаса, диалог жүзеге аспай қалады. «Мен» және «Басқаның» қиылысу айналымында диалогты жүргізу үшін, сондай-ақ, түсінік үшін де негіз бола алатын аймақ бар. Мұндай қиылыстар диалогты жүргізу барысында ауадай қажет, диалогтың үрдісінде консенсуска қол жеткізіледі.

Сен үшін басқалар қасиетті

Басқа деген дос дегенді білдіреді. (Орыс тілінде «Басқа» деген «Другой». Осы сөздің түбірі «Друг» - дос). Семантикалық ракурста «Басқа» сөзі Мен еместің бәріне айтылатын позитивті қатынас. Мен және

басқа адам. Мен және социум. Мен және айнала. Басқаға, социумға, айналаға деген позитивті қатынас. Осы қатынастардың негізінде жақсылық жатыр, себебі басқалар саған дос қой.

Басқаның түсінігі осындай ракурста социум үшін маңызды. Замануи қоғамда Басқаның түсінігіндегі осындай тенденция пайда болып, дамуы қажет. Сол кезде Басқаның түсінігінде жоғары деңгей пайда болады.

«Мен» және «Басқаның» өзара байланысында И.Канттың айтқаны маңызды: «Сен үшін Басқа қасиетті». Кант айтқан сөздердің мәндік мазмұны аша беріле береді. Семантикалық тұрғыда гуманизмнің негізгі жағдайын алып шығатын ең маңызды нәрселердің бірі болып табылады. Басқалар жәй ғана Дос емес. Кант Басқаның статусын Қасиеттіге дейін көтеріп отыр, оны ренжітуге болмайды, оған айналадағылар құрметпен қарайды. Оған ешқандай қастық қылмайды. Осындай тәсіл аз да болса жүзеге асқан қоғамды, сәл уақыт қана көзіңізге елестетіңізші. Жәй ғана әдепті емес, оның бәрі шын жүректен жасалса. Канттің осындай жағдайы моральдік-этикалық концепциясының негізінде болуы құқылы және болуы керек те.

Түсініктің сөзін терең сараптау үшін Канттың «Таза сананың сыны», «Тәжірибелік сананың сыны» атты жұмыстарын қарауға болады. Мұнда автор сезімтал қабылдаудан, тәжірибеліден ойға қонымды, саналы салаға өтуіне көп көңіл бөледі. Ұлы Декарттың «Cogito ergo sum» («Ойлаймын, демек, өмір сүремін») ережесінен Кант адамға тән көріністі ұсынады, бұл апперцепцияның тұтастығы дегенді білдіреді. Басқалар, Канттың түсінігі бойынша, адамның өз айналасына деген қатынасында іргетас болатын нәрсе ретінде қаралады. Мұндай ереже нақты дәрежеде жекелейден ұжымдықтың басымдығын білдіреді, соңғысы замануи қоғамда жоғарғы орында болуы тиіс. Канттың осындай тәсілін Нобель жүлдесінің Лауреаты А.Швейцер де жазған, мұнда өмірге деген қастерлі қатынас болуы керектігі айтылады, бұл барша адамдардың өмірлік қағидалары болуы тиіс. Ал біздің әрқайсымыз үшін ең қасиетті нәрсе – бұл Өмір, сондықтан Өмірге деген ең дұрыс қатынас – оған қастермен қарау. Адамның өмірінде басқа да адамдар маңызды орын алады. Басқаның түсігі өз Меніңнің өзіншілдік айналымынан шығуға мүмкіндік береді. Басқа адамдардың арасында жүргенде өзіңе керекті нәрсені ғана емес, басқа адамдардың да қызығушылықтарын ескеруге деген түсінік. Басқа ұлттағы, басқа сенімдегі адам және ол сен секілді емес, басқаша. Бұл қалыпты жағдай. Ол басқа адам, ол дос, ол, тіпті, Қасиетті. Басқаларға тату қатынас дәстүрлі шығыс қоғамдарына тән.

Шығыс пен Батыстың өзара байланысына «Мен» және «Басқаның» өзара байланысы секілді қарауға болады.

Диалогті сәтті өткізу үшін түсіну еңбегі маңызды. Сондықтан «жаныңа жалқаулық дарытпа, тұруың үшін де мінбеде. Рухани жан үшін еңбектен, күндізде және де түнде де» (М.Заболоцкий, аударма).

Мен және Басқадағы мәселені қарастыру үшін кеңінен бастау маңызды, бұл туралы Ж.Делез айтқан: басқалар жәй ғана нысан мен субъект емес. Бұл басқа әлемді қалыптастыру мүмкіндігі. Заманауи қоғамда біздің санамызды өзгертіп тастаған, әлі де өзгертіп жатқан Ғаламтордың рөлін ойға салу қажет. Ғаламтор әлемдік өркениеттегі ең үздік жетістіктердің бірі. Ғаламтор Батыс пен Шығыстың өзара байланысындағы мәселені түсіну үшін жаңа жағдайлар жасап жатыр.

Сонымен, «Мен» және «Басқаның» өзекті мәселелерін түрлі кесінді мен жазықтықта қарап шығуға болады. «Мен» және «Басқаның» арасындағы коммуникация мен сұхбат түсінік жазықтығында болуы қажет. Заманауи қоғамда сұхбат маңызды, себебі мәселені жанжалсыз шешу мүмкіндігі болуы керек, сондай-ақ, мәселені жанжал жағдайына дейін жеткізбеу қажет. Осы талаптардың ішіндегі ең маңыздылардың бірі «Мен» және «Басқаның» арасын түсіну, оған отбасылық тәрбиеде бойға сіңіп, мәдениетке айналып кеткен, ұжымдық рухы мен татулық дәстүрі бар қоғамда қол жеткізуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Корчак А.С. *Философия другого Я: История и современность.* – М.: Ленанд, 2006. – 152 с.
2. Тулмин Ст. *Человеческое понимание.* – М., 1984. – 327 с.
3. Хабермас Ю. *Философский дискурс о модерне. Пер. с нем.* – М.: Изд. «Весь мир», 2003. – 416 с.

МРНТИ 04.51.61

Anarbek N.¹, Nurbekova Zh.A.²

¹*candidate of pedagogic sciences,
Leading scientific staff of the Institute of Harmonious Human Development of the National Scientific and
Practical Educational and Wellness Center «BOBEK»,
²Kazakh National Pedagogical University named after Abay
nazanar@gmail.com
Almaty, Kazakhstan*

ESSENCE OF BASIC PRINCIPLES OF SOCIETY'S SPIRITUAL VALUES REPRODUCTION (SOCIOLOGICAL ANALYSIS)

Abstract

An interest in the revival of the concept of “spirituality” tends to increase in today’s society. By the beginning of the 21st century the concept of “spirituality” has firmly established itself in various social sciences contrary to the forecasts and hopes of some scientists, having stood the test of time. The today’s world is in search of new educational programs on universal values, and Kazakhstan is keeping pace with the world community, thus, the Self-Cognition Program, which is a domestic brand representing the production of spiritual values, has been introduced. Spirituality is considered a crucial criterion that determines the progress of society and all-round development of the personality, since only when spirituality is developed, social, political and economic stability reigns in society. Within this article, the author reveals the core principles for the reproduction of society’s spiritual values: the principle of humanization of values, the principle of self-formation of problem-based thinking, the principle of reduction, the principle of emotional experience of values, and the principle of universal value identification.

Key words: spiritual values, spiritual revival, traditional values, globalization of the society, moral qualities, principles of spiritual values of society

Аннотация

Анарбек Н.¹, Нурбекова Ж.А.²
¹*кандидат педагогических наук,
ведущий научный сотрудник Института гармоничного развития человека ННПОЦ «Бөбек»,
²доктор социологических наук, доцент, КазНПУ имени Абая*

СОДЕРЖАНИЕ БАЗОВЫХ ПРИНЦИПОВ ВОСПРОИЗВОДСТВА ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ОБЩЕСТВА (СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

В современном обществе все больше наблюдается интерес к возрождению понятия «духовность». К началу XXI в. понятие «духовность» прочно обосновалось в различных социальных науках вопреки прогнозам и надеждам некоторых учёных, выдержав испытание временем. Современный мир находится в поиске новых образовательных программ по общечеловеческим ценностям, в том числе и Казахстан идет в ногу с мировым сообществом поэтому и внедрена программа НДО «Самопознание», которая является отечественным брэндом в области производства духовных ценностей. Духовность считается основным критерием, который определяет прогресс общества, всестороннее развитие личности, так как только тогда, когда развита духовность, в обществе царит общественно-политическая и экономическая стабильность. В рамках данной статьи автор раскрывает базовые принципы воспроизводства духовных ценностей общества: принцип очеловечивания ценностей, принцип самоформирования проблемного мышления, принцип редукции, принцип переживания ценностей, принцип выявления общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: духовные ценности, духовное возрождение, традиционные ценности, глобализация общества, моральные качества, принципы духовных ценностей общества

Аңдатпа

Н.Анарбек¹, Ж.А. Нурбекова²

¹ педагогика ғылымдарының кандидаты, «Бөбек» ҰҒП ББСО,

Адамның үйлесімді дамуы институтының жетекші ғылыми қызметкері,

² Абай атындағы ҚазҰПУ-дың әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор

ҚОҒАМНЫҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ӨНДІРУ ҰСТАНЫМДАРЫ МАЗМҰНЫ (СОЦИОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ)

Мақалада қазіргі қоғамда «рухтандырушылық» ұғымының қайта өркендеуіне үлкен қызығушылығы байқалады. ХХІ ғ. басында «рухтандырушылық» ұғымы уақыт сынағын төтеп беріп, кейбір ғалымдарының болжамы мен үмітіне қарсы шығып, түрлі әлеуметтік ғылымдарында бекем тұрақталды. Қазіргі заман жалпыадамзаттық құндылықтар бойынша жаңа білім беру бағдарламасын іздестіруде, оған қоса Қазақстан әлемдік қоғамдастықпен уақытпен қатар жүруінде, сондықтан да рухани құндылықтар өндіріс саласында отандық брэнд болып саналатын АРБ-ның «Өзін-өзі тану» бағдарламасы енгізілді. Рухтандырушылық қоғам ілгерілеуін, тұлғаның жан-жақты дамуын анықтайтын негізгі критерий болып саналады, өйткені рухтандырушылық дамыған кезде, қоғамдық-саяси мен экономикалық тұрақтылық қоғамның алдында үстем болады. Осы мақаланың авторы қоғамның рухани құндылықтарын жаңғыртудың негізгі ұстанымдары: құндылықтарды адам ету ұстанымы, сыни ойлауды өзіндік қалыптастыру ұстанымы, редукция ұстанымы, құндылықтардың мазмұнын уайымдау ұстанымы, жалпыадамзаттық құндылықтарды анықтау ұстанымы ашады.

Түйін сөздер: рухани құндылықтар, рухани жаңғыру, дәстүрлі құндылықтар, қоғамның жаһандануы, адамгершілік сапалары, қоғамның рухани құндылықтарын өндіру ұстанымдары

Introduction

Spiritual values are a specific spiritual capital of mankind, accumulated over the millennia, which does not only depreciate, but tends to increase. The nature of spiritual values is studied in axiology, i.e. the theory of values, which establishes the correlation of values with the existential world of human life.

When determining society's spiritual values, we relied on modern discourses of the "spirituality" concept, which is inextricably linked with the development of secular conception. Many scientists around the world, such as sociologists, psychologists, philosophers, and educators, recognize the 21st century as a new Renaissance, a return of a human being to his own self, to his true essence. And the social policies of many countries are aimed at humanizing society and changing human qualities. Thus, at his numerous meetings with the young people of Kazakhstan N.A. Nazarbayev emphasizes that: "Every person should be taught how to do, how to learn, how to live, how to live together in the modern world" [1].

We emphasize that spirituality in our research is regarded as an objective reality that is not a product of human activity; it is a single, inner essence of the whole universe and a human. In the context of the universe, the Spiritual Reality is manifested as life, movement, development, and sequence. In human consciousness, the Spiritual Reality is manifested as universal values, higher ideals: conscience, love, truth [2].

Spiritual activity is a creative process of production and reproduction of spiritual values (ideas, knowledge, images, etc.), as well as their preservation, distribution, dissemination and utilization. Specialized types of spiritual activities are science, art, religion, and education [3].

In today's context, it is education system that is the key factor in the reproduction of society's spiritual values. Traditional school is successful when it comes to students' intellectual development. In the age of pragmatism, domination of money-focused interests, success of pragmatic people and egotists, the issue of younger generation's morality and spirituality becomes as urgent as never before. Harmony and balance of secular spirituality and intellect are very important for a modern human. If we get a glimpse of the future, the 21st century students are getting ready to live and work in conditions of grand challenges of the third millennium. The Next generation will have to deal with environmental, physical and mental health, stress, and multicultural coexistence issues, and this is just the beginning, because then it will go to biorobotics, outer space exploration, etc. These areas are associated with ethical, moral and spiritual issues that can be successfully solved only by changing human qualities through teaching the "new humanism", including globality, love to justice, and aversion to violence [4]. Thus, the British education system gives pride of place to personality, not intellect. And it is believed that personality should be judged by person's actions, not his views. Hence, the English school attaches huge importance to teaching the standard of behavior.

Moreover, many countries include spiritual and moral disciplines in school curricula. For example, in France, teaching religious subjects at schools has been allowed since 2006. German schoolchildren have an option, they may choose between religion class and ethics class. By the way, religion is the only subject in German schools, which is mentioned in the German Constitution. In Kazakhstan, teaching "Self-Cognition" as a secular doctrine of

spirituality is based on ideas of the 21st century pedagogy, personal and sense-bearing development, awareness of the unity of all that exists and new teaching strategies.

Within this article, the authors wish to disclose the essence of the principles of society's spiritual values reproduction, which spiritual and moral education can be based on.

Main Part

In recent years, the works of Kazakh scientists have been devoted to the study of spirituality and culture: G.Yessim, T.Kulsariyeva, S.Syzdykova, A.Nysanbayev, A.Abuova, B.Tolepbergenova, K.Kotosheva, G.Nurgaliyeva, E.Urunbassarova and others. It is worth mentioning that relevant studies of society's and personality's spirituality are conducted in all social and humanitarian subject areas: history, philosophy, pedagogy, sociology, etc.

Thus, the issues of globalization of society and interethnic dialogue, intercultural communication, and multicultural education have been studied by domestic scientists, such as A.Nysanbayev, K.Kotosheva, M.Nadyrova, A.Kodar and others. The problems of study of national values are reflected in the works of G.Yessim, A.Abuov, K.Kozhakhmetova, S.Uzakbayeva, and others.

In terms of our research, K.Kotosheva's study on mental spiritual integrity of the Kazakh people is of particular interest. The research group believes that the process of globalization can lead to the destruction of spiritual integrity of the Kazakh ethnos, and to the extinction of its unique ethnic and religious values. Therefore, there arises a challenging social problem related to conflict resolution between the conservation of the unique historical integrity of the Kazakh ethnos, based on our people's tolerance, and preserving the spiritual integrity in the process of globalization [5].

The process of spiritual values reproduction is based on their cognition, which is possible by using the following principles:

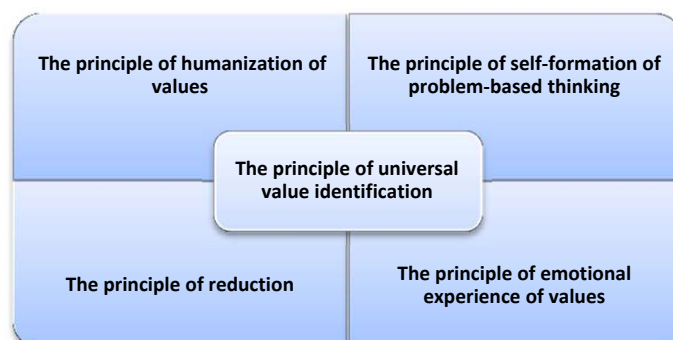

Figure 1. Spiritual values reproduction principles

It should be underscored that these principles should aim at understanding, preservation and development of each nation's identity and ideals, including our own values that are not similar to another nation's values, even if they are called nearly the same way. Each nation or state has its own historical, national and sociocultural background and traditions, values and features, ideology and mentality, which generally determine the current state of public consciousness and influence the vision of the future. A forward-looking optimism should not be perceived as disregard of the present or the past; on the contrary, the present must learn from the past and shape the future [6].

The principle of universal value identification is the core one, because spiritual nature of a person is manifested through the disclosure of such values in himself. This principle is described in detail in the Self-Cognition Spiritual and Moral Education Program, the essence of which lies in the fact that the content of education should be based on eternal universal values, understood as a manifestation of the highest spiritual nature of a human. Absolute universal human values are inherent in a person since birth: Truth, Love, Righteous Behavior (Duty), Inner Peace (Peace), Nonviolence, which are manifested as personal qualities. Thus, the universal human value of Truth is revealed through formation of such personal qualities as responsibility, honesty and gratitude.

It is obvious that inclusion of universal values in the content of education contributes to the formation of humanistic qualities of a person and leads to his spiritual growth. The person's aspiration to perfection implies increase in his virtue. Hence it appears that changes in spiritual growth and personal perfection are truly realized in the system of values that make up a diverse and rich world of moral qualities.

When determining universal human values within the context of Self-Cognition Spiritual and Moral Education Program, the authors rely on classification of the system of values proposed by Petrakova, according to which all values can be divided into natural, acquired and absolute [7].

Natural values are the values of natural power and capabilities of the soul, i.e. mind, feeling, and will. They are given to a person since birth. These are: clarity of mind, quick thinking, memory reliability, sincerity of feelings, and durable will.

Acquired values are the values acquired by a person in the course of intellectual and moral formation, they are the result of education and upbringing; they become the second nature of a human being and allow him to do his best in any situation. Acquired intellectual value is the power of mind as a combination of wisdom, knowledge and competence [7].

Absolute universal values are the values that do not change over time and are significant not for a limited group of people (social group, class, party, state or coalition of states), but for all of humanity. As described above, this group of values is the one that triggers interest for Self-Cognition Spiritual and Moral Education Program. **The principle of universal value identification**, according to which the content of education should be based on eternal universal values, understood as a manifestation of the highest spiritual nature of a human. It should be emphasized that moral and spiritual education, carried out through teaching Self-Cognition, is not religious but secular education, treating physical, mental, spiritual and moral nature of a man in the unity thereof. Absolute universal values that a human is born with are: Truth, Love, Righteous Behavior (Duty), Inner Peace (Peace), and Nonviolence.

Truth remains unchanged and is the fundamental life principle: the spirituality that permeates the entire Creation of the World, the unified essence that is inherent in the whole universe. There is only one absolute Truth, which is the source of all the others. When one finds it, his actions are co-tuned with it. Truth is not limited by time - past, present or future.

Righteous Behavior means acting according to duty and obligations, and the inner voice of Conscience.

Love means pure, unselfish and unconditional love, it is energy that creates and sustains life.

Inner Peace is the perfect peace of mind, the underlying human nature.

Nonviolence means not to inflict harm to anyone, not in thought, not in word nor even in deed.

Thus, regarding *absolute universal values*, we can say that a human is born with them; they are embedded in the heart of every human; they have permeated all things; they are one single thing for all people, and they do not depend on nationality, confession, race or habitat; and they are constant. *Universal values* include natural and acquired ones, which when viewed through the prism of universal values become the qualities of a person. Identification of universal values leads to manifestation of the virtues [8].

We conducted a small survey among undergraduate and graduate students majoring in “Pedagogy and Psychology” and “Social Pedagogy and Self-Cognition” after they had attended Self-Cognition classes. The purpose of the survey was to figure out if their understanding of human qualities changed. We offered the students to write a mini-essay about their previous and today’s understanding of such human qualities as responsibility, honesty and gratitude, which reflect the universal human value of Truth.

Here are some excerpts.

“BEFORE: Responsibility is a duty, social commitment, and compliance with society’s requirements and criteria. Honesty is an alternative to lies and hypocrisy. Gratitude is a duty and a feedback for help or favor.

After Self-Cognition classes, the understanding of qualities such as responsibility, honesty and gratitude underwent quality changes: Responsibility is a duty, social commitment, maintaining public order and harmony in public life.

Honesty equals to honor, conscience and dignity. Gratitude is “giving good”, “bliss” and “glorification”. Here is an excerpt from one essay: “... now my thoughts are positive, life ideals and values are closely entwined with absolute values ... responsibility means personal leadership, being held accountable for one’s actions and deeds, and undertaking commitments; honesty, in the first place, means being absolutely honest with ourselves, pure thoughts and a clear conscience; gratitude means being thankful, first of all, to our relatives and friends, those around us, teachers, and, of course, to ourselves, so that we do not stop and go forward”.

It is obvious that inclusion of universal values in the process of education contributes to the formation of humanistic qualities in a person and leads to his spiritual growth. The person’s aspiration to perfection implies increase in his virtue. Hence it appears that changes in spiritual growth and personal perfection are truly realized in the system of values that make up a diverse and rich world of moral qualities.

The principle of humanization of values – it is only human who makes values influence the world, let us repeat once again that only a human being is able to become aware of his spiritual nature and inner relationship to the whole universe.

There are different ways to understand the “spiritual” and it is often considered as a product of human activity. Studies of the Kazakhstani school of thought, represented by A.Nysanbayev, A.Kossichenko, G.Solovyeva, A.Khamidov and others, show the exact antipodes of opinion: “Philosophy as love of wisdom should not state the fact of disruption between the material and spiritual components of a human being...” [9]. In latest philosophy textbooks by A.Spirkin, a leading expert of the Soviet and post-Soviet periods, we can find a new concept of human: “A human is embodied spirit and spiritualized physicality, spiritual and material creature having a mind. At the same time, a human is an entity of labour relations, social relations and communication” [10].

At the present stage of development of philosophy, psychology and pedagogy, perceptual unity of a person as a trinity of body-soul-spirit is being restored. In this case, the interlocutory principle in education will transform into a polyphoning principle, where there is an interaction based on dialogue not only between a teacher and a student, but each of them may receive information from the spiritual channel (Figure2).

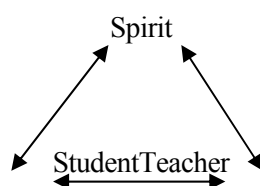

Figure 2 – The polyphoning principle as means for humanization of education

The essence of polyphony echoes the idea of “conciliar nature of human consciousness” by S. Trubetskoy, who explained this notion as follows: “I keep the council inside with everyonewith regard to everything” [11].

In sociology, one of the key methods of determining the structure of society is the dichotomy “center-periphery”. The center of society consists of those social groups that define the main symbols of society. The symbols of society, nation, ethnicity, class or any other social group mean ideal and material objects, characters or historical events that express and represent a social group. Speaking of the Kazakh people, their symbols arenomadism and all related material objects (Kazakh horse breed, the yurt and its structural parts, winter and summer nomad camps, etc.). The most essential Kazakh symbols are the Kazakh language, music and musical instruments, and other items of folk culture. The figures of Kirei and Janibek khans, Abylai khan, Abay, Chokan Valikhanov, Kurmangazy, Akhmet Baitursynov, other Alash party members, etc. are among the most significant symbols of the Kazakh people. The war between the Kazakh with the Dzungar people, the annexation of Kazakhstan to Russia, the popular uprising of 1916 led by Amangeldy Imanov, the communist regime campaign called “Little October” and the famine and mass death of Kazakhs in the early 1930 s. associated with it, as wellas a number of other historical events are the paramount national symbols for the Kazakh people. The Kazakhs consider their land, ancestral territory with its steppe landscape and such localities as Sary Arka, Altai, Alatau, Aral Sea, Caspian Sea, etc. as the main symbols.

Symbols play a pivotal role in the formation of any human community, including the nation. What makes a community of people sustainable in social time and space? The main condition here is public consciousness - these are symbols, values, and traditions that are shared by all the community members.

In Soviet period, the Kazakh people were in a semi-peripheral position. It’s not that they were pushed to the periphery of society, as Soviet national policy sought to represent the union republics if not as national states, then at least as establishments reflecting the national identity. However, this identity occupied a subordinate position in relation to the ruling ideology of the regime and its symbols. Therefore, the symbols of the regime were regarded as the main symbols of Soviet society. For example, the flag and coat of arms of the Kazakh SSR mostly contained Soviet symbols, repeating by far the symbols of the Soviet flag and coat of arms, for example, the red color of the flag and almost complete similarity of the Soviet coat of arms with the Kazakh SSR’sone. National symbols were of a decorative nature and of secondary importance in relation to the main symbols of Soviet society. For example, a thin blue strip at the bottom of the red flag of the Kazakh SSR [12].

Since 1991, the Kazakh people started torealize that now they are no longer a semi-peripheral group, still being not in the center of the new society, butclose enough to it. The symbols of the Kazakh ethnic, or titular, nationalism gradually became symbols of the entire Kazakhstan. Thus, a thin light blue strip on the main red background of the Kazakh SSR’s flag turned into the main color of the national flag of the Republic of

Kazakhstan. According to experts, pure blue color is closest to the soul, nature and world outlook of the Kazakh people. It shows cultural and ethnic unity of the Kazakh people and simultaneously highlights the idea of the state indivisibility.

In accordance with the logic of titular nationalism, the Kazakh people strive to ensure that their symbols become a constituent basis for Kazakhstan's social life and political system, so that the ethnonym "Kazakh" would be the name of the entire multi-ethnic national community of Kazakhstan. Thus, the above-mentioned journalist Serik Maleyev, commenting on the preliminary results of the 2009 Kazakhstan population census, which showed increase in proportion of Kazakhs in the general population of the country up to 67 percent, concluded as follows: "Today we see a clear outline of emerging new, extended, united, and modernized community composed of various ethnic components, which, if desired, can be called Kazakhstani, although in fact, if we rid the mind of any politesse, calling us Kazakhs would seem more appropriate" [12].

Until the Kazakhs themselves feel love for their homeland, respect for the state, history and language, it is obvious that other ethnic groups will not do it. If authority and self-esteem of Kazakh people increase, other nations may feel a desire, a need to learn the Kazakh history, language, and traditions.

The principle of self-formation of problem-based thinking – problem-based thinking allows a human to perceive the meaning and the content of universal values.

Hierarchical levels of a personality's structure; let us start describing from the very bottom [8].

Physical level, a visible level of human existence related to development and activity of the physical body. *Psycho-emotional level* is the feelings, emotions, temperament arising in the subconscious mind. Through the five sensory organs, information comes from the outside world into the subconscious mind (sometimes consciously, sometimes bypassing the conscious level), where it takes on the psycho-emotional nature. Born in the subconscious mind, feelings and emotions are perceived at the level of the conscious mind [13]. *The mental level and the level of intelligence* are the levels of the conscious mind. *The mental level (intellect)* is the **lowermost intellect**, i.e. thoughts, desires, impressions, and preferences related to the individual existence of a person. Daily and mundane reasoning of a human belongs to this level. *The level of intelligence (reason)* is the **highest intellect** expressing the universal and eternal values and distinguishing between good and evil, true and false, the eternal and the temporal [8]. *The spiritual level* is a level of *Superconscious*, the universal "Self" of the macrocosm, which is a single Higher Self of man. Thus, at this level the diversity of the universe merges into the Single Spirit.

At each level there are patterns; levels influence each other, yet the *higher levels possess certain capabilities to manage the inferior levels, rather, involve them in solving the problems arising at the higher levels.*

The principle of emotional experience of values – the need to investigate facts from the inner side, which is not necessarily clearly marked, but is always the crucial one.

We tend to support F. Vasilyuk's viewpoint, who proposes to consider **the emotional experience as an activity**. **Emotional experience** is an effective process, a special meaning-producing work; an activity, i.e. an independent process that correlates an individual with the world and resolves his real life problems. The mechanism of emotional experience, once formed, may become a common means of solving real-life problems and be used by the individual even in the absence of an impossible situation [15].

So, it is obvious that the practice of universal human values is most clearly realized through the last type of emotional experience of values. The purpose of the practice of universal values is to live in the unity of thought, word and deed, in other words, there is an active process of self-creation and personality building. In his book "Man's Search for Meaning" Viktor Frankl emphasizes the importance of emotional experience of values: "The first question I was asked by Professor Smith was whether we, the professors, could give our students the values or something like a reason for living in the process of teaching at the university. If yes, how could we possibly do it? My reply was that values were not the thing we could learn, but experience. Similarly, we could not advise the meaning of life to our students. What we could do was just to show them an example, an example of us devoting ourselves to our scientific researches."

The principle of reduction – such reduction (return, simplification, clarification) allows to collect the concepts of values "scattered" in space and time in a certain zero point, sort of original position, making them focus on a thought that, in its turn, is focused on the being itself [16].

The emotional reaction of consciousness causes additional signals to be sent to the subconscious and consolidates the emotional content of the past experiences. Every time we are experiencing an emotional condition, we anchor a stronger emotional response for the future. From this mechanism, we see that it is imperative to learn how to control the consciousness (mind) so that it does not amplify the emotional nature of previous experiences [8].

Now it is clear that all the emotions such as anger, greed, hatred, fear, jealousy, etc., are in the subconscious mind, that is, within us all the time. They are part of our past. They cannot be destroyed, so we have to learn how to live with them.

Besides, our subconscious mind may be “polluted” by the modern media, which provide coverage of mainly negative events and very little positive narrative. Well, in reality there is a lot of positive news, and we just cannot see that. We are used to concentrating on our problems and difficulties and we are not aware of the positive things that surround us; we ignore the benefit that we can derive from the difficulties, because it is due to the difficulties that we grow and progress.

Therefore, we should learn to see the good things in anything, anywhere, any time. Modern psychologists clearly state: *we turn into what we think of*. What we are today is the result of what we thought about before. So, when we see bad things and, therefore, think about the bad things, we become bad!

The Superconscious is another important factor that influences our personality and which needs to be developed in recipients. We all have something inside us that helps and guides us, and provides us with the understanding of conscience, and allows us to distinguish good from bad. This “something” is our true highest spiritual nature (Superconscious), which gives us knowledge and wisdom (Figure 4). The information comes to the consciousness from the Superconscious through intuition and the voice of conscience [8].

Indeed, whenever we cannot find a solution to a problem, we just sit down calmly and appease our brain. Quite often it is the intuition that gives us the answer. For example, Maslow, describing techniques that help people come closer to self-actualization, believed that one of the most important techniques was to “listen to yourself” – turn in upon yourself, turn off the voices of the outside world, and sit in the silence of the mind [13]. That means the process of **purifying the consciousness** is very important. How do we clear our minds? Let us draw an analogy with a glass of dirty water. How do we clean the dirty water in a glass, if we cannot just pour it all out? We just need to put the glass in the flow of clean water, and the water will gradually become clean. Our consciousness may be cleansed if we clear the subconscious mind – already colored in emotions such as fear, anger, envy, etc. – from negative information by relying on positive examples, using only humane and positive practices of educating, influencing, etc.

Conclusion. Spiritual and moral education of Kazakhstani people is one of the crucial objectives of the country’s education system that implies the disclosure of humanistic values oriented at kindness, charity, compassion, mutual aid and should be directed at cultivating the following qualities in young people: worldview maturity, humanity-oriented thinking, behavior and activity, which presupposes national identity preservation, love to the homeland, selfless service to the fatherland; the ability to show intrinsic activity and independence, to take responsibility for the decisions made, to self-cognition, self-education, and self-development; the ability to think positively, to live in the unity of thought, word and deed, to control emotions, etc.

References:

1. *Speech by N. Nazarbayev with a lecture at the KazNU. al-Farabi "Kazakhstan in the post-crisis world: an intellectual breakthrough into the future". - Almaty, October 13, 2009. - //http://www.zakon.kz/149953-lekcija-prezidenta-respubliki.html/ (Date of circulation on 02/22/2016)*
2. *Omarova G.A., Akhmetova A.I., Abdrakhmanova A.M., Bagadaeva Zh.A. Spiritual heritage of mankind (5-11 cells.). Methodical manual for teachers. – Almaty, NNPPOTS "Bubek", 2014. – 128 p.*
3. *Anthony D. D. Sociology of the spiritual life. – 2012. – 148 pp.*
4. *Peccei A. Human qualities / translation from the English. – M., 2000*
5. *Mental spiritual integrity of the Kazakh ethnos: Report on research (interim) / Kazakh National Technical University. KI Satpayev (KazNTU); The head of Kotoshev K. K. .. -Gr0112RK02706; UDC 631.147628. 474.46 / 47/1366 sec. : 6 ill., 5 app. – Bibliography: 26 titles-rus.*
6. *Belarusian society in the context of civilizational-cultural code: sociological dimension / VI Kotlyarov [and others]. – Minsk: Belarus Navuka, 2017. – 392 p.*
7. *Petrakova T.I. Spiritual foundations of moral education. – Moscow: Impeto, 1997. – 96 p.*
8. *Mukazhanova R.A. A guide for the coach: the basic level. – Almaty 2015*
9. *Mukazhanova RA, Omarova GA General human values (5-11 cells.). Teaching aid for teachers / Almaty, NNPPOTS "Bubek", 2014*
10. *Philosophy: Textbook / Under the Red. AG Spirkin. – M., 2004. – P. 433.*
11. *Trubetskoi S.N. On the nature of human consciousness, 1890*
12. *Kadyrzhanov R. National identity of Kazakhstan and ethnocultural symbolism // Republican socio-political magazine "Thought". - October 13, 2012*
13. *Maslow A. Motivation and personality / Trans. with English. - St. Petersburg: Peter, 2006. – 352 p.*
14. *Kunanbaev A. Words of edification. – Almaty, 2016. – 148 p.*

МРНТИ 04.51.53

С.С.Джанкадыров¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ
dss_kaz@mail.ru
Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАЙЫРЫМДЫЛЫҚ ҰЙЫМДАРЫ МЕН ОЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТІ: ӘЛЕУМЕТТІК ТАЛДАУ

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрлігінің деректері бойынша Қазақстанда бес-ак отбасы үлгісіндегі балалар ауылы құрылған. Балалар ауылының неғұрлым кең тараған және белгілі нысаны SOS – ауылдар болып табылады. Қазақстан Республикасының Үкіметі "SOS Kinderdorf International" SOS-балалар ауылын құру жөніндегі халықаралық қоғаммен Шарт жасасып, оны кейіннен бекітті, оның арқасында Қазақстан Республикасының аумағында жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар үшін мамандандырылған SOS – балалар ауылдары құрылуда. Шарт болашақта SOS-бала бақшалары, мектептері, әлеуметтік орталықтары, фермалары, оқыту орталықтары, клиникалар және т.б. сияқты ілеспе жобаларын құруды жорамалдап отыр. Қазақстанда Алматы, Астана, Теміртау қалаларында отбасы үлгісіндегі «SOS – Kinderdorf» балалар ауылдары құрылды. SOS – балалар ауылдары жергілікті қоғамның белсенді бөлігі болып табылады. Балалар жергілікті мектептерге барады, жергілікті ауруханаларда медициналық көмек алады және жергілікті мекемелердің басқа да әлеуметтік қызметтерін пайдаланады.

Түйін сөздер: қайырымдылық ұйымдары, балалар ауылы, жергілікті қауымдастық, ата-аналар, балалар, әлеуметтік орталықтар

Аннотация

Джанкадыров С.С.¹
¹ҚазҰПУ имени Абая

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ И ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В Казахстане за последние годы Министерством образования и науки Республики Казахстан создана АО «Детская деревня» семейного типа. Данная форма для детей наиболее распространена и известна как SOS-деревня. Правительством Республики Казахстан "SOS Kinderdorf International" SOS-детская деревня была создана на основе международного договора. Он был заключен и впоследствии его утвердили на территории Республики Казахстан как специализированную для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей SOS – детскую деревню. В будущем будут заключены такие договоры как SOS – детские сады, школы, социальные центры, фермы, обучающие центры, клиники и другие сопутствующие проекты. В Казахстане в Алматы, Астане, Темиртау учатся и будут учиться в таких деревнях семейного типа «SOS – Kinderdorf» дети сел. SOS-детские деревни являются частью местного общества. Дети посещают местные школы, пользуются услугами, получают медицинскую помощь в больницах и других социальных учреждениях, взаимодействуют с местными сообществами. В SOS-детских деревнях дети будут иметь тот же уровень жизни, как и семьи с местными стандартами.

Ключевые слова: благотворительные организации, детская деревня, местное сообщество, родители, дети, социальные центры

Abstract

Zhankadyrov S.S.¹
¹Abay Kazakh national pedagogical university

CHARITABLE ORGANIZATIONS AND THEIR ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: SOCIOLOGICAL ANALYSIS

In recent years, the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan is JSC "Children's village" family type. This form is most common and is known as SOS village. The government of the Republic of Kazakhstan "SOS Kinderdorf International" SOS – children's village was established on the basis of an international Treaty. He was imprisoned and subsequently approved in the territory of the Republic of Kazakhstan as a specialized for children-orphan and children left without parental care SOS children's village. In the future, will be concluded such contracts as SOS kindergartens, schools, social centers, farms, training centers, clinics, and other related projects. In Kazakhstan in Алматы, Астана, Temirtau are learning and will learn in these villages of family type "SOS – Kinderdorf" children villages. SOS – children's villages are part of the local community. Children attend local schools, use the services, receive medical care in hospitals and other social institutions interact with the local community. In SOS children's villages children will have the same standard of living as families with local standards.

Key words: charitable organization, children's village, the community, parents, children, social centres

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің деректері бойынша Қазақстанда бес-ақ отбасы үлгісіндегі балалар ауылы құрылған. Балалар ауылының неғұрлым кең тараған және белгілі нысаны SOS – ауылдар болып табылады. Қазақстан Республикасының Үкіметі "SOS Kinderdorf International" SOS-балалар ауылын құру жөніндегі халықаралық қоғаммен Шарт жасасып, оны кейіннен бекітті, оның арқасында Қазақстан Республикасының аумағында жетім балалар мен ата анасының қамқорлығынсыз қалған балалар үшін мамандандырылған SOS-балалар ауылдары құрылуда. Шарт болашақта SOS-бала бақшалары, мектептері, әлеуметтік орталықтары, фермалары, оқыту орталықтары, клиникалар және т.б. сияқты ілеспе жобаларын құруды жорамалдап отыр. Қазақстанда Алматы, Астана, Теміртау қалаларында отбасы үлгісіндегі «SOS – Kinderdorf» балалар ауылдары құрылды. SOS-балалар ауылдары жергілікті қоғамның белсенді бөлігі болып табылады. Балалар жергілікті мектептерге барады, жергілікті ауруханаларда медициналық көмек алады және жергілікті мекемелердің басқа да әлеуметтік қызметтерін пайдаланады. SOS-балалар ауылдары отбасыларының өмір сүру деңгейі жергілікті стандарттарға сәйкес келеді. БҰҰ Бала құқықтары туралы конвенциясы балалардың құқықтары мен әл-ауқаттылығына шынайы және жалпыға ортақ құрметпен қарау үшін жаңа мүмкіндіктерді іске асыруға жол ашатын негізгі міндеттерді айқындады. Осындай міндеттердің бірі «өзін тұлға ретінде айқындау, өз мүмкіндіктерін қауіпсіз және қолайлы жағдайларда: олардың әл-ауқатын қамтамасыз ететін отбасының немесе қорғаншыларының ортасында, білім беретін және оқу-тәрбие беретін мекемелердегі ортада іске асыру мүмкіндігі» болып табылады. Балалар еркін қоғамдағы жауапты өмірге дайын болуға тиіс. Ал жетім бала балалар үйінен түлек болып шыққаннан кейін күн сайын ересектердің көмегінсіз бастан кешіруіне тура келетін түрлі проблемаларды шешуге қауқары жоқ. Балалар үйлері түлектерінің ішінде олардың қатарластарына қарағанда, қылмысқа қатысушылар немесе қылмыс құрбандары неғұрлым жиі ұшырасады, жұмысынан немесе тұрғын үйінен неғұрлым жиі айрылады, ал өз отбасын әрең құрса, оның нашарлық немесе маскүнемдік жолға түсуі тіпті оңай, сонымен қатар олардың арасында суицид құрбандары да жиі кездеседі.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 24 мамырдағы № 415 қаулысымен Қазақстан Республикасының Үкіметі жанындағы кәмелетке толмағандардың ісі және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі ведомствоаралық комиссия құрылды. Аталған Комиссияның жұмысшы органы Білім және ғылым министрлігі болып табылады, ол балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мәселелері бойынша мемлекеттік органдардың, үкіметтік емес ұйымдардың және бұқаралық ақпарат құралдарының бірлескен іс-қимылын дамытудың бастамашысы болды. Комиссия отырыстарында қиын өмір жағдайындағы кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету, тәрбиелеу колонияларынан оралған және сәтсіз отбасыларда тұрып жатқан кәмелетке толмағандарға жағдай жасау, жасөспірімдер суицидін және балалар мен жастар арасындағы суицидтік мінез-құлық проблемалары, республикада ювеналдық әділет жүйесін жасау, сондай-ақ жалпы білім беретін мектеп оқушыларын сапалы және теңгерімді тамақпен қамтамасыз ету мәселелері қаралып, тиісті шаралар қабылданды. Балалардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етудегі Комитеттің негізгі серіктестері – барлық мүдделі министрліктер мен ведомстволар, әр түрлі халықаралық және үкіметтік емес қоғамдық ұйымдар, бұқаралық ақпарат құралдары және ата-аналар жұртшылығы. Тиімді ведомствоаралық жүйе құру үшін, Комитет жергілікті атқарушы органдардың қолдауымен балалық шақ мәселелерімен айналысатын үкіметтік емес қоғамдық ұйымдардың қызметін саралаудан өткізіп, республикалық деректер банкісін жасады.

2015 жылғы 1 қаңтардағы мәлімет бойынша республикада мұндай үкіметтік емес ұйымдардың саны – 604. Комитет олардың кейбірімен ынтымақтастық туралы Меморандумдарға, шарттар мен келісімдерге қол қойды. Атап айтқанда, білім беру ұйымдарына, қорғаншылық және қамқоршылық органдарына, үкіметтік емес қоғамдық ұйымдарға балалардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша тәжірибелік көмек көрсету мақсатында Комитет БҰҰ ЮНИСЕФ Балалар Қорымен бірлесіп «Әлеуметтік қорғау жүйесін жетілдіру» Жылдық Жұмыс Жоспарына қол қойды. Онда балалардың құқықтарын қорғау мен іске асыру мониторингісін жүргізу, отбасын қолдау қызметі, БҰҰ бала құқықтары жөніндегі Комитеттің ұсынымдарынан халықтың хабардар болуы үшін коммуникациялық кампаниялар өткізу сияқты бағыттарда ынтымақтастық көзделген. Бала еңбегінің ең нашар түрлерін жою бойынша Халықаралық еңбек ұйымының аймақтық жобасы аясында мүдделі министрліктермен, ведомстволармен және Республиканың жұмыс берушілер конфедерациясымен бірге бірлескен жұмыс жоспары әзірленіп, қол қойылды. Осы құжатқа сәйкес бала еңбегінің ең нашар түрлерінен халықтың хабардар болуын арттыру мақсатында бала еңбегі және бала еңбегі мониторингісінің жүйесін енгізу мәселелері бойынша конференция өткізілді, «Бала еңбегі: Халықаралық конвенциялар және Қазақстан Республикасының заңнамасы» атты жинақ басып шығарылды. Сонымен қатар халық шаруашылығы саласы бойынша, үй шаруашылығы жағдайында,

шаруа қожалықтары мен фермер қожалықтарында бала еңбегін пайдалануға қатысты статистикалық есептерді жинау механизмін анықтауға байланысты жұмыстар жүргізу жоспарлануда. Сондай-ақ, ішкі істер, еңбек және халықты әлеуметтік қорғау органдарымен, халықаралық ұйымдармен республиканың әр аймақтарында бала еңбегінің ең нашар түрлерінің жағымсыз фактілерін анықтау бойынша жедел шаралар өткізу жоспарланып отыр. Мұнда халықтың ата-аналардың және жұмыс істеп жүрген балалардың өздерінің еңбек құқықтары туралы кеңінен хабардар болуына ерекше назар аударылатын болады. Комитет білім беру органдары басшыларына, қорғаншылық және қамқоршылық мамандарына тәжірибелік көмек көрсету мәселелеріне қатты көңіл аударады.

Халықаралық және үкіметтік емес қоғамдық ұйымдармен бірлесіп, түрлі форумдар, конференциялар, дөңгелек үстелдер, кеңестер, конкурстар т.б. өткізіледі. Мысалы, балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мәселелерін шешудегі Қазақстанның қол жеткізген жетістіктерін ескере отырып, Комитет ЮНИСЕВ-тің қолдауымен 2006 жылғы желтоқсан айында Орта Азия мемлекеттері балаларының құқықтарын қорғау бойынша Бірінші Форум өткізді. Аталған форумның жұмысына балалық шақты қорғау мәселелерімен айналысатын Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан мемлекеттерінің өкілдері, халықаралық ұйымдардың өкілдері, Ресей, Румыния, Литва және басқа мемлекеттерден келген шетелдік қонақтар ат салысты. Форумның қорытындысы бойынша БҰҰ бала құқықтарын қорғау Конвенциясы, Мыңжылдық мақсаттары және «Балалардың өмір сүруіне лайықты әлем» концепциясы негізінде баланың құқықтарын жүзеге асыру бойынша Орта Азия елдері арасында ведомствоаралық ынтымақтастық механизмі жасалды. Балалардың проблемаларына қоғамның назарын аудару, қазақстандық ұлтжандылық сезімін нығайту, Қазақстан халықтарының рухани, мәдени дәстүрлерін жас жеткіншектердің бойына сіңіру мақсатында «Бөбек» Ұлттық ғылыми-практикалық оқу-сауықтыру орталығы және Қазақстан Жастарының Медиа Одағымен бірлесіп, «Балалық шақ досы – Друг детства» атты Бірінші Ұлттық конкурсы өткізілді. Бұл конкурста ең үздік мектепке дейінгі және мектеп жасындағы балаларға арналған мекемелер, аула клубтары, балаларға арналған басылымдар, теле және радио бағдарламалар, web-сайттар мен Интернет порталдары, үкіметтік емес және мектептен тыс ұйымдар анықталды. Сонымен қатар «Үздік мұғалім», «Үздік балалар дәрігері», «Үздік меценат», «Үздік балалар журналисі (жазушы)», «Үздік саясаткер – патриот – балалық шақтың қорғаушысы» премиялары берілді. Конкурстың қорытындысы бойынша конкурсқа қатысушылар туралы, олардың балалардың құқықтарын қорғау саласындағы қызметі туралы қызықты материал жинақталған «Балалық шақ досы – Друг детства» альбом-кітабын басып шығаруға дайындық жұмыстары жүргізілді. Ынтымақтастықты дамытудың Шведтік Халықаралық Ассоциациясының қолдауымен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларды тәрбиелеудің баламалы нысандарын дамыту, «Қабылдаушы ата-аналар мектебі» бағдарламасын енгізу жұмыстары жүргізілуде. Сонымен қатар бұл жұмысқа Ресей және Румыния сарапшылары да тартылуда. «Шығармашылық бастамашыл әйелдер лигасы» қоғамдық бірлестігімен бірге Бас прокуратура, Жоғарғы Сот, министрліктер мен ведомстволардың өкілдерінің қатысуымен қорғаншылық және қамқоршылық органдары мамандарына арналған «Халықаралық бала асырап алу саласында кәмелетке толмағандардың құқықтары мен мүдделерін қорғау» және «Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың баламалы нысандары» тақырыптарында республикалық семинар-кеңестер өткізілді.

Балалардың құқықтарын қорғау департаменттерінің басшыларына арналған екі семинар-кеңес ұйымдастырылды. Оның біреуінде семинарға қатысушылар адамгершілік-рухани білім беру идеясының авторы, «Бөбек» балалар қорының Президенті Сара Алпысқызы Назарбаеваның дәрісін тыңдады, мемлекеттік билік органдары мен үкіметтік емес ұйымдардың өзара іс-қимылын үйлестіру, балалардың құқықтарын қорғау қызметінің мақсаттарын, технологияларын, сапа белгілерін анықтау және қиын өмір жағдайындағы кәмелетке толмағандарға қатысты тиімді шешімдер қабылдау әдістемесі мәселелері бойынша шеберлік сыныптарының жұмыстарына қатысты. Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалардың тұрғын үй құқығын қамтамасыз ету бойынша шаралар қабылдау мақсатында Жоғарғы сот, Бас прокуратура, әділет және ішкі істер министрліктері, кәмелетке толмағандардың ісі жөніндегі мамандандырылған сот, БҰҰ Балалар қоры (ЮНИСЕФ) өкілдерінің қатысуымен «Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған білім беру ұйымдары тәрбиеленушілерінің атына тұрғын үйді бекіту мен сақтаудың өзекті мәселелері» тақырыбында аймақтық семинар өткізілді. Қазақстан Республикасы Конституцияның негізгі нормаларын түсіндіру, демократиялық қоғамның азаматтары ретінде балаларды әлеуметтендіру мақсатында мүдделі министрліктер мен ведомстволардың, халықаралық және үкіметтік емес қоғамдық ұйымдардың, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің республикалық қоғамдық қабылдау бөлмесінің еріктілері мен «Жас жігер» қоғамдық жастар қозғалысы өкілдерінің және тағы басқалардың қатысуымен «Конституция — бақытты балалық

шақ құқығының кепілі» атты дөңгелек үстел отырысы өткізілді. Білім беру органдары басшыларының, қорғаншылық және қамқоршылық органдары мамандарының тәжірибелік қызметіне байланысты көмек көрсету мақсатында үкіметтік емес ұйымдармен бірлесе балалардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша әдістемелік құралдар, ұсынымдар, нормативті құқықтық құжаттар жинағы шығарылуда, балалардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша бағдарламалар, жобалар әзірленуде. Мысалы, «Шығармашылық бастамашыл әйелдер лигасы» қоғамдық ұйымымен бірлесіп, балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мәселелері бойынша нормативті құқықтық құжаттар жинағы басып шығарылды, ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған баланы отбасы тәрбиесіне алуға ниет білдірген ата-аналарды оқыту үшін «Қабылдаушы ата-аналар мектебі» атты арнайы бағдарлама әзірленіп, Алматы қаласы мен Оңтүстік Қазақстан облысында тәжірибеге енгізілді. «Қазақстан психологтарының Ұлттық Ассоциациясы» республикалық қоғамдық ұйымының Оңтүстік Қазақстан облысы филиалы ЮНИСЕФ-тің қолдауымен «Қолданыстағы қызмет бағасы және балаларды бағудың баламалы нысандарын дамыту» жобасы іске асырылды. Жоба аясында балаларды тәрбиелеудің баламалы нысандары, патронаттық тәрбиешілерді таңдау, есеп беру үлгілері, баланың патронаттық отбасында тұруының мониторингісі тақырыптарында – қорғаншылық және қамқоршылық органдары мамандарына, баланы отбасына орналастыруға психологиялық тұрғыда дайындау, қабылдаушы отбасыларындағы балаларды әлеуметтік-психологиялық қолдау тақырыптарында – интернаттық мекемелердің мамандарына, психологтар мен әлеуметтік қызметкерлерге арналған бірқатар семинарлар өткізілді. Осы жұмыстың нәтижесінде Оңтүстік Қазақстан облысында Отбасыны қолдау орталығы ашылды. Республикадағы балалардың жағдайын зерделеу мақсатында мемлекеттік және үкіметтік емес ұйымдармен бірге түрлі зерттеулер мен мониторингтер жүргізіледі. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен БҰҰ «ЮНИСЕФ» Балалар Қорының арасындағы Шартқа сәйкес үкіметтік емес ұйымдармен бірлесіп, екі әлеуметтік зерттеу өткізілді: «Балалардың интернаттық мекемелері жүйесіндегі жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалардың жағдайы» және «Осал балалар мен отбасының әлеуметтік қызметке мұқтаждығы мен қажеттілігін бағалау». Бұл зерттеулер халықтың әлсіз топтарынан шыққан жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалардың жағдайларын зерделеу мақсатында жүргізілді. Қазіргі уақытта аналитикалық жұмыс және тиісті ұсынымдар дайындалуда. Біріккен Ұлттар Ұйымының ЮНИСЕФ Балалар Қорының және Астана қаласы әкімдігінің қолдауымен қаланың 16 жалпы білім беретін мектептерінің базасында отбасылық сәтсіздікті ерте анықтау бойынша ғылыми зерттеулер жүргізілді. Бұдан басқа практикалық қызметте қолдану үшін «Қазақстан Республикасындағы балалардың құқықтарын қорғау саласындағы негізгі көрсеткіштер», «Қазақстан Республикасындағы балалардың құқықтарын қорғау мәселесі бойынша мемлекеттік емес ұйымдардың анықтамасы» жинақтары, «Әртүрлі мекемелерде мүмкіндігі шектеулі балалармен әлеуметтік-психологиялық жұмыстарды ұйымдастыру» әдістемелік құралы әзірленді және басылып шығарылды. Балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін әлеуметтік және құқықтық қорғау саласында мемлекеттік кепілдікті орындау бойынша республикадағы жағдайды зерделеу үшін, Комитет Еуразия қорымен бірге Алматы, Жамбыл, Қызылорда облыстарының 7-11 сынып оқушыларының арасында «Сен өз құқығыңды білесің бе?» тақырыбында әлеуметтік зерттеулер және әлеуметтік педагогтар, психологтар, педиаторлар, ішкі істер органдары, әлеуметтік қорғау және еңбек, денсаулық сақтау өкілдері, мұғалімдер, тәрбиешілердің қатысуымен Шығыс Қазақстан, Жамбыл және Солтүстік Қазақстан облыстарының жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған ұйымдарында балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мәселесі бойынша мониторинг ұйымдастырылып жүргізілді. «Зияткерлік еңбек әйелдерінің одағы» қоғамдық бірлестігі республика өңірлеріндегі балалар еңбегінің жағдайына әлеуметтік зерттеу жүргізді. Зерттеу қорытындысы бойынша «Қазақстан Республикасындағы бала еңбегінің ең нашар түрі: елде қолданылған шаралар мен жағдайларды бағалау» жинағы дайындалды және басылып шығарылды. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың шығармашылығын дамытуға бағытталған, әлеуметтік бастамаларды қолдау, салауатты өмір салтын қалыптастыру үшін, Астана қаласында алғаш рет жас журналистердің «Под счастливой звездой» атты III Халықаралық медиафестивалі өткізілді. Оны Балалардың құқықтарын қорғау комитеті, Біріккен Ұлттар Ұйымының ЮНИСЕФ Балалар қорының өңірлік өкілдігі және «Эра-ТВ» телекомпаниясының қолдауымен «Жұлдыз» балалардың қоғамдық ұйымының республикалық одағы ұйымдастырды. Бұл фестивалдің мақсаты балалар мен жастардың Бұқаралық ақпарат құралдарын Н.Ә. Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі – жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халықтарына Жолдауын насихаттауға және іске асыруға ықпалын күшейту. Медиафорум жұмысының нәтижесінде «ЖАС МЕДИА KZ» жастардың қоғамдық қозғалысын құрылды, сондай-ақ өскелең ұрпақты

азаматтық тәрбиелеуде балалар мен жастардың бұқаралық ақпараттық құралдарының рөлін арттыру бойынша ұсынымдар қабылданды. Жетім балалар қатарынан дарынды балаларды анықтау мақсатында отбасы үлгісіндегі балалар ауылы, жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған балалар үйі мен интернаттық мекемелердің тәрбиеленушілері арасында ұлттық музыка аспаптарында орындау шеберлігінің ІІ республикалық «Болашақ жұлдызы» балалардың музыкалық конкурсы және ауылдық жерлердегі балалар арасында «Балалар еңбегі: шынайы оқиғалар» республикалық байқауы өткізілді. Бұл іс-шаралар Халықаралық балаларды қорғау күнін мерекелеу аясында жыл сайын өткізіледі. Осындай шаралар балалардың болашағын анықтауда, кәсіби бағдары мен қоғамдық бірігуінде маңызды рөл атқарады. Балалар өмірінің сапасын қамтамасыз ету мәселесінде халықтың ақпараттануы қажеттігін түсініп, Балалардың құқықтарын қорғау комитетінде, Солтүстік Қазақстан және Қызылорда облыстарында ВЕБ-сайттар жасалды. Балалардың құқықтарын қорғау комитеті және департаменттерде сенім телефондары жұмыс істейді, қоғамдық қабылдау ұйымдастырылды. Қазіргі уақытта БҰҰ ЮНИСЕФ Балалар Қоры және Дағдарыс орталығы одағының қолдауымен эксперимент ретінде Алматы қаласында №150 ұлттық сенім телефоны жүйесін енгізу, соңынан республиканың барлық өңірлеріне енгізу жоспарлануда, пилоттық жобаны іске асыру бойынша жұмыс басталды. Бүгін көптеген өңірлердің бұқаралық ақпараттық құралдарында әлеуметтік жетімдіктен сақтандыру, бақылаусыздық, панасыздықтың алдын алу және кәмелетке толмағандардың арасында құқық бұзушылықтың, отбасы құндылығы және отбасы тәрбиесін насихаттау мақсатында теле-радио бағдарламаларының арнайы рубрикалары жасалуда. Комитет өскелең ұрпақты тәрбиелеу ісінде ата-аналар жұртшылығымен серіктестік мәселесіне ерекше көңіл бөледі. Ата-аналар мұғалімдердің одақтасы және көмекшісі болу үшін, отбасы мен мектептің күшін біріктіріп, өзара әрекеттің негізгі формаларын анықтау маңызды, қазір біздің Комитет осымен шұғылдануда. Білім органдары мен ұйымдары және ата-аналардың арасында серіктестікті қамтамасыз ету мақсатында Республикалық қоғамдық ата-аналар кеңесі құрылды, оның төрағасы Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрі. Бұл кеңестің жұмыс органы Балалардың құқықтарын қорғау комитеті болып табылады. Сонымен қатар Комитетте адамның адамгершілік-рухани дамуы басқармасы құрылды. Бүгінгі күні ата-аналардың қоғамдық кеңесі республиканың барлық өңірлерінде бар. Кәмелетке толмағандардың арасындағы әлеуметтік жетімдіктің, нашакорлықтың және басқа да зиянды әрекеттердің алдын алу сияқты маңызды мәселелер ата-аналармен бірге шешіледі.

МРНТИ 07.00.03

Нурсултан М.У.¹, Тайчикова К²

¹к.и.н., профессор Атырауского университета нефти и газа

²к.и.н., профессор Международной образовательной корпорации

taichikova60@mail.ru

Алматы, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ ЗАПАДНОГО КАЗАХСТАНА: ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XX ВЕКА

Аннотация

Рассмотрение историографии изучаемой проблемы показывает, что мы еще не полностью располагаем научно-весомыми результатами в сфере исследования проблем социально-экономического и культурного развития республики в целом и Западного Казахстана, в частности. В рассматриваемый период происходят серьезные трансформации в социально-культурной сфере – это и подъем отрасли в послевоенный период и период оттепели, и застой в брежневский период, и спад в эпоху перестройки и переходного периода, и постепенная стабилизация в современные дни. Потребность в изучении особенностей социально-экономического развития в указанный период ощущается весьма остро в связи с необходимостью широкого научно-теоретического обобщения опыта социальных преобразований в Казахстане, осуществляемых в последние десятилетия.

Ключевые слова: историография, социально-культурные процессы, полиэтничность, духовное возрождение, демографическое развитие, инфраструктура, экономическая политика, социальные изменения.

Аңдатпа

М.У. Нурсултан¹, К.Тайчикова²

¹т.ғ.к., Атырау мұнай және газ университетінің профессоры,

²т.ғ.к., Халықаралық білім беру корпорациясының профессоры

БАТЫС ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ: XX ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ

Зерттелетін мәселенің тарихнамасын қарастыру біздің республикамыздың және мәдени даму мәселелерін ғылыми тұрғыда айтарлықтай жетістіктерге жете алмағанын көрсетеді. Қаралып отырған кезеңде әлеуметтік-мәдени салада елеулі өзгерістер орын алады: соғыстан кейінгі кезеңде өнеркәсіптің өсуі, Брежнев кезеңіндегі тоқырау, қайта құру кезеңі мен өтпелі кезеңнің құлдырауы және қазіргі заманның біртіндеп тұрақтануы. Соңғы он жылдықта іске асырылған Қазақстандағы әлеуметтік өзгерістердің тәжірибесін кең ғылыми-теориялық тұжырымдау қажеттілігіне байланысты оларға деген қажеттілік өте күрделі болды.

Түйін сөздер: тарихнама, әлеуметтік-мәдени процестер, әлеуметтілік, полиэтника, рухани жаңару, демографиялық даму, инфрақұрылым, экономикалық саясат, әлеуметтік өзгерістер.

Abstract

M.U. Nursultan¹, K.Taichikova²

¹C.h.s., professor of Atyrau Oil and Gas University

²C.h.s., professor of International Educational Corporation

PROBLEMS OF THE SOCIO-CULTURAL DEVELOPMENT OF THE WESTERN KAZAKHSTAN: SECOND HALF OF THE XX CENTURY

Consideration of the historiography of the problem shows that we do not yet have scientifically significant results in the field of socio-economic and cultural development problem of the republic as a whole and of Western Kazakhstan, in particular. In the period under review, there are serious transformations in the socio-cultural sphere: the rise of the industry in the post-war period, and the stagnation in the Brezhnev ruling, and the decline in the era of perestroika and transition period, and gradual stabilization in modern times. The need to study the characteristics of socio-economic development in this period is very acute in connection with the need for wide scientific and theoretical research of the experience of social transformations in Kazakhstan, implemented in recent decades.

Key words: historiography, socio-cultural processes, poly ethnicity, spiritual revival, demographic development, infrastructure, economic policy, social changes.

В современной казахстанской исторической науке наблюдается повышенный интерес к проблемам социально-культурного развития Казахстана второй половины XX века. В конце исследуемого периода в социально-культурную сферу общества проникают элементы рыночных отношений, формируется негосударственная региональная инфраструктура, развиваются предпринимательские тенденции.

На рубеже веков страна вступила на путь ускоренного реформирования экономической, политической и социальной жизни. Главными ориентирами дальнейшего развития провозглашаются социальное рыночное государство, духовное возрождение, активная творческая личность. Неотъемлемой составляющей успешного реформирования общества является адаптация социума и его институтов к новым социально-экономическим условиям. В связи с этим, на наш взгляд, возникает необходимость осмысления исторического опыта развития социально-культурных процессов во второй половине XX века. В этот период, испытывая сильное воздействие внешних факторов, на основе внутренних тенденций саморазвития и саморегуляции, социально-культурная сфера Казахстана переживала динамику трансформационных процессов. В результате этого в казахстанском социуме развивались внутренние предпосылки рыночных отношений, формировалась основа для нового типа экономики, новой культуры и новой ментальности.

Актуальность исследования социально-культурных процессов во второй половине XX века усиливается отсутствием в отечественной историографии работ по данной проблеме. В советской исторической науке доминировало мнение о том, что социально-культурная сфера является вторичной по отношению к производственной и не заслуживает такого же внимания. Но как показала историческая действительность, возможности и перспективы социально-культурного развития намного превосходят показатели экономического роста и играют в жизни общества гораздо более важную роль. История наглядно продемонстрировала, что в сравнении с советской плановой системой, основанной на чрезмерной централизации экономики, социальной и культурной сферы, способность рыночного хозяйства к саморегулированию на рациональной основе является доминирующим направлением мирового хозяйственного развития.

Социально-культурное развитие в разных регионах в зависимости от специфики природно-климатических, экономических и культурно-исторических условий происходила в своеобразной форме. Полиэтничность, поликультурность и многоконфессиональность населения Казахстана актуализирует и выводит на первый план необходимость изучения региональных особенностей социально-культурного развития, в том числе и в Западном Казахстане.

Проблема исследования социально-культурного развития Западного Казахстана во второй половине XX века актуальна также своей практической значимостью. Изучение опыта развития социально-культурных процессов позволит современному Казахстану учитывать историческую практику процессов модернизации отечественной социальной и культурной сферы. Сегодня интеграция в мировое сообщество возможна при условии, когда Казахстан станет страной, вбирающей в себя все новое и передовое, создающей достойные условия для обитания для своего населения, независимо от сложности природно-климатических условий.

Западный Казахстан является одним из крупнейших регионов Казахстана и играет важную роль в экономическом развитии страны. Регион располагает огромными запасами нефти и газа, их добыча имеет большое значение для экономики не только Казахстана, но и для мировой экономики. Промышленная добыча нефти началась в регионе в середине 60-х гг. и сейчас достигла значительных масштабов. В регионе продолжается разведка новых месторождений и ввод в действие мощностей по добыче и переработке нефти, что позволит республике уже в ближайшие годы стать одним из крупнейших производителей нефти в мире. В то же время и в наиболее благополучные годы советского периода социально-культурное развитие региона заметно отставало от промышленного. В результате социально-культурная инфраструктура оказалась слаборазвитой и не обеспечивала реальные потребности населения. В современный период стали разрабатываться программы по развитию социально-культурной инфраструктуры, однако иностранные инвесторы, занимающиеся разработкой нефтяных и газовых месторождений, практически не обращают внимания на решение социальных вопросов и обеспечения культурно-бытовых потребностей населения региона. Необходимо вмешательство государственных органов власти, с тем, чтобы объединить усилия местных властей и финансовые возможности иностранных и отечественных инвесторов для решения социальных проблем региона.

Актуальность темы исследования определяется возросшим интересом современного казахстанского общества к историческому опыту социально-культурного развития в Казахстане, его переосмысления и дальнейшего применения на практике, слабой изученностью исторического процесса социально-культурного развития во второй половине XX века в региональном аспекте.

В условиях экономических преобразований в Казахстане проблемы социально-экономического и культурного развития населения находятся в стадии осмысления и формирования. Историографический обзор позволит более детально представить изменение взглядов и подходов по рассматриваемой проблеме. До распада СССР исследования отражали представления административно-командной системы о нерушимости Советского Союза, о безальтернативности плановой социалистической экономики. Поэтому исследования того периода, умалчивая о сырьевой направленности экономики Казахстана, превозносили её как одну из ведущих в СССР, приводя в пример более развитые регионы республики. В то время как социально и экономически отсталые регионы порой не исследовались вообще. Одним из таких отсталых в социально-экономическом плане регионов являлся Западный Казахстан.

Проблема состояния и развития социально-экономической и культурной сферы Западного Казахстана во второй половине XX века отдельно не рассматривалась. Даже с момента перестроечной политики трактовались только некоторые вопросы социально-экономической политики. К числу работ, положивших начало нового подхода применительно к экономике Казахстана и его областей можно отнести исследования Т.А. Ашимбаева, Б.Я. Двоскина. Так, проблему пересмотра общих критериев социально-экономической эффективности народнохозяйственного комплекса предлагает в своей работе Ашимбаев Т.А. [1,2,3]. По его мнению, сохранение статуса Казахстана как сырьевой республики существенно ограничивало возможности дальнейшего развития. При этом реализацию экономического потенциала он связывает с ликвидацией сложившихся диспропорций в экономике.

Демографической проблеме, тесно связанной с социальными процессами, и признанной одной из глобальных проблем современности, в последнее десятилетие было уделено пристальное внимание исследователей. В Казахстане исследования проблем народонаселения начинают приобретать систематический и многоплановый характер к началу 1970-х годов.

Демографическим процессам в Казахстане в советский период посвящены несколько работ казахстанских экономистов. Так, в статье Л.Квон, Е.Гладышевой и Л.Газарх [4] рассматривались вопросы

динамики численности населения республики, его социального и национального состава, а также рождаемости, продолжительности жизни и уровня смертности. В 1970-е годы появляется ряд работ, посвященных социальным и миграционным процессам в период социализма. Статья Е.Н. Гладышевой «О взаимовлиянии миграции и национального состава населения (на материалах Казахстана)» на долгое время определила подходы к анализу проблем взаимосвязи изменений в национальном составе населения с достаточно интенсивными миграционными процессами в Казахстане на различных этапах его истории. [5]

Существует взаимозависимость между социальными и демографическими процессами. В глубоких исследованиях М.К. Козыбаева, М.Х. Асылбекова, А.Б. Галиева, Н.Ф.Базановой, Б.Н. Абишевой и С.Б. Нурмухамедова [6-15] рассматриваются вопросы развития демографических процессов в Казахстане, прослеживаются изменения в национальном, профессиональном составе населения, миграционные процессы, основные тенденции и перспективы их дальнейшего развития.

Некоторые вопросы социального развития населения городов Казахстана рассматриваются в исследованиях Г.Д. Москвиной, М.К. Медельхановой, А.Н. Алексеенко, Н.Ф.Голикова, Б.Я. Двоскина, М.Д. Спектор, У.М. Исакова. [16-22].

Комплексное изучение проблем социального развития населения предполагает хорошее знание его социальной структуры. В этой связи для изучения процесса формирования и развития кадров рабочих, крестьянства и интеллигенции важны исследования А.Н. Нусупбекова «Формирование и развитие советского рабочего класса в Казахстане (1917-1940 гг.)»; [23] Г.Ф. Дахшлейгера, К.Н. Нурпеисова «История крестьянства советского Казахстана» [24]; М.Х. Асылбекова, С.Б. Нурмухамедова, Н.Г. Пана «Рост индустриальных кадров рабочего класса в Казахстане (1945-1965 гг.)» [25]; М.Х. Асылбекова «Рост рабочего класса Казахстана в условиях развитого социализма», «Рабочий класс Казахстана в 60-х-начале 80-х гг. (формирование, количественный и качественный состав)», «Рабочий класс в условиях развитого социализма и проблемы изучения его истории» [26-28]; К.Капесова «Социальные изменения в составе сельскохозяйственных тружеников Казахстана» [29]; В.И.Зорина «Сельскохозяйственный рабочий класс Казахстана: формирование, развитие, социальные изменения» [30]; Ш.Ю.Тастанова «Казахская советская интеллигенция (проблемы становления и развития)» [31]; Р.Б. Сулейменова и Х.М. Абжанова «Сельская интеллигенция Казахстана» [32]; Х.М. Абжанова «Сельская интеллигенция Казахстана в условиях совершенствования социализма» [33]; Т.Б. Балакаева «Колхозное крестьянство Казахстана в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.)» [34] и др. В этих трудах даны демографические характеристики основных социальных общностей советского Казахстана, а также показана динамика количественных и качественных изменений в их составе на определенных этапах исторического развития.

Значительное продвижение в комплексном и системном анализе структурных трансформаций традиционного казахского общества в результате развития социальных, политических и экономических процессов в Казахстане совершено работой Ж.Б. Абылхожина [35].

В работах известного демографа М.Б. Татимова дается критический анализ демографической политики бывшей КПСС, раскрываются вопросы геноцида против казахского народа, дается анализ современной демографической ситуации и раскрываются тенденции ее развития. [36,37].

Проблемы социально-экономического развития страны в условиях переходного периода нашли отражение в работах ряда казахстанских философов и экономистов. Так, А.Нысанбаев в труде «Человек и открытое общество» подчеркивает, что в Казахстане в переходный период государство отказалось от помощи социальной сфере» [38].

В исследовании философа М.А. Биекенова «Политическое развитие Казахстана: исторический опыт и современность» подчеркивается, что социальное развитие является одним из главных направлений политики Республики Казахстан, призванного обеспечить воспроизводство тех социальных ресурсов, из которых оно черпает себе поддержку [39].

Известный экономист, академик А.К. Кошанов, отмечая роль социальной сферы как фактора устойчивости национальной безопасности, делает вывод о том, что социальный аспект национальной безопасности, являясь внутренним фактором ее обеспечения, особенно актуализируется в транзитных условиях, и эта проблема особо актуально встала перед государствами постсоветского периода в переходный период. В этот период уровень социальной напряженности имеет тенденцию к росту. Поэтому проблема социальных оснований экономической стабильности приобретает особую значимость [40].

Другой казахстанский экономист О.Сабденов, анализируя экономическую политику переходного периода на рубеже XXI века, делает вывод о необходимости четкой выработки систем государственных мероприятий, направленных на поддержание и укрепление социальной сферы [41].

Характерно, что изучение вопросов социальной политики и социального развития, состояния и динамики социальной сферы, формирования социально-ориентированного государства получило большое развитие в современный период не в научных исследованиях, а в трудах руководителей государства, членов правительства. Так, весь спектр рассматриваемых вопросов социального развития получил освещение в трудах Н.А. Назарбаева "Стратегия становления и развития Казахстана как суверенного государства", "Идейная консолидация общества – как условие прогресса Казахстана", "Рынок и социально-экономическое развитие", "На пороге XXI века", "5 лет независимости", "Казахстан-2030: Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев" и других [42-45].

В исследованиях И.Н. Тасмагамбетова и А.Х. Бижанова излагается видение путей социальной и политической трансформации страны, предпринята попытка выявления основных закономерностей, тенденций и особенностей процесса демократизации общества в период посткоммунистического общества в Казахстане. Так, А.Х. Бижанов в монографии «Республика Казахстан: демократическая модернизация общества переходного периода» заявляет о том, что основными концептуальными принципами реформирования и вывода из кризиса социальной сферы являются: создание многоукладной смешанной системы финансирования; совершенствование системы государственного управления; совершенствование системы планирования этих отраслей и научно-прогностического обеспечения социокультурной работы государственных органов; поддержка негосударственного сектора в этой отрасли; ее законодательное обеспечение [46].

И.Н. Тасмагамбетов в своей монографии «Социальная политика и политическая трансформация» подчеркивает, что приоритетами социальной политики в переходный период должны быть: сдерживание и предотвращение снижения качественных параметров человеческого развития путем контроля за дифференциацией доходов и потребления, средним уровнем доходов и потребления, уровнем безработицы, бедностью и качеством питания; содействие позитивной адаптации населения к радикальным социальным переменам; создание стимулов у экономически активной части населения; развитие экономической активности населения; усиление роли рыночных механизмов и инструментов; привлечение сбережений и вкладов населения, инвестиций иностранных фондов в финансовое обеспечение социальной сферы; формирование бюджетов различных уровней на основе системы государственных стандартов социального обеспечения и др. [47].

Таким образом, можно говорить о том, что на республиканском уровне исследование аспектов социального развития происходит достаточно интенсивно. В то же время, к сожалению, вопросы социального развития очень слабо изучены в историческом и региональном плане.

Следует отметить, что данная тема до сих пор в Казахстане не получила должного внимания в качестве самостоятельного объекта изучения. С самого начала реформ разработка вопросов развития социально-экономической и культурной сферы носила спонтанный характер в силу настоятельной необходимости молниеносно реагировать на негативные последствия изменений. В связи с этим научно-обоснованные концептуальные подходы и экономическая стратегия формирования социально-культурной сферы на государственном и региональном уровне не сложились. Как следствие на уровне региона мало изучается динамика как позитивных, так и негативных социальных процессов, нет глубокого анализа их причин, недостаточен анализ общественного мнения с целью формирования специальных региональных программ развития социально-культурной сферы.

Список использованных источников:

1. Ашимбаев Т.А. *Экономический потенциал и эффективность его использования.* – Алма-Ата: Наука, 1990. – 236 с.
2. Ашимбаев Т.А. *Экономика Казахстана на пути к рынку.* – Алматы: Казахстан, 1994. – 165 с.
3. Двоскин Б.Я. *Экономико-географическое районирование Казахстана.* – А-Ата, 1986. – 232 с.
4. Квон Л.А., Гладышева Е.Н., Газарх Л. *Казахская Советская Социалистическая Республика.* – В кн. *Население союзных республик.* – М.: Наука. – 1977. – 312 с. – С.86-95.
5. Гладышева Е.Н. *О взаимовлиянии миграции и национального состава населения (на материалах Казахстана).* // *Статистика миграций населения.* – М.: Статистика, 1973. – С. 218-237.
6. Козыбаев М.К. *Актандактар ақиқаты.* – Алматы: Қазақ университеті, 1992. – 272 бет.
7. Козыбаев М.К. *История и современность.* – Алма-Ата: Ғылым, 1991. – 254 с.
8. Асылбеков М.Х. *Об изменениях в национальном составе и социальном составе населения Казахстана (1897-1989 гг.).* // *Вестник АН КазССР.* – 1991. – № 4. – С.36-45.
9. Асылбеков М.Х. *Об изменениях в национальном составе и социальном составе населения Казахстана (1897-1989 гг.).* // *Вестник АН КазССР.* – 1991. – № 3. – С.45-59.
10. Асылбеков М.Х., Галиев А.Б. *Социально-демографические процессы в Казахстане (1917-1980).* – Алма-Ата: Ғылым. – 1991. – 210 с.

11. Асылбеков М.Х., Козина В.В. *Казахи (демографические тенденции 80-90-х годов)*. – Алматы: Оркениет, 2000.
12. Асылбеков М.Х., Козина В.В. *Демографические процессы современного Казахстана*. – Алматы: Атамұра. – 1995.
13. Галиев А.Б. *Социально - демографические процессы в многонациональном Казахстане (1917-1991)*. Дисс. на соискание учен. степени докт. истор. наук. – Алматы, 1994.
14. Базанова Ф.Н. *Формирование и развитие структуры населения КазССР*. – Алма-Ата: Наука, 1987. – 190 с.
15. Нурмухамедов С.Б., Абишева Б.Н. *Изменения в социальной структуре населения Казахской ССР*. // *Казахстан в нерушимом союзе братских республик*. Сб. ст. – Алма-Ата: Наука, 1972. – 319 с.
16. Москвина Г.Д. *Приживаемость населения в Казахстане на новом месте*. – М.: Наука, 1984. – 98 с.
17. Москвина Г.Д., Медельханова М.К. *Территориальная подвижность населения и процессы урбанизации в Казахстане*. // *Население и трудовые ресурсы Казахстана*. – Алма-Ата: Наука. - 1979. – 91 с.
18. Алексеенко А.Н. *Население Казахстана в 1920-1990 гг.* – Алматы: Казахстан, 1993. – 206 с.
19. Алексеенко А.Н. *Этнодемографические процессы и эмиграция из суверенного Казахстана: причины и перспективы* // *Современные этнополитические процессы и миграционная ситуация в Центральной Азии*. /Под ред. Г.Витковской. – М., 1998.
20. Голиков Н.Ф., Двоскин Б.Я., Спектор М.Д. *Проблемы расселения населения Казахстана*. – Алма-Ата: Наука. - 1989. – 178 с.
21. Искаков У.М. *Города в системе расселения Казахстана: (экономико-демографический аспект)*. – Алма-Ата: Гылым, 1992. – 216 с.
22. Искаков У.М. *Города Казахстана. Проблемы социально-экономического развития*. – Алма-Ата: Наука. - 1985. - 276 с.
23. Нусупбеков А.Н. *Формирование и развитие советского рабочего класса в Казахстане (1917-1940 гг.)* – Алма-Ата: Наука, 1966 – 243 с.
24. Дахилейгер Г.Ф., Нурпеисов К.Н. *История крестьянства советского Казахстана. Т.1*. – Алма-Ата: Наука, 1985. – 432 с.
25. Асылбеков М.Х., Нурмухамедов С.Б., Пан Н.Г. *Рост индустриальных кадров рабочего класса в Казахстане (1946 – 1965 гг.)*. – Алма-Ата: Наука, 1979. - 266 с.
26. Асылбеков М.Х. *Рост рабочего класса Казахстана в условиях развитого социализма. /Актуальные проблемы истории Советского Казахстана*. – Алма-Ата: Наука, 1980. – С.45-56.
27. Асылбеков М.Х. *Рабочий класс Казахстана в 60-х – начале 80-х гг. (формирование, количественный и качественный состав)*. / *История СССР*, 1986, № 6. – С.22-32.
28. Асылбеков М.Х. *Рабочий класс в условиях развитого социализма и проблемы изучения его истории*. / *Известия АН КазССР. Серия общ. наук*, 1986, № 6. – С. 18-30.
29. Капесов К. *Социальные изменения в составе сельскохозяйственных тружеников Казахстана*. – Алма-Ата: Знание, 1971. – 128 с.
30. Зорин В.И. *Сельскохозяйственный рабочий класс Казахстана: формирование, развитие, социальные изменения*. – Алма-Ата, 1972. – 132 с.
31. Тастанов Ш. *Казахская советская интеллигенция (проблемы становления и развития)*. – Алма-Ата: Наука, 1982. – 124 с.
32. Сулейменов Р.Б., Абжанов Х. *Сельская интеллигенция Казахстана*. – Алма-Ата: Наука, 1984. – 154 с.
33. Абжанов Х. *Сельская интеллигенция Казахстана в условиях совершенствования социализма*. – Алма-Ата: Наука, 1988. – 190 с.
34. Балакаев Т.Б. *Колхозное крестьянство Казахстана в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.* – Алма-Ата: Наука, 1971. – 350 с.
35. Абылхожин Ж.Б. *Традиционная структура Казахстана: Социально-экономические аспекты функционирования и трансформации (1920-1930 гг.)*. – Алма-Ата: Гылым, 1991. – 240 с.
36. Татимов М.Б. *Социальная обусловленность демографических процессов*. – Алма-Ата, 1989.
37. Татимов М.Б. *Қазақ, әлемі, қазақтың саны қанша?* – Алматы, 1993.
38. Нысанбаев А.Н. *Человек и открытое общество*. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1998. – С.146.
39. Биекенов М.А. *Политическое развитие Казахстана: исторический опыт и современность*. – Алматы: изд. Ихтисат, 1997. – 155 с.
40. Кошанов А.К., Спанов М.У. *Социальная сфера как фактор устойчивости национальной безопасности*. // *Саяс ат*. Ноябрь-декабрь 1999, С.38-42.
41. Сабденов О. *Экономическая политика переходного периода на рубеже XXI века*. – Алматы: Казахстан, 1997, 367 с.
42. Назарбаев Н.А. *Казахстан 2030. Послание Президента страны народу Казахстана*. – Алматы: Онер, 1996. – С.93.
43. Назарбаев Н.А. *Рынок и социально-экономическое развитие*. – М.: Экономика, 1994. – 493 с.
44. Назарбаев Н.А. *На пороге XXI века*. – Алматы: Казахстан, 1996. – 285 с.
45. Назарбаев Н.А. *5 лет независимости*. – Алматы: Казахстан, 1996. – 620 с.
46. Тасмагамбетов И.Н. *Социальная политика и политическая трансформация*. – Алматы: Гылым, 1997. – 250 с.
47. Бижанов А.Х. *Республика Казахстан: демократическая модернизация общества переходного периода*. Алматы: Онер, 1997. – 254 с.

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ JOINT STUDIES OF SCIENTISTS OF KAZAKHSTAN AND THE FOREIGN COUNTRY

МРНТИ 04.61

Р.Б. Абсаттаров¹, И.А. Рау²

*¹член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор,
зав. кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая
Алматы, Казахстан*

*²доктор философских наук, профессор Академии ведущих кадров Бундесфера
Гамбург, Германия*

КОГДА НАЧИНАЕТСЯ ЧЕЛОВЕК. ПЕРВЫЕ ТРИ ГОДА ЖИЗНИ (СОЦИОЛОГИЧЕСКО-ФИЛОСОФСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ)

Аннотация

В статье рассматриваются социологическо-философские и психологические аспекты вопросов человека и ребенка, которые еще недостаточно изучены в социально-гуманитарной науке. В статье уделяется большое внимание проблемам появления человека как биологического и культурно-духовного существа, способности младенцев, развитие, ложь и воровство детей, роли языка и др. В статье отмечается, что каждый человек обогащает и развивает в течении своей жизни знания не только о внешнем мире, но все более и о самом себе, о своем теле и своем духовном мире. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: человек, ребенок, детство, самопознание, эмоция, воля, активность, мышление, развитие, язык, поведение, радость, страх, отношение, общество, государство, права, свобода.

Аңдатпа

Р.Б. Әбсәттаров¹, И.А. Рау²

*¹ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі
Алматы, Қазақстан*

*²философия ғылымдарының докторы, Бундесфердің жетекші мамандар Академиясының профессоры
Гамбург, Германия*

АДАМНЫҢ АЛҒАШҚЫ БАСТАЛУЫ. АЛҒАШҚЫ ҮШ ЖЫЛҒЫ ӨМІРІ (ӘЛЕУМЕТТІК-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ)

Мақалада әлеуметтік-гуманитарлық ғылымында әлі жете зерттелмеген адам және бала мәселелерінің әлеуметтік-философиялық және психологиялық аспектілері қарастырылады. Мақалада адамның өмірге келуі биологиялық және мәдени-рухани мәні ретінде, сәбидің қабілеттілігіне, дамуына, балалардың жалған сөйлеуі мен ұрлығы, тілдің рөлі және т.б. мәселелерге үлкен көңіл бөлінген. Мақалада әрбір адам тек сыртқы әлем туралы ғана емес, өзінің өмір сүру барысында білімін, дегенмен өзін-өзі, өзінің денесін және өзінің рухани әлемін байытып және дамытып отыратыны айтылған. Сонымен қатар мақалада дискуссиялық мәселелерге көңіл бөлген.

Түйін сөздер: адам, бала, балалық шақ, өзін-өзі тану, эмоция, жігер, белсенділік, ойлау, даму, тіл, тәртіп, қуаныш, қорқыныш, қарым-қатынас, қоғам, мемлекет, құқығы, бостандық.

Abstract

Absattarov R.B.¹, Rau I.A.²

¹corresponding member of NAS RK, doctor of Philosophy, professor,
manager of department of political and social sciences and philosophical disciplines
of Kazakh national pedagogical university named after Abay

Almaty, Kazakhstan

²doctor of Philosophy, professor of Academy of the leading shots of Bundesfer
Hamburg, Germany

**WHEN THE PERSON BEGINS. FIRST THREE YEARS OF LIFE
(SOCIAL-PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS)**

In article are considered the sociological and philosophical and psychological aspects of questions of the person and child which are still insufficiently studied in the social humanity. In article much attention is paid to problems appearance of the person as biological and cultural and spiritual being, ability of babies, development, a lie and theft of children, language roles, etc. In article it is noted that each person enriches and develops during the life knowledge not only of the outside world, but more and more and about itself, about the body and the inner world. At the same time, in article is paid attention also to debatable questions.

Key words: person, child, childhood, self-knowledge, emotion, will, activity, thinking, development, language, behavior, joy, fear, relation, society, state, rights, freedom.

Появление человека как биологического и культурно-духовного существа

Современные учёные и теологи по разному оценивают время биологического и духовного появления отдельного человека. В зависимости от этих сроков появления зависят в частности применение к живому существу прав человека. Одни считают, что *эмбрион человека* биологически уже есть человек (Христиан Штарк /Christian Stark/из университета Гёттингена). Знаменитый политолог, профессор из университета Джона Хопкинса в Балтиморе Фрэнсис Фукуяма /Francis Fukuyama/ придерживается мнения, что человеком является пятимесячный зародыш /Fötus/ [1].

Теолог из Цюриха Иоганн Фишер /Johannes Fischer/ полагает, что только уже родившийся ребёнок, организменно отделившийся от матери, является отдельным человеком. Неродившийся – часть, хотя и весьма своеобразная, организма матери. Философ из Фрайбургского университета Гюнтер Фигал /Günter Figal/ полагает, что человеком можно признать только живое существо, имеющее определённый набор психических и ментальных свойств (*сознательные* реакции, понимание, вербальное мышление и др.). Свободный и широко известный в Германии философ Вильгельм Шмидт полагает, что в силу сложности этого вопроса ответ на него должны дать юристы и затем всем из этого ответа исходить [2]. Мы полагаем, что предварительно наиболее практичен подход Вильгельма Шмидта.

В этом тексте рассматриваются некоторые итоги социологическо-философских и психологических, и исследований следующих этапов развития человека:

- 1). Новорожденный - до 10-го дня жизни.
- 2). Грудной ребёнок - первый год жизни.
- 3). Раннее детство - от второго до четвёртого года жизни.

Второй период раннего детства - от четвёртого до седьмого года жизни нами здесь не рассматривается.

Способности младенцев

Изучение младенцев – сосунков и маленьких детей (до трёх лет) дали многие результаты, поражающие неспециалистов. Так доказано, что малыши **думают** прежде чем они начали говорить, т.е. думают, не используя **вербальный язык**. Это может быть ещё одним подтверждением того, что не только вербальный родной язык есть действительность мысли. Уже дети-сосунки начинают понимать, что вещи, которые перед их взором спрятали, всё ещё существуют. Более того – сосунки умеют считать: они высказывают удивление (через длительную задержку взгляда, например) если из за ширмы появляется больше игрушечных мышек, чем до этого исчезнувшая одна.

Каждый человек обогащает и развивает в течении своей жизни знания не только о внешнем мире, но всё более и о самом себе, о своём теле и своём духовном мире. И **ребёнок-сосунок** уже скоро начинает распознавать свою мать, её голос и телодвижения. Он изучает окружающий мир самостоятельно, начиная ползать, ходить, спрашивать и, наконец, специально, отдельно рассматривать заинтересовавший его предмет или аспект мира. В полтора года жизни ребёнок узнаёт себя в зеркале, самоидентифицирует себя. С этого момента познание и самопознание стремительно ускоряются и эти процессы сопровождаются всё

большей эмоциональной окраской. С этого момента **учение** всё более становится *самостоятельным* рассмотрением мира и самого себя.

Самопознание сосунка сопровождается в основном **положительными эмоциями** если ребёнок вырастает в условия симпатии, любви, помощи, доброжелательного внимания. Самоощущение в таких для ребёнка благоприятных условиях порождает его положительное восприятие самого себя, положительное отношение к самому себе. Положительное отношение окружающих порождает в самоощущаем ребёнке чувство собственной ценности (Selbstwertgefühl): внимание окружающих обращено на него, его любят, он нужен окружающим и т.д. В наиболее экономически развитых странах ЕС (Германия, Дания, Бельгия, Голландия, Англия, Франция, страны Скандинавии при поступлении в первый класс примерно 85% детей имеют чувство собственной ценности, что значительно облегчает их одновременное учение и воспитание. "Но 15% первоклашек и в таких благополучных странах таким **положительным эмоциональным ресурсом** не располагают", что затрудняет их интеллектуальное развитие и затрудняет ясные разграничения добра и зла [3].

Подавляющее большинство из указанных 15% происходят из бедных или неполных семей, или из семей недавних или "свежих" мигрантов. Исследования (Бауэр /Bauer/ и др.) [4] показали, что для появления и роста **положительного эмоционального ресурса** необходим хотя бы один человек, который ребёнка "любит" и к которому ребёнок имеет полное доверие ("Bezugsperson"). Такой человек позволяет появиться у ребёнка чувства сопринадлежности к определённой группе людей, приятности со стороны этих людей (Zugehörigkeitsgefühl, Angenommensein), принадлежности и приятности в группе таким, *каким ребёнок есть*. Такой человек даёт ребёнку чувство защищённости.

Без чувства сопринадлежности и надёжности связей с такими людьми или одним человеком нет и чувства надёжности социальных связей (Bindungssicherheit). Без "МЫ" не возникает "Я", необходима живая коммуникация ребёнка с другими людьми, которая не может быть заменена виртуальной коммуникацией с фиктивными персонами интернета или телевидения [5].

Новорождённые дети, по сравнению с детёнышами приматов, появляются на свет с весьма ограниченными двигательными способностями. Первые две недели они не могут поднять головы и лежать как чурочки так, как их положила мать. Через некоторое время они начинают спонтанно и *как бы бесцельно* стучить ногами и руками.

В первые дни жизни ребёнок в состоянии мускулы горла рта и глаз так контролировать, что он находит сосок груди матери и может направлять взгляд на заинтересовавший его предмет. В *пять, примерно, месяцев* сосунок умеет приближать свою руку, сопровождаемую собственным взглядом к предмету. Одновременно он удерживает в поле зрения и руку, и предмет. В возрасте от четырёх до девяти месяцев согласованность восприятий, нервных сигналов и мускулов вырастает настолько, что ребёнок способен **хватать сначала неподвижные, затем перемещающиеся и, наконец, быстро перемещающиеся предметы**. Примерно с *девяти месяцев* рука ребёнка настолько развита, что может брать предмет двумя пальцами (пинцетоподобное хватание) – большим и указательным пальцем.

У малыша первых месяцев жизни отсутствует речь, внутренняя ментальная репрезентация внешнего мира. Мир для ребёнка этого возраста существует только здесь и сейчас как осязаемая реальностью. Объекты существуют для него лишь во время восприятия. Что он не воспринимает, то для него и не существует. Это доказано экспериментально. У ребёнка этого возраста нет представления о непрерывном существовании и идентичности объектов. Эту фазу Пиаже так же называет **фазой сенсомоторного интеллекта**. Мир познаётся, главным образом, прикосновениями. Прирождённые способности ему достаточны, он их не совершенствует и не увеличивает. Большая часть его усилий направлена на тренировку этих готовых способностей и **подражание**.

Уже в первые дни после рождения ребёнок начинает подражать мимике и жестам ближайшего человека (мамы, как правило). **Четырёхмесячный ребёнок** ребёнок смотрит на мать, которая сделала чрезвычайно удивлённое лицо. Ребёнок поднимает одну бровь, раздвигает слегка ноги и пальцы рук. Мать улыбается - ребёнок начинает подражать улыбке, а затем и сам улыбаться. К **трём - четырём месяцам** у ребёнка формируется бессознательная деятельность тестирования ближайшего человека (матери, как правило) и *психология ожидания*, которая реализуется по схеме: если я сделаю это, случится то. Если я посмотрю на маму то она улыбнётся и мне хорошо. Если я раздражён то мать меня погладит и мне станет лучше...

Сосунки чувствуют, что проявления их ощущений действует на окружающих. Но что вовсе не означает, что у сосунков есть **воля**. То, что здесь описано – это организменные реакции ещё становящегося человека.

Ребёнок этой стадии развития эгоцентрист: он не способен представить себе, что мир может быть иным, чем его мир. И эта особенность доказана экспериментально [6]. Необычайно высокая телесная активность малыша в немалой степени связана с тем, что у него еще нет языковых возможностей своей репрезентации.

Малыши постоянно имеют неудержимое стремление двигать и, начиная с ползункового возраста, двигаться. Они **осваивают и изучают пространство**, пробуют и одновременно развивают свою силу, используя всё, что попадётся в руки, в рот или под ноги.

Малые дети любят делать **шум**. Но особенно они любят, когда взрослые обращают внимание на этот шум и тем самым и на них. Ребёнок чувствует силу и власть производить шум и привлекать к себе внимание взрослых.

Примерно к году ребёнок начинает ходить сначала "от стола к креслу", а затем и свободно по помещению. Для **хождения** нужны многие способности: вертикальное положение тела, координация попеременного движения ног и перемещения тяжести тела с ноги на ногу, контроль информационного потока от разных частей тела по ходу вертикального движения и др. Достоин удивления тот факт, что клетки головного мозга, отвечающие за двигательные способности взрослого, при рождении наличествуют в полном составе. Но недостаёт ещё многочисленные связи между этими клетками, которые возникнут в первые месяцы и годы жизни ребёнка. В эти же месяцы и годы огромную роль играет вещество **миелин**, обволакивающее соединения между клетками и ускоряющее передачу сигналов.

В течении **первого года** жизни объём мозга удваивается. К девятому месяцу жизни количество новых связей между нейронами (клетками) головного мозга достигает максимума. В этой фазе жизни ребёнка особенно быстро зреют области головного мозга, которые у взрослого отвечают за управление стрессовыми состояниями, аффектами, переработкой наиболее интенсивных эмоций. К девятому месяцу именно в этих областях головного мозга возникает вдвое больше синапсов, чем было бы нужно, утверждает немецкий профессор М.Мерценх (М. Merzenich). Природа как бы предусмотрительно делает запас из расчета на родителей, у которых будет не хватать тактильно-эмоционального общения с малышом.

И если к **двум годам** начинает развиваться способности в **символизации и вербальной коммуникации** – это для ребёнка большие достижения, т.к. эти способности – условия возникновения и развития мышления. Важнейшим достижением этого этапа развития является возникновение, представление и о самостоятельно существующем мире предметов, идентичных самим себе. Ребёнок начинает понимать, что мир продолжает существовать даже если мы его не воспринимаем (не видим, не осязаем, не слышим, не обоняем). К началу **второго года** жизни у ребёнка появляется и способность распознавать **причинно-следственные связи** в их простейших формах. К этому году жизни ребёнок начинает уверенно ходить по лестнице, пинать мяч, подпрыгивать. С дальнейшим развитием движения становятся гармоничнее, быстрее, точнее: ребёнок может ногой остановить точно посланный ему в ногу мяч, бросать предмет двумя руками одновременно, перепрыгивать лежащий на земле предмет, балансировать на кирпичной стенке.

Эта стадия характеризуется неспособностью ребёнка понимать общие свойства классов предметов. После того как он освоил способность репрезентировать объекты внутренне и идентифицировать их на основе их принадлежности к классам объектов, он продолжает реагировать на все схожие объекты так, как будто они и идентичны. Так, не некоторое время ребёнок всех мужчин называет "**Папа**", всех женщин "**Мама**" и т.д. Мир достаточно прост и понятен. Если такой ребёнок в доме друзей родителей видит плюшевого медведя, похожего на его собственного медвежонка, заявляет, чаще всего к удивлению окружающих, что это его медвежонок. Ребёнок различает между классами предметов, но недостаточно хорошо между отдельными предметами этого класса.

Другая особенность детского мышления в этой стадии развития – оно "**трандуктивно**" (*Пиаже*) в противоположность делению индуктивное и дедуктивное. Последние два способа мышления вполне логичны: индуктивное начинается со специфики, особенностей и выходит на генерализацию, дедуктивное мышление начинается с генерального и завершается указанием на особенности, на специфику. А **трандуктивное мышление** переносит заключения об одной особенности (специфики) на особенность другого предмета. Ребёнок в этом случае рассуждает примерно так: "Моя собака имеет волосы; вот этот предмет тоже имеет волосы, хотя это лишь маленький клочок. Следовательно этот предмет – собака". На деле этим "предметом" был скунс.

Поведение большинства детей наедине и в группе существенно различаются. Их потребность быть в группе "**своим**", "**признанным**" много выше по сравнению со взрослым человеком. Поэтому так важно помогать ему "подбирать" подходящую компанию.

Малыши не понимают принципа "Зло за зло". Ребёнок тянет больно за ухо котёнка. Няня тянет за ухо ребёнка с тем, чтобы он понял, что котёнку больно. Это не воспитание, это дрессировка: с ребёнком обращаются как с животным.

Нельзя прыгать через "**природу**" детства. Нельзя ставить ребёнка "на ноги" пока он естественным образом не перешёл стадию ползания и начал вставать. Родители, поставившие его слишком рано на ноги, рискуют "достичь" его кривоногости: его суставы и мускулы были ещё слабоваты для того, чтобы выдержать тяжесть его тела. Надо ребёнку дать время и место для того, что бы он поползал в своё удовольствие. Неприятности могут произойти и тогда, когда, например от шестилетнего ребёнка требуют подтянуться на руках пять и более раз.

Дети любят играть, веселиться и смеяться, любят и понимают **добрые шутки и юмор** как на вербальном уровне, так и на уровне метаязыка. Но для детей юмор есть самоцель, приносит удовольствие, поднимает настроение, укрепляет дружбу. Когда мы с ребёнком шутим по-доброму, он это воспринимает как признак симпатии или любви к нему. Нежелательно в общении с детьми использовать юмор как средство критики, как **иронию** и, тем более, сарказм. Добрый юмор освещает даже самые мрачно окрашенные школьные помещения. Психологически самое интересное, что многие взрослые не понимают иронии, дети же *чувствуют её* всегда. Они, очевидно реагируют в этом чувствовании на импульсы от метаязыка (выражения глаз, тембра голоса, мимики, жестов и др.)

Страх сковывает и дух, и тело у малых детей в особенности. Дети переполненные страхом (перед родителями, воспитателями, окружающими сверстниками, обстоятельствами) развиваются медленнее и хуже, и физически, и духовно. Не пугайте детей, избегайте их запугивания, не допускайте их запугивания.

Нельзя, мы полагаем, малого ребёнка **обучать** религии. Первоначальное освоение **религии** родителей, бабушек и дедушек, родных и окружающих людей идёт на путях наблюдения и подражания. С достижением совершеннолетия сам решает вопрос о религии и, как правило, в пользу родной, той которой придерживаются самые близкие люди малыша – мать, отец, бабушка, дедушка, родственники.

Многие родители сами повинны в развитии **агрессивного поведения** своих детей, применяя к ним физическое насилие. Ребёнок вынужден подчиниться насилию и на примере собственного тела узнаёт, чего можно достигнуть при помощи шлепков и ударов. Многие исследования показали, что малые дети в детсадах тем агрессивнее, чем строже физические наказания, применяемый их родителями, в основном - матерями к ним. Исследования среди "сидельцев" тюрем, в особенности – рецидивистов, проведенные во многих странах, показывают, что 70% из них в детстве физически наказывались отцом или матерью, или людьми, заменявшими их [6-1]. Надо признаться, что и нас в детстве "шлёпали", но за конкретные "заслуги", не с целью воспитания, а с целью неповторения этих "заслуг", которые порою были весьма опасными для самих шалунов.

Эмоциональное воздействие и взаимодействие. Роль языка и метаязыка

На ранних этапах развития ребёнка решающую роль играет активное телесное (тактильное) и **эмоциональное взаимодействие** его с другими людьми. Одна из первых потребностей, наряду с телесными, потребность в эмоциональном общении, в совместности чувств и эмоций [7]. Эта потребность, полагает русский исследователь А.А. Белик удовлетворяется только окружающими людьми [8]. Мы полагаем, что эмоциональное общение возможно и с окружающими "своими" **домашними животными**. Но то, что человек от рождения имеет **потребность эмоционального общения** – это ныне неоспоримо доказано. Объект без эмоций или их имитации, без использования метаязыка и изменения темпа, тембра и т.д. голоса воспринимается малышом как не-человек или как не вполне человек. Ещё в далеко недостаточном количестве семей, детсадов, школ и иных учебных заведениях уделяют внимание **эмоциональному воспитанию** (не смешивать с эмоциональным преподаванием, когда учитель или лектор ведёт себя ярко эмоционально), культивированию чувств и эмоций, форм их выражения.

На основе указанной потребности возникает **привязанность** как важнейшая форма эмоционально окрашенной связи между людьми. Привязанность помогает быстрому освоению стереотипов поведения в данной культуре. Но влияет наличие привязанности и на функционирование организма человека, повышает, например, уровень иммунной защиты. В социально-психологическом плане привязанность способствует развитию коммуникативности. У детей, а позже и у большинства взрослых, привязанность как форма эмоционального взаимодействия сопровождается при виде или голосе объекта привязанности фонтанирующей радостью ("комплексом оживления"). Человек радуется этому человеку или объекту первоначально просто потому, что то существует.

Давно уже замечано, что маленькие дети тянутся к дитёнышам многих **животных**, живым или в виде кукол. Между ребёнком и таким животным возникает почти что дружеская близость. Многие приписывают такую близость антропоморфности восприятия ребёнка: предполагается, что ребёнок малый воспринимает дитёныша как другого маленького ребёнка, как своего. На иную трактовку намекают слова Андрея Платонова "ребёнок - это человек вначале, то есть животное": ребёнок, ещё только становящийся человеком, ребёнок - полуживотное воспринимает маленькое животное "своим" [9].

Убедительно о возможности такой трактовки пишет Зигмунд Фрейд в книге "Тотем и табу": "Отношение ребёнка к животному имеет много сходного с отношением примитивного человека к животному. Ребёнок не проявляет ещё и следа того высокомерия, которое побуждает впоследствии взрослого культурного человека отделить резкой чертой свою собственную природу от всякого другого животного. Не задумываясь, ребёнок предоставляет животному полную равноценность; в безудержном признании своих потребностей он чувствует себя, пожалуй, более родственным животному, чем кажущемуся ему загадочным взрослому" [10].

Отношение к животным в положительную и даже дружественную сторону меняется и у одиноких, больных и старых людей, объединяющим признаком которых являются слабость (физическая или психическая) и слабые, ослабляющиеся социальные контакты. Эти группы взрослых во многих отношениях как дети малые и их так же и жалеть надо: они остаются все более без внешних человеческих привязанностей и надеются поэтому на привязанность животных. У детей перспектива иная, у них человеческие привязанности впереди.

И с детьми надо говорить как вовремя их внутриутробного развития, так и с рождения. И это не потому, что ребёнок запоминает как магнитофон. Ребёнок не выучивает правила, он создаёт, опираясь на языковой фон и не осознавая этого, заново свои правила **языка**, делает максимально сложную работу из всех, какие можно себе представить для взрослого человека. В ребёнке от рождения заложена возможность освоить любой язык Земли (и, вероятно, не только) – ребёнок не знает, кого он родится. Родившись в определённой языковой среде, ребёнок должен расшифровать её язык (языки). Американский лингвист **А.Хомский** полагает, что ребёнок рождается с неким "чипом" в головном мозгу. При его помощи он дешифрует язык (языки), в который попал, а никто пока маленькому объяснить не может. И малыш пишет в своём сознании и предсознании гениальный (не такой как у взрослых) виртуальный учебник и на нём осваивает **язык (языки)**. Эту сложнейшую работу ребёнок делает сам и успешно иначе ни один человек не говорил бы. И лучший способ ускорения этого процесса – возможно более частое обращение носителей языка (языков) непосредственно к ребёнку [11].

Самое важное в плане становления Я – усвоение **родного языка** ребёнком. Усвоение – это не просто пассивный процесс обучения, запоминания слов и фраз, а активный процесс создания собственной системы правил, позволяющий в дальнейшем осваивать любой объём языковой информации и творить индивидуальные смыслы. На уровне двух - двух с половиной лет у малышки формируется грамматика. До трёх лет ребёнок осваивает основы грамматики, которые позволяют строить предложения. И до конца дошкольного возраста "...происходит дальнейшая отшлифовка грамматики, овладение трудностями фонетики и словообразования ..." [12]. Овладение языком ребёнком – достаточно длительный процесс и невозможно указать конкретный "день овладения языком" [13].

Малыши до двухлетнего возраста выражают свои ощущения невербальными звуками, мимикой, движениями головы, рук и ног. С двух лет ребёнок научается выражать свои ощущения всё чаще вербально, через слова и предложения. Устный язык позволяет ребёнку дистансировать себя от своего организма по схеме: "у меня есть это ощущение" вместо доязыкового "я и есть это ощущение". Вместе с устным языком становится и Я - комплекс, который созревает к трём годам. Устный язык становится для ребёнка ключём к его внутреннему психическому и духовному миру. Что бы этот процесс ускорялся необходимо возможно чаще с ребёнком говорить о его чувствах, эмоциях и не только для того, чтобы научить его точнее выражать их в устной речи, но и для того, чтобы он научился их контролировать мысленно.

К развитию Я-комплекса до 3-4 лет

Мы уже отмечали, что Я - комплекс в "зрелом" виде возникает между 3 и 4 годами жизни ребёнка. Но, как и у всего возникшего не в результате творчества, у этого комплекса есть предистория. Представим её кратко.

1. Бессознательное *ощущение* частей *своего* организма имеются у человеческого существа *непосредственно после рождения* и, вероятнее всего, и в последних этапах пренатального периода.

2. Трёхмесячный младенец, научившийся хватать, бессознательно ощущает *целенаправленность и результативность* своих действий.

3. Ребёнок с *девятого месяца* различает сменяющиеся объекты своего внимания, бессознательно ощущает себя пространственным центром этого меняющегося внимания.

4. С 18-ого месяца жизни, когда ребёнок узнаёт себя в зеркале и *чувствует* себя выделенным, отличным от всех остальных себе подобных по формул: это в зеркале – не они.

5. У разных людей и культур *между двумя и четырьмя годами*, под влиянием осваемого вербального языка возникает вербально-понятийное самопонимание (Selbstbild), выражаемое через *осознаваемые* желания, надежды и убеждения. У малыша нарастает способность распознавать эти ментальные состояния и у других, самых близких в первую очередь, людей. Наличие или отсутствие этих способностей *доказывается* ныне экспериментами. Это, например, знаменитый "False Belief"-Test, который выявляет способность малыша отличать собственные убеждения от убеждений других. К этому тесту, который описан в любом современном справочнике по общей психологии, мы и отсылаем обозначительного читателя.

Ложь и воровство у детей

У детей можно выделить следующие формы лжи и неискренности.

1. Из стремления получить какое либо преимущество = эгоистическая ложь;

2. Защита друга (друзей) = "партийная" ложь;

3. Сверхоценка собственного деяния или деяния друга (друзей) = "героическая" ложь;

4. Ложь на основе избытка фантазирования и воображения, когда выдумка принимается за реальность.

Последняя форма связана с тем, что у детей в раннем детстве, как и у "первобытных" народов сильно развито мифологическое, фантастически-причудливое восприятие действительности (трансмутации, оборотничество, перевоплощение всего во всё и д.).

Есть такое заболевание "**pseudologia fantastica**" ("фантастическая псевдология"), встречающееся и у детей. Больные выдумывают ложь даже тогда, когда ясно, что этой лжи нет какой либо выгоды, когда она не служит защите друзей, когда она не самогероизирует. Они продолжают лгать. Большинство из таких больных с трудом различают правду и ложь и неосознанно говорят неправду. Дети с таким заболеванием ведут себя гиперактивно, часть дерутся с другими людьми, капризничают, постоянно попадают в неприятную ситуацию. Эта болезнь обусловлена генетически и может воспитанием лишь смягчена и "окультурена". Во взрослом состоянии тип неисправимого вруна дан Гоголем в образе Хлестакова их "Ревизора".

К жизни-лжи мы относим и воровство. Большинство детей – "преступников", воришек общественным мнением обычно характеризуются как дети повышенных интеллектуальных способностей. По нашим наблюдениям дело обстоит иначе: **дети – воришки и дети – "преступники" или молодые преступники** односторонне интеллектуальны, их хитрость, лживость, увёртливость принимаются за большой ум. Жизненные путь большинства маленьких преступников показывает, что из них мало что толкового получается. "Путёвка" в большую жизнь молодым преступникам редко достаётся. Подавляющее большинство из них этой жизнью отсеиваются, как правило, в мелкую уголовщину. Место неисправимых врунов в воровстве занимают неисправимые kleptomаны. Как и "**pseudologia fantastica**" kleptomания обусловлена генетически. Важно эту болезнь вовремя заметить и её проявления смягчить, "окультурить" с тем, чтобы она не приводила к эксцессам. Важно и то, чтобы близкий круг людей (родные, друзья) были осведомлены об этой особенности поведения ребёнка или взрослого.

Известно, что **подворовывают** не только дети, но и во всём остальном порядочные взрослые, в том числе и те, кто kleptomанией не страдает. Однако взрослые в этих "шалостях" более разборчивы по сравнению с детьми. У государства и организаций (страховых компаний, например) взрослые воруют с меньшими угрызениями совести, чем у частных лиц. Дети к таким "тонкостям" безразличны, они социально ещё не созрели, совесть у них недоразвита и нельзя к ней апеллировать как к совести взрослого человека. К тому же у детей воровство часто есть форма приключения (в кругу друзей – совместного, во время которого можно себя "показать").

Гены малыша и любовь к нему

На созревание мозга ребёнка влияют не только гены, но и условия жизни его матери в период внутриутробного развития, и характер общения родителей или лиц, их заменяющих, на мать малыша. Если зародыш подвержен воздействию постоянных (частых) стрессовых ситуаций, в которых находится

его мать, то это сказывается отрицательно на количестве рецепторов в его головном мозгу. Эти рецепторы являются входами для гармонов кортизона (Hydrokortison) и др.; недостаток этих гармонов порождает малую стрессоустойчивость, малую сопротивляемость психическому и физическому истощению, "перегорелости" (синдром бэн аут /Burn-out). Любящее, внимательное, терпеливое отношение родителей в первые месяцы, первый год жизни ребёнка есть лучшая профилактика по предотвращению такого синдрома. Малыш с большой возбудимостью, раздражительностью не понимает ещё своих чувств. Он нуждается в терпеливом, ласковом успокаивании при вспышках раздражения, для самого ребёнка ещё не объяснимого. Это постоянное и доброжелательное внимание быстрее научает малыша распознавать и регулировать свои эмоции. Если же сухого и сытого ребёнка оставляют кричать сколько его душе угодно, то у ребёнка могут появиться долгосрочные, нередко не всю жизнь, проблемы с регулированием своих эмоций и импульсов, со сдерживанием своих агрессивных порывов.

Одна группа детей нуждается в особом дополнительном внимании родителей. Имеется особая форма допамина "7 R" и примерно 20% людей с этой формой допамина в головном мозгу. Эти дети реагируют особенно впечатлительно на то, был ли у матери период беременности благополучным или сопровождался стрессами и на то, любимы ли они в первые месяцы и год жизни.

При рождении ребёнка многие миллиарды нервных клеток его головного мозга связаны достаточно неупорядоченно вдоль и поперёк. С тем, чтобы из этого достаточно хаотического состояния возникла *человеческая* сеть составляющих мозга, должны быть стабилизированы определённые связи между этими составляющими, с тем чтобы они далее привычно и надёжно функционировали. Такие связи возникают, главным образом, на основе сильно эмоционально окрашенного опыта малыша. Так у матери есть огромное преимущество перед другими воспитателями – она может кормить ребёнка грудью, а это – неисчерпаемый источник гармона окситоксина. У маленьких детей кора головного мозга не вполне зрела и некоторые структуры, например **миндалины**, функционируют не как у взрослых. Если у малыша появляется чувство голода, то он неспособен понять, объяснить себе, что через час будет еда. Если прогремит гром, у ребёнка возникает необъяснимый для него страх: он ещё не понимает, что такое непогода. Он нуждается в матери, которая видит его чувства, объясняет ласковыми интонациями, утешает, даёт понять, что ничего страшного не происходит. И через некоторое время кора головного мозга созревает так что малыш может дифференцировать свои чувства. И тогда первый импульс страха (от непогоды или от внезапно появившегося в дверях чужого человека) не приводит к панике.

Способность преодоления страха, воспитанная у малыша матерью, поможет ему и во взрослом состоянии легче справляться со стрессовыми ситуациями.

В раннем детстве воспринимаемые ребёнком предметы совпадают со своими **родовыми понятиями**. Бабушкина красивая **вазочка** зафиксирована в сознании малыша как "вазочка вообще". И с ней будет позже бессознательно сравниваться все другие вазочки. Это же касается и всей бессознательной части эстетического восприятия действительности. Эта часть, заложенная в раннем детстве, особенно устойчива.

Первые два года жизни ребёнок как бы признаёт себя полностью зависимым от окружающих и окружающего, безинициативным. С **третьего года** жизни начинаются попытки проявлять собственную инициативу. Это означает, в частности, что он осознаёт дистанцию между собой и окружением, что в их психике возникает Я-комплекс. Этот процесс интенсифицируется к концу третьего года жизни, что отчасти объясняет "непослушность", "невоспитанность" и "агрессивность" которые нередко наблюдаются в этом возрасте [14]. И родители тогда удивляются: "Что это случилось с нашим добрым, послушным и невинным ребёнком?". Одновременно у малыша появляются и элементы эгоцентризма.

Итоги развития ребёнка до 4 лет

Подведём некоторые итоги развития ребёнка до 4 лет.

Уже новорождённый ребёнок различает на основе бессознательных ощущений своё тело от его окружения. К трём месяцам он научается хватать, переживая бессознательно своё тело как причину, инициатор хватания. Немецкий учёный Томас Метцингер (Metzinger) пишет о переживании собственного тела, что оно, как и совокупность восприятий, что они являются резервуаром, куда стекается вся информация извне. Если мы закроем глаза и оставим все части тела недвижимыми, ты мы будем чувствовать только силу тяготения и расплывчатые образы частей своего тела. Это самоощущение сопровождает нас всю жизнь, прикрытое другими ощущениями и восприятиями. Оно первично ("Urempfindung"), предваряет любой дальнейший опыт [15].

Примерно к одному году у ребёнка возникает способность чувствовать себя частью тройственного соотношения: ребёнок и другой ребёнок обращают одновременно своё внимание на какой либо предмет и осознают, переживают эту одновременность. С этой способностью связана другая - ребёнок обнаруживает, что он сам и другой ребёнок имеют собственные пространственные перспективы: предметы, которые видит первый ребёнок, второй не видит или может не видеть. Сенсомоторная стадия развития характеризуется отношением к миру, как существующему только "здесь и сейчас" ("Hier-und-Jetzt"), **экстремальным эгоцентризмом**, отсутствием развитого вербального общения.

После полутора лет жизни ребёнок узнаёт свой внешний облик, свое тело в зеркале. К концу **первых двух лет** развивается представление об изолированных, идентичных себе предметах, открытие простейших каузальных связей, овладение вербальным языком и появление намерений (Absicht, Intention). Между вторым и четвёртым годом жизни возникает устный язык и одновременно с ним развивается Я-комплекс. Уже на стадии **предпонятийного мышления** ("prekonzeptuelles Denken") ребёнок расширяет свой словесный состав, свою способность "создавать" слова. Его мышление ещё полно алогизмов, он ещё мыслит трансдуктивно. В 4-5 лет ребёнок многие задачи решает на базе интуиции, его мышление остаётся эгоцентричным [16].

С точки зрения воспитательной важны следующие, достоверно установленные факты относительно этих этапов жизни человека. Уже во внутриутробном развитии у ребёнка возникают и развиваются способности к обучению и память. Психика новорождённого показывает наличие четырёх, основных структур психики взрослого (они связаны с область оральной, анальной, генитальной и визуальной) [17].

К седьмому месяцу жизни возникает интенсивная привязанность к одному человеку (как правило - к матери). Она напоминает **импринтинг** (от imprint, мгновенное запоминание) у некоторых животных. К двенадцатому месяцу жизни грудной ребёнок начинает себя устойчиво отличать от окружающего мира.

Первый период раннего детства. Ребёнок имеет сильнейшую потребность в движениях и перемещениях: он одновременно исследует и своё тело, его возможности и окружающее его пространство. Начиная с полутора лет стремительно нарастает, обусловленное его активностью и речевой активностью окружающих его людей, его **словарный состав**. Первоначально обозначение предметов (в том числе и людей как предметов), затем обозначение способов активности и, наконец, свойств предметов. Между 2,5 и тремя годами быстро нарастают способности к **фантазии и волевые качества** (упрямство и др.). Одновременно стремительно нарастают сознательные претензии ребёнка на любовь и внимание к себе. Это говорит о значительных шагах в социализации ребёнка.

Существенное значение для социализации ребёнка имеет процесс самоидентификации. Если ребёнок идентифицирует себя с отцом, матерью, бабушкой, дедушкой, няней или другим человеком, то он хочет быть похожим на них (сначала через подражание). Если же ребёнок выбирает, выделяет какой-либо объект, то он хочет владеть им. Кроме людей ближайшего окружения, ребёнок продолжает в дальнейшем идентифицировать себя через сравнение с друзьями, учителями, представителями общественных групп и институтов с одновременными нарастающим критическим размежеванием с ними.

С четвёртого года жизни у ребёнка растёт стремление к самостоятельности и к возможно более частому общению со сверстниками. Его мышление характеризуется склонностью к наглядности, а его главная активность – **игрой**. Детство неотделимо от **игры**. Первым предметом игры малыша является он сам, его тело и телесные функции. С двух лет он наносит каракули на бумаге и иных плоскостях собирает или лепит из подручного материала фигуры. К этому добавляется игра с предметами (функциональные игры), играющее подражание взрослыми их ролям, конструирование, пересказ, пение, далее идут групповые игры с разделением ролей. За ними следуют игры-соревнования с соблюдением строгих правил. Значимость детской игры для воспитания и духовного роста ребёнка глубоко исследовали Ф.Фрёбель (Fröbel) и Д. Винникот (Winnicott) [18].

Детская игра и детство кончаются с началом **юридической ответственности** за свои поступки. В Германии и большинстве стран Европы эта ответственность начинается с 14 лет. Ответственность неполная, т.к. с 14 до 17 лет действует **уголовное право для юношества**, которое значительно снисходительнее уголовного права для взрослых. В связи с акселерацией (и телесной, и интеллектуально-духовной) наблюдаемой в Европе, распространением сложных видов техники, которой как оружием могут пользоваться и дети, раздаются все более многочисленные голоса и политиков, и учёных, и полицейских (уже зафиксированы случаи убийство полицейских детьми) за снижение возраста юридической ответственности детей начиная с 12 лет.

Небольшое историческое отступление

Вплоть до 70-х годов прошлого века в Западных странах и до 90-х в странах "Восточного блока" среди родителей, особенно молодых, было широко распространена концепция "Чёрная педагогика". В ней шла речь о том, что на ранних этапах воспитания надо усмирять, а может и ломать, волю малышей. Предпосылкой такого ужасного подхода было убеждение, что малыши стремятся манипулировать родителями. Поэтому родители должны не обращать внимание на крики *сытого и сухого ребёнка* с тем чтобы не воспитать себе тирана. На деле же при таком обращении малыши, в конце концов примиряются с тем, что их крики не имеют воздействия, начинают "функционировать" послушно, учатся не показывать свои чувства и потребности, не доверять другим людям и чувствам этих других людей.

Малышу надо возможно чаще прикасаться к биополю матери или отца, надо чтобы его чаще носили, "тетешкали", говорили с ним не только словами, но и метаязыком: улыбками, движениями и выражением глаз, движениями головы, тембром голоса, жестами и т.д. Неподвижное, "окаменелое" лицо матери, однотонность её голоса вызывают стресс у малыша. Так называемые "**Still face**" – /неподвижное лицо, механически однотонный голос/" – эксперименты, проводившиеся во многих странах показали верность последнего утверждения с большой достоверностью [19]. Недостаток прикосновений матери к ребёнку оставляет глубокий разрез в его бессознательной телесной памяти. Первое ощущение, которое возникло уже во внутриутробном развитии, остаётся долго и главным: прикосновение, неупорядоченные его движения ручками и ножками и прикосновения к его коже после рождения дают сосунку **ощущение границ собственного тела** и тем самым и тела в целом. Ласковые прикосновения дают сосунку чувство надёжной защищённости, оказывают и чисто физиологическое положительное воздействие: стабилизируют удары сердца, дыхание и кровяное давление на нормальном для младенца уровне, влияют положительно на гормональные составляющие его физиологии.

С первых дней жизни надо не только ласково прикасаться к младенцам, "тетешкать" их, прижимать к своему телу, но и говорить с ними. Они никаких вербальных сообщений и поучений ещё не понимают, но понимают чувства, настроения и выражающий их метаязык: интонацию, выражение глаз, мимику и др.

Зададимся провокационным вопросом: в какой последовательности важнее для становящегося человека до трёх лет познавать и осваивать действительность - себя, людей (ближайшее окружение), весь остальной мир. Простейший ответ – всё сразу. Мы полагаем, что ребёнок сначала должен открыть себя, своё тело, эмоции и способности, далее научиться понимать близких людей и далее весь остальной огромный мир. Ребёнок должен научиться играть и ссориться с другими детьми, балансировать на брёвнышке, лазать по кустам и деревьям, а затем уже учить **«китайский» язык**. Понимать себя, людей, уметь общаться с людьми – для дальнейшей жизни человека, чем ранние специализированные знания и умения. Надо "рисовать" карандашами и кистями, лепить из глины или пластилина, строить домики, копать в песке или земле, подражать необходимым домашним хозяйственным заботам и работам. Уместны в детских яслях и садике и всякого рода совместные активности, приносящие ребёнку радость: совместные пение, игры с определёнными правилами, ритмом и распределением ролей, совместное празднование времён года и выдающихся дат и т.д.

Далее мы полагаем, что важнейшая форма первичной социализации ребёнка до трёхлетнего возраста - это нормальная, полная, здоровая семья, а не детские ясли или детский садик. В последних, какими бы хорошими они не были, ребёнок никогда не получит того эмоционального признания как в семье любящих его людей. Но большинство матерей вынуждены работать или из-за желания не терять квалификацию или из материальной нужды. Каков выход? Государству и обществу необходимо создать условия с тем, чтобы избавить матерей от этих забот. Или же согласиться с тем, что рождаемость в самом благоприятном для женщин "родительном" возрасте (19-25 лет) будет и далее, как и рождаемость в целом катастрофически снижаться.

Раннее детство и самое невинное существование человека, и самый жестокий опыт этого существования. Ты незащищен перед миром физически и духовно. Ты слабее даже самой крошечной улитки в саду. Только любовь родителей и близких людей спасают тебя. Раннее детство – это такая открытость миру, когда любое зло ранит безмерно. Зло это, может быть и забудется, но рубцы от его ран останутся. Ребёнок – малыш, как паралитик, в главном межчеловеческих отношений всё чувствует, всё помнит, но сделать пока что ничего не может. Помнят ли все родители об этом? То, что в формировании организма ребёнка и его воспитании не сделано в раннем детстве, невозможно или почти невозможно исправить.

Список использованных источников:

1. См.: Die Gentechnik spaltet die Menschheit. In: Der Tagesspiegel, 2002.04.06. – S. 5.
2. См.: Was man Leben nennt. In: Der Tagesspiegel, 2002.09. – S. 24, 28.
3. Chr. Krause und R. Eichhorn. *Gesundes Lernen: Herausforderung und Chance für Schulen und Kindertagesstätten*. In: *Scientia Paedagogica Experimentalis*, 2014, LI 1–2. –S. 108.
4. Bauer J. *Warum ich fühle, was du fühlst ...* Hamburg 2006, Verlag " Hoffmann und Campe"; Rutter M. *Resilience reconsidered ...* In: Shonkoff J., Meisels S. (Hrsg.) *7 Handbook of early childhood intervention*. – New York 2000, Cambridge University Press. – P. 651 - 682.
5. См.: Krause Ch., Lorenz R. *Was Kindern Halt gibt. Salutogenese in der Erziehung*. Göttingen 2009. Verlag "Vandenhock & Ruprecht".
6. Мы не можем здесь описывать эксперименты Ж. Пиаже (Piaget), что заняло бы непозволительно много места в тексте. Сошлёмся на имеющиеся в русском переводе его работы: "Речь и мышление ребёнка", "Генезис элементарных логических структур" и многотомная "Экспериментальная психология". 6-1. Общество психотерапевтов США сообщает, что в последнее десятилетие примерно 70% пациентов имели тяжёлое детство; в тюрьмах США об этом сообщали примерно 30% заключённых. Из имеющих психические проблемы граждан США, с медицинской страховкой, 30% сообщали, что их в детстве били, почти каждый четвёртый сообщал, что среди ближайших родственников были алкоголики, почти каждый восьмой был свидетелем постоянных ссор или драк между родителями. Данные: Deutsche Gesellschaft für Körperpsychotherapie (www.koerperpsychotherapie-dgk.de) и программы правительства США "Adverse Childhood Experience".
7. Дети проходят период, когда всё пытаются понять ртом, всё в него тащат. Почему так? Потому что рот – не только орган питания. Он несёт, для ребёнка как и для большинства людей неведомую, но важную символическую нагрузку: это граница между внешним и внутренним миром и ребёнок через вкус пытается внешний мир сделать своим.
8. Этнологическое обозрение. – 2014, N 2. – С. 169.
9. Платонов А. Сочинения. Т.1. Книга 2. – Москва: ИМЛИ РАН, 2004. – С.147.
10. Фрейд З. Тотем и табу // Фрейд З. "Я" и "Оно". Труды разных лет. Кн. 1. – Тбилиси, 1991. –С. 317.
11. См.: Bilgrami Akeel. *Chomsky and philosophy*. In: *Mind & Language*, 2002, 17(3). –P. 290 - 302; T. Stone and D.Martin. *Chomsky amongst the philosophers*. –P. 276-289.
12. Бурлак С.А. *Происхождение языка. Факты, исследования, гипотезы*. – Москва: Астрель, 2011. – С. 79.
13. Там же. –С. 323; а так же Н. Хомский. *О природе языка*. – Москва, 2010. – С. 218.
14. См.: Judith Angress. *Einblick in die Waldorfschule*. Verlag Freies Geistesleben. – S. 71 - 73.
15. "Diese Urempfindung des Lebens ist immer da, vor aller Erfahrung." Siehe: Thomas Metzinger (Hrsg.). *Bewußtsein. Beiträge aus der Gegenwartsphilosophie*. Schöningh Verlag 1995. – S. 68.
16. См.: Newen F., Vogeley K. *Menschliches Selbstbewußtsein und die Fähigkeit zur Zuschreibung von Einstellungen (Theory of Mind)*. In: Förstl H. (Hrg.): *Theory of Mind*. Verlag Springer 2006; Vogeley K. ... *Mind Reading: Neural Mechanisms of Theory of Mind and Self-Perspektive*. In: *Neuroimage N 14*, 2001. – S. 170 - 181.
17. Lüscher Max. *Signale der Persönlichkeit. Rollen-Spiele und ihre Motive*. Stuttgart 1973, 2001. Deutsche Verlags-Anstalt. *Die vier Strukturen*. – S. 33-34; Linneweh F. *Morfologische und funktionelle Entwicklung*. In: *Lehrbuch für Kinderheilkunde. Band 1*. Stuttgart 1970.
18. См.: Winnicott D.W. *Vom Spiel zur Kreativität*. Stuttgart 1997; Flitner A. *Spielen - Lernen. Praxis und Deutung des Kinderspiels*. Weinheim 2002.
19. См.: Nicole Strüber. *Frühe Liebe macht stark*. In: *Stern*, 8.12.2016. – S. 134. Этот способ хорошо отражён в стихотворении русской поэтессы Натальи Санниковой "Верлибры к сыну": "Ты говоришь со мной, точно ты - радио, не глядя в глаза ... Когда я отсутствую, ты продолжаешь говорить для бабушка и отца...".

МРНТИ 02.51.45

Р.Б. Абсаттаров¹, И.А. Рау²

*¹член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор,
зав. кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая
Алматы, Казахстан*

*²доктор философских наук, профессор Академии ведущих кадров Бундесфера
Гамбург, Германия*

СОЦИОЛОГИЧЕСКО-ФИЛОСОФСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КИТАЙСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ

Аннотация

В статье рассматриваются социологическо-философские и педагогические аспекты китайской классической поэзии, которые еще недостаточно изучены в социально-политической литературе. В статье отмечается, что китайская поэзия неприкрыто поучительна, наполнена моральными поучениями, идеями нравственного воспитания и подрастающего поколения, и взрослых. В силу этого классическая поэзия была неотделима от повседневной жизни, указывая на достойные способы существования в любой ситуации, с одной стороны и украшая будни приобщением к поэтическому – с другой. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: мировоззрение, человек, общество, государство, поэзия, воспитание, культура, искусство, семья, мораль, нравственность, добро и зло, справедливость, мудрость, патриотизм, счастье, ценность.

Аңдатпа

Р.Б. Әбсәттаров¹, И.А. Рау²

*¹ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің
саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі
Алматы, Қазақстан*

*²философия ғылымдарының докторы, Бундесфердің жетекші мамандар Академиясының профессоры
Гамбург, Германия*

ҚЫТАЙЛЫҚ КЛАССИКАЛЫҚ ПОЭЗИЯНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Мақалада әлеуметтік-саяси әдебиеттерде әлі жете зерттелмеген қытайлық классикалық поэзияның әлеуметтік-философиялық және педагогикалық аспектілері қарастырылған. Мақалада қытайлық поэзия үлгі аларлығы жасырылмаған, адамгершілікке үйретумен, ересектер және өскелең ұрпақтарды құлықтылықтылыққа тәрбиелеу идеялармен толықтырылғаны атап айтылады. Классикалық поэзияның күші күнделікті өмірден ажырамайтын, кез келген жағдайда лайықты тәсілдерді қолдануды көрсетсе, бір жағынан және екінші жағынан поэтиканы күнделікті өмірге қатыстыру арқылы безендіру. Сонымен қатар мақалада дискуссиялық мәселелерге көңіл бөленген.

Түйін сөздер: дүниетаным, адам, қоғам, мемлекет, поэзия, тәрбие, мәдениет, өнер, отбасы, адамгершілік, құлықтылық, жақсылық және жамандық, әділдік, даналық, патриотизм, бақыт, құндылық.

Abstract

Absattarov R.B.¹, Rau I.A.²

SOCIAL-PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE CHINESE CLASSICAL POETRY

*¹Corresponding member of NAS RK, Doctor of Philosophy, professor,
manager of department of political and social sciences and philosophical disciplines
of Kazakh National Pedagogical University named after Abay
Almaty, Kazakhstan;*

*²Doctor of Philosophy, professor of Academy of the leading shots of Bundesfer
Hamburg, Germany*

In article are considered the social-philosophical and pedagogical aspects of the Chinese classical poetry which are still insufficiently studied in socio-political literature. In article it is noted that the Chinese poetry is barefaced instructive, filled with moral lectures, the ideas of moral education and younger generation, and adults. Owing to this fact the classical poetry was inseparable from everyday life, indicating worthy ways of existence in any situation, on the one hand and decorating everyday life with familiarizing with poetic – with another. At the same time, in article is paid attention also to debatable questions.

Key words: outlook, person, society, state, poetry, education, culture, art, family, morals, morality, good and evil, justice, wisdom, patriotism, happiness, value.

Введение

Мы опускаем китайскую предфилософию, зачатки которой можно найти в одном из древнейших китайских письменных псевдотеоретических (мировоззренческих) источников "Шу-Кинг" (ранее 6 в. до н.э.) и перейдём сразу к отдельным персоналиям древней китайской социальной философии (6-2 века до н.э.). Обойдём мы своим вниманием, за редкими исключениями, и средневековую китайскую философию (2 в. до н.э. 1000 в.), равно как и китайскую философию Нового времени.

Из древнекитайской социальной философии мы выделили только двух мыслителей, влияние которых ощущается и по сей день не только в Китае если судить по постоянно переиздаваемым их произведениям. Остальных мыслителей того периода (Ме Ти, Чуанг-Це, Янг-Чу, Хуи Ши, Шанг Янг, Фей-Це, Монг-Це, Хсюн-Це и др.), среди которых были представители политической, правовой философии, а так же логики и софисты, мы не рассматриваем.

В социально-философских и исторических сочинениях I тысячелетия до н. э., в особенности в период Борющихся царств (V-III вв. до н.э.) содержатся интересные взгляды о назначении искусства, о роли художника в обществе, о творческом методе, об основных принципах реалистического искусства и др., нашедших отражение и в поэтическом творчестве того и позднейших времён. В особенности это относится к трактатам по этике и нравственного воспитания. Сторонники философской системы Ханю Фэй-цзы требовали, чтобы в искусстве отображались, прежде всего, явления реальной действительности, а не бесплодные фантазии. Достоверное отображение предмета – самое сложное в искусстве. Достоверна лишь реальная действительность. Выдумки, фантазии, вроде чертей, духов, демонов отображать и изображать легче: никто не может проверить верность отображения или изображения. Но неправильно изображённую лошадь или неверное отображение журчания чистого горного ручейка даже непросвящённые люди заметят сразу [1].

Если мы рассматриваем эстетическое мышление и поэтическое творчество в Китае в II-IV в. н.э., то невозможно не заметить влияние на них развитых традиций социально-философской мысли в этой бывшей империи и отдельных царствах. Вершиной искусства Китая классической поры была поэзия и живопись. И именно в первой наиболее отчётливо выразилось своеобразие художественного понимания, отражения и освоения мира в средневековом Китае. В теории поэтического творчества разрабатывались вопросы сущности поэтического и его основной формы – стиха и одновременно решались широкие эстетические проблемы: порядок, симметрия, гармония, красота, прекрасное и др. Выдающийся китайский поэт Цао Чжи и живописец Ван И. подчёркивали огромную воспитательную роль поэзии и живописи. Так, например, поэт Цао Чжи писал: "Когда кто-нибудь видит картины, изображающие людей высоких принципов и мыслей, он независимо от себя теряет собственные недостатки" [2].

Теоретик Лю Ань основным принципом художественного творчества считал целостность произведения, пропорциональность его частей. Он был убеждён, что главное в искусстве – не точное воспроизведение деталей, а передача характера, сущности объекта. И другой мыслитель и эстет – Гу Кай-чжи – главную задачу художественного творчества видел в передачи сущности, основного духа изображаемого объекта – "шень ци". Для того чтобы выполнить это требование, художнику, поэту необходимо углубиться в созерцание и изучение природы, быть искренне "преданным" изображаемому или отображаемому объекту, не отвлекаться на суету повседневности [3].

Термин "шень ци", введенный Гу Кай-чжи для раскрытия сущности, основного духа объекта, был развит другими теоретиками даосистского толка (Цзун Бин, Ван Вэй и др.) и заменён более широким понятием "дао", под которым понималось реальное начало, пронизывающее всю нам известную природу и весь космос. Отсюда требование пристального изучения природы, проникновение в её естественный порядок и законы. "Учиться у природы" ("шифа цзяохуа") - частый мотив многих сочинений о художественном творчестве. Хрестоматийной стала фраза Су Дун-по о пейзажах Ван-Вэя: "В стихах картина, а в картине стих". Поэзия и живопись связаны в Китае единством настроения, их роднит круг образов, характер художественного видения мира. Лучшие китайские живописцы или рисовальщики были и поэтами, а поэты большей частью и рисовальщиками или живописцами. Трактаты Ли Чена (середина X века), Су Ши (Су Дун-по, 1036-1101), Чан Шаня (половина XII века). Ван И (род. ок. 1333) и многие другие написаны в стихотворной форме. Поэтичность ("шии") многие теоретики считают основным критерием при оценки произведений искусства.

Принципы, сформулированные Гу Кай-чжи привёл в систему выдающийся теоретик V века н.э. Се Хэ. Он ответил на многих волновавший вопрос – прирождён ли талант художника, или искусству может научиться любой – указанием на то что талант ("циюнь шэндун") есть дар неба. Другой представитель

такого понимания – Дун Ци-чан – утверждал, что выражению духа научиться нельзя, знание его как высший дар даётся от рождения [4].

Тысячелетия развития эстетической мысли древности и средневековья в Китае подытожил созданный в конце XVII века трактат "Слово о живописи из сада с горчичное зерно" [5].

Китайская поэзия неприкрыто **поучительна**, наполнена моральными поучениями идеями нравственного воспитания и подрастающего поколения, и взрослых. В силу этого классическая поэзия была неотделима от повседневной жизни, указывая на достойные способы существования в любой ситуации, с одной стороны и **украшая** будни приобщением к поэтическому – с другой. **Достойный** муж стоек в беде и бедности – важней мотив этой поэзии, во многом опиравшейся на мудрость Лао Цзы и Конфуция. Знатность и богатство не отрицаются как благо, но не одобряется слепая погоня за ними.

Основные темы поучений: жизнь и смерть человека, трагедия временной или вечной разлуки с любимым, друзьями, учителями и близкими людьми. Другая сквозная тема – сознание краткости человеческой жизни, длину которую, отведенную каждому Небом, невозможно продлить ни лекарствами, ни волшебством (даосским, например). Ценить надо поэтому каждый неповторимый миг жизни. В верности родине, дому, дружбе и любви – главные элементы достойной жизни. Наряду с усложнённой, ненавязчивой художественной проповедью морали и нравственности важное место в классической поэзии занимает проблема чередования цветения и тлена в природе, обществе и самом человеке.

Восприятие и описание мира в китайской поэзии вызывают и удивление, и восхищение в людях западного мышления, к которым мы и себя в силу воспитания и образования относим: первое - у людей художественно неодарённых, второе – у любящих поэтические ощущение мира и спокойную эстетически-эмоциональную его интерпретацию в творениях поэтов. В этой поэзии нет истерических "вскриков" и "всхлипов", но всегда есть уверенность, что поэт говорит правду, как он её понимает. Как и поэзия других народов и эпох, китайская классическая поэзия расширяет возможности положительного отношения к миру и к человеку, к более высокой философско-эпической их оценке. Проявляются в этой поэзии, равно как и в философии, достоинства иероглифа. Особенностью китайского языка, в особенности литературного ("вэньяна") является то, что он, в отличии от санскрита ("деванагари") и древнегреческого, был не алфавитным, а иероглифическим, что в нём отсутствовала глагол-связка "быть", а заодно и слово "бытие" как отглагольное существительное [6].

Иероглиф, означающий понятие, долговечнее, чем слово, меняющееся много быстрее. Иероглиф даёт больший простор воображению и тем самым – объёмности мысли, включающей и "домыслие", и "послемыслие" и "незавершённая-бесконечность" мысли. Иероглифическая строка кончается, а мысль безгранична – одна из важнейших мелодий познания в этой поэзии, социологии и философии. Связано это и с тем, что иероглиф "наполнен" не одним, а многими словами, способными соответствовать содержанию иероглифического понятия.

При переводе древнекитайской философии, социологии и поэзии переводчик европейской культуры сталкивается не только с иными законом и логикой языка, но и иными законами рационального миропонимания и мышления, а в особенности – мироощущения. С этими трудностями переводчики сталкиваются при трансляции текста с любого иностранного языка, но с иероглифических языков - в особенности.

Китайские поэты, воспевают, как правило, радость существования, в котором поражение, нужда и даже голод есть некие досадные, но преодолимые сопровождения жизни, которая в целом рассматривается как драгоценнейший подарок Неба. Жизнь человека есть чередование радостей и печалей, в центре которых стоит активность человека, его труд. Отсутствие возможности трудиться (старость, болезнь, запрещение труда) рассматривалась, если это был не добровольный отказ, как одно из самых больших несчастий человека.

В старой китайской поэзии, в описании отношений между близкими людьми не-родственниками главенствует тема **дружбы**, а тема **любви** достаточно редка. Вероятнее всего, что конфуцианские ревнители чистоты нравов пытались отвлечь и поэтов, и читателей от любовной лирики или придать ей сугубо аллегорический смысл. Сами поэты не могли не заметить родственность чувств дружбы и любви, заметили, что любовь скрепляется чувством дружбы, всё усиливающейся духовной близостью, ощущением надёжности отношений, базирующегося на прочном доверии, а не только на телесной близости [7].

Оригинальна подборка китайских стихов на немецком языке "**Chinesische Gedichte. Aus der Vierbändigen Anthologie chinesischer Dichtung. Moskau 1958. Printed in Germany.** Buchgemeinschafts-Ausgabe. Buch Nr. 6073/12". Далее обозначаем как "Chinesische Gedichte". Стихи охватывают огромный период времени с 11в. д.н.в. и по 1220 год, когда творили упомянутые в сборнике авторы. Содержание

стихов сборника представляет образцы классических для китайской поэзии тем: зарисовки природы (ландшафты, времена года и суток, небесные светила), мест покинутых и оживлённых, дружба и любовь, птицы и цветы, тоска по дому, родным местам и Родине, осуждение несправедливостей жизни, одиночество мыслителя, мудреца, поэта и желание временами его прервать, винопитие и беседы с друзьями и другими самыми близкими людьми и др. Высока оценку дружбы большинство поэтов. Они отмечали, что они могли бы даже простить друга, сознательно принесшего им вред, если бы тот объяснил, что заставило его это сделать. Многие из них полагали, что никто никогда никому не говорит полной правды. И не потому, что они часть правды утаивают, хотя и это тоже есть, а потому, что они сами о себе всю правду не знают.

Морально- нравственные поучения и мудрость в китайской поэзии

Приводим выдержки из девятнадцати древних стихотворений, авторство которых не установлено, и позднейших поэтов с указанием их имён.

Общечеловечное в приводимых высказываниях мы понимаем с точки зрения европейско-рационалистического понимания психологии и духовности.

Добро и зло неразделимы существенный мотив творений поэта **Бо Цзюй-и** в стихотворениях "Я смотрю как убирают пшеницу", "Спрашиваю у друга", "Собираю траву дихуан", "В жёсткую стужу в деревне", "Я сшил себе тёплый халат". В последнем их перечисленных стихов он пишет: «**Достойного мужа** //заботит счастье других//. Разве он может любить самого себя?". Во многих стихах он пишет о несправедливостях в отношениях бедных и богатых, знатных и плебеев, убийственных налогах в неурожайные годы. Очень силён у поэта антивоенный настрой. Война всегда несчастье для простых людей. "Мне памятно с детства благие дни, когда не бывало войн" [8].

Жизнь и смерть. В целом в китайской поэзии господствует мнение, что жизнь – скоротечна, даже мгновенна, состоит из многих неповторимых мгновений. И каждое из этих мгновений надо ценить как в труде, так и в отдыхе. Жизнь не только скоротечна, но и полна заботами, обязанностями и опасностями. Поэты рекомендуют сохранять спокойствие духа и способность к юмору в любой жизненной ситуации. Смерть же – бесконечность, незримо присутствующая и в самой жизни. В ранней китайской поэзии смерть называется "превращеньем", т.е. не исчезновение в ничто, а превращение плоти тела в другую субстанцию. Почти все поэты спокойно печалуются о наступающей старости. Многие поэту указывают на нормальную, по их представлениям длительность жизни человека. Редко кто не отождествлял весну и лето с ян, со светлым началом, а осень и зиму – с тёмным началом инь: "И цветенью, и тлену //своё предназначено время//. Потому-то успех// огорчает неранним приходом."; "Так неожиданно, так вдруг// превращенье и нас постигает// Только добрую славу// оставляя сокровищем вечным."; "Как поток, как поток// вечно движутся инь и ян, Срок, отпущенный нам,// словно утренняя роса."; "Человеческий век// не вмещает и ста годов,// Но содержит всегда// он на тысячу лет забот"; "Только горе изведав//, знаешь радости полную цену" (**Бо Цзюй - и**); "Мне уже семьдесят минуло лет,// за девяносто – монаху//. Знаем мы оба, что свидеться вновь нам лишь в грядущем рожденье" (**Бо Цзюй - и**). Стихотворение "Под горой расстанюсь с проводившим меня буддийским монахом"); "Придёт ли богатство, появиться ль бедность// в веселье и радости будьте:// Кто рта не раскроет для громкого смеха – // глупец безрассудный, и только!" (**Бо Цзюй – и**, Из стихов "К вину") [9]. "Значит жизнь человека состоит из игры превращений. И в конце её должен возвратиться он в не-бытие"; "Так и я, здесь живущий, не навеки в тело одет ..."; "Мы же уходим, и нет нам возврата к живым". Тао Юань-мин полагает, что **человек как личность** появился из **не-бытия** и возвращается в **не-бытие**. Тело человека уходит в землю, а не в **не-бытие**. "Как я смерть объясню?// Тут особых не надо слов: // Просто тело отдам,// чтоб оно смешалось с горой!". "Почему наше тело// мы считаем столь драгоценным,// Не по той ли причине,// что живём лишь однажды в жизни!"; "Умираешь - и больше// ничего знать не будешь...//. Вижу тех, кто лелеет,// словно клад драгоценный, тело,// Час придёт превращенья-// и сокровище их исчезнет." Цель человеческой сознательной жизни Тао определяет как **самосуществование**: "Так свои устремленья// я в жизнь претворить и не смог,// Лишь об этом подумал -// и боль меня охватила...". Но есть и эстетический смысл жизни человека: "Очертанья горы// так прекрасны в закатный час// Когда птицы над ней// чередою летят домой!// В этом всё для меня заключён настоящий **смысл**. Я хочу рассказать, и уже забыл слова ...". Жизнь слишком коротка, чтоб заполнять её **суетными делами**: "И так наша жизнь - мимолётный и призрачный сон. К чему же вязать себя// путами суетных дел?". "Пашу или сею - и **отдыху** знаю время", "И жизнь человека разве сама не **труд**? Живи, а не просто **преуспевай**, советует Тао. "Мир так беспределен во времени и в пространстве. А жизнь человека и ста достигает редко".

Жизненный путь людей тяжёл и крут, мир человека переполнен заботами, расцвет, известность, слава быстро проходят, а несчастья нарастают. Но лишь испытавший невзгоды ценит по настоящему миги радости. Познавший **свободу** никогда добровольно не вернётся в **рабство** зависимостей. Как в реальной жизни делать **добро** одним, не причиняя **зла** другим [10].

Любовь и дружба. Любовь, разлука и измена неразлучны. Любовь может перерасти в **дружбу** и наоборот, часто они составляют счастливое единство. **Дружба**, даже самая прочная, не вечна: "Они и не вспомнят// о дружбе руки в руке//. Кинув меня, как оставленный след шагов" [4]. Любовная лирика и лирика дружбы занимают значительное место не только у поэтов рассматриваемого периода, но и творивших позднее. Сила **дружбы** во внимании и участии друзей как в твоей славе, так и в падении: "И пустую постель очень трудно хранить одной"; "В тоскливом безмолвье// чего ожидать мне осталось?// ... Я если отправлюсь искать благовонные травы, Со мной, к сожаленью, не будет любимого друга, // И в этой дороге// кто станет мне доброй опорой?// - поэт Мэн Хао-жань, жил в семисотом столетии н.э.; Стих Бо Цзюй - и "**Больной, получил я письмо от Фаня**" [11]. О дружбе много писал Тао: "... как сильна по друзьям тоска!". Нет друга – не с кем быть вполне искренним, не с кем поделиться настоящими чувствами. Важнейшая ценность дружбы – верность друга в беде, в горе, при неудачах: "Убирайтесь подальше, // прочь от нас, молодые люди, // Те, которые в дружбе сохранить не умеют верность!". Друзья порою самые близкие люди, их мало, их надо искать. И Тао пишет о ветре "... с ним искать бы тех, кто мне близок!" [12].

Другой автор (мы полагаем, что это была поэтесса): "Если рядом любимый, то нет забот, сердце спокойно, радостно на душе"; Клевета на любимого погружает её сердце в глубокую печаль, наполняет его страданием; сохранилось множество поэтических клятв **вечной любви**; единство любящих на примере описания украшений брачной постели; Сны о любимых в одном из которых автор дарит любимой луну; страдания молодой жены и совет молодым женщинам выходить замуж за более старших мужчин; песня-ответ верной жены на подарок соблазнителя, которого она отвергла, а подарок не приняла; тяжесть расставания с любимой и тоска по ней [13].

Мудрость, нравственность и справедливость компендиум. **Мудрость** – редкий дар неба человеку. Мудрый всегда спокоен и доброжелателен (Мэн Хао-жань), отшельничество мудрых хорошо, если оно без забот о хлебе насущном (Бо Цзюй - и) [14]. Высшим гарантом нравственности и справедливости выступает Небо, но и оно может им же установленные законы нарушить. **Лесть** - вечный противник справедливости и нравственности, нередко берущий верх над ними, а труженик умирает от голода: "С лунами дни// уйдут безвозвратно// но надо не гнаться// за **наслажденьем**, //А думать всегда// о собственном **долге**, //Любить же веселье// не до разгула: // Дстойному мужу// в нём быть осторожным ... А думать ещё// и о незавершённом.// ...**Дстойному мужу**// в трудах быть усердным ... А думать ещё// о многих печалях, ... Дстойному мужу// быть невозмутимым". ("Шицзин", Из "Песен царства Тан"). Из стихов поэта Цюй Юань "Плачу по столице Ину" и "Смерть за Родину" - "Справедливое Небо, // ты закон преступило! ... Государевой ласки// ждуг умильные лица, //Должен честный в бессилье// отступить пред ними//. Я без лести был предан ... Вам противно раздумье// тех, кто искренне служит.// Вам милее поспешность// угождающих **лестью**". "Пусть умерло смертное тело, //но дух остаётся вечным"; "Весною посадит// он зёрнышки по одному, //а осень вернёт их// обильнее в тысячи раз...// Где Моря Четыре, -// земли невозделанной нет, //А всё к земледельцу// приходит голодная смерть!" (**Ли Шэнь**, "Печалюсь о крестьянине") [15].

Одиночества благодать и стыдоба. "Я в лесах и садах // не испытывал **суетных чувств...**". Наедине с природой чувства, восприятия становятся "незамутнёнными" как в раннем детстве, когда нас восхищает улыбка ребёнка, радующегося вам. "Разве жизнь на приволье// не разумней всего, что есть?" Переводчик Л.Эйдлин удачно использовал слово "приволье" как воплощающее и простор (отсутствие тесноты людской), и волю (жизнь по собственному разумению). "Со стыдом обернусь - //седина на висках, // А за мной только тень. //И стою одинок.// Из трёх тысяч грехов, // говорят мудрецы, // Без потомства прожить - // самый тягостны грех. //Так бесхитростно я// о себе размышлял ... //Вдруг послышался плач: // ты родился, мой сын!"; "Ещё моя радость// и в **уединенье**: ..." Из стиха "Отвечаю цяньюню Пану" из цикла стихов "Возвратимся к садам и полям". Тао Юань-мин понимал **одиночество** на природе как свободу. Поселившись в одиноком доме вдали от людей, он писал: "И теперь лишь обратно// к первозданной **свободе** пришёл" [16].

Патриотизм. У подавляющего большинства китайских поэтов разных эпох и царств стихи наполнены глубокой любовью к Родине к ландшафтам, растениям, животным, что видно в поэтическом изображении каждого листка, каждого ручейка и каждого ветерка. С другой стороны, их тексты выражают чувство

личной ответственности за судьбы страны, своей Родины, хотя они сами, быть может, удалились от службы в деревню или в отшельничество. Так в конце "Оды мандариновому дереву" восхваляется поэт и чиновник По И (или По У), который от стыда за гибель своего царства ушёл в горы и умер добровольной смертью от голода [17].

Талант и счастье. "Ты пораньше вставай и попозже ложись //вот талантов тебе//. Если ж доля твоя бесталантным прожить, и тогда я стерплю. Что поделаешь, сын?". Тао здесь говорить, что трудолюбие - наибольшей важности талант, доступный всем. Жизнь коротка и "Не теряя мгновенья, вдохнови же себя усердем...". Иные таланты редки и большинство людей их лишены. **Талант** - дар Неба, Судьбы. Но человек может прожить достойно и без особых талантов. Не миновала Тао, как и многих поэтов, любивших "заглянуть в рюмочку" мечта о гениальных прозрениях в наркотических состояниях: "В рамках узости трезвой// человек безнадежно глуп//. Он в наитье свободном приближается к мудрецам." Одна из причин этого: опьянение освобождает от логики; новые мысли, идеи возникают внезапно, не в цепи логических операций, которые базируются на известном. "**Счастье** к нам никогда не приходит само. А несчастья зато не дают себя ждать." Счастье надо, в отличие от **удачи**, заслужить. А **несчастья** неизбежны, как бы вы не "служили": уход из жизни детей, родственников, друзей, близких людей, болезни, старческие слабости, смерть никому не избежать. Но большинство людей к этому не готовы и поэтому несчастны вдвойне. В другом месте Тао говорит о счастье как удовлетворённости необходимым при жизни на природе, как возможности иметь детей и заботиться о них, как возможности иметь высокие думы и интересы. Отдельные элементы счастья: не знать немощей старости, быть с родными и друзьями вместе, заниматься любимым делом и любимым отдыхом [18].

Тоска старит, заставляет худеть, может и убить. Особенно тяжела тоска разлуки с близкими людьми и с родиной, родными местами: "Одежда висит свободней на мне, что ни одень"; "Тем, кто сердцем едины, тяжко в разлуке жить!"; "Тягостно-грустно с родной стороной расставанье ..." (**Бо Цзюй - и**) [19]. Некоторые причины тоски: отсутствие желаний; веселье, не приносящее радости; деятельность не вдохновляет, а огорчает; силы и энтузиазм идут на убыль.

Тоска по родственникам и близким людям в праздничные дни. Тоска по любимой жене в разлуке, в странствиях. Тоска война по мирным дням. Тоска расставаний, когда человек не вернётся или может не вернуться [20]. Причин для тоски множество, человек не может, временами, не тосковать.

Философы, социологи, отношение к ним, даже к великим, не без критики. "Кто говорит – ничего не знает, //знающий – тот молчит//. Эти слова, известные людям, //Лао принадлежат//. Но если так, и почтенный Лао// именно тот, кто знал, – // Как получилось, что он оставил книгу в пять тысяч слов?" (**Бо Цзюй - и**, стих "Читая Лао-Цзы"). Мы ответим знаменитому поэту, что почтенный Лао не писал, а говорил. А говоренное и написанное далеко не одно и то же; "Из Линьцюна даос, знаменитый мудрец, // пребывавший в столице в тот век, //Чист был сердцем и высшим искусством владел// души мёртвых в наш мир призывать. ... Лишь узнал, что на море, в безбрежной дали, //есть гора, где бессмертных приют//. Та гора не стоит, а висит в пустоте, //над горою туман голубой" (**Бо Цзюй - и**, поэма "Вечная печаль"). О тумане поэт не случайно упомянул, понимая, что мудрые даосы и много тумана напустили. Другой поэт - Ли Шень, был менее скептичен и допускал, что некоторые, учившиеся у святых даосов люди, приобретали бессмертие и улетали от людей на белом журавле [21].

Китайская социальная философия. Даосизм, конфуцианство

Древнекитайская социальная философия первоначально заявила о себе в виде двух основных направлений – учения Лао-цзы, положившего начало социально-философского направления "даосизм" ("дао-цзя"), и учения Конфуция, положившего начало направлению "конфуцианство" ("жу-цзя"). В дальнейшем эти направления оставались крайними формами, между которыми возникали новые социально-философские учения. Даосская философия уделяла преимущественное внимание онтологии, учению о мире в целом и антропологии, общему учению о человеке и обществе. Конфуцианская философия преимущественное внимание уделяла учению об обществе, социальной антропологии и этике.

И даосы, и конфуцианцы отмечали противоречивость человеческой природы несмотря на то, что она задана Небом. В каждом отдельном человеке в разных пропорциях сочетаются свойства "достойного мужа" и "мелкого человечка". У первого преобладают свобода, любовь, совесть, милосердие, справедливость, честь, достоинство, самоконтроль и способность к самопожертвованию; у второго – зависть, озлобленность, мстительность, сребролюбие, сластолюбие, гордыня, тщеславие, властолюбие и др. Достойным мужем может быть и пастух, а мелким – и царь. Эта же противоречивость сопровождает у китайских философов соотношение "мудрости ума" и "мудрости сердца" с общей тенденцией выше ставить мудрость сердца, доступная каждому даже безграмотному человеку, но обладающего "человечностью".

Лао-цзы

Лао-це, почётное имя "Старый мастер", настоящее имя Лу По-ян (604 -520 д.н.э.). Другие его имена: Ли Эр, Лао Дань, Ли Боян, Лао Лай-цзы. Ему приписывается "Каноническая книга о Дао и Де (Дао дэ цзин)", Книга о пути и нравственности. Биография Лао-це имеется в книге "Исторические записки" ("Shi-Ji"), появившейся примерно в 100 году до н.в. под авторством Si-ma-Qian.

Основные философские утверждения Лао-це: "В мире все вещи рождаются в Бытии, а Бытие рождается в Не-бытии"; "Все существа носят в себе инь и ян, наполнены ци и образуют гармонию" [22]. Дао рассматривается как первооснова всего Бытия, в которую всё и возвращается, а Де - сила, энергия, движитель вечного процесса возникновения и возвращения. " Мы определяем дао бесформенную форму, нематериальный образ". В другом месте дао определяется как вещь ("wu"): " Имеется вещь хаотической природы, она существует до Неба и Земли, она не звучит и бесформенна, она абсолютное и неизменное. Оно действует всюду неустанно. Мы можем сказать, что она мать всего того, что есть под Небом. Я не знаю её имени и потому даю ей псевдоним /прозвище/ Дао. Определить её мне трудно, но скажу, что она самое великое". Движение дао есть вечное "возвращение" к истокам. В силу вездесущести Дао "Можно всё знать, не выходя из дома. Можно увидеть Дао Неба, не выглядывая из окна" [23].

Основы даосизма изложены и в трактатах "Чжуан-цзы" и "Ле-цзы", авторство которых с достоверностью не установлены. Достойный муж, правильный человек, живёт со стремлением слияния с Дао в мыслях и действиях, избегает господства страстей над собою. Позднее, в трактате "Чжуан-цзы" Лао-це стали приписывать **философию пассивности, недействия** в соответствии с императивом невмешательства в ход событий (у вэй), пожеланием "плыть по течению". Лао-цзы пишет: "Дао постоянно осуществляет недеяние, однако нет ничего такого, что бы оно не делало". Недеяние по отношению ко всем вещам означает позволение всем вещам достичь предназначенной им функции, т.е. быть самодостаточными [24]. **Недеяние (у вэй)**, выражается в уступчивости, покорности, отказе от желаний и борьбы, возможные на основе примитивной простоты и возможно большего неведения. Ведение, знание ничего не меняет в нашей конечной, предначертанной судьбе.

Невмешательство обеспечивает гармонию, равновесие Бытия. Обоснование: "Мир сотрясают необузданные страсти. И в нём появляются, с одной стороны, разбойник Чжи, а с другой - учёные Цзэн и Ши. Тогда, даже если призовёте весь мир карать зло, оно не исчезнет. Как ни велик мир, у него недостаёт сил на то, чтобы вознаграждать или карать" [25]. Философ полагал, что человеку присущи пять основных аффекта: забота, страх, гнев, радость, созерцательность. Последний аффект наиболее характеризует совершенного человека. Лао-Цзы был сторонником старины, противником прогресса, несущий, с собой, по его мнению, только плохое.

По толкованиям авторов К.У.Р. Woo и J. Graf Дао (или Тао) - это вечно всеединое. Оно не меняется, находясь постоянно в движении. Не изменяясь, оно является причиной всех изменений. Оно вездесуще как корень всего космоса и мать всех отдельных вещей. Поэтическое выражение этого воззрения: "Человек зависит от Земли, Земля зависит от Неба (Космоса), Космос зависит от Дао, Дао зависит от самого себя". Получается, что и Дао не свободно, зависимо, движется по собственным законам, собственному порядку [26].

Человек – одна из бесконечного множества вещей в мире, но это – самая драгоценная "вещь". Человеческое противостоит природному если человек не следует принципу "у вэй". Человек не может в практической жизни не создавать *искусственного*, которое всегда противостоит природному, природе. Самое ценное у человека – его жизнь, которая "ценнее самой большой жемчужины", и которую не следует подвергать опасности ради "внешних вещей", т.е. материальных ценностей. Для этого надо дружить с людьми, с соседями в особенности, говорить с ними о их достоинствах, а не о их недостатках и никому словестно не угрожать. "Большой порядок возникает не на основе разделения (людей)"

Несовершенный человек – это простолюдин, постоянно обуреваемый страстями и желаниями, привязанный к внешним вещам, суетный. Своей суетностью он приносит вред не только внешнему миру, но и самому себе. Совершенный человек духовен, мудр, старается служить Небу, не порывает с предками, гуманен (человечен), долг для него закон, уважает ритуалы, "водворяет согласие музыкой" [27]. Идеалом совершенного человека для даосистов являются легендарные **совершенно мудрые** [28], жившие в глубокой древности. Но и современный человек может стать подобным совершенно мудрым. Для этого надо бороться с самим собой, со всем низким в себе: "Побеждающий людей силён. Побеждающий самого себя могущественен".

Лао-цзы и его последователи даосисты полагали, что главный принцип в художественной деятельности человека "цзыжань" – "естественность". Естественность должна быть программой жизни настоя-

щего художника (уход от мирских дел, жизнь рядом с природой). При этом "цзыжань" – и основной критерий при оценке произведения, которое должно быть простым, скромным, без внешних эффектов и пышности. Вместе с тем он не чужд **диалектическому мышлению** когда во многих местах своего сочинения пишет о дао как совпадении противоположностей (*coincidentia oppositorum*). Например: "лёгкое и тяжёлое опосредуют друг друга, длинное и короткое обслуживают друг друга, полное и пустое порождают друг друга, покой есть господин возбуждения" и подобное [29]. В "Daudedsching" дано множество "диалектических" определений и описаний дао, не во всём совпадающие друг с другом: части 14, 25, 37, 40 и др.

Даосский поэт-философ Чжуан-цзы (4-ый век д.н.э.) полагал, что почти все людские страсти, кроме самых высоких, связанных с Небом и Родиной, ничтожны по сравнению с судьбами огромного мира. **Достойный муж** тоже имеет страсти, но владеет ими. Дао, определяющее ритм движения мирового целого, постижимо только в непосредственном переживании, не на основе теоретических рассуждений. "Истинный" человек живёт в ритме Дао, всегда независим, живёт своим трудом, смел оптимистичен и поэтому преодолевает страдания [30].

Позднейшие даосы верили в существование обители бессмертных и настойчиво искали средство к бессмертию. Их вера в неистребимость души, в то, что душа вечно жива, избавляла их от страха смерти. Эта вера соблазняла далеко не всех поэтов Китая. Так великий поэт Тао Юань-мин не был увлечён даосским учением о бессмертии души и делал упор на почитании предков и конфуциански окрашенными моральными обязательствами перед ними.

По поэтическим представлениям Лао-Цзы и его последователей-даосистов **золотой век** правильного состояния общества должен был выглядеть примерно так: в большой стране с малым количеством населения имеются и "корабли и колесницы, но ими не пользуются; имеются и латы, и оружие, но и ими не пользуются, письменность отменена и пользуются узелково-верёвочным письмом, жителям приятна простая еда, одежда и жильё, отношения между людьми благожелательны, но в гости они не ходят. Этот, как и большинство других фрагментов из книги Лао-Цзы имеет множество разнообразных интерпретаций у различных исследователей. Но одно ясно – эти мыслители и поэты считали патриархальное прошлое лучше настоящего и будущего. Оно было простым и понятным с точки зрения высшей ценности – продолжения жизни.

Приводим некоторые моральные и нравственные высказывания и рекомендации, приписываемые Лао-Цзы:

Кто знает своё незнание, тот возвышен, кто его принимает за знание – страдает;

Ничто не приносит больших неприятностей чем страстное желание. Нет большего зла, чем быть постоянно неудовлетворённым;

Нет большей ошибки, чем постоянно хватать;

Лишь невзыскательный человек, довольствующийся достаточным, всегда имеет всего довольно;

Лучшее обучение без слов, лучшая деятельность - в согласии с природой;

Кто познал других – умён, кто познал самого себя - мудр; кто других побеждает - силен, кто сам себя побеждает – всемогущ;

Лишь тот, кто как вода, принимает любую форму, не страдает;

Лучше недолить, чем перелить /недоесть, чем переесть/;

Непрерывно заостряемый клинок недолго останется клинком /старайся, но не перестарайся/ и др. [31].

Лао-Цзы, его ученики и последователи поставили вопросы, важные в жизни любого мыслящего человека.

1. Что можно достигнуть или упустить уступчивостью, минимумом желаний, невмешательством.

2. Гарантируют ли знания уверенность в будущем или же лучше будущего не знать и не знания его желать.

3. И самый совершенный человек переполнен заботами, страхами, гневом, и радостью. Но он, в отличие от большинства людей, хозяин своих чувств, способен спокойно их созерцать прежде действий.

4. Человек – это единственная "вещь" в мире, которая меняясь не меняется. Поэтому мы способны понять любого человека, но никогда – животное. Предки наши такие же люди как и мы и достойны уважения как подарившие нам жизнь.

5. Держись за прошлое, старое, оправдавшее себя, относись критически ко всему новому.

Среди последователей Лао-цзы возникли различные школы права (например факиа-школа), в которых кроме собственно правовых вопросов значительное место занимали проблемы социальной диалектики. Диалектика права и власти, искусства править, не ограничиваясь существующими правами, диалектика

соотношения законов, права и справедливости. Представители факиа-школы Шанг Янг (400-338 д.н.э.), Хан Фей-цзе (род. 233 д.н.э.) и др. [32].

Примечательны воззрения одного из последователей Zhuang-zi (369-286) до н.э.), который преврытил даосизм в субъективистскую систему: у него Дао отождествляется, в конечном счёте с "Я" личности. В Хан-эпохе (206 до н.в. - 220 н. в.) субъективистское настроение было использовано в религиозных целях: развивалось даосистское монашество и вера в чудеса и волшебства, в том числе и вера в возможность бессмертия. В рамках этого направления возникли и особые системы гимнастики, дыхания, сексуальных практик и принятия солнечных ванн.

Конфуций (Кун-цзы - учитель Кун, на латинском - K`ung-fu-tzu, окол. 551 - 479 д.н.э.)

Учение основателя кунфуцианства или философии жу цзя, взгляды Кун Фу-цзы дошли до нас в **записи учеников** мудреца. Происходил он из "простых" людей и даже одно время был пастухом. В возрасте 22 года он сгруппировал вокруг себя более 20 учеников и организовал первую в Китае частную школу "знакомства" с мудростью древности и стал известен как талантливый **педагог**. Сам он считал себя только собирателем мудрости предков. В возрасте 50 лет начал **политическую деятельность** (между 502 и 492 до н.э.), стал высоким сановником в государстве Лу. Дорос до поста министра юстиции, но впал в немилость, сослан, сопровождаемый многими своими учениками, и лишь стариком вернулся на свою родину.

Конфуций ничего не писал и учил устно. Параллели с Сократом бросаются в глаза. Поэтому мы говорим, что все приводимые высказывания Конфуция в значительной степени гипотетичны по авторству. Однако одно на основе приводимых высказываний достоверно, если опираться на системный анализ: ученики и последователи сохранили основные идеи первоучителя [33].

Перед и во время жизни Конфуция Китай распался на множество мелких царств, которые заключали друг против друга союзы и нередко воевали. Земля, которая ранее была по преимуществу государственной собственностью, приватизировалась, что порождало бесчисленные новые конфликты. Старые морально-нравственные устои и общественный порядок на глазах распадались, порождая всё большую нестабильность. Конфуций считал себя призванным восстановить **общественный порядок, стабильность общества** на основе обновлённых норм нравственности и творения новых моральных императивов. В центре его идеологии обновления стоял принцип **"Изменить, чтобы сохранить"**. Изменения должны быть, но не качественные, а количественные, по форме, а не по сути [34]. Но и по сути он предлагал нечто новое относительно входа человека в высокие слои **социальной иерархии**. По прежним обычаям доступ в неё был обеспечен привилегированным слоям и кровным родственникам. Конфуций пропагандировал идею, согласно которой пост и функции человека в общественно-государственной иерархии должны определяться единственно его морально-нравственными качествами и знаниями. Такие качества опираются ориентированностью человека на **три основных этических ценности**: правильное отношение к другим людям (**рен**); обычаи, охраняющие социальный порядок (**ли**); правильное отношение к правам и обязанностям (**юи**). В целом речь шла о правильных отношениях между "высшими" и "низшими", между руководителями и подчинёнными, старшими и младшими в семье и в обществе. Для Конфуция желательным было, чтобы общество функционировало так же органично и естественно как и любая нормальная семья, где младшие подчиняются старшим. Более того, он полагал, что все китайцы должны рассматривать себя как **братья** [35].

Конфуцию приписывают **шесть книг**: "Шицзин" ("Ши") – Книга песен; "Шуцзин" ("Шу") – Книга преданий. Эта книга после сожжения была наговорена учеником Конфуция Фушеном, укрывшимся от казни. "Ицзин" – Книга перемен; "Чуньцю" – Вёсны и осени; "Лицзи" – Книга установления. Конфуций обновляет правила приличий, обрядов, описание которых составляет книгу: "Юэцзин" – Книга музыки. Эта книга исчезла окончательно в III в. до н.э. во время уничтожения конфуцианских канонов царём Цинь Ши-хуаном [36].

Многие исследователи опираются прежде всего на сборник "Беседы и суждения" ("Лунь-юй") составленную на основе воспоминаний его учеников между 5 и 3 веками до н.э. Учение Конфуция сосредоточено на **социально-этической, политической и воспитательно-педагогической тематике**. Онтологические и метафизические философские вопросы стояли вне его исследовательских интересов. Одно из фундаментальных положений Конфуция гласило **"Изменять с тем, чтобы сохранить"**, т.е. изменение не должно быть разрушением "до основания". Радикальные изменения в жизни общества и государства он признаёт катастрофой, противостоящим велению Неба. Новое отличается от старого лишь

чем-то "более" или чем-то "менее", сохраняющимся социальному организму и государственному аппарату что-то добавляется и что-то убирается.

В книге "Лунь юй" ("Беседы и суждения"), разделение людей на высших и низших ("благородных мужей" и "мелких людишек") определяется как всеобщий закон справедливости потому, что он базируется на повелениях Неба. "Благородные мужи" и "мелкие людишки" рождаются в любой социальной среде и различаются по своим морально-духовным достоинствам или недостаткам. И пастух может обернуться мудрецом или даже царём. На всё воля Неба, но и собственные воля и усилия важны. Они, правда не сделают бездарь талантом, но достойным членом семьи и государства сделаться помогут. **Справедливость**, полагал Конфуций, задана Небом, которое никогда не ошибается. И справедливость его абсолютна для каждого отдельного человека, как бы она в глазах этого человека не выглядела [37].

В центре этико-политического учения Конфуция – идеал **"благородного мужа"** (цзюнь-цзы), поступающего в согласии в "велением Неба" и моральным законом (дао), соблюдающего этикет (ли), обладающего сыновней почтительностью к родителям и старшим (сяо). Сяо – основа гуманности, человечности (жень) и других добродетелей и наиболее эффективный метод управления страной(ибо страна – это большая семья). "В рамках четырёх морей все - наши братья" [38].

Приводим образчик предполагаемого **языка** Конфуция в приписываемой ему летописи "Вёсна и осени" сказано: "После исчезновения дома Тао Тан среди потомков его был Лю Лэй, выучившийся в доме Хуаньлунов воспитывать драконов. Он кормил драконов и так служил Кунцзя. Царь в награду дал его роду название Юйлун – правящий драконами". История эта происходила, по преданию, примерно 2100 до н.э.

Конфуцианство придавало огромное значение искусству и особенно музыке и поэзии, как в словах звучащего ритма и мелодии, в духовном воспитании молодого поколения. Так, например, теоретик искусства Сюнь-цзы (III в. до н.э.) утверждал, что **прекрасное** может изменить естественную, злую природу человека, смягчить её и даже сделать доброй. Прекрасное, красота возвышенное обещают возможность счастья, что окрыляет человека.

Достойный муж землю не обрабатывает при всём почтении к родной земле: у него другой долг и другие обязанности. Достойный муж, совершенный человек, твёрд в любой, даже самой бедственной, ситуации. **Достойный муж, благородный муж** бескорыстен и в поведении безупречен. "Благородный муж постигает справедливость. Малый человек постигает выгоду"; "Гуманный за счёт богатств развивает свою личность, негуманный за счёт своей личности развивает богатства" [39]. Воплощением этих двух правил был **Кун-Цзы**, внук Конфуция. В труде "Мэн-цзы" сказано, что их трёх грехов сыновней непочтительности "самый большой – отсутствие потомства". В книге "Бесед и суждений" ("Лунь-юй") сказано, что Конфуций до 40 лет постоянно стремился к учению. После сорока он пришёл к выводу, что учиться ему больше нечему. В этой же книге Конфуций приводит пример того, что начатое дело надо доводить до конца, а потом уже браться за другое. Про незавершённое дело он говорил, "когда насыпешь гору, и не хватает одной корзины".

Конфуций утверждал, по сообщению его последователя Мен-цзы, что природа всех людей одинакова: "Даже премудрые люди однородны с нами". Природа у всех людей одинакова и в том плане, что в ней заложено разнообразное и во многом противоположное (воля Неба для нас непостижима), а склонность к человеческому добру или злу формируется по ходу воспитания и социализации. Этическая нейтральность природы человека означала огромную роль воспитания в становлении человека в конкретном государстве.

К положительным коренным свойствам человека как социального существа Конфуций относил пять ("пять постоянств" - "у чан"): человечность ("жень"); справедливость ("и"); благопристойность ("ли"); мудрость ("чжи"); благонадёжность ("синь"). К этим коренным свойствам, которые по воле Неба неравно распределены между людьми Примыкает целый ряд других.

Конфуций из этих коренных свойств особо выделял человечность ("жень") – это когда "не делают другим того, что не хотят себе...". Человечность, говаривал Конфуций, для людей важнее, чем вода с огнём: многие погибали от воды и огня, но никто ещё не погиб от человечности. На второе место он ставил ритуал, следование правилам поведения, которые были выработаны в древности людьми совершенными.

Мудрым **праведником** Конфуций называл своего ученика **Янь-юаня**. Особенности образа жизни последнего: из его собственности у него была корзина для еды и одна тыква-горлянка для питья. Жил он в переулке, населённым нищими в крайней материальной бедности, но всегда воспринимал и весь мир, и людей с удовольствием, с радостью. И никогда он не занимался материальным трудом, ни ремеслом, ни

земледелием, от должностей устранился. Его идеалом было: быть свободным для размышлений и их высказывания. В книге "Ле-цзы" рассказывается: "Конфуций в странствиях по горе Тайшань увидел Жун Ци-ци, который ходил по пустырю вблизи Чен, одетый в негодную шубу, подпоясанный вервием, играл на цине и пел. Конфуций спросил: "Почему учитель так радостен?" Тот ответил: "У меня много радостей. Небо рождает все десять тысяч вещей, и только человек драгоценнее всего. А мне удалось родиться человеком, и в этом первая **радость**. Различия между мужчиной и женщиной в том, что мужчина почитаем, женщина же в пренебрежении, поэтому мужчина более ценен. А мне удалось родиться мужчиной, и в этом вторая радость. Бывают такие жизни, когда человек лишается возможности увидеть дни и месяцы, даже не успев ещё расстаться с пелёнками. Я дожил до 90 лет, и в этом третья радость. Бедность обычна для учёного мужа, смерть же – конец человека. Живя в обычном жду конца – так чего же печалиться?" – "Прекрасно, – сказал Конфуций, – вот человек, который смог умиротворить себя!" Поводов для радости много даже в бедности. К тому же последняя относительна. У тебя нет денег? Есть руки, ноги, голова.

Даос Чжуан-цзы в книге "Чжуан-цзы", глава 29 "**Разбойник Чже**", рассказывает как Конфуций поехал к ужасному разбойнику Чже с тем, чтобы усюветить его. Тот Конфуция трогать не стал, но выгнал, произнеся предварительно поучение для мудреца. В этом поучении были, по свидетельству Чжуан-цзы, и такие слова: "Верхний предел долголетия – сто лет, среднее долголетие – восемьдесят лет и нижний предел долголетия – шестьдесят лет. Если исключить изнуряющие муки болезней, траур при утратах, заботы и тревоженья, то в жизни человеческой дней, когда он открывает рот для смеха, найдётся в одном месяце не больше четырёх или пяти. И это всё". Разбойник же никому не подчиняется и веселится пока живой, думая только о своей выгоде и удовольствиях. Добро, зло, справедливость для него пустые звуки. Конфуций учил: "Плати за зло по справедливости, // А за добро плати добром" [40].

Обычно Конфуцию приписывают концепцию полного подчинения от-дельного человека обществу. Но философия взаимоотношений отдельного человека и общества у Конфуция много сложнее, диалектичнее. Отдельный человек, "достойный муж", не только продукт общества, но и сам способствует его устойчивости. Поэтому Конфуций большую роль отводил самовоспитанию в себе культурного человека [41].

Противником Конфуция уже в следующем поколении был Ме-Ти (Мо-Ти) 480-400 д.н.э., который выступал за принципиальное социальное и правовое равенство людей и развил социальную диалектику много более сложную чем у Конфуция. Отметим, что социальное равенство людей всегда будет относиться к области благонравных мечтаний, но в требованиях правового равенства, Ме-ти был близок к реальным возможностям правового государства [42]. Ещё на поколение позже живший поэт-философ Монг-цзе (Менг-цзе), (настоящее имя Менг-ко 372-289 д.н.э.) был, как он считал, верным последователем Конфуция. Менг-ко полагал, что главные **добродетели**: человечность, справедливость и мудрость. Они заданы или не заданы человеку при рождении. Народ страны имеет данное Небом право на смещение правителя, если тот ведёт страну к гибели. В его взглядах имеет множество элементов социальной диалектики [43].

Конфуций - основатель конфуцианства, практической моральной философии, не потерявшей своё значение вплоть до современности.

Основная задача этой философии – воспитание, обучение подрастающего поколения к жизни в семье, государстве, обществе в духе древних китайских традиций. **Конфуцианство** было в Китае начиная с Хан-Династии (202 до н.э. – 220 н.э.) и до конца императорской власти (1912) государственной доктриной, обязательной для подданных. В этой доктрине основные идеи Конфуция признавались и обогащались во всё новых интерпретациях. Центральной задачей в конфуцианизме считается воспитание отдельного человека в духе семейственности, государственности и традиционной китайской морали. "Пять отношений" между: главой государства и его чиновниками; отцом и сыном; мужчиной и женщиной; старшим и младшим братом; друга к другу определяются добродетелями человеколюбия (человечности), справедливости и почтительности. Почтение есть основа и семейной жизни, и жизни в государстве. Оно проявляется в сохранение наследия от предков: веры, ритуалов, музыки, системы образования, в почитании предков. Сам Конфуций говорил по этому поводу, сообщают его ученики: "Я объясняю, продолжаю - не творю; я верю в древность (предан **древности**) и люблю её чистосердечно" [44]. В 3 веке до н.э. конфуцианство подверглось преследованиям, сжигались книги самого конфуция и авторов этого направления, ряд учёных-конфуцианцев были погребены заживо.

В воспитании особое внимание уделяется "**Пяти отношениям**": главы государства и чиновников; отца и сына; мужа и жены; старшим и младшим братом; другом с другом. Они должны определяться **тремя основными добродетелями**: человеколюбие, справедливость и почтительность. Моральным фундаментом семейной и государственной жизни является почтительность к родителям и главе

государства. Последняя распространяется и на ушедших из жизни родственников и правителей в форме **почитания усопших предков**. Другими основаниями разумного общественного порядка являются **мудрость, преданность, послушание и мужество**. **Семья** является источником общественной нравственности и средством социального дисциплинирования. Наиболее убедительное обобщение идей конфуцианства было сделано в трудах Донг Хонг-шу (Dong Zhong-shu, 179 -104 до н.в.)

При смешении конфуцианских и буддистских элементов возникло **нео-конфуцианство** Сонг-эпохи (960 до 1279). Оно представляло, главным образом, систематически разработанную аристократическую этику государственности. Центральной фигурой неоконфуцианства был Шу /или Ху/ Хи (Zhu Xi, 1130-1200). Через века, пройдя множество преобразований, конфуцианство стало господствующей идеологией, сам Конфуций провозглашён святым, его учение канонизировано, его потомки получали дворянские звания и привилегии.

В "Беседах" Конфуций давал своим ученикам и слушателям следующие советы.

Искать единомышленников.

Помнить, что корнем нравственности является почтение к родителям, уважение к старшему брату.

Быть честным по отношению к другу.

Читать, когда только для этого есть возможность.

Служить своей стране, чем только можешь.

Не имей другом недостойного тебя человека.

Сделавши ошибку, не стесняйся её исправить.

Что обещал – выполни, или не обещай.

Будь умерен в удовольствиях. Соблюдать меру и стремиться к середине – одна из высших добродетелей.

Уважая старое, не забывай получать новые знания и приобретать новый опыт.

Не позволяй использовать себя в чуждых тебе целях.

Везде и всегда говори правду, соблюдая порядочность (т.е. не нарушая устоявшихся нравственности, этикета, порядка).

Чего не желаешь себе, того не желай и другим

Порядочный человек должен быть и любим, и ненавидим: любим хорошими людьми, ненавидим - плохими.

Конфуций, его ученики и последователи поставили вопросы, важные в жизни любого мыслящего человека [45].

Надо ли всегда быть человеколюбвым, справедливым и почтительным к общеуважаемому.

Могут ли моральные и нравственные качества людей быть гарантом стабильности общества.

Является ли любая семья источником моральности и нравственности.

Может ли любое новое в обществе всегда включать в себя старое в изменённом виде.

Могут ли морально-качественные качества человека его знания быть главными рекомендациями на общественно-государственные посты.

Здоровая старость не является гарантией мудрости, а сумасбродная юность – гарантией идиотизма. Младшие должны уважать старших, но не всегда им подчиняться.

Желательно ли к любому человеку относиться положительно только потому, что он не животное (хотя и скотина порядочная!).

Являются ли способность к самокритике, самовоспитанию, самоконтролю и самооценке - важнейшими гарантами совершенствования человека.

Список использованных источников:

1. Юй Цзянь-хуа. Чжунгохуалунь лэйбянь. – Пекин 1957, т.1. – С.4 (Издание дано в русской транскрипции).
2. Там же. – С. 12.
3. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. – Москва, 1963, том 1. – С. 347.
4. Антология китайской теории искусства "Мэйиуцунниу". – Шанхай, 1947. – С. 20.
5. Ху Пэй-хэн. Слово о животиси из сада с горчичное зерно. Цзецзыюань хуачжуань. – Пекин, 1960, тома I - IV.
6. Кобзев А.И. Логика и диалектика в Китае // Духовная культура Китая. Энциклопедия. В 5-ти томах. – Москва, 2006, том 1. Философия. – С. 87.

7. См., например: Тао Юань-мин. Стихотворения. – М., 1972. – С.35, 57, 70, 72.; Китайская классическая философия. – Москва, 1975. – С. 16, 24, 37, 219, 227.
8. Китайская классическая философия. – М., 1975. – С. 173, 219, стр. 180, 181, 184, 186, 188 - 189, 190 - 191, 198
9. Ху Пэй-хэн. Слово о живописи из сада с горчичное зерно. Цзецзыюань хуачжунань. – Пекин, 1960, тома I - IV.
10. "Chinesische Gedichte". По Чю-и, (772 - 846).
11. Китайская классическая философия. – Москва, 1975. – С. 17, 169, 265
12. Тао Юань-мин. Стихотворения. – Москва, 1972. – С. 123, 149, 160, 216.
13. "Chinesische Gedichte": Из книги "Нравы царств". Книга песен 11-8 в. д.н.э. Песня "Ветер и дождь", царство Ченг. Песня "Сорока строит гнездо на плотине", царство Хен (Чен). Хан-эпоха, от 206 д.н.э. до 220 н.э. Примерное время сочинения 673 -740 н.э. Ку Куяанг (Kuang), 727 - 815. Чанг Чи, 765-830. Авторы неизвестны, 880 - 1050.
14. Китайская классическая философия. – Москва, 1975. – С. 173, 219.
15. "Wörterbuch der philosophischen Begriffe" /"Словарь философских понятий"/ Hamburg 2013, Meiner Verlag. – S. 295, 296, 299, 302,303, 305, 313, 654. "Шицзин" - "Книга песен" конфуцианского канона, состоящая из народных, придворных и ритуальных песен. По преданию были отобраны Конфуцием.
16. Тао Юань-мин. Стихотворения. – Москва, 1972. – С. 35, 40, 51, 69, 78
17. Там же. – С. 43, 52.
18. Там же. – С. 54, 56, 62, 66, 94, 99
19. Тао Юань-мин. Стихотворения. – Москва, 1972. – С. 101 - 102.
20. "Chinesische Gedichte": Ванг Вей, 699 -759. Ли По, 699 - 762. Из сборника "Новые песни народа" (9 век). Ту Ксюн-хе, 846 - 904.
21. Там же. – С. 232, 282, 283, 313
22. Дао дэ цзин // Древнекитайская философия. Собрание текстов в двух томах. – Москва, 1972, Т. 1. – С. 85, 128.
23. Dao-de-jing, in: Zhu-zi jicheng. Shanghai 1954. Band 3, Lao-zi-zhu. – S. 6, 7, 14, 15,20,21, 27, 29
24. См.: Хамидов А.А. Проблема человека в древнекитайской философии // Философская антропология: от прошлого к будущему. – Алматы: Институт философии и политологии, 2011. – С. 48. В "Хуайнань-цзы" сказано: "В природе всё без усилий согласуется с Дао, без слов проникается благом, в спокойной радости, не зная гордыни, обретает гармонию" – С. 21.
25. F.E.A. Krause. Ju-Tao-Fo. 1924; A. Ekkardt. Unvergleichliche Weiheit. 1957; derselbe - Die Gedankenwelt Lao-ze, s. 1957; derselbe - Geschichte und Kultur Chinas, 3 Bände, 1968; R. Wilhelm. Lao-ze. 1957; P.J. Opitz. Lao-tzu. 1968. По этим названиям книг видно, что даже имя философа обозначалось по-разному. У этих авторов наблюдаются и существенные отличия в толковании взглядов философа.
26. K.Y.P. Woo. Begriffsgeschichtlicher Vergleich zwischen Tao, Eidos und Logos. 1969; O. Graf. Tao und Jen. 1970.
27. Чжуан-цзы, стр. 275. Нетрудно заметить, что это описание "совершенного человека" почти полностью совпадает с конфуцианским пониманием "благородного мужа" в противопоставлении с "низким человеком".
28. В "Шо гуа чжуани" говорится: "В древности, когда совершенномудрые люди создавали "Перемены", (они) стремились к тому, чтобы согласовать принципы природы и судьбы. // Для этого (они) - ... // установили Дао Человека, назвали (это Дао) человеколюбием и долгом. В "Шо гуа чжуань" ("Комментарий суждений о триграммах"), стр. 228.
29. Laudse. Daudedsching. Hrsg. Ernst Schwarz. Leipzig 1895. Verlag Philipp Reclam jun, Teil 1. Далее это издание будет обозначаться "Daudedsching, часть...". См. так же: Kong Fu-zi. Lun-yu ("Gespräche"), Zhu-zi ji cheng ("Buch der Lieder"). Übersetzt von Ralf Moritz. Schanghai.
30. Книга "Чжуан-цзы", глава 25 "Цзэ-Ян". Книга Чжуан-цзы "Истинная книга о южной цветущей стране" переведена на немецкий язык в 1912 году: R. Wilhelm. Das wahre Buch vom südlichen Blütenland.
31. 31.. Daudedsching, части 8, 9, 33, 43, 46, 71, 80
32. "Chinesische Gedichte". Chü Yuan, 332 - 295 v. Ch., "Ода мандариновому дереву".
33. В особенности это относится к ученикам - людям, лично общавшимся, как это доказано, с Конфуцием. Таких было не менее 22, посещавших его частную школу мудрости (философии).
34. Kong Fu-zi. Lun-yu ("Gespräche"), Zhu-zi ji cheng ("Buch der Lieder"). Übersetzt von Ralf Moritz. Schanghai 1954. Band 1, S. 39, 134.
35. Там же. – S. 246.
36. См.: Roetz H. Konfuzius. München 1995.

37. Лунь-юй. "Конфуций. Я верю в древность". – Москва 1995. – С. 71; "Да сюэ" ("Великое учение"). Конфуцианское "Четворокнижие" ("Сы шу"). – Москва, 2004. – С. 119.
38. Лунь-юй. "Конфуций. Я верю в древность". – Москва, 1995. – С. 71, 84; "Да сюэ" ("Великое учение"). Конфуцианское "Четворокнижие" ("Сы шу"). – Москва, 2004. – С. 119, 25; Lun-yu, Zhu-zi ji-cheng. Schanghai 1954. Band 1. –S. 134, 246.
39. Там же.
40. Лунь-юй. "Конфуций. Я верю в древность". – Москва, 1995. – С. 133.
41. R. Wilhelm. Kungize. Leben und Lehre. 1925; derselbe Kungize und der Kurfuzianismus. 1930; Lin Wu-Chi. Confutius. 1955.
42. A. Forke. Mo-Ti. Philosophische Werke. 1922; Yi-Pao Mei. Motse, the neglected Rival of Confucius. 1934; F.Geisser. Das Prinzip der Menschenliebe im Reformprogramm von Mo-Ti. 1947.
43. Yuan. La philosophie morale et politique de Mencius. 1927; Haenisch. Mencius und Lin Hiang, zwei Vorkämpfer für Voral und Charakter. 1942.
44. Имеется английское издание трудов Хан Фей-цзе: Han Fei-tse. Complid Works. Translaitid R. Liao. 1939.
45. Konfuzius. Gespräche. Leipzig 1986, Hrsg. Ralf Moritz. Verlag Philipp Reclam jun. Kapitel I, 1.1; 1.2; 1.4.; 1.6 -1.7 - 1.8; 1.13 - 1.14; Kapitel II, II.11; II. 12; Kapitel VI, VI.29; Kapitel VIII, VIII.2; Kapitel XII, XII.2; Kapitel XIII, XIII.24; См. мнение последователя Кофуция Мэн-цзы в : Мэн-цзы. – СПб, 1999. – С. 138.

Слова благодарности

Мы благодарим сердечно профессора Вейнгольда Юрия Юлиановича за полученную от него в подарок книгу "J.Legge. The Chinese Classics. Hongkong 1960. Nachdruck", профессора Хамидова Александра Александровича за его труды по китайской классической философии, изучение которых во многом инициировало появление этого нашего текста, доктора Мариам Сеегер /Seeger/ – референта по Китаю, Тайваню и Гонконгу при Государственной библиотеке Берлина, оказавшую нам возможность ознакомиться с наследием ориенталиста Фрица Вайса /Weiss/.

Особая благодарность составителям книги "XI JINPING. China regieren. Beijing 2014". В частях "Культурный обмен", "Культурный Soft Power", "Культурная нация" и "Культурная революция" мы нашли множество плодотворных возможностей сопоставления классической и современной культуры великой страны.

ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ TRIBUNE OF FOREIGN SCIENTISTS

МРНТИ: 11.15

Исаев К.И.¹, Калкатаева С.К.²

¹доктор философских наук, профессор

²преподаватель Академии государственного управления при Президенте Кыргызской Республики
Бишкек, Кыргызская Республика

ВНЕДРЕНИЕ ПРОЕКТНОГО УПРАВЛЕНИЯ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЕ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация

В статье рассматриваются возможности внедрения проектного управления в Кыргызской Республике. Внедрение проектного управления является новым трендом сферы государственного управления. В статье автор раскрывает механизмы, позволяющие сформировать комплексный подход внедрения проектного управления в органах государственного управления на основе инновационной модели подготовки управленческих кадров. Автором обоснована необходимость трансформации менталитета государственных служащих, перевода их работы в формат ориентации на результат, развивая соответствующие компетенции. Подготовка государственного служащего в области проектно-инновационной деятельности становится важнейшей составной частью профессиональной деятельности. Поэтому необходимо исследовать степень готовности государственных служащих к проектной деятельности, определить систему знаний, умений и компетенций, которые необходимо формировать в системе непрерывного профессионального образования. Рассмотрены формы и методы образовательной деятельности, способствующие развитию творческого, инновационного мышления государственных служащих.

Ключевые слова: проектное управление, государственная служба, государственный сектор, эффективность, государственные органы.

Аңдатпа

К.И. Исаев¹, С.К. Калкатаева²

¹философия ғылымдарының докторы, профессор

²Кыргыз Республикасы Президентінің жанындағы

Мемлекеттік басқару академиясының ізденушісі және оқытушысы

Қыргыз Республикасында мемлекеттік қызметте жобалық басқаруды ендіру

Мақалада Қыргыз Республикасында жобалық басқаруды жүзеге асыру мүмкіндігі қарастырылған. Жобалық басқаруды енгізу мемлекеттік басқару саласындағы жаңа бағыт болып табылады. Мақалада автор басқарудың инновациялық үлгісі негізінде мемлекеттік органдарда жобалық басқаруды енгізуге кешенді тәсілді қалыптастыруға мүмкіндік беретін механизмдерді ашып көрсетеді. Автор мемлекеттік қызметшілердің менталитетін қайта құру қажеттігін негіздейді, өз жұмысын нәтижелерге негізделген форматқа аударып, тиісті құзыреттерді дамытады. Жобалау және инновация саласындағы мемлекеттік қызметкерді оқыту кәсіби қызметтің маңызды бөлігі болып табылады. Сондықтан мемлекеттік қызметшілердің жобалық қызметке дайындық дәрежесін зерттеу, үздіксіз кәсіптік білім беру жүйесінде қалыптастырылуы тиіс білім, дағдылар мен құзыреттер жүйесін анықтау қажет. Мемлекеттік қызметшілердің шығармашылық, инновациялық ойлауын дамытуға ықпал ететін білім беру қызметінің нысандары мен әдістері қарастырылған.

Түйін сөздер: жобаны басқару, мемлекеттік қызмет, мемлекеттік сектор, тиімділік, мемлекеттік органдар.

Abstract

Isayev K.I.¹, Kalkataeva S.K.²

¹doctor of philosophy, professor

² teacher of the Academy of Public Administration under the President of the Kyrgyz Republic

Implementation of project management in the public service of the Kyrgyz Republic

The possibility of implementing project management in the Kyrgyz Republic is considered in the article. The introduction of project management is a new trend in the sphere of public administration. In the article the author reveals the mechanisms allowing to form an integrated approach to the introduction of project management in government bodies on the basis of the innovative model of management training.

The author substantiates the need to transform the mentality of civil servants, translating their work into a format based on the results, developing the appropriate competencies. The training of a civil servant in the field of design and innovation becomes an important part of professional activity. Therefore, it is necessary to investigate the degree of readiness of civil servants to the project activity, to determine the system of knowledge, skills and competences that must be formed in the system of continuous vocational education. Forms and methods of educational activity that promote the development of creative, innovative thinking of civil servants are considered.

Key words: project management, public service, public sector, efficiency, state bodies.

В научном сообществе растет признание того, что многие современные проблемы государственной политики сложны, неумолимы (т. е. не поддаются временным решениям) и оспариваются [1]. Они иногда определяются как проблемы, которые не могут быть решены с помощью отдельных вмешательств и технических исправлений, которыми управляют отдельные государственные учреждения, работающие в одиночку.

За последние сорок лет управление проектами приобрело популярность как в деловой, так и в правительственной сферах. Развитые страны осознали важность методологий управления проектами с точки зрения эффективности и производительности, в отличие от того, что развивающиеся страны или переходные страны рассматривают использование управления проектами как дух нового государственного управления и считают, что оно не приносит так много преимуществ для государственного управления [2].

Применение новейших управленческих технологий в Кыргызской Республике может стать важнейшим шагом по оздоровлению социально-экономической ситуации в стране, что приведет к повышению эффективности управления государством и государственной собственностью. По оценкам ведущих международных экспертов, в том числе Международной ассоциации управления проектами (IPMA), широкое применение современных технологий управления проектами позволит сэкономить порядка 20-30% времени (максимальные значения до 24-30% в строительных проектах, информационных технологиях и при реализации социально-экономических проектов) и около 15-20% средств, затрачиваемых на осуществление проектов и программ (максимальное значение до 40% в строительстве и социально-экономических проектах) [3]. Мировые тенденции вынуждают государство обращать внимание на мировую практику управления проектами, программами и портфелями. Последние несколько лет практика проектного управления активно продвигаются в Кыргызской Республике. В Национальной стратегии устойчивого развития Кыргызской Республики на 2013-2017 годы было отмечено необходимость создания механизма реализации наиболее важных проектов в государственном секторе [4]. В настоящее время процессе реализации находится 43 проектов [5]. Проекты в государственном секторе, которые рассматривают правительства, имеют свои особенности. Конкретные характеры правительственных проектов находятся в прямой зависимости от особенностей правительства как конкретного субъекта процесса принятия решений. Помимо таких характеристик, как гетерогенный объект его воздействия, государственная власть, сочетание двойных, тройных и т.д. стандартов, существует конкретный контекст, который следует учитывать при рассмотрении правительственных проектов:

– Наличие конкретных правовых норм, определяющих деятельность всего общества, с одной стороны, и институтов, реализующих проекты, - с другой. Таких правовых норм гораздо больше, чем в бизнесе;

– Наличие широкого круга заинтересованных сторон и подотчетность обществу, при этом заинтересованные стороны могут быть как в процессе подотчетности, так и вне этого процесса. Внутренние заинтересованные стороны – государственные учреждения, государственные учреждения, государственные руководители и т.д. Диапазон внешних заинтересованных сторон шире – средства массовой информации, граждане, группы интересов и т. д.;

– Использование государственных ресурсов, финансирование которых государственными проектами осуществляется за счет государственного бюджета. Вот почему ответственность государственного

служащего возрастает, и это осложняется тем фактом, что довольно сложно измерить успех проекта, а также работу управленца. Кроме того, очень сложно оценить преимущества проекта для общества, потому что иногда невозможно использовать такие показатели, как анализ затрат-затрат и возврат инвестиций. Государственные служащие склонны оценивать эффективность и преимущества проекта по качественным показателям.

– Трудности в определении приоритетов и дифференциации правительственных проектов. Эта характеристика следует из предыдущей. В то время как в бизнесе система дифференциации проектов основана на принципах стоимости и прибыли, эти принципы часто не могут быть применены к правительственным проектам, и необходимо создать систему, которая сильно отличается от деловой и которая учитывает интересы разных групп граждан.

Рисунок. Особенности управления проектами, присущие государственному сектору

Проанализировать состояние развития проектного подхода в государственной службе Кыргызской Республики является трудно реализуемой задачей. Во-первых отсутствует информация и методологическая база, во-вторых закрытость в целом не позволяет собрать нужную информацию для анализа. Во-вторых управление проектами рассматривается в нескольких не связанных аспектах:

- Непосредственно сами проекты – гранты, частные инициативы, государственные инвестиции.
- Интеграция проектного подхода – организационная или технологическая для повышения эффективности производства и процесс-менеджмента.
- Система управления проектами – решения и продукты в сфере информационных технологий.

Основными методами анализа являлись факторный и сравнительный для поиска ключевых факторов влияния.

Исходя из перечисленных аспектов исследование и анализ проектного управления в Кыргызской Республике необходимо осуществлять по трем направлениям:

- Государственные проекты;
- Частные компании, ведущих свою деятельность в области консультации и обучении проектному подходу;

– Рынок информационных технологий, внедряющих системы управления проектами на предприятиях в Кыргызской Республике.

Государственные программы инвестиционных проектов имеет большое значение для развития отраслей и экономики в целом. Государством учреждаются различные программы развития отраслей, где предусмотрена реализация множества проектов. Наибольшую активность в создании и реализации программ приходится на посткризисный период, начиная с 2013 года до 2017 года.

Главная причина низких показателей адаптации проектных технологий в госслужбе в Кыргызской Республике – неготовность и непонимание самими государственными органами преимуществ проектной методологии. Вопросы распределения прав и ответственности в условиях взаимодействия с сотрудниками из разных функциональных подразделений организации, других ведомств и органов других уровней власти, использования аутсорсинга и организаций-исполнителей, как правило, игнорируются. Формализация работы государственной службы при организации проектных офисов или проектных команд в итоге превращается в неуправляемый и запутанный процесс. Сегодня одной из актуальных проблем отмечается все еще недостаточно высокая эффективность деятельности органов власти. Зачастую работа сотрудников органа власти заключается в выполнении нескончаемого потока различных поручений и заданий. В этом потоке трудно разобраться и понять, к какой цели относится то или иное поручение.

Стратегическое планирование используют в целях повышения конкурентоспособности развитые страны мира и крупнейшие транснациональные компании. Конечно, без четкого стратегического планирования государство утрачивает способность реализовать свое предназначение и становится зависимым от ситуации [6]. Основными игроками должны стать Правительство и государственные органы исполнительной власти, ответственные за целые блоки политики, которая будет реализовываться в рамках государственных программ. Именно они, и должны стать штабом результативных изменений. Сейчас ни одно из министерств, не готово к тому, чтобы реализовывать крупные проекты, направленные на социально-экономические изменения. И проблема не в квалификации госслужащих, а в механизмах организации деятельности Правительства. Необходимо уходить от порученческого механизма, который мешает органам власти комплексно подходить к изменениям в какой-либо сфере, к проектному управлению. Причём внедрять проектный подход нужно начиная с аппарата Правительства.

Основная задача внедрения проектного управления – повышение вероятности достижения поставленных целей и минимизация рисков, четкое структурирование деятельности и бюджетный эффект, ведь проектный подход помогает точнее спланировать финансовые затраты [7].

Список использованных источников:

1. Bourgon J. (2011). *A New Synthesis of Public Administration: Serving in the 21st Century*. Montreal and Kingston: McGillQueen's University Press.
2. Mintzberg H. *The Rise and Fall of Strategic Planning*. URL: http://staff.neu.edu.tr/~msagsan/files/fall-rise-of-strategic-planning_72538.pdf1994. (дата обращения: 01.12.2017)
3. International Project Management Association, IPMA. <http://www.ipma.world>.
4. Национальная стратегия устойчивого развития Кыргызской Республики на период 2013-2017 годы. Официальный сайт Президента КР: http://www.president.kg/ru/news/ukazy/1466_tekst_natsionalnoy_strategii_ustoychivogo_razvitiya_kyrgyzskoy_respubliki_na_period_2013-2017_godyi/. (дата обращения: 01.12.2017)
5. Информация о ходе реализации национальных инвестиционных проектов Национальной стратегии устойчивого развития Кыргызской Республики на период 2013-2017 годы. http://mineconom.gov.kg/Docs/TR/1_10_16.pdf. (дата обращения: 01.12.2017)
6. Шалтыков А.И. Актуальные проблемы совершенствования государственной службы в Казахстане. *Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Международная жизнь и политика», №1(48), 2017 г.*
7. Shestopalov P.L. *Spervogorazpravil'no [From the first time correctly]*. *Vjudzhet — Budget, 2015, no. 8, pp. 74–77.*
8. Указ «О Национальном совете по устойчивому экономическому развитию Кыргызской Республики». 24 ноября 2012 года.
9. Заключение Счетной палаты Кыргызской Республики на проект Закона Кыргызской Республики «О республиканском бюджете Кыргызской Республики на 2015 год и прогнозе на 2016–2017 годы».
10. Отчет. Функциональный анализ структуры Правительства Кыргызской Республики. Счетная палата Кыргызской Республики. – Бишкек, 2015.

МРНТИ 21.21.21

Нетецкая Е.В.¹

*¹кандидат философских наук, ассистент кафедры религиоведения,
Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко
Киев, Украина
Jenja_Hilko@ukr.net*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СИМВОЛА

Аннотация

Статья посвящена анализу роли символа в человеческой психике в концепции К.-Г. Юнга. Необходимость анализа места символа в подсознании человека обусловлена разработкой новой методологии в исследовании данного понятия. Целью статьи является выявление архетипов в подсознании человека как закономерности психики. Акцентировано исследовательское внимание на расшифровке сновидений как источнике первобытных мыслей человека. Выявлено, что идея архетипов объясняется трансформациями в человеческом разуме, которые делятся на этапы, соответствующие первобытному мышлению. На основе анализа сновидений становится ясно, что религиозность является критерием генерирования архетипов. Они имеют место в подсознании человека и соотносятся с инстинктами. Доказана важность раскрытия уровня религиозности индивида при толковании сновидений.

Ключевые слова: подсознание, сознание, сновидения, архетип, символ, религия.

Abstract

Netetska E.V.¹

¹PhD, Taras Shevchenko National University of Kyiv,

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF SYMBOL

This article analyzes the role of symbol in human psyche in the conception of Carl Jung. The need to research the place of symbol in the humans subconscious is due to the development of the new methodology in the study of symbol. The aim of the article is to identify the archetypes in the humans subconscious as a pattern of psyche. Research accented attention to deciphering dreams as a source of primitive thoughts of the dreamer.

It was revealed that the idea of archetypes is due to transformations in the human mind, which are divided into stages, corresponding to primitive thinking. Based on the analysis of dreams it becomes clear that religion is the criterion of generating the archetypes. They take place in the humans subconscious and correspond with the instincts. It proved the importance to take into account the individual's level of religiosity in the interpretation of dreams.

Key words: subconscious, consciousness, dreams, archetype, symbol, religion.

Аңдатпа

Е.В. Нетецкая¹

¹ философия ғылымдарының кандидаты, Тарас Шевченко атындағы Киев Ұлттық университеті, философия факультетінің дінтану кафедрасының ассистенті

СИМВОЛДЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Мақала К.-Г. Янг тұжырымдамасындағы адамның психикасындағы символдардың рөлін талдауға арналған. Осы тұжырымдаманы зерттеудің жаңа әдіснамасын әзірлеу негізінде адам санасындағы символдың орнын талдау қажеттілігі туындайды. Мақаланың мақсаты адамның санасындағы архетиптерді психиканың үлгісі ретінде анықтау болып табылады. Зерттеудің мақсаты – түстерді адам ойларының алғашқы нұсқасы дерекөзі ретінде қарастыру. Архетиптер идеясы адамзат ақыл-парасатының өзгеруімен түсіндіріледі, олар примитивтік ойлауға сәйкес кезеңдерге бөлінеді. Түстерді талдау нәтижесіне сүйене отырып, діни архетиптерді қалыптастырудың критерийі болып табылады деген қорытындыға келуге болады. Олар адамның санасында жүреді және инстинкттермен байланысады. Түстерді түсіндіруде адамның діни деңгейін анықтаудың маңыздылығы дәлелденді.

Түйін сөздер: сана сезімін, сана, түс, архетип, символ, дін.

Проблема символа является актуальной для большинства сфер науки, математики в том числе. Для точной расшифровки символов необходима разработка подхода к их пониманию. Часто исследователи пользовались определенной методологией, которая не являлась универсальной, что приводило к подтасовыванию фактов.

Какова бы не была теория, невозможно отрицать, что символ является плодом деятельности человека. Таким образом, именно психологический подход к пониманию символа позволит его детально

исследовать и ляжет в основу новой методологии. К.-Г. Юнг был одним из первых психологов, кто рассматривал символ как феномен психики. Его концепция остается обсуждаемой и в наше время, что подтверждает ее оригинальность и значимость.

Отличительным в понимании символа К.-Г. Юнгом является то, что он не сводит его к семиотике, как например А.Лосев. Если согласно А.Лосеву символ обязательно является знаком, то К.-Г. Юнг считал, что ему не обязательно им быть, но он является образом, названием или даже термином, который имеет неопределенное, а точнее – нефиксированное значение. Именно незафиксированное значение приводит к путанице при интерпретации символов. Одним из примеров такого рода проблемы является история об индусе, который обнаружил в протестантской церкви Великобритании изображение орла, льва и быка и сделал вывод об элементах тотемизма в протестантизме, о поклонении животным. Важно отметить, что индус частично был прав в том, что орел, бык и лев имеют особое значение в христианстве, но это значение не дает повода говорить о наличии элементов тотемизма. Как известно, эти животные символизируют авторов Евангелий и имеют древние корни – видение Иезекииля.

Изучая мифологию народов мира, можно столкнуться с аналогичными персонажами, их историей, личными качествами, имеющие разные наименования. Примечательно то, что такого рода аналогии имеют место не только в мифологии соседних народов, но и несвязанных между собой ни культурно, ни исторически. В связи с этим, К.-Г. Юнг поднимает вопрос о корнях этого вопроса. Согласно психологу, причиной таких сходств является подсознание человека, имеющее общие элементы у всех индивидов. Именно это предположение является наилучшим объяснением частичного или полного соответствия вымышленных мифологических или сказочных персонажей в разных культурах.

Раскрывая природу и происхождение символа, необходимо осознавать алогичность его значения, что отправляет нас к подсознанию. Символы вырабатываются как осознанно, так и неосознанно. В случае, когда человек является неосознанным генератором символов, примером может служить анализ сновидений, в которых закодировано невероятное количество символов. Осознанной символизацией являются случаи, когда человек задает значение символу. Примером могут служить различные аббревиатуры, которые могут являться просто набором букв без значения, а могут нести определенный смысл. Важно отметить, что символизация есть неосознанным актом человеческого подсознания. Даже в случае осознанной символизации срабатывает подсознательное восприятие реальности. В момент осознания происходящего вокруг, с помощью органов чувств, объекты и звуки переходят из «царства реальности» в «царство разума»: «Таким образом, любое восприятие действительности включает бесчисленное число неизвестных факторов, не говоря уже о том, что любой конкретный объект, в конечном счете, всегда непостижим для нас, как и глубинная природа самой материи» [1, с. 22].

Как известно, К.-Г. Юнг был практикующим психологом и изучал человеческое подсознание. Ученый считал, что разрешением большинства психических проблем является работа с подсознанием, в котором закодированы символы. В современной науке для работы с подсознанием используются различные методы: гипноз, использование психотропных препаратов, 25 кадр и т.д. Особенностью подхода К.-Г. Юнга к изучению подсознания была расшифровка ряда сновидений. Он считал, что во время сеанса гипноза, психолог во многом навязывает пациенту свою волю. Именно расшифровка символов в сновидениях позволяет детально изучить подсознание и выявить определенные противоречия и закономерности.

Первым из исследователей подсознания был З.Фрейд, который настаивал на ассоциативной связи снов с сознанием. З.Фрейд пришел к выводу, что невротические симптомы имеют символические значения. Например, у пациента, которого угнетают дома, может возникнуть приступ астмы и при эффективной психотерапии такого рода симптомы проходят. Речь идет о влиянии подсознания на сознательную жизнь человека. И следуя точке зрения К.-Г. Юнга, отметим, что подсознание наиболее четко отображается в сновидениях. Подавленные мысли и чувства, иными словами – комплексы, раскрываются в сновидениях в виде символов. Происходит своеобразная передача сообщения от подсознания. Во множестве своих трудов К.-Г. Юнг описывал, как расшифровка символов в сновидениях позволяла ему разобраться в сознании его пациентов. Важной является особенность пространственно-временных координат сновидения, которую следует изучать как «незнакомый предмет».

При толковании сновидений К.-Г. Юнгом не используются аксиомы или правила, несмотря на то, что психике различных людей характерны общие черты. Основным правилом толкования сновидений являлось – забыть все закономерности и рассматривать сон с «чистого листа».

Важно отметить, что К.-Г. Юнга критиковали за отсутствие систематичности его учения. Принимая его подход к исследованиям подсознания, отметим, что систематичность не всегда несет позитивный потенциал. Многие исследователи, например З.Фрейд, не отходили от своей системы никогда, что дает

право говорить о субъективности его подходов. Он понимал сны как неосознанную сексуальную аллегория, в то время как К. Юнг, рассматривал их как сообщение подсознания, в котором могут присутствовать как сексуальные комплексы, так и не сексуальные.

К.-Г. Юнг настаивал на наличии в мужском подсознании женского начала – «анимы», а в женском мужского – «анимуса». Эта установка является одной из центральных в данной теории. Наличие «анимы» или «анимуса» является ключом при толковании сновидений. К.-Г. Юнг приводит пример с расшифровкой сновидения одного из своих пациентов, которому приснилась собственная жена в очень неряшливом виде. Этот образ не соответствовал реальности, и пациент не мог понять, какое место занимает приснившийся ему образ в подсознании. Используя положение о наличии «анимы» у пациента, К.-Г. Юнг пришел к выводу, что женское начало пребывает в ужасном состоянии. Иными словами – неряшливая женщина из сна – это непривлекательное женское начало пациента. В таком случае подсознание указывало на соответствие поведения пациента образу анимы в его сновидении. К.-Г. Юнг отмечает: «Сон не предписывал пациенту "лучше себя вести", а просто пытался исправить перекося в его сознании, продолжающем держаться за миф о собственной непогрешимости, безупречности и добропорядочности» [1, с.24].

Случай с пациентом К.-Г. Юнга подтверждает взаимосвязь сознания с подсознанием, ибо все, что происходит в сознании человека, имеет отображение в подсознании. Ничего не остается незамеченным, даже в случае утраты мысли в сознании, она переходит в подсознание. К.-Г. Юнг приводит пример с женщиной, которую привезли в клинику в невменяемом состоянии. На следующий день она пришла в себя и утверждала, что ничего не помнит о том, как ее доставили в клинику и лишь под гипнозом выяснилось, что она помнила все до мелочей. Этот пример является свидетельством того, что некоторые воспоминания переходят в сферу подсознания и не исчезают незаметно. Таким образом, можно утверждать, что сновидения содержат даже тот материал, который человек забыл. Так называемые «скрытые воспоминания» – «криптомнезия» часто имеют место в повседневной жизни человека. Ярким примером является неосознанное повторение чужих мыслей. Так, в работе Ф.Ницше «Так говорил Заратустра» воспроизводится событие, описанное в корабельном вахтенном журнале 1686 г., который Ницше прочитал в детском возрасте и его воспоминания об этом факте перешли в сферу подсознания.

Помимо скрытых воспоминаний для формирования символов важным является возможность создавать что-то новое: «Наши осознанные впечатления быстро окрашиваются их подсознательным значением, имеющим для нас реальный смысл, несмотря на то, что мы не осознаем его существования или характера его взаимодействия с обычным значением» [1, с.34]. Важно учитывать факт индивидуального осмысления различных понятий. К.-Г. Юнг акцентирует на важной функции ассоциаций в связи с тем, что даже фиксированное значение определенных понятий имеют разные ассоциации у индивидов. Из ассоциаций формируется метафора, которая принимает участие в передаче символа.

К.-Г. Юнг разводит сознание современного человека и первобытного, акцентируя внимание на тех изменениях, которые произошли в современности – человек стал меньше фантазировать и отделять реальность от фантазии, тем самым изменилось и его подсознание. Но есть и общие моменты – речь идет об образах и ассоциациях, мифах и ритуалах первобытного человека, которые принимают участие в генерировании символов у человека современного. Согласно З. Фрейду – это «останки древности» – древние элементы психики, которые вызывают «исторические ассоциации» и являются связующим звеном между рациональным и древним мирами.

Это положение совершенно не означает, что жизнь каждого человека предопределена синтезом первобытного подсознания с современным сознанием. В таких случаях всегда важен контекст. К.-Г. Юнг описывал много количество примеров сновидений, дешифровав символы которых, становилось понятным, что жизнь сновидца в опасности, но у него есть выбор и единственный выход из ситуации – это работа над собой. Способность снов предугадывать будущее, используя метафоры для символизации, не является экстраординарной особенностью. Сны являются символами подсознания, которое связано с древними мифами, сказками, словом – первобытным сознанием. Основой психики является инстинкт, который отображается в подсознании. Он часто зашифрован символами и его сложно распознать. Расшифровка этих символов помогает обрести баланс между сознанием и подсознанием. Подсознание имеет сложную конструкцию и для его диагностики используется разгадка символов, зашифрованных во сне. Несмотря на общие элементы подсознания – наличие «останков древности», по З. Фрейду, символы имеют разную смысловую загрузку, что наталкивает нас на проблему контекста – прошлого, настоящего и будущего сновидца.

К.-Г. Юнг не отождествляет знак с символом, при этом делает акцент на том, что знак имеет меньшую смысловую нагрузку, чем символ. Можно утверждать не тождественность смысловых значений знака и символа. К.-Г. Юнг считал, что символ – это естественный и спонтанно возникающий продукт. Важно отметить, что символы существуют не только в сновидениях, но и в чувствах, мыслях, действиях и ситуациях. Можно условно разделить символы на два типа: индивидуальные и коллективные. К коллективным символам относятся религиозные образы. К.-Г. Юнг считал их объектом многовековой сознательной работы по усовершенствованию, возникновение которых глубоко сокрыто тайной. Религиозные образы возникли в сновидениях и являются «коллективным плодом» деятельности, возникшим непреднамеренно. Можно с уверенностью утверждать, что они являются «останками древности», унаследованными от первобытных людей. «Останки древности» являются первоначальными формами мышления. Современный человек не осознает влияние этих форм на его сознание, хотя они унаследованы им от первобытного человека. Для толкования сновидений необходимы знания из области мифологии, так как они порождены первобытными формами разума. К.-Г. Юнг находит достаточное количество первобытных черт в современных снах и приходит к выводу, что «останки древности» или архетипы заложены в подсознании каждого человека и это объясняет религиозные мотивы снов у нерелигиозных людей.

К.-Г. Юнг отмечает, что архетип – это не устоявшееся значение мифологических образов и мотивов, но заложенные инстинктом желания человека, его устремления. Архетип являет собой идею, заложенную в основу центральной идеи, он имеет бесчисленные вариации, генерируемые подсознанием.

Исследуя архетипы, важно их отличать от инстинктов, занимающих важное место в человеческом подсознании. К.-Г. Юнг считал, что инстинкты – это физические потребности, которые выявляются органами чувств. В то время, когда они проявляют себя в фантазии в символично-образной форме, они становятся архетипами. Мыслитель отрицает их передачу по наследству, но настаивает на исходном существовании в подсознании.

Ярким примером проявления архетипов является случай со снами маленькой девочки из нерелигиозной семьи, которая не изучала катехизис, на религиозную тематику. В основе ее снов были следующие сюжеты: змееподобный монстр, который убивает всех животных, но приходит Бог из четырех углов и воскресаает погибших; вознесение на небеса; в мышь проникают черви, рыбы и человекоподобные существа, что символизирует четыре стадии происхождения человечества и другие. Описание каждого сна начиналось со слов «как-то раз, давным-давно», т.е. так, как начинаются сказки. В каждом сне, на первый взгляд, прослеживается христианская тематика, например, в первом сне – идея апокалипсиса, во втором – идея сотворения мира, но архетипы действуют не так. Воспринимая христианские идеи как архетипы, напрашивается вывод о наличии мифологической первоосновы в снах. Идея о Христе-Спасителе сформировалась еще в дохристианские времена в виде героя-избавителя. Он всегда могущественен и спасает мир от злых сил. Поклонение герою-избавителю или чтение священных текстов, способствует отождествлению с ним. В таком случае, первый сон свидетельствует о наличии в подсознании девочки дохристианской идеи о герое-избавителе. Тот факт, что девочка понятия не имела о христианских идеях, свидетельствует о наличии архетипа.

Данный архетип является неотъемлемой частью человека потому, что поклоняясь герою – избавителю, человек не чувствует своей не востребованности, ничтожности, а наоборот, отождествляя себя с ним, человек чувствует свое причастие к священному. Примером такого соучастия являются Элевсинские мистерии, в которых в форме символов зашифрован архетип героя-избавителя, принимая участие в них, человек отождествлял себя с божеством.

Возвращаясь ко сну, отметим, что в скором времени, после серии описанных снов, девочка умерла. К.-Г. Юнг выявил предчувствие смерти в ее снах и указал на тематику перехода из жизни в смерть, которая присутствует и в христианской традиции (например, алтарь в христианских церквях, который символизирует захоронение и возрождение, смерть и возрождение). Серия снов была, если использовать термины К.-Г. Юнга, кратким курсом подготовки девочки к смерти, наподобие тех историй, которые рассказывают юношам перед обрядом инициации в дзен-буддизме. В данном случае мы сталкиваемся с интуицией. Ученый считал, что такого рода сны или истории, перед обрядом инициации, неизменно имеют архаические корни. Интуиция воздействует на подсознание человека. Многие люди не задумываются о количестве ритуальных действиях, которые совершают из поколения в поколение, ибо это происходит интуитивно. Так, одно африканское племя каждый день на рассвете выходило к солнцу, плевало или дышало на руки и протягивало их вверх. К.Юнг выявил, что это неосознанное действие вызвано наличием архетипа. Слюна и дыхание символизируют субстанцию души. Например, в

христианской традиции Иисус Христос вылечил слепого, плюнув ему на глаза. Таким образом, неосознанные действия являются свидетельством наличия архетипа в подсознании всех людей: «Сознание цивилизованного человека – это часть психики, надежно отделившаяся от первичных инстинктов, которые, впрочем, никуда не делись. Они лишь утратили контакт с сознанием и вынуждены напоминать о себе окольными путями» [1, с. 48].

Одной из важных идей, заложенной в подсознании, является идея бытия после смерти. Именно страх смерти интуитивно наталкивает человека на поиск своего места в Универсуме. Человек хочет верить в бессмертие, в Бога, генерируя архетип. Религиозные символы придают людям осмысленность бытия, смысл существования, который необходим в жизни каждого человека. Описанная необходимость лежит в основе мифологических представлений о Богочеловеке, которые возникли задолго до Иисуса Христа.

Согласно К.-Г. Юнгу, при толковании сновидений необходимо учитывать, что сознание ориентируется функциональными способами: через ощущение, размышление, чувство и интуицию. Толкование сновидений дает возможность наиболее детально исследовать подсознание, выявить наличие архетипов, комплексов и идей. Примечательным в данной концепции является отсутствие общих правил толкования сновидений. Исследователь настаивал на том, что при наличии фиксированных правил, толкователь сновидения загоняет себя в субъективные рамки, фальсифицирует выводы, подгоняя их под общеизвестные факты. К.-Г. Юнг предлагает расшифровывать символы, учитывая наличие архетипов и, конечно же, контекста. Так, например, фаллос имеет большую смысловую нагрузку, но если его рассматривать в виде рисунка мальчика на стене, его значение будет сводиться к повышенному интересу к собственным гениталиям. Важно учитывать неповторимость личности, которая создала этот символ.

К.-Г. Юнг делит символы на естественные и привнесенные культурой. Естественные символы являются продуктом подсознательного психики и являют собой бесчисленное количество архетипических образов. Привнесенные культурой символы формируются на основе естественных символов и являются коллективными. Их назначение – передавать «вечные истины», что включает в себя такого рода понятия как Бог, вечная жизнь и тому подобное. «Культурные» символы прошли через долгую трансформацию и укоренились в религии.

Точка зрения К.-Г. Юнга заключается в том, что духовные ценности угасают под напором цивилизации. Но архетипы манифестируют себя через сновидения, что подтверждает их неотъемлемость от подсознания. Символизация является компенсацией, уравнивающей соотношение подсознания с сознанием.

Для возникновения архетипа необходима связь образов и эмоций. Когда образ заряжен эмоциями, он приобретает свою значимость. Таким образом, архетипы – это частицы самой жизни, образы, которые неразрывно соединены эмоциями с живыми людьми. Для расшифровки архетипа, необходимо учитывать жизнь сновидца. Например, символ креста для набожного христианина расшифровывается только исходя из особенностей христианской символики. Если человек не верующий, то этот символ приобретает совершенно другое значение. Человеческое подсознание сохранило свои первобытные черты, на которые опираются символы сновидений.

Можно сделать вывод, что идея архетипов объясняется трансформациями в человеческом разуме, которые делятся на этапы, соответствующие первобытному мышлению. Толкование сновидений позволяет возвратиться к первобытным мыслям сновидца. Изменения человеческого разума являются закономерностью, в которой религия отходит на второстепенный план. К.-Г. Юнг считает, что «у христиан между сознанием и подсознанием стоит церковь и Библия» [1, с.55]. Сны атеистов тому подтверждение, ибо они исправляют «перекос» между сознанием и подсознанием, в котором место религиозных символов компенсируется архетипами. Помимо естественных потребностей, человек ощущает необходимость сопричастия к божеству, это касается и неверующих людей, которые в виде архетипа выражают свою необходимость в символизации.

Список использованных источников:

1. Юнг К.Г. *Человек и его символы*. – М.: Серебряные нити, 1997. – 368 с.
2. Нетецька С.В. *Проблема символу в релігії*. - Гілея. – Збірник наукових праць. – Вип. № 117. – К.: ВІР УАН, 2017.
3. Юнг К.Г. *Психология и алхимия*. – М.: Refl-book; Киев: Ваклер, 1997. – 592 с.
4. Юнг К.Г. *Психология и религия // Архетип и символ*. – М., 1991.

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST

МРНТИ 11.09.91

Абхари А. Шаукат Фарис¹

¹КазНПУ им Абая, кафедры политологии и социально-философских дисциплин, PhD докторант
abhariaiman@yahoo.com
Алматы, Казахстан

ИБН ХАЛЬДУН – МЫСЛИТЕЛЬ МИРОВОГО УРОВНЯ

Аннотация

В статье рассматриваются труды одного из величайших мыслителей четырнадцатого века, Ибн Хальдун относится к арабо-исламской культуры Ибн Хальдун прославился как историк, философ, социолог, экономист. Особое место занимало его сочинение книга назиданий, и сборник начинание и сообщение, об днях арабов, персов и берберов и их современников, имевших большую власть. Где он писал о превосходстве науки истории, расследовании ее пути и выявлении заблуждений историков. Большинство ученых читают что этим трудом было объявлено о создание науку философия истории, первая подлинная концепция циклического развития общества была создана именно Ибн Хальдуном, также можно сказать про социологии, в статье я старался использовать арабский источники чтобы уточнить о корректности цитаты.

Ключевые слова: Ибн Хальдун, социология, философия, введение, история, наука, Арабов, Берберов.

Аңдатпа

Абхари А. Шаукат Фарис¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, саясаттану және әлеуметтік философиялық пәндер кафедрасы.
PhD докторанты

Ибн Хальдун әлемдік деңгейдегі ойшыл

Мақалада он төртінші ғасырдағы ұлы ойшылдардың шығармалары қарастырылады. Ибн Хальдун араб-ислам мәдениетінің тарихшысы, философы, әлеуметтанушысы, экономисті ретінде танымал болды. «Арабтардың күндері, парсы және берберлер және олардың замандастарының ұлы билікке ие болған күндерінде басылымдар мен баяндамалар жинағы», онда тарих ғылымының артықшылығы туралы, оның жолын зерттеу және тарихшылардың жалғандығы туралы жазған оның шығармасы ерекше орын алады. Көптеген ғалымдар бұл жұмыстың тарих философиясы ғылымы туралы жариялаған деп санайды. Қоғамның циклді дамуының тұңғыш тұжырымдамасы Ибн Хальдунмен байланыстыруға болады, социология туралы да айтуға болады. Мақалада баға белгілерінің дұрыстығын түсіндіру үшін араб дереккөздерін қолдануға тырыстым.

Түйін сөздер: Ибн Хальдун, социология, философия, кіріспе, тарих, ғылым, арабтар, Бербер

Abstract

Abhari A. Shawkat Faris¹

¹KazNPU Abay, Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines
PhD doctoral student

Ibn Khaldun is a global thinker

I tried in this essay to show the reader in a summarized yet unequivocal way the book of Ibn Khaldun titled «The book of lessons and the divan of subject & object in the world of Arabs, Non-Arabs, Barbers, and those who lived in the same era of the great Sultan»

I also tried to remove some of the confusion some researchers fall into in differentiating between the book and between its introduction, which is a small part of the first of three books that the author wrote and titled. The book of lessons. Then I tried to show the universality of the author and how he is well known internationally and worldwide by the number of books wrote about him” Ibn Khaldun” In numerous languages and outside his culture, and the so many translations of his books into many languages.

Finally and away from the continuing arguments into how much European thinkers the likes of August Kent and Michael Montisco benefited from IbnKhaldoon genius writings.

It is apparent that the closeness of ideas and the parallel thinking is a huge proof that Ibn Khaldun is a great writer and thinker and a global genius. I compared the works of Ibn Khaldun and the works of those who lived before him and those who lived after him . I can not close my eyes to the fact that Ibn Khaldun is the true founder of sociology

Key words : Ibn Khaldun ,sociology , philosophy , introduction , history , science , Arabs , Berbers .

Выступая на лекции перед своими студентами на тему элит и масс, профессор социологического факультета МГУ им. Ломоносова Александр Дугин говорит: «Существует закон элит, так называемый, по Парето, «три поколения». Первое поколение элиты, как правило, – полноценная элита, вышедшая из контрэлиты. Второе поколение – дети той элиты, и они уже наполовину адекватны. И третье поколение элиты уже, по сути дела, ослаблены, если говорить о генетическом подходе.

Вот поднимается человек их контрэлиты, революционер, герой, пассионарий, захватил власть. Его сын, скорее всего, будет консерватором, а внук... Пример династии Гайдара – классический:

* Деятель революции, Аркадий Гайдар, который является теоретиком такого героического подвига, идеалистом, революционером.

* Его сын, Тимур Гайдар, уже просто военный, который никогда не воевал, но генерал. Он еще консерватор, который работал в газете «Правда», писал какие-то боевые репортажи.

* И его внук – реформатор, уже говорить не способен, с дефектами речи, и он уже разваливает то государство, которое построил его дед. Дед – герой, строитель системы, его отец – консерватор системы и разрушитель системы – внук. Династия Гайдаров – иллюстрация закона Парето о трех поколениях. Потом приходят другие люди и захватывают, создают другое государство» [1].

Здесь я оспариваю не саму теорию, а приписание ее авторства Парето.

Не уверен, что Александр Гельевич в курсе того, что об этом более подробно было сказано еще до Вильфредо Парето (1848-1923) пять веков назад арабским социологом, мыслителем Ибн Хальдуном (1332-1406). В своей « книга назиданий, и сборник начинание и сообщение, об днях арабов, персов и берберов и их современников, имевших большую власть», известной больше как Ал-мукаддима «Введение» он пишет: «Знатность не является врожденным качеством, она появляется из небытия и возвращается в небытие, как и сам человек. Существование знатности продолжается четыре поколения. Этот переход от главенства и знатности (не только знатного происхождения) к унижению и банальности совершается за четыре поколения отцов. Так как завоеванная слава хорошо известна ее завоевателю количеством страдания в период ее достижения, то отец старается сберечь условия ее сохранения. Его сын видит страдания своего родителя, но не может их прочувствовать так же, как сам отец. Затем внук уже многое упускает из виду и отходит от опыта своих предков. Следующий потомок, четвертый, уже вовсе не следует условиям сохранения завоевания, думая, что получил главенство и знатность лишь потому, что сам достоин того, а не заслуженным образом» [2 .с. 128].

Ибн Хальдун не считает, что это не обязательно должны быть четыре поколения, а могут быть три или пять, но в основном именно четыре поколения аргументируют его мнение и наглядно подтверждают его слова.

Есть много моментов в западной культуре, где своим ученым приписывают то, что им не принадлежит. Более того, она часто не беспристрастно относилась к исламской и арабской культуре и истории, здесь есть следы влияния западной культуры, и это объясняется тем что русская и советская культура развивались на традициях западной, вследствие чего можно понять причину ошибочного приписания теории Парето Александру Дугину.

Профессор Мусаелян Л.А. говорит, что «наука в России сформировалась и развивалась на традициях западной культуры. Поэтому о достижениях человечества в области философии, литературы и искусства мы судим в основном по западноевропейской культуре. По этой же кальке эпоха Возрождения у нас ассоциируется с Италией и ее великими мыслителями, поэтами и художниками. Между тем в период Возрождения вне европейского региона жили и творили мыслители, которые по уровню своих теоретических воззрений были ничуть не ниже европейцев. Показателен в этом смысле арабский философ, историк, экономист Ибн Хальдун (1332, Тунис – 1406, Каир). Творчество Ибн Хальдуна незаслуженно обойдено исследователями. Количество работ, посвященных учению этого мыслителя, можно сосчитать по пальцам. Между тем по глубине, широте и оригинальности своих взглядов Ибн Хальдун не только не уступал, но и в ряде случаев превосходил своих европейских современников» [3].

Абу Зейд Абдуррахман ибн Мухаммад ибн Хальдун аль-Хадрами родился в Тунисе 27 мая 1332 г. в семье, ранее переехавшей в Тунис из города Севильи, столицы Андалусии. Он известен как арабский мусульманский многосторонний ученый, социолог, экономист, историк, философ, государственный деятель, выполнявший функции верховного судьи, дипломата, советника в ряде правительств в Северной Африке. Также преподавал в университетах Аз-Зайтуна в Тунисе, Аль-Карабин в Марокко и Аль-Азар в Египте.

Абдуррахман Абу Зейд, прозвище Влей Алдун, известный как ибн Хальдун в честь своего предка, приехавшего в Андалусию, Халед сын Османа, которого назвали Хальдун. Жители Андалусии обычно добавляли к именами уважаемых людей окончание «ун» в знак уважения, поэтому Халеда стали называть Хальдун аль-Хадрами (относительно своего происхождения: из Хадрамаута в Йемене) [4, с.457].

В раннем детстве мальчик изучал Коран, хадис, грамматику, исламское право, математику, логику и философию. Он намеревался посвятить свою жизнь науке, но тому помешали два случая. Первый – пандемия чумы по всему региону в 1350 году, унесшая жизни его отца и большинства его учителей. Второй случай – переселение оставшихся в живых ученых из Туниса в сторону дальнего запада в (Марокко), что полностью изменило его жизнь. Ибн Хальдун занялся государственной деятельностью, которой посвятил около 25 лет своей жизни, но это не принесло ему удовлетворения, и он ожидал момента снова приступить к научной работе [4, с. 457].

В конце 1350 года Ибн Хальдун получил первую должность – писаря при министре Мохаммаде бен Тафракине Хаджибе (высокая чиновничья должность в мусульманских странах Средневековья). В 1353 г. Ибн Хальдун уехал из Туниса в Константина в Алжире, где оставил свою семью и направился в город Фес на дальний запад. Там представилась возможность возобновить отношение с ученым, приехавшим в Фес из Андалусии и Туниса. В 1363 г. Ибн Хальдун направился в Андалусию, где прожил два года, а в 1365 переехал в Беджая на севере Алжира, там он занимал должность хаджиба (главы государственной службы) у султана Мухаммеда Абу Абдуллаха Алхафсы. Ибн Хальдун был назначен помимо своей деятельности во дворце султана главным имамом и учителем в центральной мечети Алкасаба в Беджае. В то время это считалось самой высокой политической и духовной должностью. С 1374 по 1378 гг. Ибн Хальдун вместе со своей семьей переселился в крепость Бану Салама в Алжире, где жил обособленно и написал свое сочинение «Книга назидательных примеров по истории арабов, персов и берберов и их современников, имевших большую власть» («Китаб аль-ибар ва диван аль-мубтада ва аль-кхабар фи айям аль-араб ва аль-аджам ва аль-барбар ва ман асарахум мин зауи ас-султан аль-акбар»). Тогда ему было около сорока пяти лет [4, с.551].

19 ноября 1382 г. Ибн Хальдун приехал в Египет, в Александрию, затем в Каир, слывшим в то время научным центром исламского мира, и люди, наслышанные о Ибн Хальдуне, торжественно приняли его приезд. В 1384 Ибн Хальдун был назначен султаном Баркуком на должность верховного судьи (кади аль-кудат) [4, с.551].

16 марта 1406 года Ибн Хальдун внезапно скончался в Каире и был похоронен в Аббасии. Могила его неизвестна [6, с. 23].

Ибн Хальдун прославился как историк, философ, социолог, экономист. Особое место занимало его сочинение книга назиданий, и сборник начинание и сообщение, об днях арабов, персов и берберов и их современников, имевших большую власть.

«Китаб аль-ибар ва диван аль-мубтада ва аль-кхабар фи айям аль-араб ва аль-аджам ва аль-барбар ва ман асарахум мин зауи ас-султан аль-акбар» часто в литературе называют ее ал мукадима.

Название «ал мукадима» ошибочно распространено на всю книгу, тогда как речь идет лишь об одной ее части – введении (мукадима). В частности, Ибн Хальдун в своем труде на шестой странице пишет: «Я составил книгу из введения и трех томов.

Введение: о превосходстве науки истории, расследовании ее пути и выявлении заблуждений историков.

Первая книга: о природе общественной жизни (природе обустроенности) и о взаимодействии составляющих, таких как царская власть, доход (заработок), ремесла и науки, о недостатках и причинах, связанных с ними.

Вторая книга: о периоде повседневной жизни арабов, их поколениях и государствах с момента сотворения и до наших дней, отображая жизнь и других современников – известные народы и их государства, такие как набты, сирийский персы, израильяне, копты, греки, римляне, турки, франки.

Третья книга: о берберах и примыкающих к ним соседях, об их начале и поколениях, их владении и государствах, в Магрибе особенно [2, с.13].

Гениальность Ибн Хальдуна заключается не только в содержании этой книги, но и в методе ее составления, куда он включил все, что связано с человеческим общежитием. Первый том представляет собой 630 листов книги. Предисловие книги назидание 15 листов. Введение 24 листа после которых ибн Халдун пишет: речь в этой книге (Первая книга) идет лишь о шести разделах первый об человеческий обустроенности в целом и его часть на этой земле. Второй о бедуинский (кочевнический) обустроенности, упоминание племенах и диких народах. Третий об государствах о преемничества и владении и упоминание ступенях власти и состоит из пятьдесят три одеда двести листов четвертый о городской обустроенности о больших и маленьких городах. Пятый о ремеслах и жите способами приобретения. Шестой о науках ее усвоение и обучение [2, с. 45]

О том, что Ибн Хальдун мыслитель мирового уровня, свидетельствует большое количество книг о его трудах, а также их перевод на разные языки. Например, книга «Введение» была переведена на французский, английский, немецкий, испанский, турецкий, русский, урду И редкий востоковед не упомянет имя Ибн Хальдун в своем исследовании [2, с. 12].

В частности, о нем упоминает советский ученый Игнатенко Александр Александрович (род. в 1947 г.) – кандидат философских наук, преподаватель кафедры марксистско-ленинской философии Института общественных наук при ЦК КПСС, работавший в области исследования идеологических процессов в арабских странах, а также истории арабской мысли. Является автором ряда публикаций по современным проблемам арабских стран.

В своей книге «Ибн Хальдун» Игнатенко А.А. пишет: «Ибн Хальдун – один из крупнейших мыслителей арабо-исламской культуры эпохи Средневековья. Все исследователи, обращавшиеся к творческому наследию философа, сходятся на том, что он внес большой вклад в мировую социально-политическую мысль. По мнению С.М. Бациевой, Ибн Хальдун «впервые в истории науки... выдвинул теорию закономерного прогрессивного развития общества от низшей фазы к высшей через развитие форм производительной деятельности людей... объяснил развитие форм общественной жизни развитием производства». По свидетельству известного советского этнографа В.И. Анучина, интерес к творчеству Ибн Хальдуна проявлял и В.И. Ленин. «Нет ли еще таких философов на Востоке?» – спрашивал он. (Ибн Хальдун. А. А. Игнатенко. Издательство. – М.: Мысль, 1980, с. 6) [8, с. 6]

Бывший президент США Рональд Рейган высказал на пресс-конференции свое мнение о повышении налогов «Я изучал экономику в колледже, когда был молод, и узнал там о человеке по имени Ибн Хальдун, который жил 1200 лет назад в Египте (на самом деле Ибн Хальдун жил 600 лет назад, – прим. авт.). И 1200 лет назад он сказал, что при растущей империи ставки налогов низкие, доход в казну большой, и в конце существования империи, при ее распаде, ставки велики, но доход идет в казну» [9].

В своей книге «Философия истории» Ю.И. Семенов пишет: «...поэтому совершенно не удивительно, что первая подлинная концепция циклического развития общества была создана именно на Востоке. Ее творцом был великий арабский мыслитель Ибн Хальдун (1332–1406).

По мнению Ибн Халдуна, исторически первой формой человеческой жизни является сельская, прежде всего кочевая. Суровые условия существования диктуют людям строгие нравы и заставляют их держаться друг друга. Подчинение одних племен другими имеет своим следствием появление царской власти и городов. Возникает вторая форма человеческой жизни – городская. В городах получают развитие ремесло и торговля, появляются достаток и роскошь. Все это ведет к порче нравов, утрате былых добродетелей. Люди становятся изнеженными, неспособными защитить себя.

Множатся траты, и растут расходы власти и государственных людей. Все это имеет своим следствием увеличение налогового бремени. Податей не хватает, и государство начинает чинить несправедливость и насилие над подданными. Последние теряют всякую надежду на лучшую жизнь, и многие отвращаются от труда, что ведет к сокращению суммы сборов. В результате государство начинает клониться к бессилию и упадку и в конце концов разрушается.

Всего в развитии государства Ибн Хальдун выделяет пять фаз. На последней наступает старость правящей царской династии, и ею овладевает затяжная болезнь, от которой она уже не может избавиться. Дряхлость наступает и одолевает династию даже тогда, когда нет внешних врагов. Но чаще всего гибель государства наступает в результате нашествия племен, которые до этого вели суровый кочевой образ жизни. Средняя продолжительность жизни династии – 120 лет.

Племена и племенные союзы завоевывают города потому, что стремятся к покою и удобству городской жизни. В результате завоевания к власти приходит новая царская династия. Ей, в отличие от первой, нет необходимости строить город. Нужно лишь обновить уже существующий. Большая часть победителей становится горожанами. Проявляется тяга к роскоши, теряются былые добродетели, растут пороки,

усиливается налоговое бремя. Через 120 лет и эта династия дряхлеет и гибнет. Приходят новые завоеватели, с которыми происходит то же самое. И так без конца. История есть вечный круговорот. Правда, каждый новый цикл начинается на основе, подготовленной предшествующими. В этом смысле в истории есть поступательное развитие. Но этот момент Ибн Хальдуном почти совсем не проработан» [10, с. 108].

Социология как наука об обществе изучает социологические явления, которые происходят не случайно и помимо воли его участников. Эти явления, подобно природе и вселенной, также подчиняются собственным законам, поэтому задача социологии – выявить, раскрыть эти законы с целью их применения для дальнейшего исследования и прогнозирования направления жизни общества в целом. Исходя из этого, все проведенные ранее социологические описания до Ибн Хальдуна представляли собой один из трех видов:

* Описание общественной жизни и социологических явлений, какими они были ранее и в данный период времени, не делая никаких умозаключений и выводов о законах, влияющих на эти явления.

* Назидательное побуждение к следованию установленным свыше нормам поведения.

* Реформаторское представление обустройства идеальной общественной жизни согласно этим нормам.

Об этом свидетельствуют труды Платона в его сочинении «Государство и закон», а также труды Аристотеля, Никомахова этика и политика, аль-Фараби «Трактат о взглядах жителей добродетельного города». Все эти великие ученые писали о том, как должно развиваться общество исходя из своего понимания. Но очевидно, что все эти труды не соответствуют тому понятию, что мы называем сегодня социология как наука.

Ибн Хальдун чувствовал необходимость позитивного изучения общественных явлений для раскрытия их сущности и управляющих законов. В результате глубокого изучения и умозаключения мыслитель заявил о создании новой науки: «Представляется, что это самостоятельная наука. В самом деле, у нее свой предмет (мавду'), а именно человеческая обустроенность и людское общежитие, и свои задачи (маса'ил) – объяснение тех испытаний социума.

Испытания, касающиеся любой науки, есть ее законы. Ибн Хальдун напоминает об этом в своей книге в 6-м разделе, в 21-й главе, когда говорит о геометрии: «Это наука о величинах, соединенных, как линии, плоскости и тела, и объединенных, как цифры, и испытания касательно всего этого. Например: сумма углов треугольника равна сумме двух прямых углов. Две параллельные линии никогда не пересекаются. Пересекающиеся линии образуют смежные углы, равные между собой» [2, с. 470]

Из вышесказанного следует, что Ибн Хальдун тем самым оспаривает устоявшееся мнение о том, что социология как самостоятельная наука возникла в первой половине XX века и ее основателем является французский философ Огюст Конт.

Нет сомнений в том, что наука о человеческой обустроенности является новым видом, никем не описанным ранее: «Знай также, что речь наша об этой науке нова и необычна, обильна пользой. Она результат исследования и глубокого разыскания. Эта наука не относится к риторике... Она также не принадлежит к гражданской политике, поскольку она представляет собой надлежащее управление домом или градом в соответствии с требованиями этики (ахлак) и мудрости с целью направить массы по такому пути, чтобы [человеческий] вид остался в сохранности и избежал гибели. Предмет нашей науки отличается от предметов этих двух искусств (фанн), которые с ней как будто схожи.

Эта наука, как представляется, создается вновь. Клянусь жизнью, ни у кого не встречал я ничего похожего, — уж не знаю, потому ли, что об этом не думали и данную науку просмотрели, или потому, что, хотя об этом писали и сполна сей предмет исследовали, до нас это не дошло» [2, с. 18].

Действительно, в подтверждение слов Ибн Хальдуна, имея многолетний человеческий опыт исследования в этой области, на сегодняшний день мы можем с уверенностью согласиться с его мнением, что представленная им наука по всем параметрам соответствует определению современной социологии и именно Ибн Хальдун является ее основоположником.

Список использованных источников:

1. Дугина А.Г. Лекция на социологическом факультете МГУ по теориям элит. <https://www.youtube.com/watch?v=QljnDUKfQ1U> (дата обращения: 20.09.2017)
2. Darwish Al-Juweidi. Mokaddimat Ibn Khaldun, Modern Library Sidon Beirut, First Edition 1995 .том 1. – С. 630
3. Мусаелян Лев Асканазович. концепции философии истории Ибн Хальдуна, //Философия и общество. Выпуск №3 (20)/200).
4. Scientific Books House Beirut Lebanon Mokaddimat Ibn Khaldun 1992 Volume VII page

5. Dr. Zeinab Al-Khudairi, Cairo University, *Ibn Khaldoun Logic*, Cairo, 1989, 239 pages.

7. Mustafa Shakaа. *Egyptian Lebanese House. Cairo. Islamic Foundations in the Thought of Ibn Khaldun and his theories* 1992. – С. 249

8. Игнатенко А.А. *Ибн Хальдун*. – Москва. 1980. – С.160.

9. *Ibn Khaldun quoted by U.S. President Ronald Reagan* https://www.youtube.com/watch?v=6ONWZc_fPp (дата обращения: 20.10.2017).

10. Семенов Ю.И. *Философия истории общая теория исторического процесса*. – М.: Академический проект Треста, 2013. – 615 с.

МРНТИ 21.15.61

Батталов Д.Б.¹

¹магистрант 2 курса, специальности 6М020600-Религиоведения
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан

ЖИЗНЬ НЕТРАДИЦИОННЫХ ТЕЧЕНИЙ В КАЗАХСТАНЕ: СВИДЕТЕЛИ ИЕГОВЫ

Аннотация

В данной статье рассматривается религиозное положение страны с момента приобретения независимости нашей Республики и современное состояние религиозности в стране. Также рассматриваются протестантические течения которые распространены по всему миру, включая свидетелей Иеговы, с их структурным правлением. В статье мы рассмотрели историю возникновения веры свидетелей Иеговы как таковой, взяли во внимание источники самой веры, основные положения вероучения свидетелей, а также процесс и действие становления полноценным свидетелем. В кратце подчеркнули нынешнее положение и распространение свидетелей Иеговы по всей Республике. Выяснили харизматические конфессии в нашей стране и их филиалы. А также вникли в слово толерантность с нескольких позиций, включая Конституционное и законодательное регулирование реализации права гражданами Республики Казахстан.

Ключевые слова: Религия, конфессии, нетрадиционные направления, культура населения, государство, протестантизм, религиозные объединения, толерантность, вера, закон, течение, Сторожевая Башня, община, Библия

Аңдатпа

Д.Б. Батталов¹

¹Қазақстандағы дәстүрлі емес ағымдар: Иегова Куәгерлері
6М020600-Дінтану мамандығы, магистратура 2 курс
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС АҒЫМДАРДЫҢ ӨМІРІ: ИЕГОВА КУӘГЕРЛЕРІ

Бұл мақалада еліміздің тәуелсіздік алған жылдарынан кейінгі және қазіргі кездегі елдегі діни жағдайы қарастырылған. Сондай-ақ Республика көлеміндегі протестанттық бағыт өкілдерімен қатар Иегово куәгерлері өкілдерін қосқандағы ағымдардың әлемде алар орны, саны және басқару жүйесі жайлы айтылмақ. Мақалада біз еліміздегі Иегово куәгері өкілдерінің тарихы, сенімдерінің негізгі қайнар көзі, сенімнің жетелеуші тірегі, сонымен қатар толық Иегова куәгері болу үшін келушілердің қандай амал мен іс-әрекеттер жасайтындығы жайлы қарастырдық. Қазіргі жағдайы мен Республика бойынша таралуын қысқаша қамтыдық. Харизматикалық конфессияларға жататын ағымдардың еліміздегі түрлерін, олардың филиалдарын анықтадық. Сонымен қатар толеранттылық деген сөзге бірнеше тұрғыдан ой түзедік. Артынша, Қазақстан Республикасының конституциялық және заңдық тұрғыда азаматтардың құқықты туралауды іске асыру жағын қарастырдық.

Түйін сөздер: Дін, конфессия, діни емес ағымдар, халық мәдениеті, мемлекет, протестантизм, діни бірлестік, толеранттылық, сенім, заң, ағым, Кузет Мұнарасы, қауым, Інжіл.

Abstract

Battalov D.B.¹

¹*Life of unconventional currents in Kazakhstan: Jehovah's Witnesses*
Master 2 course, specialty 6M020600-Religious Studies
Abai Kazakh National Pedagogical University

LIFE OF UNCONVENTIONAL CURRENTS IN KAZAKHSTAN: JEHOVAH'S WITNESSES

This article examines the religious situation of the country since the acquisition of the independence of our Republic and the current state of religiosity in the country. Also considered are the Protestant currents that are spread all over the world, including Jehovah's Witnesses, with their structural government. In the article we examined the history of the emergence of the faith of Jehovah's Witnesses as such, took into account the sources of the faith itself, the main provisions of the doctrine of witnesses, as well as the process and the action of becoming a full-fledged witness. They briefly emphasized the current situation and distribution of Jehovah's Witnesses throughout the Republic. Identified charismatic confessions in our country and their branches. And also considered the word tolerance from several position, including the Constitutional and legislative regulation of the realization of rights by citizens of the Republic of Kazakhstan.

Key words: Religion, confessions, non-traditional directions, culture of the population, the state, Protestantism, religious association, tolerance, faith, law, current, Watchtower, Community, Bible.

Сегодня Республика Казахстан – это наглядный пример того, как представители более 40 конфессий и деноминаций, а также представители 131 наций и этнических групп могут жить в мире и согласии. В Основном Законе Республики Казахстан провозглашена светским государством, в котором наивысшими ценностями признаются человек, его жизнь, права и свободы, в том числе свобода совести, которые могут ограничиваться лишь в случае, когда их осуществление нарушает права и свободы других лиц, посягает на конституционный строй и общественную нравственность [1].

Исторически Казахстан всегда был перекрестком, местом встречи и диалога различных религий, культур и цивилизаций Востока и Запада.

Унаследованная из культурно - этических традиций казахов, терпимость в духовной сфере является хорошей основой для сохранения гражданского мира в настоящем и будущем. За годы независимости Казахстан обеспечил абсолютную свободу религиозного вероисповедания всем мусульманам, православным, католикам, протестантам, иудеям. Произошел значительный количественный и качественный рост религиозных институтов. Сегодня общая численность религиозных объединений составляет 4173, а в 1990 году их было всего 670.

Принятый в 2011 году Закон «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» актуализировал новую модель государственно- конфессиональных отношений. В этом плане крайне интересным элементом на религиозном поле Казахстана является протестантизм, число верующих которого находится на третьем месте после ислама и православия. С самого начала своего появления данная конфессия заявила о себе как о некоей реформационной силе, дальнейшее развитие которой показало, насколько пластичной и инициативной она может быть. Деятельность протестантских религиозных объединений на территории республики чрезвычайно активна, и тот изначально заданный со времени возникновения темп развития и распространения поддерживается до сих пор. Соответственно – разветвление на огромное количество направлений и течений в результате совершенно различных интерпретативных практик отражается и на религиозной ситуации в Республике. Развитие протестантизма в Казахстане носит евангелизационный характер. Учет этой особенности необходим при анализе религиозной ситуации в Республике. Помимо этого крайне интересен вопрос о конкретных религиозных направлениях и организациях протестантизма, таких, как лютеранство, кальвинизм, пресвитерианство, баптизм, пятидесятничество и другие организации, достаточно сильно отличные от вышеназванных, такие как адвентисты седьмого дня, свидетели Иеговы, мормоны, здесь согласимся с мнением многих ученых, относящих данные группы к протестантским [2].

Своё название Свидетели Иеговы взяли от имени Бога. На еврейском языке (иврите) оно звучит как Йе-хо-ва, а в христианской традиции – Иегова. Это имя в Ветхом Завете встречается почти 7 тысяч раз и переводится как Суций (Исход 3:14), то есть творящий, делающий существующим (в буквальном переводе с иврита – «Он даёт становиться»). Свидетели Иеговы – христианская религиозная организация. Её члены считают себя духовными последователями истинных поклонников Бога, чьи жизненные пути и исповедуемые учения записаны в Библии. В Библии такие люди называются праведниками. Первым библейским праведником считается Авель. В этом ряду стоят также Ной, Авраам, Моисей и многие другие, перечисленные в 11-й главе послания апостола Павла к Евреям. Они также называются

свидетелями, поскольку их образ жизни и учения позволяют понять намерения и милосердие Бога (Исаия 43:10; Евреям 12:1). На этих стихах и основано название религии Свидетелей Иеговы.

Религиозное течение свидетелей Иеговы возникло в 70-х гг. XIX в. в США как международное «Общество исследователей Библии», основателем которого является Чарльз Тейз Рассел. Позже был переименован в организацию свидетелей Иеговы. Свидетели Иеговы представляет собой строго централизованную в мировом масштабе организацию. Руководство находится в Бруклине, районе Нью-Йорка. Бруклинский центр осуществляет руководство религиозными общинами, действующими более чем в 100 странах мира. На сегодняшний день численность свидетелей Иеговы во всем мире составляет около 7,5 млн. человек.

Основные положения вероучения свидетелей Иеговы изложены в семитомном труде «Исследования Священного писания» Ч.Рассела. Свидетели Иеговы свои вероучения основывают на своей Библии, которая называется «Священное Писание. Перевод нового мира». К одним из особенностей вероучения свидетелей Иеговы относится употребление имени Иегова как личного имени единого Бога и отрицается Троица. Сами свидетели Иеговы объясняют это следующим образом: «Согласно Библии, существует только один истинный Бог. Это Творец всего, Владыка вселенной, Всемогущий (Исаия 37:16). Бог открывает себя – свои качества, намерения, требования к нам – через Библию. В Библии он называет свое имя – Иегова (Бытие 22:14; Исход 6:3; Исход 15:3)». Иисус Христос является Сыном Бога, который на земле был совершенным, безгрешным человеком, умер и отдал свою жизнь в качестве выкупа за верующих людей (Матфея 20:28). А Святой Дух является действующей силой Бога, которую он использует для осуществления своих намерений. У человека нет бессмертной души, он сам является душой. Свидетели Иеговы отрицают существование ада. По их убеждению, исторический процесс завершится армагеддоном – глобальной войной, в которой Христос с армией ангелов уничтожит всех, не поверивших в истину учения свидетелей Иеговы. Выступают против идолов, ссылаясь на 1 Иоанна 5:21: «Дети! Храните себя от идолов». Последователи данной организации празднуют только один праздник – Вечеря Господня (Вечеря воспоминания смерти Иисуса Христа) [3].

Вступающие в организацию свидетелей Иеговы новые члены принимают крещение посредством полного погружения в воду и публично заявляют об этом. Все крещенные свидетели Иеговы считаются священнослужителями. Формами деятельности свидетелей Иеговы являются проведение собраний и конгрессов. Собрания проводятся регулярно в зданиях, которые называются «Залами Царства». На собрании поют песни, произносят молитву, читают и обсуждают тексты Библии, а также библейские статьи, опубликованные в журнале «Сторожевая башня». Проводится встреча, которая состоит из трех частей: изучение Библии в собрании, Школа теократического служения и служебная встреча. Во время изучения Библии в собрании при участии аудитории обсуждается содержание Библии с помощью одной из книг, изданных свидетелями Иеговы. Программа Школы теократического служения направлена на развитие чтения и выступления перед аудиторией. На служебной встрече присутствующие проводят обмен мнениями в виде рассказов из содержания Библии. Однодневные, двухдневные и более продолжительные собрания, на которые собираются свидетели Иеговы, называются конгрессами. На таких конгрессах принимают крещение новые последователи данного течения.

По данным религиозной организации «Христианская община свидетелей Иеговы» распространение учения свидетелей Иеговы (исследователей Библии) в России и Казахстане относится к концу XIX века, и связывают это начало с именем Семиона Козлицкого – выпускника духовной семинарии. Семион Козлицкий в числе некоторых россиян, побывавших в Северо-Американских Штатах, познакомился с Обществом Сторожевой Башни. После чего, вернувшись в Россию, стал проповедовать идеи свидетелей Иеговы, за что был судим и в 1892 году сослан на пожизненную каторгу в поселок Бухтарма Усть-Каменогорского уезда Семипалатинской области (ныне Восточно-Казахстанская область), где занимался активной пропагандой нового учения. Массовый характер распространения учения и создание общин свидетелей Иеговы на территории Казахстана и Среднеазиатских стран получило в 40-50-е годы XX века. Это было связано с массовыми репрессиями во время Второй мировой войны. Репрессии последовали и после Второй мировой войны со стороны советского тоталитарного режима, который объявил свидетелей Иеговы главными проповедниками антикоммунистических установок Бруклинского центра, а деятельность общин и их лидеров – антисоветской. Основой первых собраний и групп, появившихся в центральных и юго-восточных районах страны (поселок Рудник, города Сатпаев, Караганда, Балхаш и другие), стали освобожденные из мест заключения в карагандинских и джезказганских лагерях, и прибывшие в Казахстан из числа тех, кто был сослан в Сибирь и на Дальний 38 Восток. В 1955 году на реке Нуре состоялось тайное библейское крещение 6 человек, а через неделю их число достигло 12. В

1963 году в городе Костанай было около 50 человек свидетелей Иеговы. В разных местах Казахстана образовывались новые общины, так в 1964 году образовалась община в городе Тараз (30 человек). В 1968 году свидетели Иеговы уже действовали в городах Костанай, Целиноград (ныне Астана), Рудный, Актюбинск, Павлодар, Аксу, Шымкент и др. Официальную регистрацию прошли лишь в 90-е годы. В 1992 году была зарегистрирована первая община, а 22 января 1997 года был зарегистрирован Религиозный Центр Свидетелей Иеговы в Республике Казахстан [4].

Свидетели Иеговы в настоящее время является одной из быстро растущих по численности верующих конфессий. Действует свыше 100 общин. Только в г. Алматы и области и численность верующих превышает 4000 человек. Общины многонациональны.

К нетрадиционным протестантским конфессиям относятся так называемые харизматические. К ним в нашей республике относятся следующие религиозные объединения: "Грейс", "Живая лоза". "Агапе", "Новое небо", "Благая весть" и др. Наиболее значительным, по числу верующих и общин, является религиозное объединение "Новая жизнь", возникшее в Казахстане в последние годы, многонациональное по составу. Им организован Библейский колледж "Новая жизнь". В настоящее время в республике действует около 40 общин, охватывающих примерно 3500 верующих. При Карагандинской миссии "Грейс" действуют более 50 филиалов, в том числе в Акмоле, Петропавловске, Абае, Сарани и других городах. В целом по республике число верующих приближается к 7 тысячам. Самые крупные общины расположены в Алматы и Караганде.

В нашей республике имеют распространение следующие нетрадиционные религии: Бахаи, Общество сознания Кришны, Вайшнавья, Церковь объединения, Церковь последнего завета, Движение Нью Эйдж, харизматические движения "Новая жизнь", "Агапе", "Новое небо", "Благая весть" сатанисты. Так, практически во всех крупных городах действуют небольшие общины бахаи – их уже 30, в том числе 15 зарегистрированных. Численность верующих – примерно 600 человек. Они возглавляются местным духовным собранием, состоящим из 9 человек, избранных на общем собрании общины. Центр - Национальное духовное собрание бахаи Казахстана - находится в г. Алматы. Наибольшую активность проявляют проповедники из Ирана, стран Персидского залива и Малайзии. Широкое распространение получает издание литературы бахаи на русском языке. Основная масса верующих - молодежь. Несмотря на активную пропаганду, значительного прироста верующих не наблюдается.

Деятельность Церкви Сатаны зафиксирована в Алматы, в г. Сарань Карагандинской области и ряде других городов. По неофициальным данным, в республике действует около пяти сатанинских общин, количество членов которых исчисляется несколькими сотнями. При этом в отличие от России единого духовного центра у них нет.

Кроме этого, в республике действуют также "Трансцендентальная медитация", "Общество Шри Чинмоя", "Церковь саентологии". К религиозному движению следует отнести и "Ивановство", так как помимо обливания водой, там еще и молятся Иванову, считают его бессмертным, богом. Отметим, что Ивановство распространилось в республике во многом благодаря поддержке жены Президента С.Назарбаевой, которая является активным членом Алматинской общины ивановцев. В настоящее время многие бывшие ивановцы присоединились к харизматическим общинам республики.

Таким образом, следует сказать, что за исключением таких конфессий, как лютеранство, меннонитство и иудаизм, вследствие миграции этнических групп, придерживающихся этих религии, все остальные, существовавшие ранее на территории республики, усилили свои позиции. К ним присоединились и новые для Казахстана вероучения. В то же время, по мнению исследователей, большинство вновь появившихся конфессий уже исчерпали резервы дальнейшего роста. Это объясняется рядом причин, среди которых можно выделить следующие: 1) уменьшение финансирования со стороны западных миссионерских организаций; 2) исчезновение "новизны" для возможных неопитов; 3) обещанные ими чудеса и исцеления происходят крайне редко, что приводит верующих к разочарованию и отходу от этих общин; 4) контрпропагандистская кампания традиционных для Казахстана конфессий, которые в настоящее время активно осуждают нетрадиционные конфессии в проповедях, на страницах религиозной и светской печати; 5) отождествление национального и религиозного в обыденном сознании. Казах - значит мусульманин, русский - православный и т.п.

Республика Казахстан с момента получения независимости, становления как самостоятельного государства строит свою политику на таких традициях, как мирные взаимоотношения между нациями, проживающими на одной территории, толерантные взаимоотношения между конфессиями и различными религиозными организациями. Именно эта особенность казахстанской политики, которая построена на толерантности, является актуальной, особенно когда вокруг столько актов терроризма и экстремизма.

Толерантность – формулировка этого понятия разнообразна. Толерантность – это социальный феномен, обозначающий терпимость к иному мировоззрению, жизненному укладу, обычаям, нравам, действиям. Толерантность не равнозначна индифферентизму. Толерантность не означает также одобрения того или иного мировоззрения или уклада жизни, она есть возможность предоставить другому поступать и жить согласно с собственными принципами.

На современных этапах мирового общества уровень социального изучения религии возрос, вследствие того, что многие деятели государств мира осознали роль религии в формировании поведения человека в обществе. Немаловажную роль имеет активизация религиозной пропаганды, а также стремление новых государственных структур повысить свою легитимность за счет публичной поддержки ведущих религиозных конфессий. Религия – это одна из основных ценностей, ориентир, с помощью которого можно регулировать поведение и сознание личности. Признание суверенитета религии над областью предельных мировоззренческих значений и ограничений сферы своей компетенции «мирской реальностью». Религиозной культуре прививается как бы «внутренняя светскость», не выходящая, однако, за достаточно четкие определенные рамки. Таким образом, религия формирует своего рода «буферную зону», позволяющая ей – как на уровне социальных институтов, так и на уровне сознания отдельных верующих – избежать секуляризации, т.е. растворения.

Религия постепенно становится одной из важнейших частей духовной культуры народов, важным социальным институтом, призванным восстановить утраченную связь времен и этнокультурную идентичность.

Религиозные объединения Казахстана вносят посильный вклад в укрепление внутривнутриполитической стабильности и межнационального согласия, что подтверждает постулат: конфессии в демократическом обществе должны выполнять позитивные духовно-нравственные задачи, проповедовать истинность общечеловеческих ценностей и гуманистических идеалов.

Казахстан, провозглашая себя светским государством, не самоустраивается от создания гарантий осуществления свободы совести, а отстаивает и поэтапно проводит в жизнь принцип светскости государства, устраняет все, что может привести к расколу и конфликту в обществе на религиозной основе, обеспечивая равные условия для удовлетворения духовных потребностей как верующих, так и неверующих. Конституционное и законодательное регулирование реализации данного права гражданами Республики Казахстан соответствует общепринятым международно-правовым нормам в области свободы совести и вероисповедания [5]. В 2005 году прошло в Международной конференции «Протестантизм в Евразии: гражданское согласие, толерантность и патриотизм (к 60 летию победы над фашизмом)». Она проходила в Заокском Тульской области. Ее организаторами выступали Заокская Духовная академия и Заокский Христианский гуманитарно-экономический институт. В работе конференции приняли участие ученые – религиоведы, лидеры многих конфессий и деноминаций, а также чиновники, работающие в сфере государственно-церковных отношений, что подтвердило веротерпимость и толерантность некоторых протестантских течений [6].

Список использованных источников:

1. Конституция Республики Казахстан. – Алматы, 2007.
2. Закон Республики Казахстан от 15 января 1992 года № 1128-ХІІ «О свободе вероисповедания и религиозных объединениях». – Алматы, 2005.
3. Голикова В.И. Политика Республики Казахстан в религиозной сфере. – Алматы.
4. Гараджа В.И. Социология религии. – М.: Аспект Пресс, 1996.
5. Н.А.Назарбаев – основоположник казахстанской модели межэтнического и межконфессионального согласия. / Сост.: А.Н. Нысанбаев, А.Г. Косиченко. – Алматы, 2010.
6. Артемьев А.И. Адвентистская ветвь в протестантизме и ее современное состояние в Казахстане: социально-религиоведческий анализ http://kaznpu.kz/docs/vestnik/sayasi_aleumettik_gylymdar/2016.4.pdf стр. 68. (дата обращения: 11.01.2018)

МРНТИ 02.41.11

Каранова Ж.У.¹

¹PhD докторант 2-го курса КазНПУ им. Абая
кафедры политологии и социально-философских дисциплин, специальность «Философия»
Алматы, Казахстан

ФЕНОМЕН ДИАСПОРЫ

Аннотация

В данной статье на основе материалов зарубежных и отечественных источников рассматривается феномен диаспоры. Сегодня тема диаспоры очень актуальна в условиях глобализации и на фоне происходящих социально-политических процессов в мире. Поскольку после распада СССР образовался мощный миграционный поток, был запущен новый процесс диаспоризации. В настоящее время разные диаспоры проживают в каждой стране. В статье даются множество определений понятию «Диаспора», кроме того рассматривается история возникновения данного термина. Также здесь приведена подробная типология, которая показывает насколько сложным и неоднозначным является феномен диаспоры. В политике Республики Казахстан одним из приоритетных вопросов является казахская диаспора за рубежом. В статье также произведен краткий обзор изучения казахской диаспоры в нашей стране.

Ключевые слова: диаспора, казахская диаспора, феномен диаспоры, ирредента, миграция, репатриация.

Аңдатпа

Ж.У. Каранова¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының
2-курс докторанты, «Философия» мамандығы

ДИАСПОРА ФЕНОМЕНІ

Мақалада шетелдік және отандық ақпарат көздерінің негізінде диаспора феномені қарастырылады. Бүгінгі таңда диаспора тақырыбы жаһандану жағдайында және әлемдегі әлеуметтік-саяси құбылыстарының аясында өте өзекті болып табылады. КСРО бытырағаннан кейін күшті көші-қон ағыны орын алуының себебінен диаспора толқынының жана серпілісі басталды. Қазіргі кезде кез келген мемлекетте түрлі диаспоралар өмір сүреді. Мақалада «диаспора» ұғымына көптеген анықтамалар берілген, сонымен қатар терминнің пайда болу тарихы қарастырылған. Және де бұл жерде келтірілген толық типологиясы диаспора феноменінің қаншалықты күрделі және маңызды болғандығы көрсетіледі. Шетелде өмір сүретін қазақ диаспорасы Қазақстан Республикасының саясатында басты мәселелерінің бірі болып табылады. Сонымен қатар мақалада қазақ диаспорасының зерттелуіне қысқа шолу жасалған.

Түйін сөздер: диаспора, қазақ диаспорасы, диаспора феномені, ирредента, көші-қон, репатриация.

Abstract

Zh. U. Karanova¹

DIASPORA PHENOMENON

¹PhD student of the 2nd course of department of political science and social and philosophical disciplines
of Kazakh national pedagogical university named after Abay, specialty – Philosophy

In this article is considered the diaspora phenomenon on the basis of materials of foreign and domestic sources. Today the subject of diaspora is very relevant in the conditions of globalization and at the background of the socio-political processes in the world. As after the collapse of the USSR the powerful migration flow was formed, new process of a diasporization has been started. Now different diasporas live in each country. In article are given a set of definitions to the concept "Diaspora", and there is considered the history of emergence of this term. Also here is given the detailed typology which shows how difficult and ambiguous the diaspora phenomenon is. In policy of the Republic of Kazakhstan one of priority questions is the Kazakh diaspora abroad. In article is also made the short review of studying of the Kazakh diaspora in our country.

Key words: diaspora, Kazakh diaspora, phenomenon of diaspora, irredenta, migration, repatriation.

Нельзя не согласиться с тем, что в эпоху глобализации значимость диаспор и их влияние на социально-экономические и политические процессы в современном мире возрастает. За последние десятилетия во всем мире, произошли существенные перемены, которые повлияли на культуру народов, проживающих в нашей стране. Процесс глобализации привёл к стиранию межгосударственных границ и усилению межкультурных контактов.

На сегодняшний день диаспоры проживают и развиваются в новых, независимых государствах, где перед ними стоит потребность найти собственное место в социокультурной среде принявшего государства. При этом им необходимо осознать себя меньшинством по сравнению с коренным этносом, пройти нелегкие стадии социальной эмансипации для того, чтобы противостоять ассимиляции и

сохранить связи с исторической родиной и приверженность национальной самобытности. Диаспора сегодня выполняет функцию естественного моста и выводит на новую ступень строительство международных отношений, поскольку именно она выступает важнейшим объектом и активно действующим субъектом контактов стран – родителей и их культур. Насущной представляется проблема, связанная с их нынешним статусом и перспективами развития, то есть решением вопроса о продолжении своей деятельности на территории страны проживания или сосредоточении сил на возвращении на историческую Родину. В целях сплочения этносов и укрепления стабилизации в обществе возникает необходимость в изучении всех народностей, проживающих на территории страны. Любой народ обладает свойственной только одному ему спецификой, связанной с хозяйственными, социальными, культурными и демографическими особенностями. Недооценка важности диаспор может вызвать аккумуляцию конфликтного потенциала и вызвать неустойчивость внутренней жизни государства, что неминуемо приведёт к разрушению его целостности. Устанавливая и поддерживая контакты со своей диаспорой за рубежом, государство не только оказывает им гуманитарную поддержку, но и налаживает взаимовыгодное сотрудничество в целях решения ряда политических и экономических задач [4].

Любая наука начинается с определения терминов. С этой точки зрения ситуация с изучением диаспоральных проблем выглядит парадоксально. Феномену диаспоры посвящены многочисленные исследования, но само понятие «диаспора» до сих пор не имеет четкого определения и трактуется учеными по-разному. Объяснение, очевидно, в том, что диаспора является предметом изучения самых разных наук и дисциплин – истории, социологии, этнологии, политологии, культурологии и т.д., и уже одно это предполагает неизбежность многообразия подходов к пониманию этого сложного и многообразного феномена. Едва ли не каждый исследователь трактует его по-своему и дает ему собственное определение. Серьезные дискуссии о его смысловой нагрузке десятилетиями ведутся даже в рамках одних и тех же научных дисциплин [7].

Диаспора – понятие весьма сложное и многогранное. В последние десятилетия это слово стало часто использоваться специалистами политологами в качестве научного термина.

Термин “диаспора” имеет греческое происхождение. Он “образован от глагола *diaspeirein* – рассеивать(ся), рассыпать, раздавать, расточать, состоящего из приставки *dia-* и глагола *sperein* (сеять, засеивать, сыпать). Глагол *diaspeiro* встречается в ранних греческих текстах.

Диаспора также трактуется как рассеяние евреев. То есть первоначально слово использовалось лишь в отношении еврейского народа, лишившегося своего государства и высленного с родины. Для обозначения других народов, оказавшихся в схожем положении, термин не применялся. Хотя со временем его рамки существенно расширились, именно такое понимание преобладало вплоть до второй половины XX в. Большинство современных авторов сходятся на том, что в нынешних условиях приведенное выше определение устарело. Однако в нем подчеркивается такой важный элемент, как особое отношение к исторической родине у народа, находящегося в изгнании. Это не потеряло актуальности поныне, то есть подчеркивается особое восприятие народом своего прошлого, память об утраченной родине [1].

Диаспора как явление возникла в давние времена, но в качестве научного термина слово используется недавно. Диаспора стала объектом пристального внимания исследователей лишь с конца 1970-х – начала 1980-х годов. Как отмечает Т.Кондратьева, “всплеск интереса ученых к диаспоральной тематике был вызван миграционными процессами, принявшими в тот период глобальный характер. В результате широкомасштабной миграции огромные массы людей переместились в другие страны и на другие континенты. Оказавшись за пределами своей родины, в новой, непривычной для них среде, они стремились либо влиться в уже существовавшие иммигрантские сообщества, либо создать новые” [2].

В современных реалиях возрастает масштаб миграций населения. Этому способствует не только глобализация, которая сводит к общему знаменателю традиции и культурные особенности различных обществ. Современные средства коммуникации позволяют мигрантам сохранять связь с родными и даже совершать виртуальные путешествия. Часть переселенцев возвращается на родину, часть пытается приспособиться к реалиям нового места жительства. На основе множественных связей между территорией происхождения и местом проживания нередко формируются крупные общности, объединенные по культурным (лингвистическим, религиозным, историческим) признакам [3].

Г. Шеффер выделяет следующие типы диаспор:

- диаспоры с глубокими историческими корнями (сюда относятся армянская, еврейская и китайская);
- «дремлющие» диаспоры (американцы в Европе и в Азии и скандинавы в США);
- «молодые» диаспоры (их образуют греки, поляки и турки);

– «зарождающиеся», то есть находящиеся лишь в начальной стадии своего становления (их только начинают формировать корейцы, филиппинцы, а также русские в бывших советских республиках);

– «бездомные», то есть не имеющие «своего» государства (в эту категорию попадают диаспоры курдов, палестинцев и цыган);

– «этнонациональные» – самый распространенный тип диаспор. Их характерная особенность в том, что они чувствуют за спиной незримое присутствие «своего» государства;

– диаспоры «рассеянные» и диаспоры, живущие компактно [5].

Сегодня в каждой стране мира имеются представители какой-нибудь диаспоры, и трудно представить себе страну, представители которой не образовали бы диаспору в другой стране [4].

Большой вклад в теоретическое осмысление феномена диаспоры внесли такие западные исследователи, как Дж. Армстронг (D.Armstrong), Р.Брубейкер (R.Brubaker), М.Дабаг (M.Dabag), Дж.Клиффорд (J.Clifford), У.Коннер (W.Conner), Р.Коэн (R.Cohen), У.Сафран (W.Safran), Г.Шеффер (G.Sheffer), М.Эсман (M.Esman) и другие.

В России исследовательский интерес к этой тематике проявился лишь во второй половине 1990-х годов. Как отмечает демограф А.Г. Вишневский, несмотря на то, что история России XIX-XX веков тесно переплелась с историей двух древнейших и известнейших диаспор – еврейской и армянской, в СССР понятие «диаспора» было не слишком популярно, а сам феномен почти не привлекал внимания исследователей. Объяснение этому ученый видит в том, что как для российской, так и для советской империй было характерно территориальное рассеяние народов, и это не способствовало образованию диаспор [6].

В 1991 г., после распада СССР, многие этнические группы (и в первую очередь русские) оказались отрезанными от территорий компактного расселения своих соплеменников. Одновременно возникли условия для свободного передвижения людей на постсоветском пространстве, что способствовало образованию мощных миграционных потоков, прежде всего из бывших республик Средней Азии и Закавказья. В результате был запущен процесс диаспоризации России, по темпам которого она, несомненно, занимает одно из первых мест в мире [6].

Очень интересна детально разработанная типология, предложенная В.Д. Попковым. Он классифицирует диаспоры на основе восьми критериев.

I. Общность исторической судьбы. По этому критерию выделяются два типа: 1) диаспорные образования, члены которых проживают на территории своего бывшего государства, но за пределами отделившейся страны исхода (например, армянские или азербайджанские диаспоры в России, русские (и «русскоязычные») общины в государствах Средней Азии); 2) диаспорные образования, члены которых ранее не были связаны с территорией нового проживания единым правовым, языковым полем и никогда не являлись частью единого государства (сюда относится большинство ныне существующих диаспор – например, армяне в США или во Франции, турки в Германии и др.).

II. Юридический статус. Этот критерий также позволяет разделить все диаспоры на два типа: 1) общины, члены которых обладают официальным юридическим статусом, необходимым для легального пребывания на территории принимающего региона (сюда относится статус гражданина страны поселения, вид на жительство, статус беженца и т.д.); 2) общины, члены которых находятся на территории принимающей страны преимущественно нелегально и не имеют официальных документов, регламентирующих их пребывание (В.Д. Попков подчеркивает, что данное разделение довольно условно, поскольку практически каждая диаспорная община включает в себя как лиц с признанным юридическим статусом, так и нелегалов).

III. Обстоятельства появления диаспор. Здесь возможны два случая. Первый связан с миграцией. Группы людей пересекают государственные границы и перемещаются из одного региона в другой, в результате возникают новые диаспорные общины либо пополняются уже существующие. Второй случай предполагает перемещение самих границ: та или иная группа остается на месте и, оказавшись «вдруг» в положении этнического меньшинства, вынужденно формирует диаспорную общину (наиболее ярким примером могут служить русские в бывших республиках Советского Союза).

IV. Характер мотивации к переселению. В соответствии с этим критерием диаспорные образования делятся на: 1) возникшие в результате добровольного перемещения людей, движимых, например, экономическими мотивами (такowymi является большинство «новых» диаспорных общин в странах ЕС, например, турки или поляки в Германии); 2) сформировавшиеся в результате «выдавливания» членов данной этнической группы с исходной территории вследствие различного рода социальных, политических изменений или природных катаклизмов (в эту категорию попадает большинство классических

диаспор, возникших в результате принуждения к переселению, а также русская эмиграция первой и второй волн).

V. Характер пребывания на территории региона поселения. По этому критерию диаспоры делятся на три типа: 1) общины, члены которых ориентированы на постоянное нахождение на новой территории, то есть на оседлость и получение гражданства страны поселения; 2) общины, члены которых склонны рассматривать регион нового поселения как транзитную область, откуда должно следовать продолжение миграции или возвращение в страну исхода; 3) общины, члены которых настроены на непрерывную миграцию между страной исхода и регионом нового поселения (сюда следует отнести, например, значительную часть азербайджанцев в России, ориентированных на челночную миграцию).

VI. Наличие «базы» в регионе нового поселения. Здесь выделяются два типа: 1) диаспорные образования, члены которых длительное время проживают (или проживали) на территории региона поселения, исторически связаны с местом нового проживания и уже имеют опыт взаимодействия с его культурой и обществом. Такие диаспоры отличаются наличием сложившихся сетей коммуникаций, обладают высоким уровнем организации и экономическим капиталом (типичными примерами являются еврейские или армянские диаспоры на территории России); 2) диаспорные общины, возникшие в относительно недавнее время и не имеющие опыта взаимодействия с культурой и обществом принимающего региона (сюда относятся «новые», или «современные» диаспоры – такие, например, как турки в Германии или афганцы в России).

VII. «Культурная схожесть» с принимающим населением. Данный критерий предполагает разделение на три типа: 1) общины с близкой культурной дистанцией (например, украинские общины в России, азербайджанские общины в Турции, афганские общины в Иране); 2) общины со средней культурной дистанцией (например, русские общины в Германии или армянские общины в России); 3) общины с дальней культурной дистанцией по отношению к населению принимающего региона (например, афганские общины в России или турецкие общины в Германии).

VIII. Наличие государственных образований на территории страны исхода. Данный критерий предполагает разделение диаспорных общин на три типа: 1) диаспорные общины, члены которых имеют свое государство, историческую родину, куда они могут вернуться добровольно либо быть высланы властями региона нового поселения; 2) «безгосударственные» диаспоры, члены которых не имеют официально признанного государства, на поддержку которого могли бы рассчитывать (сюда относятся, например, цыгане, палестинцы, до 1947 г. – евреи) [8].

Приведенная типологизация показывает, сколь сложным и неоднозначным является феномен диаспоры. Неудивительно поэтому, что ни одному исследователю до сих пор не удалось дать определение, более или менее устраивающее всех. Как справедливо отмечает вице-президент Института национальной стратегии А.Ю. Милитарев, «в современной литературе термин этот достаточно произвольно применяется к самым разным процессам и явлениям с вкладыванием в него того смысла, который считает нужным придать ему тот или иной автор или научная школа» [9].

Можно рассмотреть казахскую диаспору.

Об обширности казахской диаспоры за рубежом можно судить по такому факту: по численности проживающих за пределами своей родины казахи занимают третье место после украинцев и армян, а среди тюркоязычных народов – второе место после азербайджанцев [11].

Республика Казахстан, преодолевая трудности постсоветского этапа и становления государства, стремится наладить связи с соотечественниками, оказавшимися за пределами своей исторической родины, во всех сферах жизнедеятельности, и такой подход продиктован логикой развития нашей страны. Проведение самостоятельной миграционной политики Республики Казахстан также подчеркнуло актуальность и значимость теоретических и практических знаний, изучения проблем казахской диаспоры на стыке различных гуманитарных наук (история, этнология, философия, демография, социология, социолингвистика, филология), потенциала этнических казахов зарубежья, их миграционных установок [10].

В конце первого двадцатилетия независимости Республики Казахстан историческая наука подошла к серьезным аналитическим изысканиям, по ходу исторических событий накапливая материал, восстанавливая связь между прошлым и настоящим, прогнозируя будущее.

В 90-е годы координацию научно-исследовательских работ ученых по диаспорологии в Казахстане осуществляло Отделение общественных наук Национальной академии наук Республики Казахстан. Проблемы научного изучения казахской диаспоры в историческом, демографическом, философском, социологическом, социолингвистическом, искусствоведческом аспектах впервые было представлено в статьях академических ученых А.К. Аргынбаева, И.А. Айтимбетова, Г.Есим, С.Е. Нурмуратова,

К.У. Альжанова, З.Н. Сарсенбаевой, М.Б. Татимова, А.С. Сейдимбека, Б.Хасанулы, М.К. Койгельдиева, вошедших в 1992 году в издание Института философии НАН РК «Қазақ диаспорасының ғылыми-зерттеу мәселелері» («Проблемы научного исследования казахской диаспоры»). В предисловии к данному изданию академик А.Н. Нысанбаев, отмечая численность зарубежных казахов (более 3 млн человек), предложил открыть самостоятельный научный центр диаспорологии.

В одном из интервью академик А.Н. Нысанбаев отмечал: «В 1992 году нами был основан и введен в научный оборот новый термин «диаспорология», который сейчас широко применяется в практике гуманитарного исследования. Диаспорология – это новая наука, изучающая рассеяно пребывающие в мире национальные группы, то есть этнические общности, находящиеся вне страны происхождения. Понятие «диаспора» оказалось наиболее адекватным и точным при осмыслении и практическом разрешении проблем диаспор, проживающих национальных групп в любой стране мира».

Термин «казахская диаспора» также стал общепризнанным в мировой научной терминологии, вошел в официальные документы Правительства Республики Казахстан, государственных органов, получил широкое распространение в научной и публицистической литературе. Для своего времени этот факт расценивался как успех общественных наук [10].

Происхождение и расширение казахской диаспоры в мире (Азия, Европа, Америка), ее социально-экономические и духовно-культурные особенности впервые в сводном виде в казахстанской науке представлено в монографии «Исторические судьбы казахской диаспоры. Происхождение и развитие» Г.М. Мендикуловой. Всемирная ассоциация казахов переиздала в 2006 году расширенный вариант этой монографии под новым названием «Казахская диаспора: история и современность».

Наряду с термином «казахская диаспора» исследователь использует понятие «ирредента» для казахов, проживающих на своей этнической территории, которая вошла в состав другого государства и граница разделила один народ. По мнению Г.М. Мендикуловой, казахи Китая, России и Узбекистана – ирредента (невоссоединенные нации) и среди зарубежных казахов преобладают адаптационные процессы, но не ассимиляция [10].

Анализируя историю казахского народа, можно прийти к выводу, что казахская диаспора возникла в результате насильственных действий со стороны других государств, царской и советской властей. Противоправные действия царских колонизаторов, гражданская война, насильственная коллективизация и конфискация, голод и преследования со стороны советской власти — вот главные причины того, что казахи оказались в Иране, Афганистане, Китае, Средней Азии, других странах [11].

Итак, развернувшаяся в научном сообществе дискуссия по вопросу об определении понятия «диаспора» прояснила позиции исследователей и наглядно продемонстрировала, как велики различия между ними в понимании столь сложного и неоднозначного социально-культурного феномена. Свидетельством этого является и отсутствие единого общепринятого определения понятия «диаспора». А между тем потребность в таком определении ощущается довольно остро, причем не только теоретическая, но и практическая. Поскольку процесс диаспоризации углубляется и принимает все новые и новые формы, а роль диаспор и их влияние усиливаются, принимающие мигрантов страны стоят перед необходимостью разработки и проведения особой политики по отношению к этим новым этническим и культурным образованиям. Но такая политика вряд ли может быть эффективной, если отсутствует четкое определение самого «предмета», на который она направлена [7].

Диаспоры – широко распространенные этнические группы, которые проживают в разных странах. Они влияли на международную политику с древних времен и продолжают делать это сегодня. Люди отдалялись от своих родных стран в течение многих веков по многим причинам. Кроме того, диаспора – один из малоизученных персонажей в политической жизни различных стран. Но теперь на фоне глобализации мировой интерес к диаспорам как социополитическому и этнокультурному явлению чрезвычайно вырос. В контексте экономической и политической глобализации, процессы миграции начали играть значительную роль в формировании современной системы международных отношений. В этой связи, растущая роль и влияние диаспоры становится чрезвычайно важным явлением на международной арене. Понимание этого факта важно в целом для всех стран, но особенно для тех, кто сегодня склонен занимать ведущее место в политике современного мира, и должно быть рассмотрено как инструмент для продвижения национальных интересов в улучшении имиджа внешней политики страны [12].

В условиях глобализации мира необходимо более детальное изучение феномена диаспоры и вопросов репатриации казахской диаспоры, результаты которых поднимут на одну ступень выше развитие страны и уровень демографии в целом.

Список использованных источников:

1. Джангозян С. Об определении понятия «диаспора» // Вестник Ереванского университета. Международные отношения, Политология. – С. 64-65.
2. Кондратьева Т.С. К вопросу о понятии “диаспора”: Дискуссия в научном сообществе // «Диаспоры в Европе. Сборник научных трудов». – М., 2009, № 4. – С. 18.
3. Лошкарев И.Д. //Роль диаспор в современной мировой политике //Мировая политика. Московский государственный институт международных отношений (университет) МИД России. – Москва. – С.121.
4. Рудица Н.Б., Нургалеев Р. Значимость диаспор и их влияние на социально-экономические и политические процессы в современном мире//Вестник Инновационного Евразийского университета. 2014. № 4. – С.36-38.
5. Шеффер Г. Диаспоры в мировой политике // Диаспоры. – М., 2003. – №1. – С. 162–184.
6. Вишневский А.Г. Национальные отношения. Распад СССР: этнические миграции и проблема диаспор // Общественные науки и современность, 2000, №3. – С. 115-130.
7. Кондратьева Т. Диаспоры в современном мире: эволюция явления и понятия [Электрон.ресурс]. [Url://http://www.perspektivy.info/book/diasporu_v_sovremennom_mire_evolyucija_javlenija_i_ponatija_2010-02-27.htm](http://www.perspektivy.info/book/diasporu_v_sovremennom_mire_evolyucija_javlenija_i_ponatija_2010-02-27.htm) (дата обращения: 10.11.2017)
8. Попков В.Д. Некоторые основания для типологии диаспор [Электрон.ресурс]. [Url://http://lib.socio.msu.ru/library?e=d-000-00--0kongress](http://lib.socio.msu.ru/library?e=d-000-00--0kongress) (дата обращения: 03.01.2016)
9. Милитарев А.Ю.//О содержании термина "диаспора" (к разработке дефиниции) // Диаспоры. – М., 1999. – № 1. – С. 24–33.
10. Балтабаева К.Н., Мамашев Т.А., Ермекбай Ж.А., Баймагамбетова А.Ж.// Казахская диаспора и репатриация (1991-2012). – Алматы: Изд-во «Елтаным», 2015. – С. 24-26.
- 11 Глава VII. КАЗАХСКАЯ ДИАСПОРА // §27. ВОЗНИКНОВЕНИЕ КАЗАХСКОЙ ДИАСПОРЫ// [Электрон.ресурс]. [Url://http://bibliotekar.kz/istorija-kazahstana-za-11-klass-hrestoma/glava-vii-kazahskaja-diaspora-razdelenny.html](http://bibliotekar.kz/istorija-kazahstana-za-11-klass-hrestoma/glava-vii-kazahskaja-diaspora-razdelenny.html) (дата обращения: 01.11.2017)
- 12 Gulnash Askhat, Zhabina Zh.R.//THE CONCEPTS OF DIASPORA//ВЕСТНИК КазНПУ им. Абая, серия «Исторические и социально-политические науки», №2(53), 2017 г. – С.113-114.

МРНТИ 04.21.51

Сеильбекова С.Д.¹

¹магистрант 2 курса специальности «Социология», КазНПУ им. Абая
Научный руководитель: д.с.н., доцент КазНПУ им. Абая Нурбекова Ж.А.
Алматы, Казахстан

РОЛЬ СИМВОЛИЧЕСКОГО КАПИТАЛА В МОЛОДЕЖНОМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ

Аннотация

На сегодняшний день одним из самых приоритетных направлений развития предпринимательства в Казахстане является молодежное предпринимательство. Рост интереса к молодежному предпринимательству происходит по причине того, что в настоящее время оно несёт в себе потенциальную возможность улучшения социально-экономического положения молодежи. Молодые люди не боятся рисковать, потенциально способны выдерживать повышенные трудовые и нервные нагрузки, которые присутствуют в предпринимательской деятельности, более того, они способны при необходимости обновлять свои знания и навыки в соответствии с быстроизменяющимися требованиями производства и рынка, тем самым являясь важным ресурсом развития общества. Немаловажную роль в развитии молодежного предпринимательства выполняет символический капитал. Обладание символическим капиталом создает индивидуальное самосознание отличное от массы, что способствует развитию у молодежи инновационной активности и мобильности по освоению новых рынков.

Ключевые слова: молодежь, предпринимательство, молодежное предпринимательство, капитал, символический капитал, рынок.

Аңдатпа

С.Д. Сеильбекова¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, «Әлеуметтану» мамандығының 1 курс магистранты

ЖАСТАР КӘСІПКЕРЛІГІНДЕГІ СИМВОЛДЫҚ КАПИТАЛДЫҢ РӨЛІ

Мақалада қазіргі уақытта Қазақстанда кәсіпкерлікті дамытудың басым бағыттарының бірі болып жастар кәсіпкерлігі болып табылады. Жастар кәсіпкерлігіне қызығушылықтың артуы себебінің бірі болып, қазіргі уақытта жастардың әлеуметтік-экономикалық жағдайдың жақсару болып есептеледі. Жастар тәуекел етуге қорықпайды, кәсіпкерлікте бар еңбек және жүйке жүктемесіне шыдау қабілеті жоғары, сонымен қатар олар керек болған жағдайда

қазіргі қоғамның маңызды ресурсы бола тұра, өз білімдері мен қабілеттерін өндіріс және нарықтың қазіргі талаптарына сәйкес жаңарта алады. Жастар кәсіпкерлігінің дамуында символдық капитал маңызды рөл атқарады. Символдық капиталды иелену жастардың инновациялық белсенділігін дамытуға және жаңа нарықты дамытуға ұтқырлықты арттыруға ықпал ететін массадан ерекше жеке сана жасайды.

Түйін сөздер: жастар, кәсіпкерлік, жастар кәсіпкерлігі, символдық капитал, нарық.

Abstract

Seilbekova S.D.¹

¹master of 2d course in the specialty «Sociology», KazNPU named after Abay

THE ROLE OF SYMBOLIC CAPITAL IN YOUTH ENTREPRENEURSHIP

The youth entrepreneurship nowadays is one of the priority directions of development of entrepreneurship in Kazakhstan. The growing interest in youth entrepreneurship is due to the fact that at the present time it has potential to improve the social and economic situation of young people. Young people are not afraid to take risks. They are potentially able to withstand the increased labor and nervous loads, which are present in business. Moreover, they are able, if necessary, to update their knowledge and skills in accordance with the rapidly changing requirements of production and market, thus being an important resource of development of society.

Symbolic capital plays an important role in the development of youth entrepreneurship. The possession of symbolic capital creates an individual identity different from the majority, which contributes to the development of youth's innovative activity and mobility to develop new markets.

Key words: young people, entrepreneurship, youth entrepreneurship, capital, symbolic capital, the market.

В современных условиях развития рыночной экономики большое внимание в Казахстане уделяется малому и среднему предпринимательству, его существованию и проблемам. Необходимым стратегическим ресурсом для развития малого и среднего предпринимательства является молодежное предпринимательство.

Актуальность проблемы развития молодежного предпринимательства осознается как в государстве в целом, так и во многих регионах страны. Молодежное предпринимательство признано одним из приоритетных направлений государственной молодежной политики и государственной политики в области поддержки малого и среднего предпринимательства. Так, в Концепции государственной молодежной политики до 2020 года отмечено, что молодежь, являясь основой будущего, должна получить новые возможности строить будущее своими знаниями, созидательным трудом и энергией, активно продолжить формирование в XXI веке Нового Казахстана – развитого, конкурентоспособного государства [1].

Особенности социального, политического, экономического положения молодежи Казахстана преломляются в специфических для нее психологических чертах. Молодой человек страстно жаждет найти себя, определить свое место в жизни, выбрать из громадного форм множества форм деятельности ту, которая максимально соответствовала бы склонностям, индивидуальности молодого человека [2].

Современные тенденции рыночной экономики в условиях трансформации и глобализации определяются необходимостью учитывать не только экономические показатели предпринимательской деятельности, которые в рамках повышенной конкуренции достаточно сложно оптимизировать. Необходимо также принимать во внимание преимущества символического капитала, который тесно связан с миссией, репутацией, престижем, имиджем предпринимательства, что дает ему возможность осуществлять достижение эффективности в поле экономических практик.

Понятие «символический капитал» показано и детально изложено французским социологом и философом П.Бурдьё в труде «Практический смысл», изданной в 1980 г. Он определил такого рода капитал как «капитал чести и престижа, который производит институт клиентелы» [3]. Спустя 10 лет американский социолог Э.Тоффлер в своем труде «Метаморфозы власти» охарактеризовал «символический капитал» как капитал информационный. В широком смысле – это знания, отождествляемые с богатством [4]. Для нас значительный интерес представляет интерпретация данного понятия П.Бурдьё, который апеллирует к социальной природе символического капитала.

П.Бурдьё считает, что символический капитал может функционировать в любом обществе, где существуют товарно-денежные отношения. Наша современная действительность – это образец целостности экономического и символического капиталов, где «добрая слава и демонстрация символической силы в виде солидных союзников способна приносить материальные выгоды» [3]. Наравне с символическим капиталом П.Бурдьё определил и другие виды капитала: экономический, культурный и социальный. Однако в случае если тот или иной вид капитала особо значим в обществе, то он произвольно становится символическим.

Согласно П.Бурдые, такие категории как престиж, репутация, имя составляют базу символического капитал. К примеру, в категории престижа отображены ценности и предпочтения членов представленного общества, такие значения, которые присваиваются разнообразным аспектам социальной жизнедеятельности и символика, в которой они осмысливаются. Престиж – это общественная оценка значимости того положения, которое человек занимает в социальной структуре. Если определять престиж применительно к профессиональной деятельности, то можно дать оценку общественной значимости профессиональной категории, которую разделяют члены определенного сообщества и социального слоя, группы на основе сложившейся и господствующей системы ценностей.

В социологической науке категория престиж профессии измеряется с помощью шкал, приобретенных вследствие социологических опросов, где респонденты соотносят социальную значимость или привлекательность всевозможных профессий. Ввиду того, что молодое поколение не имеет своего собственного опыта в профессиональном поле деятельности, она перенимает шкалу престижа профессии у работающего населения, т.е. у старшего поколения. Вследствие этого связи особую важность заслуживает престиж предпринимательской деятельности среди молодежи. Молодежь считается в наибольшей степени креативной и динамичной составляющей современного общества, и то, насколько она мотивирована к предпринимательской деятельности, воздействует на конкурентоспособность и динамичность как экономики, так и общества в целом каждой отдельной страны.

Следует отметить следующую категорию, составляющую основу символического капитала, как репутация. В социологии дается следующая дефиниция репутации: «Репутация – термин, отражающий положение индивида в обществе, а также обозначающий субъективное чувство уважения, возникающее в связи с таким положением» [5]. Репутация позволяет организацию целой сети деловых связей, выходу на иной рыночный уровень, достижение стабильных прибылей, способствуют притоку компетентных специалистов, обуславливает рост доходов, тем самым являясь основной тенденцией расширения возможностей в предпринимательстве.

Анализ категории репутация целесообразно начать с интерпретации такого понятия как "авторитет", так как оно возникло в академическом обиходе ранее. Авторитет наравне с силой и влиянием является важнейшим компонентом социальной власти. Бесспорно, в различные исторические периоды авторитет основывался на разных основаниях и качествах, тем не менее, как подчеркивал в своих трудах русско-американский социолог П.Сорокин, авторитеты обладают единым критерием – они не задаются априори, а социально приобретаются [6]. Немецкий социолог М.Вебер имел другую точку зрения на авторитет. При проведении сравнения культурно-исторических особенностей разных обществ он выделил три идеальных типа власти и, соответственно, три типа авторитетов:

- 1) традиционный авторитет - авторитет индивида, основанный на передаче исторически устоявшихся ценностей и норм.
- 2) харизматический авторитет – основанный на вере в сверхъестественные личные качества личности.
- 3) легальный авторитет - провозглашаемый силой формальных законов общества [7].

Таким образом, в условиях рыночной конкуренции авторитет является основой репутации как отдельной личности, так и социальных групп или организаций, которые обладают реальной властью, поскольку способны влиять на решения и действия других.

Одной из фундаментальных характеристик деловой этики и репутации предпринимателя является доверие. Польский социолог П.Штомпка рассматривал доверие через свойства межличностных отношений. Доверие определяется как некий «залог» на будущие неопределенные действия других людей [8]. В социальном институте, организации или группе, где доверие существует как символический капитал, отношения между людьми развиваются в положительной атмосфере. Однако для доверия, как символического капитала, важно не только установление доверительных отношений между людьми, но и доверие между социальными группами, доверие индивида к социальным институтам.

Исходя из выше сказанного, для того чтобы лучше разобрать составляющие символического капитала, полезно дать несколько примеров, иллюстрирующих некоторые его формы.

Пример 1. Биржа оптовой торговли бриллиантами показывает одну особенность, что может показаться на первый взгляд для неосведомленного человека. В ходе совещания стоимости один торговец отдает другому камни с целью их изучения. Совершается данное действие, без каких либо формальностей, касающихся страховки товара. Ведь их можно заменить на более низкие по качеству или на поддельные камни. Цена продукта варьируется от тысячи до сотен тысяч долларов. Такого рода независимый взаимообмен камнями с целью экспертизы – важное требование для функционирования рынка. Представленная ранее экспертиза камней является основным признаком социальной структуры. Такое

торговое сообщество является весьма замкнутым как по частоте сделок, так и по этническим и семейным связям (например, рынок оптовой торговли алмазами в Нью-Йорке контролируется евреями, которые заключают браки внутри сообщества, живут в том же сообществе в Бруклине и ходят в одни и те же синагоги). Это, по сути, закрытое сообщество.

Анализ рынка оптовой торговли бриллиантами доказывает, что тесные взаимоотношения, сформированные вследствие семейных уз, сообществу и религии, формируют уверенность, нужную для упрощения транзакций на рынке. В случае если какой-либо член сообщества поменяет, сворует или даже присвоит камень на время, в таком случае он утратит семейные, религиозные и общественные связи. Надежность подобных взаимосвязей делает возможным, как само собой разумеющееся, заключение сделок на доверительной основе, и торговля происходит очень легко. При отсутствии таких связей возросли бы трудоемкость, затраты, связанные с обязательствами и страхованием. В противном случае сделки могли бы не состояться.

Пример 2. В "The International Herald Tribune" от 21-22 июня 1986 года на первой странице была опубликована статья о студентах радикалах-активистах в Южной Корее. В ней рассказывалось, что "радикальные идеи проникают в тайные студенческие кружки через студентов, которые, возможно, окончили те же школы, жили в тех же кварталах и посещали те же церкви. Эти студенческие кружки служат первичной ячейкой для проведения демонстраций и других протестов. Для того чтобы сохранить тайну, члены различных групп никогда не встречаются, но поддерживают связь друг с другом через своих заранее назначенных представителей".

Описанные здесь принципы организации активистов иллюстрируют символический капитал. "Те же школы, те же кварталы, те же церкви" обеспечивают социальные связи, на основании которых позднее возникают студенческие кружки. Они сами по себе создают форму символического капитала - наименьшую ячейку организации, которая оказывается особенно ценной для помощи оппозиции в любых политических системах, нетерпимых к диссидентству. Даже в том случае, когда к политическому диссидентству относятся толерантно, а к определенной деятельности - нет (будь то терроризм, мотивированный политическими убеждениями, или обычное преступление). Описанная выше организация, осуществляющая такого рода деятельность, является особенно эффективной формой символического капитала.

Пример 3. Мать шестерых детей, не так давно перебравшаяся с супругом и детьми из пригорода Детройта в Иерусалим, поясняет первопричину своего переезда наличием большей свободы для ее детей в Иерусалиме. Она начала спокойно разрешать своему восьмилетнему ребенку отвозить шестилетнего через весь город в школу на городском автобусе и не тревожилась за своих детей, играющих в городском парке без присмотра, чего она не могла позволить себе в Детройте. Причина подобного отличия может быть описана как разница в символическом капитале, существующем в Иерусалиме и Детройте. В Иерусалиме сформировавшаяся структура норм гарантирует, что дети будут под присмотром взрослых, находящихся рядом, в то время как в Соединенных Штатах такой структуры норм нет. Можно сказать, что семьи, живущие в Иерусалиме, имеют некий символический капитал, а у тех, кто живет в мегаполисах США, его нет.

Пример 4. На рынке Эль Халили в Каире стороннему наблюдателю весьма трудно установить границы торгового пространства каждого продавца. Собственник магазина, торгующий кожаными изделиями, на вопрос, где можно приобрести драгоценности, может сам вынуть их из-под прилавка или незамедлительно направит покупателя к продавцу, с которым он близко связан. За подобные действия, как "привод" покупателя в магазин, полагаются комиссионные. Семейные взаимоотношения на данном рынке весьма значимы, потому как они обеспечивают стабильность предпринимательства. Описанные взаимоотношения могут быть рассмотрены как отношения в организации по своей структуре подобной супермаркету. Другими словами, рынок можно анализировать как корпорацию отдельных продавцов, каждый из которых располагает символическим капиталом, размер которого обуславливается числом связей на рынке [9].

Приведенные примеры показывают ценность символического капитала для некоторых результатов как экономического, так и неэкономического характера. На наш взгляд, значение символического капитала как стратегии накопления доверия, ценности престижа, репутации, имени в социуме со временем будет возрастать, так как его наличие существенно упрощает социальное взаимодействие.

Таким образом, предпринимательская деятельность должна копить и транслировать обществу свой важнейший капитал символический – включающий в себя имя, престиж, известность, социальный статус и т.п. Демонстрируя и наращивая символический капитал, можно с выгодой преобразовать его в экономический капитал. Тем самым символический капитал выступает как фактор успеха в предпринимательской деятельности среди молодежи. Поэтому, для того чтобы стать успешным в своем деле, молодежи необходимо постоянно повышать уровень своих знаний и работать над критериями символического капитала, тем самым улучшая не только социально-экономическое положение молодежи, но и общества в целом.

Список использованных источников:

1. Концепция государственной молодежной политики Республики Казахстан до 2020 года «Казахстан 2020: Путь в будущее». Постановление Правительства РК № 191 от 27 февраля 2013 г.
2. Харьковеценко Е.А., Нурбекова Ж.А. Торговый дух в протестантской этике концепций капитализма и его отражение в современном предпринимательстве // Вестник. Серия «Социологические и политические науки». – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2017. – № 3 (59). – С.95
3. Бурдые П. Практический смысл/пер. с фр.: А.Т. Бикбов, К.Д. Вознесенская, С.Н. Зенкин, Н.А. Шматко; отв. ред. пер. и послесл. Н.А. Шматко // СПб.: Алетейя. – 2001. – Т. 562. – С.225-233
4. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Пер. с англ. / Э.Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 669, [3] с. – С.87
5. Лоусон Т. Социология: А-Я. Словарь-справочник // Т. Лоусон, Дж. Гэррод. – М.: Фаир-Пресс, 2000.
6. Сорокин П.А., Согомонов А. Ю. Человек, цивилизация, общество. – Изд-во полит.лит-ры, 1992. – С.310
7. Вебер М. Хозяйство и общество /Вебер. – М.: пер. с нем.; под науч. ред. Л.Г. Ионина. – М.: ГУ ВШЭ. – 2007. – С.254
8. Фреик Н.В. Петр Штомпка. Доверие: социологическая теория // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2. – №. 3. – С.31
9. Coleman J.S. Social capital in the creation of human capital // American journal of sociology. – 1988. – Т. 94. – С.95-120.

МРНТИ: 11.15

Калкатаева С.К.¹

¹соискатель и преподаватель Академии Государственного управления
при Президенте Кыргызской Республики
Бишкек, Кыргызская Республика

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация

В данной статье рассмотрены органы, регулирующие развитие государственной службы Кыргызской Республики. Изучены управленческие полномочия структур системы государственной власти. В настоящее время государственная служба Кыргызской Республики находится на стадии развития, поиске новых методов и идей, разработки новых механизмов и технологий управленческой деятельности. Охарактеризованы цели, задачи и функции органов управления государственной службы, выявлены основные проблемы. Система государственной службы представляет собой постоянно действующие профессиональные структуры госуправления. Реформы системы государственной власти, как правило, направлены на снижение уровня бюрократической неэффективности (путем закрепления на законодательном уровне процедур отбора кандидатов на бюрократические должности – например, обязательных экзаменов на конкурсной основе) и бюрократической коррупции (внедрением специальных мер защиты государственных служащих – например, стандартизированной шкалы оплаты труда и системы пожизненных контрактов).

Ключевые слова: государственная служба; государственные служащие; виды государственной службы; реформа государственной службы; правовое регулирование государственной службы; система государственной службы; управление государственной службой.

Abstract

Kalkataeva S.K.¹

¹researcher and teacher of the Academy of Public
Administration under the President of the Kyrgyz Republic

SOME QUESTIONS OF THE STATE SERVICE OF THE KYRGYZ REPUBLIC

This article examines the bodies regulating the development of the public service of the Kyrgyz Republic. The administrative powers of the structures of the system of state power have been studied. At present, the state service of the Kyrgyz Republic is at the development stage, searching for new methods and ideas, developing new mechanisms and technologies for management activities.

The goals, tasks and functions of public service management bodies are described, the main problems are identified. The system of civil service is a permanent professional structure of public administration. Reforms of the system of state power are usually aimed at reducing the level of bureaucratic inefficiency (by fixing at the legislative level procedures for selecting candidates for bureaucratic posts - for example, competitive examinations on a competitive basis) and bureaucratic corruption (the introduction of special measures for the protection of civil servants - for example, a standardized scale pay and lifetime contracts).

Key words: public service; civil servants; types of public service; civil service reform; legal regulation of public service; system of public service; management of public service.

Аңдатпа

С.К. Калкатаева¹

¹Қырғыз Республикасы Президентінің жанындағы
Мемлекеттік басқару академиясының ізденушісі және оқытушысы

ҚЫРҒЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТІНІҢ КЕЙБІР СҰРАҚТАРЫ

Бұл мақалада Қырғыз Республикасында мемлекеттік қызметті реттеуші органдар сипатталады. Мемлекеттік билік жүйесі құрылымдарының әкімшілік өкілеттіктері зерттелді. Қазіргі уақытта, Қырғыз Республикасындағы мемлекеттік қызмет даму, жаңа әдістемелер мен идеяларды іздеу, басқарудың жаңа тетіктері мен технологияларын дамыту сағысында тұр. Мемлекеттік қызметті басқару органдарының мақсаттары, міндеттері мен функциялары сипатталған, негізгі мәселелер анықталған. Мемлекеттік қызмет жүйесі тұрақты кәсіби мемлекеттік басқару құрылымы болып табылады. Мемлекеттік билік жүйесін реформалау, әдетте, бюрократиялық тиімсіздік деңгейін төмендетуге бағытталған (бюрократиялық лауазымға үміткерлерді іріктеудің заңнамалық деңгейдегі рәсімдерінде - мысалы, конкурстық негізде міндетті емтихандар өткізу арқылы) және бюрократиялық сыбайлас жемқорлық (мемлекеттік қызметкерлерді қорғау бойынша арнайы шараларды енгізу - мысалы, стандартталған төлем шкаласы және өмір бойы келісім-шарт жүйесі).

Түйін сөздер: мемлекеттік қызмет, мемлекеттік қызметкерлер, мемлекеттік қызмет түрлері, мемлекеттік қызметті реформалау, мемлекеттік қызметті құқықтық реттеу, мемлекеттік қызмет жүйесі, мемлекеттік қызметті басқару.

В современных условиях становится совершенно очевидным, что именно от системы государственного управления и профессионализма чиновников, их дееспособности и инициативности, приверженности избранному страной курсу во многом зависит ход экономических реформ, продвижение по пути демократизации общества, в целом стабилизации и развитие страны [1].

В 2016 году принят новый Закон Кыргызской Республики «О государственной гражданской службе и муниципальной службе» [2]. Действие нового Закона направлено на повышение эффективности государственной гражданской службы и муниципальной службы, обеспечение преемственности, стабильности и независимости профессиональной служебной деятельности граждан Кыргызской Республики в государственных органах и органах местного самоуправления.

Основы организации государственной службы. В целях осуществления единой государственной политики в сфере государственной службы Президентом Кыргызской Республики образуется уполномоченный государственный орган по делам государственной службы.

Уполномоченный государственный орган по делам государственной службы является рабочим органом Совета по государственной службе и постоянно действующим государственным органом [3].

Совет определяет стратегию развития государственной службы и в этой сфере вырабатывает механизмы для согласованного функционирования и взаимодействия органов государственной власти и управления [4].

Рисунок. Оценка деятельности статс-секретаря методом «360 градусов»

В соответствии с новым Законом понятие **государственная служба определяется как** – профессиональная служебная деятельность граждан Кыргызской Республики в государственных органах. Государственная служба включает в себя государственную гражданскую службу, военную службу, правоохранительную службу и дипломатическую службу;

государственная гражданская служба (далее - служба) – вид государственной службы, представляющий собой профессиональную служебную деятельность граждан Кыргызской Республики в государственных органах по осуществлению на постоянной основе задач, функций и властных полномочий, определенных Конституцией Кыргызской Республики [5] и иными нормативными правовыми актами Кыргызской Республики.

Законодательство о государственной гражданской службе состоит из Конституции, Закона Кыргызской Республики «О государственной гражданской службе и муниципальной службе», иных законов и нормативных правовых актов, а также вступивших в установленном законом порядке в силу международных договоров, участницей которых является Кыргызская Республика.

Действие Закона «О государственной гражданской службе и муниципальной службе» распространяется на служащих, занимающих административные должности на государственной гражданской службе и муниципальной службе.

Деятельность государственных служащих, занимающих административные должности военной, правоохранительной и дипломатической служб, регулируется Законом «О государственной гражданской службе и муниципальной службе» в той мере, в которой их профессиональная деятельность не урегулирована специальными законами.

Действие настоящего Закона не распространяется:

- на лиц, занимающих политические государственные должности, специальные государственные должности и политические муниципальные должности;
- на служащих, занятых в органах, учреждениях, предприятиях и организациях, находящихся в ведении государственных органов и органов местного самоуправления, осуществляющих научно-исследовательскую, творческую, преподавательскую, лечебно-оздоровительную и иную деятельность по обслуживанию населения, не связанную с исполнительно-распорядительными функциями, включая руководителей данных учреждений и организаций;
- на лиц технического и обслуживающего персонала, работающих в государственных органах и органах местного самоуправления.

Деятельность лиц, занимающих политические должности, регулируется отдельным законом о статусе этих лиц.

Управление государственной гражданской службой службой.

Систему управления государственной гражданской службой составляют Совет по государственной гражданской службе и муниципальной службе, уполномоченный государственный орган по делам государственной гражданской службы и муниципальной службы; статс-секретари государственных органов, службы управления персоналом государственных органов либо уполномоченное лицо по вопросам управления персоналом.

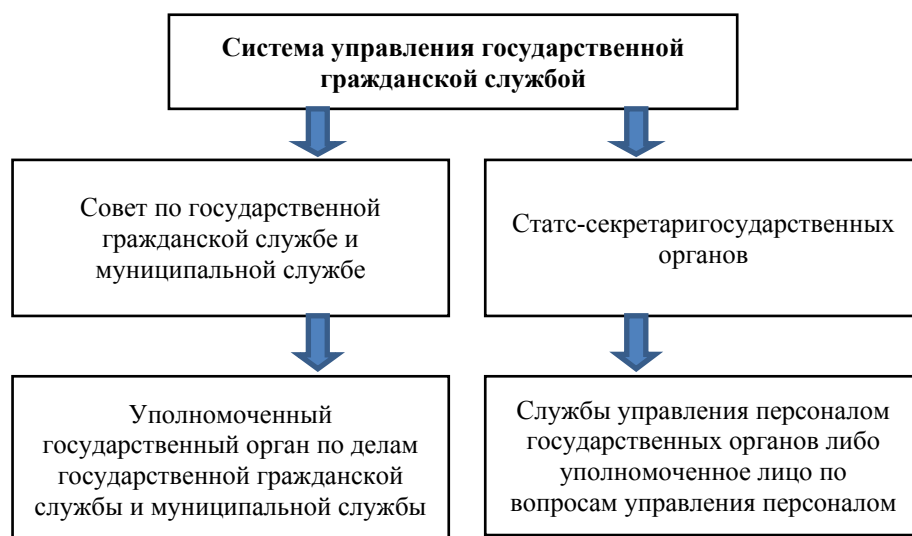

Рисунок 1. Система управления государственной гражданской службой.

Совет по государственной гражданской службе и муниципальной службе является коллегиальным органом, формирующим стратегию развития государственной гражданской службы и муниципальной службы.

Рабочим органом Совета является уполномоченный государственный орган по делам государственной гражданской службы и муниципальной службы. Порядок работы Совета определяется Регламентом, утверждаемым Президентом.

Рисунок 2. Состав Совета по государственной гражданской службе и муниципальной службе

Совет регулирует вопросы формирования политики муниципальной службы на основе принципа разграничения функций и полномочий государственных органов и органов местного самоуправления, установленных Конституцией.

При инициировании проектов законов в сфере государственной гражданской службы и муниципальной службы Совет дает заключение в виде рекомендаций.

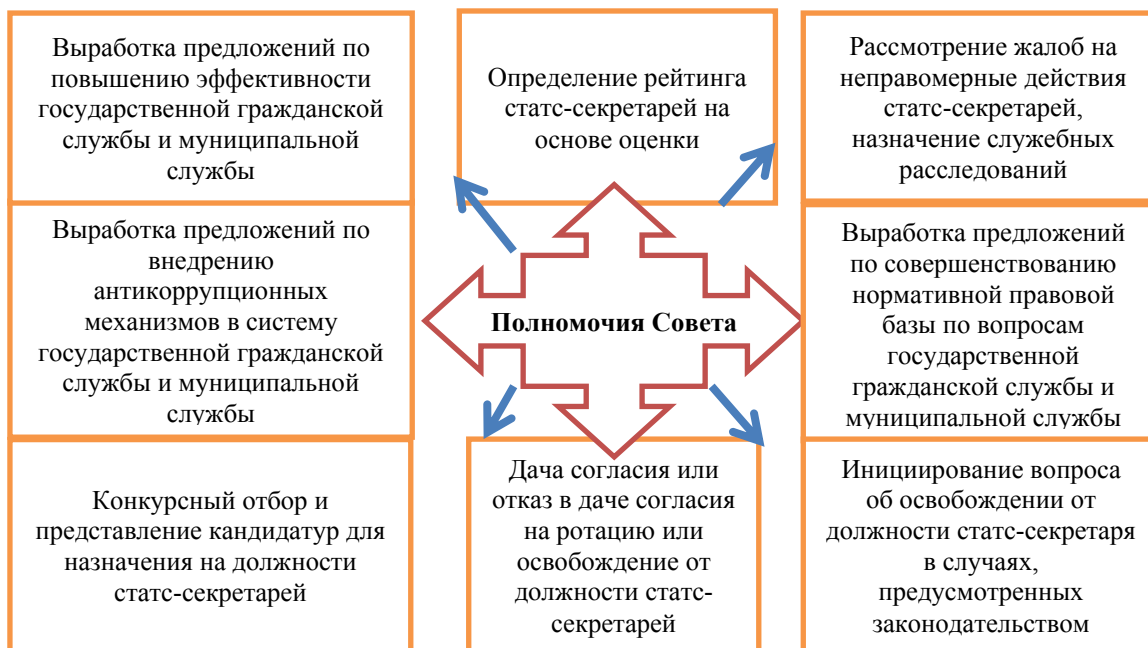

Рисунок 3. Полномочия Совета по государственной гражданской службе и муниципальной службе

Уполномоченный государственный орган по делам государственной гражданской службы и муниципальной службы. Создание уполномоченного органа по делам государственной службы непосредственно связано со становлением государственной службы в Кыргызской Республике.

После приобретения независимости страной закономерно возникла необходимость преобразования советской модели государственной службы, реформирования ее организационно-правовой базы и практики функционирования. В этой связи в 1996 году было принято Временное положение об основах государственной службы в КР, в 1999 году – Закон Кыргызской Республики «О государственной службе».

Вопросы организации государственной службы находились в ведении Администрации Президента Кыргызской Республики, Аппарата Правительства Кыргызской Республики, также возлагались на руководителей министерств и ведомств.

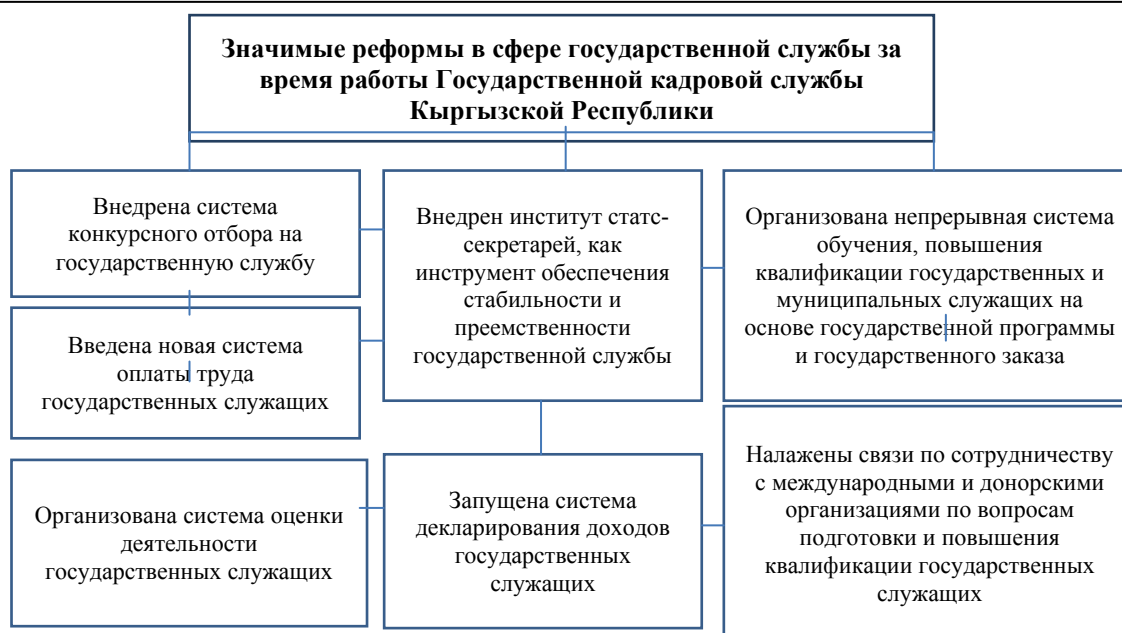
Но отсутствие единой системы организации государственной службы и подбора кадров, при которой решающая роль отводилась только первым руководителям, негативно отражалось на деятельности государственных органов.

При активном содействии гражданского общества и международных организаций в 2004 году была принята новая редакция Закона «О государственной службе» [6], направленная на развитие профессиональной государственной службы в стране. Также был принят закон Кыргызской Республики «О декларировании и публикации сведений о доходах, обязательствах и имуществе лиц, замещающих политические и иные специальные государственные должности и их близких родственников».

В следствие принятия указанных законов, 18 сентября 2004 года Указом Президента Кыргызской Республики был создан уполномоченный орган по делам государственной службы – Агентство Кыргызской Республики по делам государственной службы.

Цель создания данного органа – реализация законодательства в сфере государственной службы, а именно, обеспечение преемственности, стабильности и независимости профессиональной государственной службы, привлечение на государственную службу квалифицированных кадров, создание стимулов для более эффективного и добросовестного выполнения государственными служащими своих обязанностей, усиление институциональных мер по управлению государственной службой для осуществления единой государственной политики в сфере государственной службы.

На Агентство были возложены задачи по разработке и принятию соответствующих нормативных правовых актов и единых правил, обязательных для государственных органов, внедрению системы конкурсного отбора на государственную службу, обеспечивающей открытость и прозрачность при приеме на работу, формирование национального резерва кадров, координирование вопросов подготовки, повышения квалификации государственных служащих.

Рисунок. Значимые реформы в сфере государственной службы за время работы Государственной кадровой службы Кыргызской Республики

В 2009 году данное Агентство преобразовано в Государственную кадровую службу Кыргызской Республики. В 2012 году на Государственную кадровую службу Кыргызской Республики также были возложены функции по развитию законодательной базы муниципальной службы.

Государственной кадровой службой Кыргызской Республики разработаны более 50-ти нормативных правовых актов, направленных на развитие и реформирование государственной и муниципальной службы. Они были утверждены соответствующими Указами Президента Кыргызской Республики и актами Правительства Кыргызской Республики.

Список использованных источников:

1. Шалтыков А.И. Актуальные проблемы совершенствования государственной службы в Казахстане. // Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Международная жизнь и политика», №1(48), 2017 г.
2. Закон КР "О государственной гражданской службе и муниципальной службе". г. Бишкек, от 30 мая 2016 года № 75.
3. Статья 13. Закона КР «О государственной службе» от 30 июня 2004 г. Источник: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1513> (дата обращения: 01.12.2017)
4. Статья 13. Закона КР «О государственной службе» от 30 июня 2004 г. В редакции Законов КР от 24 июля 2013 года N 158, 10 ноября 2014 года N 150.
5. Конституция Кыргызской Республики. 2010 г. Источник: Официальный сайт Президента Кыргызской Республики: <http://www.president.kg/ru/konstitutsija/>. (дата обращения: 01.12.2017)
6. Закон Кыргызской Республики "О государственной службе" от 11 августа 2004 года № 114 (Ведомости Жогорку Кенеша Кыргызской Республики, 2004 г., № 12, ст.529)
7. Стратегия реформирования государственной кадровой службы (2011 год). Источник: Государственная кадровая служба Кыргызской Республики: <http://www.mkk.gov.kg>. (дата обращения: 01.12.2017)
8. УП КР «О Концепции модернизации государственной службы Кыргызской Республики» (от 20 июня 2011 года № 146).

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ TO HELP THE TEACHER

МРНТИ 04.71.21

Р.Б. Әбсаттаров¹, Д.Ө. Құсайынов²

¹ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор,
Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының
меңгерушісі

²философия ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің
саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының профессоры
Алматы, Қазақстан

ОТАНДЫҚ ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ БАСТАУЛАРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ Ж.АЙМАУЫТОВ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ КӨРІНІСТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада әлеуметтік-саяси ғылымында әлі де жете зерттелмеген отандық әлеуметтік зерттеудің бастау алуы және оның Ж. Аймауытов дүниетанымында бейнеленуі қарастырылады. Мақалада оның әлеуметтік мәдениеттік көзқарастарына көбірек көңіл бөлінген. Сонымен қатар мақалада дискуссиялық мәселелерге де көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: мемлекет, қоғам, адам, билік, халық, тұрмыс, отбасы, саясат, мәдениет, өнер, тоқырау, дүниетаным, гуманизм, құлықтылық, білім, ғылым, тәрбие, жастар, сана.

Аннотация

Абсаттаров Р.Б.¹, Құсайынов Д.У.²

¹член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор,

зав. кафедры политологии и социально-философских дисциплин, КазНПУ имени Абая

²доктор философских наук, профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин,
КазНПУ имени Абая

ИСТОКИ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ИХ ОТРАЖЕНИЕ В МИРОВОЗЗРЕНИИ Ж.АЙМАУЫТОВА

В статье рассматриваются истоки отечественных социологических исследований и их отражение в мировоззрении Ж.Аймауытова, которые еще недостаточно изучены в социально-политической науке. В статье уделено большое внимание, прежде всего его социологическим, культурологическим взглядам. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: государство, общество, человек, власть, народ, быт, семья, политика, культура, искусство, кризис, мировоззрение, гуманизм, нравственность, образование, наука, воспитание, молодежь, сознание.

Abstract

Absattarov R.B.¹, Kussainov D.U.²

¹Corresponding member of NAS RK, Doctor of Philosophy, professor,
manager of department of political and social sciences and philosophical disciplines
of Kazakh National Pedagogical University named after Abay

²Doctor of Philosophy, professor of department of political and social sciences and philosophical disciplines
of Kazakh National Pedagogical University named after Abay

SOURCES OF DOMESTIC SOCIOLOGICAL RESEARCHES AND THEIR REFLECTION IN Zh. AYMAUYTOV'S OUTLOOK

In article are considered the sources of domestic sociological researches and their reflection in Zh. Aymaulytov's outlook which are still insufficiently studied in socio-political science. First of all in article much attention is paid to his sociological, cultural views. At the same time, in article is paid attention to debatable questions.

Key words: state, society, person, power, people, life, family, policy, culture, art, crisis, mirovozzreniye, humanity, morality, education, science, education, youth, consciousness.

Өз заманының жарқын бейнелі тұлғасы, энциклопедист, мәдениет және қоғам қайраткері, жастайынан сусындап нәр алған, халық ауыз әдебиетін, халықтың мақал-мәтелдерін, наным сенімдерін, әдет-ғұрпын, мәдениетін жете білген Ж.Аймауытов сол туған халқының сана-сезімі мен болмысын жаңа ғасыр, жаңа заман, жаңа қоғам талаптарына сай қалыптастыру үшін жан-жақты ізденістер жүргізді. Ағартушылық философиясының идеяларын терең игеріп қана қоймай, оны жүзеге асырудың жолдарын, әдістерін іздестірді. Халыққа әсер етудің, сана-сезімін жетілдірудің ең қолайлы құралы әдебиет болғандықтан, қазақ даласындағы ғасырлар бойы қалыптасқан даналық пен данышпандық, өнер мен білім әдеби туындылар арқылы берілгендіктен, Жүсіпбек өзінің елдің болашағы үшін күресін әдебиеттен бастады.

Жүсіпбек Аймауытов – сөз тұтастығын сақтаған, өлең мен қара сөзді бір-бірінен бөлмеген қаламгер. Мұндай шеберлікке оқып-үйреніп, жаттығып, дағдыланып жетуге болмайды. Ол адамға берілген ерекше қасиеттер. Оны біз табиғи талант, дара дарын дейміз. Сірә, талант табиғаты қарапайым ақылмен танылрлық шаруа емес. Оның сыры өзінде, тұңғыық болса керек.

Қайраткердің «Қартқожа» романы өте жеңіл оқылады, оқырман қиналысқа түсіп шаршамайды. Бірақ, мәселе роман оқылып біткеннен соң басталады. Сонда бұл не нәрсе, жазушы не айтқысы келді. Қартқожа деген кім? Міне, осындай әлеуметтік-философиялық мағынадағы сұрақтар ой түбіне шөге бастағанда жауап іздеп қиналасың.

Шығармада қазақы болмыс барынша табиғи мәнінде бейнеленген. Жүсіпбек қазақы тұрмысты қазқалпында сөйлеп берген. ХХ ғасыр басындағы қазақ тұрмысын дәл Жүсіпбектей дәлме-дәл бейнелеген қаламгер табу қиын. Себебі, Жүсіпбек сол заманның түлегі, көзі көрген дәуір куәсі. Бұл біріншіден. Екіншіден, ғажап талант иесі, ғылыми тілмен жеткізе алмайтын істерді сөз өрнегімен емін-еркін бере салған. Осыны натурализм десек, бізге керегі осы.

Ал Қартқожа образына келсек, мәселе өзгешелеу. Біреулер Қартқожа жазушының өз бейнесі дегенді айтады. Жалпы мынандай жай есте болуы шарт. Қаламгердің қолынан шыққан шығармадағы барлық кейіпкерлерде суреткердің өз бейнесі болады. Жазушы не жазса да өз ұғым-түсінігінен, өзінің қадір-қасиетінен, бітім-болмысынан алыс кете алмайды. Бұл осы суреткердің дүниетанымдық субъективизмі.

Әрине, Қартқожа зиялы қауымға үлгі боларлық тұлға емес. Оның терең ойлары да жоқ. Ол кейбір мәнді-мәнді істерден тыс, сырттан бақылаушы сияқты көптеген істер оның ешбір қатынасынсыз, өздігінен болып жатыр. Тіптен, 1916 жылғы көтеріліске деген Қартқожа түсінігі өте бұлыңғыр. Ол көтерілістің себебін де ойластырған жоқ. Бірақ онда ынта мен талап бар, ол оқу, орысша білуге құлшыныс бар. Қартқожа ойынша орысша білсе ғана ел санатына ілінуге болатынын түсінеді. Сол үшін ол Кереку, Омбы, Семейлерді кезеді.

Автордың осылайша суреттеп, баяндағаны кездейсоқ нәрсе ме, әлде жазушының өзгеше мақсаты болды ма екен? Бұлай дейтін себебіміз Жүсіпбектің өз басы заманындағы Қазақстандағы елеулі істерден шет қалмаған. Оған бір ғана мысал, Мұхтар екеуі бірігіп «Абай» журналын шығарудың өзі қандай жетістік. Сондықтан Жүсіпбек Қартқожа образына тегін келмеген деп ойлаймыз. Біздің ойымызша, Жүсіпбек заманында Әлихан сияқтылар емес, Қартқожалар көбірек болғанға ұқсайды. Қартқожалар жетекшілер емес, жетекке ерушілер, тек қана айтқанды істегені болмаса, өзіндік бастамалары әлі жетіле қоймағандар.

ХХ ғасырдың басындағы бұл білімге ұмтылған қазақтардың жай-күйі десек ақиқатқа жақынырақ болар еді. Себебі, әбден бодандықта тапталып, езгіге ұшыраған халықтан қоғадай көктеп, жаңбырдан кейінгі саңырауқұлақтай көсемдердің қауырт көбейіп шығуы мүмкін емес еді. Оянудың алғашқы сатысы білімге, орысша білуге ұмтылу, әрине бұл түсінікті де, орынды талап. «Неден жапа шексең, сол іспен барынша айналыс» деп тұрғандай.

Ал Әлихан Бөкейханов сияқты орталықта білім алғандардың, оған ергендердің мұраттары өзгеше, әрі биік және асқақ болатын. Алаш мемлекетін құрам деп талпынған қазақ көсемдерінің бетіне от шарпытқан большевиктер болса, халық ішінде жеткілікті мөлшерде қолдау таппағаны, білім жолына түсем деушілер деңгейі Қартқожамен шамалас болатын. Қартқожаның болмысында жоқ нәрселер: жігер, қайрат, намыс. Олар оның жанұя тәрбиесінде де болмаған. Момын әке, момын шеше, бірақ оларда рухани жантазалығы бар. Әдетте, мұндай тазалық намыс дегенімен айқындалмаса елеусіз қала береді.

Осындай елеусіз, жаны таза жандар өз қасиеттерін баласы Қартқожаға берген. Сондықтан да Қартқожа көзге түсе бермейді, тіптен әрбір тұстарда бөгде жан сияқты күй кешеді. Оған өзі іштей қиналады, бірақ амалы жоқ, шарасыз Қартқожаның баршама болмысынан осы бір шарасыздықты ұшырата береміз. Оның себебі неде? дегенге келсек, әрине сол кездегі қоғам дамуындағы қазақтың сана-сезімінің деңгейіне байланысты деп тұжырымдауға болады. Сондықтан да, Қартқожаның жасаған әрекетінің өзі өте үлкен жетістік. Оның оқу іздеуі, оған әрекеттенуі құптарлық іс. Бірақ бізге, халқымызға болашақ үшін, жетілуіміз үшін керек адам Қартқожа ма?

Әрине, бізге салса аламан істің басы қасында жүрген от намысты, өр тұлғалы қазақ образын көргіміз келеді. Бұл ниет, мұрат талабы. Шындыққа үңілсек, жазушымен бірге ел араласақ кездестіретініміз – Қартқожалар. Сонда мүмкін «тұрмысқа керек жандар Қартқожалар ма?» деп ойлаймыз. Себебі, саясат, өнер қайраткерлері халық емес, халықты басқарушылар, бастаушылар, ол көп, жұртшылық ынтасы саясатта емес, өнерде емес күнделікті тұрмыста емес пе? Бәрінен биігі тұрмыс, қарапайым өмір, Қартқожа болса осы жағында. Алайда ел ішін бір желік енді. Адамдар тұрмысқа емес, әлдебіреулер бастаған әлеуметтік-саяси істерге араласа бастады. Осы тұсқа келгенде Жүсіпбектің өзі де дағдарысқа түскені аңғарылады. Бұл жағдайларды жазушы қоғамдағы үрдіске қатысты қазақ азаматтарының көңіл-күйлерінің түсіңкілігімен, ерекше жабығуымен астастырады.

Жүсіпбек Аймауытов өзінің ұлы оқытушыларының бастап берген бағытын талмай, шаршамай одан әрі қарай дамытты және заман өзгерген сайын жетілдіріп, түрлендіріп отырды. Оның қоғам өміріндегі қызметінің қай саласын, қай бағытын алсақ та адамға бұрылған – адам қажеттігі, адамның жан дүниесі, оның әсемдікті түсінуі, талай философтардың, әлеуметтанушылардың ойлау тірегі болған адамның жақсылық пен жамандыққа көзқарасы. Ұлы гуманизм мектебінен өткен Жүсіпбектің алға қойған мақсаттарының да ең бастысы осы адамға арналады. Адамды тәрбиелеу, оны қоршап тұрған дүниенің заңдылықтарын білуге, өмір сүріп жатқан қоғамды түсінуге, түсіне отырып өркениетті қоғам құруға шақыру, – осыны мақсат тұтады, сол үшін күреседі.

Біздің Кеңес мемлекеті кезіндегі қалыптасқан ойлау стереотипіне салып, Жүсіпбектің қоғамдық-саяси көзқарастарын, дүниетанымын аяғына дейін түсініп білу қиын. Өйткені оның арнайы жазған әлеуметтік-философиялық шығармалары болған жоқ. Ал, енді оның жазған романдарын, повестерін, пьесаларын, сын мақалаларын қарасақ, онда көтерген мәселелері, оның кейіпкерлерінің өмірі мен жүріс-тұрысы, ойлау желісі қоғамдық әрекеттері тұнып тұрған әлеуметтік-философия деуге болады. Ағартушылықты өзінің ұраны қылып алған Жүсіпбек жаңа рухта жас ұрпақ тәрбиелеу, адамгершілік, жақсы мінез-құлық қалыптастыру қажеттіліктерін тек қана тәжірибеде іске асырып қоймай, бұл мәселелерді теориялық тұрғыдан да терең зерттеген.

Жүсіпбек Аймауытовтың қызметі жан-жақты: үлкен роман жазған прозашы, психологиялық, әлеуметтанулық зерттеулер жасаған ғалым, пьесалар қойған режиссер, әртүрлі пьесалар жазған драматург, аудармашы, публицист. Шығармашылық өнерінің қайсысында болмасын Жүсіпбек жемісті еңбек ете білді. Оның қоғамдық-саяси ойлары мен гуманизмі ойшылдың әртүрлі жанрларда жазған еңбектерінен көрініс береді және оның дүниеге көзқарасының ағартушылық ойлау жүйесі жүйеленген.

Дүниетанымын толық түсініп, толығымен қабылдаған Абайдан үнемі сусындаған, оның жан-жақты да күрделі дүниетанымын өз заманында өте жақсы түсінген, ұлы Абайтанушы М.Әуезовпен көп мәселелерді түсінуде терезесі тең Жүсіпбек, өзінің шығармашылығы мен қоғамдық қызметін Абай өсиеттерін жүзеге асыруға қолынан келген бар мүмкіншіліктерін өмірінің соңғы күндеріне дейін аянбаған.

Абайды өзінің ең үлкен, ең негізгі ұстазы деп санаған Жүсіпбек, Абай тағылымының қазақ елінің ертеңі үшін әлі де берері көп екенін жақсы түсінген, сондықтан да «Абай» журналын шығаруға ат салысып, бар қолынан келген күш жігерін аямаған. Абайдан алған үлкен сабақтарын өзінің қысқа да болса жемісті еңбек еткен өмірінде үздіксіз пайдаланып отырған.

Абайдың шығармалары мен асыл сөздерінен алған сабағын былай түсіндіреді: «Ақылды дана, рахымды әділ, шынға сусаған, қыңырды жөнге, қисықты тезге салмақ болған, бұзықтық пен алысып өткен Абай еді. Қазақтың әдебиетіне жан берген: сөздің сырын сырлап, ішін түрлеген, өлеңнен өрнек шығарған, ақындық сыншылдық бірдей дарыған, Абай еді. Өнер тап, оқы, қарекет қыл, тәрбие ал, ынсапты адал бол деп қақсап өткен Абай еді. Халықтың қамын же, адам баласын бауыр тұт, адамшылыққа қызмет ет деген Абай болатын. Өмір жолында Абайдың айтпағаны аз. Ақыл, білім, сезім, терең ойлылығына қарағанда Абай қазақтан шыққан философ (данышпан)» [1].

Дәл осылай Абайды терең ұғыну, оның дүниеге көзқарасын тап басып, дәл де баға беру, «философ» деп, «данышпан» деп бөкпесіз тура айту, біздіңше ең алғаш осы Жүсіпбек Аймауытовтың қолынан келген. Оның бұл пікірі тек байқаусызда айтылып қалған оғаш сөз ғана емес, Абайды, оның дүниетанымын, оның ой толғауын, жан дүниесін жете ұғыну, сол Абай жеткен ой биігіне қол созып, сол деңгейде ой кеше білу. Абайды «философ деп, хакім» [2] деп, енді-енді ғана танып, біліп жатқанда, бұдан 110 жыл бұрын Абайдың кім екенін, соның дәлелін келтіріп тұрып бадырайта айтушы Жүсіпбек Аймауытовтың да ойлау дәрежесінің жоғарылығын, көзқарасының жан-жақтылығын, білімінің тереңдігін анық білдіріп тұр.

Адам мен адамгершілік мәселелерін қазақтың ағартушы-демократтары мен ақын-жазушыларының шығармашылығында жиі кездестіруге болады. Әсіресе, бұл мәселені әлеуметтік-философиялық дәрежеде жан-жақты шешкен Абай еді, өйткені оның қай шығармасын алсақ та «Адам бол» деген лебіз бар.

Абайды біз таза адамгершілік ойшыл, гуманист деуіміз керек, себебі, оның шығармалары негізінен адам болу принциптеріне арналған. Абай өз шығармаларында адам болудың біртұтас кодексін жасады. Олардың негізгілері: ақылды дұрыс пайдалану, талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым, білім алу, дүние тану, әр нәрсенің өлшемін білу, өз арының алдында жауап беру, күрес, әділ, сыншыл болу, жамандықтан бойын аулақ ұстау және т. б. Ал, Жүсіпбек болса өзінің бар болмысымен осы көзқарастарды түгелімен қабылдап, өзінің өмірлік кредосына айналдырды.

Адам мәселесінің өзегі Жүсіпбек Аймауытовтың көзқарасы бойынша мәдениет, оқу-білім, тәрбиеге келіп тіреледі. Бірақ бұл соңғыларын ол адам болудың қажетті шарттары деп есептей отырса да, оларға ерекше мән бере қарастырады: мысалға мәдениеттің де мәдениеті бар, ғылым мен білімнің, тәрбиенің де өз мәнісі болуы керек. Бұлардың мән-мәнісін ол адамгершілік пен руханилық деп түсінеді: адамға имандылық қалайтын көп оқу мен білім, адамның сыртқы қылығын ғана көздеп, ішкі сырын байытпайтын тәрбие, адамдық маңызы жұтам, оған жат мәдениет шын мәнінде жетпеген жартықеш болып келеді.

Қоғамның қанша дамығанымен ғылыми жетістіктерге жеткенімен, табиғаттың тылсым күштерін жете игергенімен, адамда руханилық пен адамгершілік жетіспесе, қандай жетістіктер болмасын адамзатқа рахат пен ләззат әкелмейтінін ол былай көрсеткен: «Бұрын адам хайуан қалпында жүргенде тамаққа таласып, қандай алысып жұлысса, бұл күнде жетіліп, мәдениетті болған адам да сол халден ұзап шыға алмай отыр. Мәдениеттің ілгері басқышындағы халықтар ғылымның жемісін зорлық, зомбылық, қиянат, озбырлыққа жұмсап отыр» [3].

Ж.Аймауытов қорытпа сөзінде қазіргі кезде аса өзекті болып отырған ой жатыр. Батыс мәдениетінде, дүниетанымында табиғаттың заңдылықтарын танып біл, ғылымды арттыр, сөйтіп дүниені игер, табиғатты өзіңе бағындыр деген сияқты үрдістер бар. Адам сол табиғаттың қожасы, неғұрлым қоғамның өндіргіш күші артқан сайын адамда күшейіп, айнала қоршаған кеңістікті баурап алып, үстемдігін жүргізеді. «Мәдениет» дегенде ол негізінен осы батыс мәдениетін айтып отыр. Расында, ХХ ғасырда осы бір жақты мәдениеттің, осындай ой кешудің кейбір зардабын адамзат толығымен басынан кешіруде.

Міне мұның бәрі – сол батыстық мәдениеттің «ұлы жемістері» деуге болады. Осы «жемістерді» – «зорлық, зомбылық, қиянат, озбырлық», – деп атап Ж.Аймауытов көрегендікпен дәл көрсетіп, ХХ ғасырдың бас кезінде-ақ жазып кеткен. Тек ғылыми білімге сүйеніп, оның жетістіктерін игеріп, табиғатты қайтсе де өз ырыққа көндіруге пайдалану, адамды, адамгершілікті ұмытуға, рухани жұтаңдыққа әкеліп соғатындығын нәтижесінде хайуандық қалыптан оздырмайтынын әбден білген.

Сонда да ғылым мен білімсіз ілгерілеу мен қозғалыстың қиындығын жете түсінген Жүсіпбек білім алудың, оның қазақтың сана-сезімін ояту үшін ауадай керек екендігін мойындай отырып: «Ғылымды кісінің білімі де күшті, білегі де күшті, надан кісі осал, құр қол кісі сияқты-алыса кетсе айлалы, азулы кісі нашар кісіні алып соғатыны ап-анық. Бұлай болған соң басқаның аузында кетпей, тіршілік қылайын деген жұрт мәденилікке жармаспақша шарасы жоқ» дейді [4]. Әрине мұндай азулы, ыза мен кек қайнаған дүниеге осындай «мәдениет» пен осындай «мәденилік» керек шығар, бірақ автор бұлардың хайуандық сипатын іштей жақтырмай, адамға, адамгершілікке сай деп қарамайды, халқын барынша сақтандырады.

Қазақ елінің ерекшелігі мен болмысын жете түсінген Жүсіпбек басқа қоршаған елдерде ғылым мен білім бар екен деп еліктей бермей, оларды қайталай бермей өзіміздің де озық жетістіктерімізді сақтауға шақырады, оларда жоқ жаңалықтарды өзімізде ашуға шақырады, бұл ойларды біз Жүсіпбектің мынандай көзқарастарынан көре аламыз: «Еуропаға еліктей бермей өз бетіміздің, жұрттығымыздың белгісін көрсеткеннен не кемдік табылады? Қаза, тексере берсек, Европаның өнеге қылуға жарамайтын жерлері де бар» [5].

Шығыс мәдениеті дәстүрінде тәрбиеленген әрі Батыс мәдениетіне де қанық Жүсіпбек Аймауытовтың бұлай деуіне әрине құқығы әбден бар. Ол Батыс мәдениетін қазақ халқына мүлдем керексіз демейді, оны да игеру керек, бірақ соған беріліп, соның жетегінде кетіп, өз нақыштарын жоғалтып алмауға меззейді. Мұның бір себебі қазақтың шығыстық өз тіні мен ділі (менталитеті) барлығында болса, басқа да себептері бар екенін ол ашады да: «Қазақ мәдениет жөнінде ерте туып, кеш қалған халық. Кенже қалғанымызда, әрине көп себеп бар: жер, тұрмыс, ғұрып, әдет, надандық (фанатизм), партия, өтірік, мақтан – міне бізді ілгері бастырмаған осы сияқты себептер» [6], – деп жазды.

Ғылым, оқу-білім мен мәдениет аралығында бұларға адами мән-маңыз беретін, дұрыс бағыт беретін тәрбие болуы керек. Оқыту, тәрбие беруді өзінің кәсіби мамандығы («мұғалім») деп санаған Жүсіпбек Аймауытов, осы мәселелерге шығармаларында көп көңіл бөліп, ғылыми зерттеулерінде де, публицистикалық және әдеби туындыларында да олар негізгі мотив, басты арқау болған. Осы тұрғыдан алғанда, жазушының мынау төменде келтірілген сөздерде көп мән жатыр: «Өнер, ғылым, қаражатпен табылады. Өнер, ғылым қаражат табады. Қаражат жан асырайды, халықтың өнерлі болып жетілуіне де байлық керек,

- дейді ол - Жалаңаш кедейге өнер үйрен деу өгізбен жарысып бәйге ал деген сияқты. Надан болсақ та, бай болайық десек, ғылымсыз байлық баянсыз болмақ, бұлай болған соң ғылым мен байлық екеуісі де керек, ғылым білімге қанады. Ғылымсыз білім сыңаржақ: ғылым білімді ұлғайтады; ғылымсыз білім тым құрғақ, білімді орнына жұмсау керек. Білімді орнына жұмсайтын не? Ол – тәрбие» [7, 4 б.].

Жоғарыда көрсетілген осы қысқа ғана үзіндіден көптеген ұғымдардың басы шалынып, олардың арақатынасы, өмірлік мәні сөз болады. Автор терең ойлап байлық пен кедейлік, байлық пен надандық, ғылым мен білім, тәрбие мен білім қандай қатынаста болу керектігін диалектикалық тұрғыдан шебер шешеді, – бұл ойлардың осы кезге дейін теориялық та, практикалық та маңызы зор десек еш қатесі жоқ. Өнерлі, білімді болу үшін рухани азықты арқалау үшін қаражат керек, яғни байлық керек, бай болу керек. Бұл, әрине пролетарлық көзқарасқа сиыса бермейтін ой. Бірақ байлықтың да өз орны, өз сыны мен міні бар: «байлық пен надандық жараспас ондай байлық тұрлаусыз, баянсыз, яғни байлық ғылым мен біліммен сиыспақ. Байлығың болса, ғылымға құлаш ұр, білім ал, біліммен ұштасқан байлық баянды болмақ, өйткені ғылым мен білім байлықтың сарқылмас көзі.

Сонымен байлықтан ғылым, ғылымнан білім туындайды. Ғылым мен білім надандықтан сақтайды, шынайы мәдениеттілікке бастайды, егер білім тәрбиелі адамнан шығып, тәрбиелі адамға қонса, сондықтан тек тәрбие ғана «білімді орнына жұмсай алады». Білімнің адамзат игілігіне жұмсалуды, жұмсалмауы тәрбиеге байланысты. Тәрбиесіз білімді адам білімін оңды-солды адамзаттың игілігіне де сорына да жұмсай беруі мүмкін. Тәрбиелі адам, яғни иманды адам, толық адам ондайға бармақ емес, ол білімін өз орнына, игілікке, адам байлығына, адамзаттың гүлденуіне жұмсайды. Міне, осындай-осындай ізгі ойларға жетелейді Жүсекең.

Жүсіпбек Аймауытов өзінің төл мамандығы – ағарту ісіне өте көп көңіл бөлген, халықты өнер-білім ісіне салуды мақсат тұтқан. Ол қалың қазақ халқының надандықтан шығуының бірден-бір жолы елді ағарту, білім-өнерге тарту деп ұғады. Осы себептерден де ол өзінің саналы өмірін, еңбегін, барлық шығармашылығын негізінен осы іске арнайды. Бала кезінің өзінде-ақ ауылға демалысқа барғанда бала оқыту ісімен шұғылданғанын біз білеміз. Ал, семинария бітіргеннен кейін де қанша қоғамдық жұмыстарда істегенімен, ол оқу ісінен бас тартқан емес. Оқу тәрбие жұмыстарының мұқтаждығын өтеу үшін жазған көптеген мақалаларымен оқулықтары бар. Ол педагогика мен психология саласында жемісті еңбек етіп, көлемді оқулықтар жазды. Олар мыналар: «Тәрбиеге жетекші» (Орынбор, 1926 ж.), «Психология» (Ташкент, 1927 ж.), «Жан жүйесі және өнер таңдау» (Москва, 1929 ж.), «Сабақтың комплекстік жүйесінің әдістері» (Қызылорда, 1929 ж.).

Жүсіпбектің педагогикалық көзқарастары адамға, оны тәрбиелеу мүмкіндігіне деген сеніммен басталады. Өзінің «Тәрбие» деген мақалаларында Жүсіпбек, адамның хайуаннан айырмашылығы жайында әңгіме қозғай отырып, адам бойындағы ұнамсыз мінез-құлықтарының барлығы тәрбиенің кемдігінен деп қорытынды жасайды. Оның айтуынша адам табиғаттың емес тәрбиенің құлы болуы керек. Адам өміріндегі тәрбиенің рөлін зор бағалаған және ол тарихтағы ірі құбылыстардың бәрін тәрбиемен байланыстыра отырып, былай деп жазады: «Алғашқы екі ғасырдай Афиняндар құлықты, ғылымды күшті жұрт болған, неге? Данышпан Солонның жасаған ережесімен тәрбиеленгендіктен. Рум халқын атақты, күшті қылған кім? Тәрбие. Ескендірді данышпан хакім қылған кім? Аристотельдің тәрбиесі. Неронды залым қылған кім? Философ Сенеканың кате тәрбиесі» [7].

Жүсіпбектің тәрбие туралы бұл ойларымен келіспеу қиын, себебі ол тарихи тұлғалар жөнінде мысал келтіре отырып, дәлелді баяндалған. Осы аталған мақаланы қарасақ Жүсіпбектің тәрбие мәселесімен терең шұғылданып, тек қана Ресейде кездесетін әдебиетпен емес, Европа елдерінің де ойшылдарының осы мәселеге деген көзқарастарымен таныс болғанын білеміз.

Мысалы, Жүсіпбек атақты ағылшын философы әрі педагогы Дж. Локктың: «Баланың ақылы да, жаны да туғанда таза тақтадай болып туады. Таза тақтаға қандай жазу жазса да жазушының еркінде» деген көзқарастарын келтіре отырып, оған келіспейтіндігін білдіреді. «Адамда жаратылысынан әртүрлі мінездің ұшығы болып туады» [8], – дей отырып, ол соның қай жағын дамыту тәрбиеден екенін, басқаша түсіндіргенде, тәрбие әр адамның жеке басына тән ерекшеліктерді ескеруге тиіс деген қорытындыға келеді.

Тәрбиешіге қоғамда өте үлкен маңыз берген ол тәрбиешіні дәрігермен ғана салыстырады, соның өзінде одан жоғары қояды. «Адамдық көзбен тереңнен тексерсе, дәрігерден де тәрбиешінің көп болғаны артық. Дәрігер адамның денесін сауықтыратын болса, тәрбиеші адамның ақылын, мінезін, жанын сауықтырады» [9] – дейді. Тәрбие мәселесін мемлекеттік дәрежеге көтеру қажеттігін жете түсініп, тіпті: «Тәрбиешіге отанның келешек өмірін тапсыруға болады, себебі тәрбие нәтижесінде ақылды адам көбейсе отанның күзетшісі, қорғаны» [10], – деп атап өтеді.

Болашақ ұрпақты озық жетістіктерге тәрбиелеу, оларға білім беру процесін сол халықтың мінез-құлқы мен тұрмыс-салтын, әдет-ғұрпын еске ала отырып жүргізудің қажеттігіне Жүсіпбек аса зор көңіл бөледі.

Абайдың көрнекті шәкірттерінің бірі болған Жүсіпбек өзінің туған халқын қатты сүйген, дәл солай оның кемшіліктерін де көрсетіп қатаң сынға алып отырды. Мысалы, «қазақтың өзгеше мінездері» деген мақаласында өз халқының мінездерінің жақсы жақтары мен бірге отаршылықтың әсерінен пайда бола бастаған кемшіліктерін де ашық әрі батыл көрсетіп, былай дейді: «Бұрынғы уақытта қазақ елі ұйымшыл, елі-жауынгер, биі-әділ, намысқор, адамы-әрі бітімді, қайратты, сауықшыл болған екен. Досы мен достасып, жауымен жауласуға табанды, қайғыра да, қуана да білген халық екен» [11]. Осыдан әрі Жүсіпбек қазақ еліне жауласушылықпен отаршылдықтың әсерінен, осы мінездердің өзгергенін сынады. Оларда «ұрлық, зорлық, өтірік, өсек, алдау, қулық, айдау, байлату, кісі өлтіру, өтірік мақтану, ынсапсыздық, тұрақсыздық, настық, жалқаулық сияқты жағымсыз қасиеттердің көбейгенін айта келіп, сөйтіп, ұсақтап келіп, жау жүрек батырларымыздың батырлығы ауыл үйдің малын ұрлауда қалды. Бұрынғы билердің жұрнағы кішкене дөңгелек жер болып қалды» [12], – дейді. Ал енді осы жағымсыз қылықтардан айырылудың ең басты құралы, Жүсіпбектің түсінігі бойынша, тәрбие, оқу, білім.

Білім беру саласында көп жылдар бойы жұмыс істеген Жүсіпбек өзінің байқаған, түсінген, зерттеген, қазақ баласына дұрыс білім алуға бөгет болып келе жатқан әдеттерді қатты сынады. Қазақ баласының арасында көбірек кездесетін кемшіліктерді орыс балаларымен салыстыра отырып, былай жазады: «Орыс баласы оқудан қолы босаса, футбол, доп, жарыс, неше түрлі дене тәрбиесі; қазақ баласы оқудан шықса, көше қыдыру, таныс жағалау, жоқ жерден пайда қып қою,... орыс баласы бос болса, құс атады, қайыққа мінеді, музыка тартады, кітап, әдебиет қарайды; қазақ баласы қолы босанса, түтін аңдиды, өсек аңдиды» [13].

Осы мақалада неге бұлай екендігін білу үшін, дәлірек айтқанда халыққа түсіндіріп беру үшін, Жүсіпбек бұл кемшіліктердің себептеріне тоқталады. Әрине себептердің барлығы баланың көріп өскен ортасында, әке-шешенің, одан қалды қоршаған ортаның тәрбиесінде екеніне тоқталады: «Жас кезінде баласы бірдеңеге ұрынып, бір жерін қанатып, не бір жерін ауыртып алса, бала жан үстіне түсіп: «Құлыным-ай! Ауырып қалды ма? үрлейінші, сүйейінші», – деп, ауырған жерін одан жаман ауыртады. Аяған сайын баласы бажылдап жылайды [14]. Көлденең отырып біреу: «Ал, ішегі шығып келеді», – десе, бала одан сайын жылайды». Осы әдеттен айырылмасақ, болашақта баланы ынжық, қорқақ болып өсетіндігіне тоқталады, бұл әдет баланы жалқаулыққа, өтірік байбалам салуға дағдыландырады деген қорытынды жасайды.

Біреудің қолына қарап әрқашан туыстан, елден бірдеме дәметіп отыратын жаман әдеттің де себептерін, қайдан екенін көрсетеді: «Ардақтаған жалғызын, әйтпесе, адам болар көз нұрын ата-анасы жасынан сұраншақтыққа үйретеді. «Ағатайынның қамшысын сұрай ғой», «Ағаларына айттық, көрімдік беретін шығар», «Қарағым сұра, бермесе жыла», «Пәленше жанға бермеген малы әдірә қалсын!». Міне, қазақтың жасынан баласын баулу түрі» [15]. Әрине, қандай әдет не мінез-құлық бірден пайда болмайды, оның себептері болады, Жүсіпбектің осы мақаласында халықтың тұрмысында бар кемшіліктердің түп-тамырын өте айқын көреміз, елін, халқын жақсы көрген Жүсіпбек тарапынан осы кемшіліктерден тез арылу үшін өте орынды мысалдар қолданылған.

Ең үлкен зиян келтіретін әдеттің жалқаулық екенін, еш қимыл, әрекет жасамай, еңбектенбей, «Алла бере салады» деп, қол қусырып отырудың бар екенін сынап былай дейді: «Қазаққа әлі де бермесен жақпайсың. Ел еңбекке төселсе, шаруа түрі бірте-бірте өзгерсе, салт-сана да өзгере бермек. «Алладан» емес «еңбектен» сұрағанның екі бүйірі шығатынына көзі жетпек. Әрқашан жылауық, байбалам, жалыншақ, сұраншақ, жағыншақ, жарамсақ елдің жаны құл болады,... жоқ болса да ірі көңіл, сұңқар мінезді бол» [16]. Әрине, автордың бұл көзқарастарында үлкен әлеуметтік-философиялық маңыз бар. «Жоқ-жоқ», – деп жылына бергеннен ешкім ешқайдан да ештеңе де әкеліп бермейді. Сондықтан да Жүсіпбектің сол кездегі күрескен халқымыздың сана-сезіміндегі кездесетін кемшіліктеріміз бізден әлі де толығымен кеткен жоқ. Масылдық психология орын алған. Яғни автордың бұл көзқарастары әлі де өте өзекті.

Жүсіпбек Аймауытовтың біздің ұрпақтарға қалдырған бай мұралармен танысқанда бірден көзге түсетін ерекшелік - ол автордың адам психологиясын жете әрі терең білуі. Өзінің заманындағы тек қана Ресейдің ғана емес сонымен қатар сол кездегі Европа елдерінің де психологтарын терең біліп талдаулар жасаған. Халықтың сана-сезімі мен дүние танымын белгілі бір дәрежеге көтеруге бұл ғылымның өте зәрулігін түсінген Аймауытов, былай дейді: «Психология... терең ой, терең пәлсепеге соғатын пән... өзге білімдер затшылдыққа табанын тіресе де, психология әлі табан тіреп, аяғын нық басқан жоқ... қарапайым адамға жұмбақ сықылды көрінетін талай нәрселер психологияда қаралады... себептері, сырлары айқындалады. Бұлардан хабары болу, ақыл-ойына ерік беру кімге болса да керек-ті» [17].

Өзінің бұл ғылыми еңбегінде психология пәнінің тарихынан мол мәлімет бере отырып, Жүсіпбек адамның жан дүниесін, мінез-құлқын зерттеудің әдістері мен тәсілдері туралы қалыптасқан білімдерге тоқталып, осы негізгі әдістер болып саналатын (бақылау, анкета жүргізу, әңгімелесу, тәжірибе жүргізу) сияқты негізгілеріне тоқталып, әрқайсысының ерекшелігін, қай жағдайларда және қалай қолданудың қажет екендігін ашады. Осы ойлардың ішінде адам психологиясының тереңірек зерттеу үшін математиканың саласы болып есептелетін вариациялық статистиканы қолдану қажет екендігін де көрсеткен.

Әрине, қазіргі заман реалдылығынан қарап отырсақ, Жүсіпбек бұл мәселелерді ең алғашқы болып көтергенін дәлелдеу қиын емес, бұған дәлелді қазіргі басылымдарда жарияланып жүрген мақалалардан табуға болады. «Жүсіпбек Аймауытовтың психологияны зерттеп, көтерген мәселелері, одан басқа қазақ топырағында ешкім де көтермеген мәселе. Осы мәселелердің баяндалуынан қазақтың психолог мамандары қазірдің өзінде айтарлықтай ақау таппайды» [18].

Сонымен қатар, бұл кітап қазақ тілінде жазылған алғашқы оқулық болғандықтан, көптеген категорияларына терең түсінік беріп, олардың қалай қолданылатыны көрсетілген. Өзіміздің заманымыздағы жоғары оқу орындарында осы пәнді оқығанда кездесетін негіздер: «Организмнің тітіркенушілік пен сезімділік қасиеттерінің ерекшеліктері, жануарлар мен адамдардың қатынасы, соқыр сезімдері, өсімдіктер дүниесіндегі тіршілік белгілері сол кезде Жүсіпбек жазған еңбекте жан-жақты талданып, негізі қаланған» [19].

Бұл бағыттағы ізденушілік еңбектерін одан әрі тереңдете түскен автор «Жан жүйесі және өнер таңдау» деген кітап жазды. Бұл оның осы салада жүргізген тәжірибелерінің қорытындысы ретінде жарық көрді. Соңғы кездерде ғана Қазақстан қоғамдық ғылымдарында орын ала бастаған социологиялық зерттеулер, анкеталар жүргізу сияқты әдістерді Жүсіпбек сол кездің өзінде-ақ өте шебер қолданған, және оны қоғам қажеттіліктеріне жұмыс істеткен.

Жастар арасында анкета тарату арқылы, оқушылардың мінез-құлықтарын зерттей отырып, Жүсіпбек қазақ жастарының мамандық таңдау жолындағы ізденістерін анықтады. Әрине, бұл шаралар сол кездегі жас қазақ азаматтарына өмірден өз орындарын табу үшін жасалған нақты көмек еді. Жүсіпбек өзінің ғылыми зерттеулерінің нәтижесін жариялағанда партиялық позициямен санаса бермеді, сондықтан да шығар оның жаулары Жүсіпбектің бұл қасиеттерін өзіне қарсы жақсы пайдаланды. Аты аталған еңбектен бір тұжырымды келтірсек: «Кісі іштен туғаннан-ақ белгілі бір өнерге, қызметке икем болып туады. Басқаша айтқанда әр адамда бір нәрсе талап, ыңғай, қабілет яки зеректік болады. Біреу бала оқытуға, біреу етік тігуге, біреу әкім болуға, біреу мал бағуға, біреу әскерлікке, біреу жазушылыққа, біреу дәрігерлікке, біреу саудаға... ыңғайланып жаралады... Кімде кім өзіне біткен ыңғайына қарай, өз жолымен жүріп, қызмет етсе, өз басына да, әлеуметке де үлкен пайда келтірмек... қайғы сол: өз жолын шу дегеннен тауып алатын адам сирек болады» [20], – деген зиялының көзқарастары заманында басымдық танытқан маркстік-лениндік идеологияның тұжырымдарымен сәйкес келе бермейтін.

Қай қоғамда, қай заманда болмасын өзінің зәрулігін жоймайтын мәселе – маман мәселесі. Осы мәселеде де Жүсіпбектің үлкен әрі маңызды ойларына тоқтағымыз келеді. Аты аталған еңбекте қорытынды ретінде ол былай деген: «Бас мақсатын біржола ұмытып әлеумет қызметіне түгел берілетін адам болуы мүмкін емес! Ондай адам кемде-кем. Біреу әлеумет үшін еңбегін көп жұмсайды. Біреу бойын тежеп, бас мақсатын көбірек сағалайды. Айырма жалғыз осында... Қайткенде әрі жеке адамның, әрі әлеуметтің пайдасы бірден табылады? Қай уақытта әлеумет тілегі мен жеке адам тілегі тоғысады? Әр адам табиғатына біткен қабылетіне, зеректігіне қарай өз орнында қызмет етсе, сонда табылады» [21].

Барлық шығармашылығы адамның жан-дүниесімен қасиеттерін зерттеуге арналған Жүсіпбек, өзінің өмір сүрген кезеңіндегі қоғамдық қажеттіліктерді шешуге келгенде әр дәуірде өмір сүрген адамдардың дүниетанымының әртүрлі екендігіне тоқтала келіп, оған мынандай түсініктеме береді: «Бұрынғы оқығандардың алған тәрбиесі, көрген-баққаны, көксеген мақсұты, еткен қызметі қандай, қай заманда еді? Олардың тәрбиесі надан, соқыр қазақтың ортасы еді. Көргені Николайдың төрелері еді. Көксегені шен еді. Өйткені, тақтан қорыққаннан, не пайда табу үшін жасаған қызмет еді. Олардың басынан кешіргені қараңғы тар замандар еді. Бұлай болса бәріне бірдей ақжүрек болмадың деп, әділ қызмет қылмадың деп кінә қоюға да болмайды» [22]. Бұл айтқанын алып қарасақ, Жүсіпбек қандай азамат болмасын белгілі мөлшерде өзінің өмір сүріп жатқан ортасы, қоғамының сана-сезімі мен қалыптасқан әдет-ғұрыптарының жемісі екенін көрсетеді.

Жаңа қоғамды құрып жатқан елдің болашағын қалыптастырып жатқан қазақ жастарының бар екендігін қуана айтқан ол, мынандай ойлар түйіндейді: «Заман түзеліп, бұлт ашылып, сәуле шашылған сайын, адам да ағармақ; ескі күннен жерінбек... Жастың мақсаты - әділдік, туысқандық. Жас қызметіне міндет қылып кеудесін қақпайды, шен алам деген ой жоқ. Жас дүние жиамын, пайда табамын демейді. Біреуді олай, біреуді былай алдамайды. Түзулікті тура айтады... Жастың жаты, жақыны, досы, дұшпаны жоқ. Кім

ақ болса, сол жолдас. Кім жауыз, соған қас. Біздің жас – ақ жүрек. Біздің жаста екпін бар, ерлік бар» [23], – деп, болашақтан үміт күте, қуанышын сездіре өзінің мақаласын бітіреді.

Жүсіпбектің әдебиет пен өнерді, соның ішінде бейнелеу өнері мен күй өнерін өзінше түсінуі, оның болмысының тереңдігін және жан-жақты дарындылығын көрсетеді. Өмірдің қиындықтарын, әсіресе экономикалық қиындықтарды шешу аса қиын да күрделі емес, күрделі – адамның рухына еркіндік беру, егер рухы еркін болса, жан дүниесі бай болса, адам құлдық психологиядан тез арылып кетуге мүмкіндік алады деп сенеді. Сондықтан да ол халқының өте бай әдеби, мәдени мұраларын зерттеу барысында жан аямай еңбек етті.

Адамға адамгершілікті қалыптастыруда, оның дүниетанымын кеңейтуде әдебиет пен өнердің алатын орнына ерекше көңіл бөліп былай дейді: «Баяғыдан қазақ кең далада құр қойын құрттап, айран ұрттап жатқан жоқ екен, оқымаса да, надан болса да, қиял, сезім байлығы бар екен. Жүрегінің терең сырын, жанының алуан-алуан нәзік толғауын ән-күй деген айнасына түсіре білген екен. Енді ол айнаны өнерлі жұрттар көрді... Адамшылықты, өнерді сүйген таза жүректе біреуді олай, біреуді былай ұстайтын тар мінез болмайды» [24]. Бұл ойларды оның бұрыннан бері жарыққа шықпай келе жатқан туған халқына рухани қазынасына деген сүйіспеншілігі деп түсінуге болады.

Біздің өмір сүріп отырған кезеңімізге де үлкен байланысы бар, өсиет сияқты айтылған Жүсекеңнің мынау ойларына да тоқталмасқа болмайды. «Қазақ күнелту жағының мәдениетінен мешеу қалса да, ақыл, қиял, сезім жағына, білім тілімен айтқанда рух мәдениетіне кенде емес екендігі мынау мың әннен танылып отыр. Қазақстан жерінің астында асыл қазына, кең байлығы мол деп аңыз қылысады. Сондай мол қазына қазақ елінің ішінде де жатыр. Ол не десеніз – әдебиет, ән, күй. Күн көру тәсілін сырттан жұқтырып үйрене беруге болады. Рух мәдениетін бөтеннен қарызға ала беруге болмайды. Алса да халықтың көкейіне көпке дейін қонбайды. Ендеше өзіміздің бар дәулетті жарыққа шығарып, іске жаратуға талпыну керек» [25].

Бұл ойлардың авторын қазіргі нарықтық экономикалық қатынастардың негізінде қоғам құрып жатқан Қазақстанда тұрып жатыр деп ойлап қалуға болады. Көтеріп отырған мәселелері біздің қоғамның өмірінен алынған сияқты. Өкінішке орай, кеңес өкіметінің кезіндегі солақай саясаттың әсерінен өз ана тілін білмей, тек қана орыс тілінде сөйлей алатын қандастарымыз қалыптасты. Біздің ойлауымызша, Жүсіпбек тастап кеткен мұралары мен халқына қызмет ету үлгілері көптеген қазақ жастары үшін үлкен өмір мектебі болады.

Ж.Аймауытовтың гуманистік тұғырдағы ағартушылық көзқарастары қоғамдағы әйел мәселесін жан-жақты зерттей қарастыруынан нақтылы байқалады. Расында, Жүсіпбектің әйел мәселесіне көп көңіл бөлуі, оның гуманист екенінің анық белгісі. Себебі, адамдағы ең жақсы адамгершілік қасиеттерінің барлығы адамға ананың ақ сүтімен бірге бітеді, осы ойларды жаңа шығармашылық жолға шыққан Жүсіпбек былай жазған еді. «Баланы бұзуға, түзеуге себеп болмайтын бір шарт жас күнінде көрген өнеге, ол өнеге әке-шешенің тәрбиесі болуы керек. Ата-ананың берген тәрбиесі баланың мінезіне салған ірге. Жасынан сіңген мінезді есейгенде жоғалтуға басқа бір күшпен болмаса, болмайды. «Сүтпен біткен мінез, сүйекпен кетеді» – деген сөз ата-ананың тәрбиесінің күштілігін көрсетеді. Бірақ, бұл мақал тәрбие мен мінезді түзетуге болмайды деген емес. Балаға қайырымдылықты, құттылықты, кішіпейілділікті, үлкен көңілділікті, әділеттілікті, әдепсіздікті, шыдамсыздықты күйгелектікті, шыншылдықты, өтірікшілікті беретін кім? Ол әрине ата-ананың тәрбиесі» [26].

Сол кездегі әйел теңдігі тақырыбына жазылған жұмыстарының ең ауқымдысы «Ақ білек» романы. Әрине, сол кезде бұл тақырыпта көптеген еңбектер жазылды, бірақ та Жүсіпбек бұл тақырыпты өзінше ашуға тырысты. Ағартушылық идеологиясының дәрежесінен әлдеқайда биік, өзіндік ішкі еркіндігі басым Аймауытов бас кейіпкерді тек періште етіп көрсете бермей, өмірдегі бар болмыс-бітіммен, өзіндік табиғи тіршілігімен, яғни пендешілік қателіктерімен, қаз-қалпында бейнелейді.

Шешесін өлтіріп, өзін зорлықпен алып кеткен ақ офицердің озбырлығына үнсіз көндіккен Ақбілектің жан дүниесіндегі күрделі құбылыстарды Жүсіпбек психологиялық тұрғыдан терең талдап, шебер береді. Романдағы барлық уақиға Ақбілектің айналасында өтеді және оның ойы арқылы өрбиді. Осы арқылы Жүсіпбек бас кейіпкердің үлкен психологиялық бейнесін жасайды.

Осы еңбекте авторға тән гуманистік көзқарас әр тұстан байқалып отырады. «Тегінде адам анадан туғанда жаман болып тумайды, оның жақсы-жаман болуы да, өмір сүрген ортасына, алған тәрбиесіне байланысты болса керек. Олай болса әрбір адамды өмір бақи бір ғана нәрсе – ар-ұят қана азаптан өтей алады. Қанша қанды қол қылмыскер болса да өз ісінің, әрекетінің дұрыс-бұрыстығын іштей болса да біледі, сезеді. Кейде біле тұра барады, өйткені оның себебі болады» [27].

Бұл автордың сөздері бізге адамның қоғамдық мәнін білдіріп оның қандай жасаған қылмысы болмасын бірден кесіп, жазалауға асықпай, жан-жақты қарап, – себептерін түсінудің керек екендігін көрсетеді. Әрине, автор өзі сезбегендей оған да таққан кінә ешқандай дәлелдеусіз болады. Тез жүзеге асырылады, қазір жылдар өткеннен кейін репрессия құрбандарын еске алып жатырмыз, ал, егер сол кездің өзінде тек қана таптық немесе партиялық қажеттіліктерден қаралып сотталмаса, онда Жүсіпбек жазған еңбектерінен әлдеқайда кең, ауқымды, әрі көп өсиеттер қалдырған болар еді.

Адамның жан дүниесін өте терең түсінетін Жүсіпбек, «Ақбілек» романында қыз қасіретін бейнелеуде ой-толғаныстарымен бірге сол ішкі шерді сыртқа сездіріп тұратын бет құбылыстарына, жалпы мимикаға үлкен мән бергені байқалады.

Ішкі тебіренис сәтіндегі кейіпкер жүзіндегі, даусындағы, көзіндегі, қимыл-қозғалыстағы еріксіз әрекеттер де өз рөлін мінсіз атқарады.

Жүсіпбек адам психологиясын, жан дүниесінің дүлей толқындарының сыртқа сыр беріп қалатын осы қасиеттерін де түсініп, көрсете біледі. Өзінің бұл еңбегі арқылы: қазақ даласында болған азамат соғысының айрандай ұйып, тып-тыныш өмір сүріп отырған қазақ ауылының азаматтарына тигізген әсері; табиғаттың заңдылығы сияқты осындай қақтығыста зиян көрген, зорлық пен жәбір көрген, ешқандай жазықсыз қыз Ақбілек; өзінің басынан өткізген осы қоғам қайшылықтарын азын-аулақ уақыт ішінде бас кейіпкердің мінез-құлқына, дүниетанымына, сана-сезіміне тигізген әсері; большевиктердің сөз жүзінде айтып жатқандары мен іс жүзінде істеп жатқан шараларының жер мен көктей айырмашылығы, – әдеби шығарма ретінде жазылса да үлкен әлеуметтік-философиялық сабақ алатын романдағы ой желістері осындай.

Шығармашылығының философиялық қырларына талдау жасап отырған қайраткер жазушының әдеби шығармалары, әсіресе қомақты роман, повесть, пьесалары ішкі мазмұнға толы, белгілі бір дүниеге деген көзқарасқа негізделіп жазылған әлеуметтік-философиялық астары бар туындылар. Жазушының шығармаларын жай ғана қатардағы әдеби туынды деп қарастырсақ жеткіліксіз болар еді, өйткені әр туындыда ХХ ғасырдың алғашқы ширегінде Қазақстанда орын алған шым-шытырық қоғамдық құбылыстардың философиялық, саяси-әлеуметтік және психологиялық негіздері бар көркем әдеби бейнесі сомдалған. Жазушылық дарынға автордың жан-жақты да терең білімі қосыла келе, оның шығармашылығына ерекше бір сұрып беріп, қаламына терең әлеуметтік-философиялық желіс қондырғандай әсер қалдырады.

Бір ғажабы оның 1920-жылдары жазған еңбектерінде жаңа әлеуметтік-философиялық тұғырдың нышаны бар. Бұл әсіресе оның әдеби сынға байланысты жазғандарында және психологиялық ізденістерінде анық байқалады. Осы еңбектерін жазғанда ол алдымен философиялық-методологиялық позициясын анықтап, көбінесе саналы түрде маркстік философияны негізге ала отырып, оның көптеген категорияларын, принциптерін қаз-қалпында әрі жіті пайдаланғанын байқаймыз. Жалпы гуманистік ағартушылық көзқарастан тайып кетпей, өз философиялық эволюциясында Ж.Аймауытов сол көзқарасына логикалық-методологиялық тірек, негіздеме іздеп, соны маркстік философиядан тапқандай болады.

Өз тұтастарынан әлдеқайда озық ойлап, әлеуметтік-философиялық дамуында көш ілгері кетіп, теориялық ойлаудың ғажайып дерлік үлгілерін берген, оны кәсіби философиялық деңгейде туындылар берген дара тұлға десек еш артықшылығы болмас еді.

Осы тұрғыдан алғанда ойшыл-ғалымның екі еңбегіне ерекше тоқтала кеткен жөн. Оның біріншісі 1923 жылы жарық көрген «Мағжанның ақындығы туралы» деген баяндамасы болса, екіншісі 1926 жылы баспадан шыққан оның «Психология» деген оқулығы. Екеуін де дәл қазір, ХХ ғасырдың соңында, қазақ ғалымдарының қаламынан шыққан туындылар деп қарасақ та мақтан тұтарлық бұл дүниелердің бұдан тоқсан жыл бұрын жазылғанын еске алсақ жазушының жеткен биігіне таң қалмасқа шараң жоқ.

Көрсетілген еңбектерінде әлеуметтік-философияның негізгі мәселесіне түсінігі, тарих дамуындағы жеке адамның рөлі мәселесіне түсінігі, қоғамдық болмыс пен қоғамдық сананың арақатынасы мәселелеріне көзқарастары өте жақсы көрсетілген. Әсіресе бұл аты аталған мәселелер оның Ташкенттегі қазақ студенттерінің алдында берген «Мағжанның ақындығы туралы» деген дәрісінде өте түсінікті түрде кездеседі.

Неміс классикалық философиясының өкілі Г.Гегельдің көзқарастарын зерттей отырып, оны бір жағынан сынап, Ж.Аймауытов былай дейді. «Дүниені рух билейді; тарихты әлеумет емес, жеке адамдар, данышпандар туғызады, әуелі – рух, идея (пікір) жүру керек; дене, зат (материя) – рух идеяның құлы» дейтін идеализмнің жолы бар. Бұл Гегельдің жолы. Гегельдің жолын қолдансақ, жеке адамды өлгенше дәріптейміз, әлеуметтен де басшыға артық мағына береміз, ақын, ілім, өнер бар тілесек не шығарсын, не жазсын, әлеуметті теріс жолға бастасын, олай жазбадың, бұлай жазбадың деп мін таға алмайтын боламыз, ендеше ол жолды біз тұтына алмаймыз» [28]. Осы көзқарастарды қарасақ ол идеализмді өте орнықты

сынап отыр, тек қана сынаумен қоймай өз түсінігін, яғни материалистік түсініктің қандай екенін көрсетеді. «Біздің ақылды тексергенде қарайтын тұрғымыз: идеализм емес, материализм, марксизм мұнарасы болуы керек. Өмірге, тұрмысқа, шындыққа қабысатын тура жол – Маркстің жолы.

Бүгінде Маркстің жолын белінен басып, Гегельдің тегінен ұстай алмаймыз. Егер олай етпекші болсақ, онымыз не желөкпелік, не болмаса тарпандық болып шығар еді» [29].

Ж.Аймауытов марксизм философиясын тек қабылдап қана қоймай оның дүниетанымдық, әлеуметтік-саяси негіздерін терең түсінген және өмірде қолдана да білген. Марксизмді қазақтың санасына ол былай жеткізуге тырысады: «Бәріне мәлім: «сананы, пікірді тұрмыс билейді» дейді. Бұрынғылардың «тұрмысты сана билейді» деген пікірін Маркс мансұқ еткен. Марксше қандай адам болсаң, мейлі асқан данышпан, мейлі терең ғалым, мейлі көмейі жоқ ақын – бәрі де, өз заманының, әлеуметтік қатынастың, өз табының жемісі, өз заманының ұлы болуы керек. Әлеумет әсері тимейтін, әлеуметтен құрық алып шығып кететін ешбір адам болмақ емес» [30]. Жүсіпбек Аймауытовтың бұл ойлары адамның сана-сезімі мен дүниетанымының қалыптасуына қоғамның әлеуметтік құрылымының, әдет-ғұрыптары мен салттардың әсерінің зор маңызы бар екендігін дұрыс түсініп және өзінің ғылыми мен әдеби шығармаларында орынды қолдана алғанын көрсетеді.

Философияда қоғамның әлеуметтік-таптық құрылымын зерттегенде үлкен көңіл бөлетін категориялардың бірі материалдық өндіріс, өндіріс тәсілі, өндіргіш күштер сияқты қоғамның негізін түсінуге көмектесетін категорияларды сол кездегі қазақ халқында қолданылатын, қазақ халқының сана сезіміне түсінікті, қолайлы түсініктер арқылы былай сипаттайды: «Әлеумет құрылысының негізі не? Негізгі – адамның тіршілік ететін кәсібі, шаруа түрі. Шаруа түрі деген сөзді түсінікті қылып айтсақ, бір әлеумет аңшылықпен, екіншілер бақташылықпен, үшіншілер диқаншылықпен, төртіншілер фабрик, завод кәсібімен күнелтеді – міне, шаруа түрі деп осыны айтамыз» [31].

Материалдық өндіріс тәсілінің қоғамдық санаға, дүниетанымға тигізетін әсерінің өте зор екендігін түсінген Ж.Аймауытов өзінің азды-көпті социологиялық зерттеулерінің көмегімен мынандай идеялар айтады: «Адамның пікірі қай уақытта өзгереді? Әлеумет құрылысы, әлеумет ортасы өзгерсе. Сонда әлеумет ортасы қашан өзгереді? Әлеуметтік шаруа түрі, күнелту кәсібі жана қалыпқа түскенде өзгереді. Мәселен, қазақтың шаруа түрі мал бағудан шығып, диқаншылыққа, не кен қарау, фабрик, завод кәсібіне айналса, қазақтың бүгінгі әдет-ғұрпы, салт-санасы мүлде өзгеріп кетеді» [32].

Жүсіпбек Аймауытовтың айтып отырған ойларының дұрыстығын біздің қазақ елінің соңғы жетпіс жылдық тарихы дәлелдеп бере алады. Бұрынғы негізінен мал шаруашылығымен шұғылданған қазақтың көшпенді елінде, егіншілікпен отырықшылыққа көшуге байланысты және социалистік идеологияның ең негізгі дүниетанымдық құралға айналуына байланысты көптеген өзгерістер болды, әдет-ғұрып, салтты сақтау түгіл қазақтардың көбісі дүниеге көзқарасын қайта қарады.

Өндіріс тәсілі мен меншіктің қоғам өміріне тигізетін әсерінің өте зор екенін түсінетін Ж.Аймауытов былай дейді: «Шаруаның билемейтіні жоқ. Әлеумет ішіндегі адамдардың өзара қатынасы да содан туады. Әлеумет түгіл, үй ішінің де, ерлі-зайыпты адамдардың тұрмыс жайы да шаруаға тіреледі. Шаруа түрі ел билеу жұмысына да, саясат құрылысына да ықпал жүргізеді. Дінді, дүниені қалай ұғыну, өнерлі, ғылымды болу-болмау, салт-сана түрі бәрінің бас иетін қожасы-шаруа» [33].

Жүсіпбек Аймауытов өзінің шыққан қазақ елін, қазақ қоғамын оның тарихын, қоғамның даму өзгеру диалектикасын өте жақсы түсінген. Қанша идеология әсері қатты қысса да оған бой бермей ғылымда, әсіресе қоғамдық ғылымдарда объективтіліктің керек екендігін мойындаған. Өзінің замандасы М.Жұмабаевтың көзқарастарын «халық жауының», «ұлтшылдың» көзқарастары дегенде, араша түсіп, оны қорғап қалу үшін талпыныстар жасап, былай деді: «Мағжанның туып-өскен, тәрбие алған әлеуметі – қазақ. Мағжан тұсындағы қазақтың әлеумет құрылысы қандай еді? Ата-анаға, ру-руға бөлініп, руды ақсақал, би, болыс тілмаш билеген, орысша айтсақ «патриархат» құрылысы еді... Жан-жағынан жау қысып, өз ішінен алауыздық шығып, қазақ берекеден айырылып, орысқа қарады. Орысқа бағынғанмен де қазақтың бұрынғы әлеуметтік қалпы өзгере қойған жоқ, әлі де хандардың, билердің, аталы ауылдың тұқымы билейтін болды» [34].

Сол кездегі қазақ қоғамының ерекшелігін түсіндіре келіп, Мағжанның тап туралы, тап күресінің болашағы мен ерекшеліктері туралы өлеңдер мен мақалалар жазбайтындығына түсініктеме беріп былай дейді: «Әлеумет құрылысы өзгерген жоқ: қазақтың кәсібі, шаруа түрі мал бағу болса, әлі де мал бағуда келе жатты. Кәсібі мал баққан, әлеуметі ру басыға бағынған жұртта тап жігі байлар, кедейлер тобы деген нәрсе анық болмайды. Міне Мағжанның туып-өскен ортасы, ұяда көргені осы» [35]. Сондықтан да идеологтар жасанды түрде тапқа бөлгенмен, Мағжан өмірді, шындықты жырлаған, көргенін, білгенін

жырлаған ақын болған соң, өзі жете түсініп біле бермейтін тақырыптарды қозғамағанын Жүсіпбек Аймауытов өте түсінікті формада көрсете білді.

Жүсіпбек Аймауытовтың төмендегі ойлары қазақ қоғамының тарихтағы ахуалын баяндайды: «Патшаның отаршылдық, озбырлық саясаты кімнің болса да арқасына аяздай батты. Қазақтың жерін тілгілеп, келімсек мұжықтарға аударып әпере бастады, тілін бұзуға, дінін бұзуға, аулынай, школ, миссионерлер тартты, әдет-ғұрпын, салт-санасын өзгертіп орысқа бас июге жаңа закон, мировой судья, крестьянский начальниктер шығарды. Қазақты ішінен тоздыруға сайлау (штат) деген шырға тастап, өзді-өзін жұлыстырды, қырқыстырды» [36].

Өте үлкен көрегендікпен жасаған Ресейдің отарлау саясаты тек қана жерді алып қоймай, халықтың ең үлкен күші, әрі құралы – оның бірлігіне ауыз сала бастады. Бұл саясатты қалай жүзеге асырып жатқандарын өте жақсы түсінген Жүсіпбек былай дейді: «Полиция, стражник, урядник, казак-орыстардың қамшысы қазақ даласын жайлады. Қазақтың бұрынғы елдігі берекесі кетті. Партияға кіруге, азуға, тозуға айналды: ұлыққа жағынып, шен алуға кетесін, жауын мұқатуға ел билеген жуандардың аянған құралы болған жок» [37]. Бұл жағдайларға түсініктеме бере отырып, осы екі бірдей езгіге түскен қазақтың сана-сезіміне көптеген өзгерістер әкелгендігін, азаттық, ұлт бостандығы идеяларының туа бастағанын Ж.Аймауытов өте шебер социолог-саясаттанушысы ретінде түсіндірген, оны мынандай тұстардан көруге болады. «Қазақтың басына туған осындай қара күндерді көзі қарақты азамат көрмеске, сезбеске, қайғырмасқа болмады; көрді, қынжылды, жанға батқан соң ашынды, ұлт сезімі ояна бастады. 1905 жылғы өзгерістен былай қазақтың қамын ойлаймын деген азаматтар ұлт мұңын сөйлеп, ұлт мәселесін қолға ала бастады» [38].

XX ғасырдың басында пайда болған ұлттық бостандық идеясы, тәуелсіздік идеясы, отаршылдыққа қарсы күрес идеясы міне осылай, Жүсіпбек Аймауытовтың көрсеткеніндей дүниеге келді және одан әрі қарай өте қиын да күрделі жағдайларда дамып жетіле бастады. Сол кездегі өсіп келе жатқан жас қазақ интеллигенциясының сана-сезімі мен әлеуметтік-саяси көзқарастарының қалыптасуына әсерін тигізген ықпалдарды ол былай бейнелейді: «Бір жағынан үй-іші – әкеге, әлеумет-ру басына бағынған, тапқа жікке бөлінбеген, қазақ ішінде туып-өскен болса, екінші – татар медресесінде оқып, түрікшілік, исламдық рухында тәрбиеленсе, үшінші – патша саясаты шымбайға батып, отаршылдықтың зардабы қазақтың ұлтшылдық сезімін оятқан дәуірдің ұлы болса, төртінші-орыс зиялылығының қаймағы бұқарашыл, халықшыл болып жатқанын сезіп білсе, бесінші батыстың, қала берсе орыс ақындарының санашылдық (идеализм), дарашылдық школынан сабақ алса... Сөз жоқ, ұлтшыл түрікшіл, санашыл, дарашыл, ақын болып шығуы керек» [39].

Жүсіпбек Аймауытовтың бұл өзінің замандастарына берген анықтамасы өте нақты, ақиқатқа жақын, себебі оның өзінде де осы берген анықтамадағы көптеген қасиеттер бар, ол да сол қоғамның, сол ортаның, сол заманның жемісі. Алдыңғы айтылғанымыз, 1905 жылдан кейінгі қоғамда болған өзгерістердің әсерінен болған қазақ халқының ұлт-азаттық идеясын пайда болуының алғашқы бастамасы десек, Жүсіпбек осы азаттық үшін күрестің ұлттық сананың қалыптасуының екінші кезеңін былай көрсетеді: «16-жыл – қазақтың басына қара күн туған тарихи ауыртпалық жылы еді. Патша өкіметінің 25 июньде шығарған жарлығы бойынша қазақ сықылды бұратана халықтар соғыс майданындағы қара жұмысқа айдалды. Қазақ шаңырағы теңселді, қазақ даласы қан жылап күңіренді». Бұл көрсетілген фактілер, автордың түсінігі бойынша, қазақ қоғамын біріктіруге өте зор әсер етті.

Ал енді қазақ қоғамының сана-сезімінің қалыптасып жетілуінің үшінші кезеңі туралы автор былай дейді: «17-жылғы февраль төңкерісі қазақ азаматтарына ұлт сезімінің көтерілуіне зор себеп болды. Ауылда сөйленіп жүрген ұлт қамы ұлт мұңы іс жүзінде жарыққа шығатындай көрінеді, қазақ азаматы мәре-сәре болды. Төңкерістің болғанына, бостандық туғанына қарық болып кенелді. Әлеумет жұмысына араласа бастады» [40]. Бұл көзқарастарда біз Жүсіпбектің қазақтың ұлттық бостандығы идеясының бірқалыпты, тоқтап қалған емес, өзгеріп, жетіліп, дамып жатқан құбылыс ретінде түсінетінін көре аламыз.

Өзінің өмір сүрген қоғамында, қоғам болмысын зерттеуде, әдебиетте, өнерде тек қана таптық позицияны талап етсе, қай мәселе, қандай құбылысқа болмасын пролетариаттың мүддесі арқылы қарау заңдылыққа айналса да, Жүсіпбек Аймауытов жалпы адамзаттық құндылықтарды таптық мүддеден жоғары қойды және өз көзқарастары үшін соңғы күндерге дейін батыл күресті. Ол таптық көзқарастың адамның дүниетанымын әлдеқайда шектейтініне, көптеген қоғамдағы және рухани дүниедегі құбылыстарға дұрыс түсінуге кедергі болатынына көзі жетті.

Ж.Аймауытовтың әдеби сын туралы осы айтқандары оның басқа да жазғандарында да, әсіресе М.Әуезовпен бірігіп, «Екеу» деген бүркеншік атпен жазған сыни мақалаларында да өз жалғасын тапты. Кезінде С.Садуақасов бастаған сын және өзара сын туралы пікірталасқа [41] Ж.Аймауытов та ат

салысқан. «Екеудің» түсінігі бойынша, «Әдебиетте пайда бола бастаған әртүрлі кейде бір-біріне қарама-қарсы бағытта, кейбір жазушылардың субъективті қажетіліктерінен туған жоқ, сол кездегі қоғамда жүріп жатқан процестердің қарама-қарсылық сипатта болғандығынан», – деп түсіндіре келіп олар, «қазақ халқы патшалық билік кезінде колониялық езгіде болды, бас бостандықтары болмады, еркіндік пен теңдікті армандады, әрине, сол себептен де олардың әдебиеттері романтизм мен реализм бағытында болды. Қандайда әдеби көркем шығарманың болмасын құндылығын оның ақиқаттығы мен өмірді дұрыс бейнелеу дәрежесінде, дұрыс ой қорытулар қалыптастыра біліп, эмоцияға салынбай ақылға сүйенуді үйрете білуінде» [42] – деп пайымдалады.

«Екеудің» түсінігі бойынша – «Әдебиет тек қана сол уақытта жан-жақты дамып жетіледі, егер де ақын жазушылар өздерінің ойлары мен көзқарастарын еркін ортаға салуға мүмкіндік алса, жалпы мәдениет дамып жетілсе, халықтың сана-сезімі басқа жоғарғы сатыға көтерілсе, және ұлттың дамып жетілуіне шовинистік көзқарастар мүмкіндік берсе, күш көрсету, күш арқылы мәселелерді шешуін қойса ғана жүзеге асуы мүмкін. Ал ұлтшылдықты жоюдың негізі езілген халықтардың экономикалық, саяси, құқылық, мәдени еркіндіктері теңейгенде ғана жүзеге асырылуы мүмкін» [43].

Сол кездердегі ақындық жырлар мен фольклорды талдай отырып сынның қандай сипатта болуының қажет екенін көрсетеді: «Сын ең әуелі талдап отырған шығармаға объективті баға беру керек, егер кемшілік болса оны түзету жолдары мен әдістерін көрсету керек, сонымен қатар түзетуге көмек беру керек, сынағанда сынға жазушыны алмай, жазылған еңбекті алып, достық ниетпен көмекке дайын екендігін сыншы міндетті түрде білдіруі керек» [44] – деп «Екеу» өз түсініктерін ортаға салды.

Бәрімізге де белгілі голощекиндік «октябрь қазақ ауылын айналып өтті» деген көзқарасты сынға ала отырып «Екеу» терең әлеуметтік-саяси мағынадағы қорытындылар жасайды: «Қазақ ауылы үшін октябрь революциясы үлкен кездейсоқтық, октябрге дейін олардың арасында коммунистер болған жоқ, халық саясаттан, саяси күрестен өте алыс болды, революцияға дейінгі ақын-жазушылар, зиялылар «таптық» мүддеден гөрі «жалпыхалықтық» мүддеге әлдеқайда жақын болды, яғни ұлттық-демократиялық бағытта болды, сондықтан да Голощекиндікі аспаннан алынған ой-қиял ғана еді» [45] – делінді.

Бұл көзқарастарда терең әлеуметтік-философиялық ойлар жатыр. Ж.Аймауытов пен М.Әуезов осы ұлтжанды ойларды халқына да, коммунистердің басшыларына да жеткізе білді. Әрине, билеп-төстеп отырған большевиктер олармен санаспады, «халық жаулары» деп атап, екеуін де қуғынға ұшыратты.

Кітабының «Беташарында» Ж.Аймауытов психология мен философияның арақатынасын былай деп ашады: «Психология пәні, – деп жазды ол, – ...аумалы-төкпелі, дерексіз, пән; терең ой, терең білім, терең пәлсепеге соғатын пән. Психология пәлсепе әлеміне аттайтын табалдырық» [46]. Осылай деп бұл екі ғылымның арасындағы терең байланысты паш етіп, автор өзінің философиялық тұрағын былай білдіреді: «Психология, пәлсепе мәселесі» (яғни екеуінің арақатынасы, өзара байланыс жолдары туралы мәселені айтып отыр автор) «қашаннан бері дауда, айтыста келе жатыр: біреулер санашылдық көзінен қарап тексерсе, енді біреулер психология мәселесін затшылдық көзінен тексерген. Өзге білімдер затшылдыққа табанын тіресе де, психология әлі тіреп аяғын нық басқан жоқ», – дей келе: «Әйтсе де, одан-бұдан құрастырып, шама келгенше затшылдыққа негіздеп, бұл кітапты жұртқа ұсынып отырмыз» [47] – деп, мәселені дәйекті материалистік тұрғыдан қарастыратынын ашып айтқан.

Осы кіріспе сөз ретінде жазылғанның өзінде-ақ, Ж.Аймауытовтың философияға әбден қанықтығын, оның психологиямен байланысын басқа ғылымдарға әсерін, методологиялық рөлін жете түсінгенін байқаймыз. Психологияның өз ұғымдарын айтпас бұрын бұл оқулықтың қай философиялық тұрғыдан жазылғандығын, қалай құрастырылғанын ашық айту және осы философиялық позицияны бастан аяқ өткізуді қадағалау, автордың өз көзқарасының беріктігінің, өз біліміне сенімділігінің, айқын философиялық позиция ұстанбай психологияның мәселелерін қарастыруға болмайтынын, онсыз оңды-солды тайғақтаудан бас алу мүмкін еместігін терең ұғыну қажеттілігі айтылады.

Негізгі оқулықтың аты аталған тақырыбын ашу барысында ойшыл дін тарихына, философия тарихына терең зерттеулер жүргізе отырып, әртүрлі түсініктерге көптеген мысалдар мен деректер келтіре отырып, көптеген ойшылдардың туындыларына сүйене отырып, оларға сыни баға бере отырып, психология ғылымының пәнін, зерттеу объектісін анықтайды, сөйтіп, жан, дене, сана, ой, ақыл, сезім, қиял, түйсік, қайрат, серпіліс, ынта, қабылет, тағы да басқа ұғымдардың мәнін ашады. Адамның дене мүшелері олардың физиологиялық қызметі, жүйке жүйесі, ми-жұлын әрекеті жан-жақты тәжірибелердің барысында алынған нәтижелер арқылы көрсетіледі.

Қоғамның даму өзгеру процестерін материалистік тұрғыдан түсінген ол, қоғамның дамуына қоршаған ортаның тигізетін әсерлеріне жан-жақты баға беріп былай дейді: «Бір жағынан жағрапия жағдайы адамға сүрең берсе екінші жақтан адам ол жағдайға өзі де ықпал жүргізіп, түзетіп, өзіне қолайлап келеді, мұны

адамның қожалық қызметі деуге болады» [48]. Бұл ойлардан біз оның табиғат пен қоғам арасындағы байланыс диалектикасы және географиялық ортаның қоғам дамуына тигізетін әсері туралы мәселелерді қалай түсінгеніне көз жеткізе аламыз.

Өндіргіш күштердің даму сатысының жоғарғы дәрежеге көтерілуіне байланысты табиғаттан және географиялық ортадан қоғамның тәуелділігінің азаятынын ол былай түсіндіреді: «Не туралы адамның қожалық қызметі күшті болса, соғұрлым жағрапия жағдайына адам мойын ұсынбайды» [49] - дей отырып, одан жоғарғы сатыда: «Ал өндіру кәсібі, машина әдісі адамның табиғатты жеңіп, ілгері басқанын көрсетеді, сөйтіп, адамның жағрапия жағдайына бағынуы бірқалыпта тұрмайтын, өзгермелі нәрсе екен; бұл бағынудың түрі де, мөлшері де адамның қожалық қызметіне байлаулы екен» [50], – деген өте түсінікті, әрі ғылыми факторларға сүйенетін қорытындылар жасайды.

Қоғам сияқты өте күрделі организмнің мән-жайын түсіндіргенде Ж.Аймауытов жалпы, жеке, ерекше категориясын өте орынды қолдана отырып, қоғам туралы түсініктерін былай тұжырымдайды: «Азырақ қоғам дегеніміз – жеке-жеке өсіп, жетілген адамдардың бір жерге жиналу нәтижесі. Әр адамның денесін алсақ онда жеке-жеке шілтерлердің өз бетімен жетіліп бірігу нәтижесі. Өсіп өнетін заттарға жұмбақ – біртүрлі заттардың бірігіп жасауында емес, даралардың бөлектеніп бытырауында». Бұл жерде «жұмбақ» деп тұрғаны, тұтастық пен бөлшектік арақатынасына байланысты айтылған: жеке-жеке бөлшектердің бірігіп барып тұтастық құруы жұмбақ емес, дараның бөлшектенуі жұмбақ, басқаша айтқанда тұтастықтан бөлшектердің ажырауы, яғни тұтастық бөлшектерден бұрын пайда болып, өзінен оларды тудыруда. Мұндай органикалық тұтастықты ұғынуы тұтастық пен бөлшектік арасындағы диалектиканы терең мегзеуге бастағаны, яғни диалектикалық байланыстың сырларын ұғынғанын білдірмек.

Адамның және сонымен бірге қоғамның дамуының себептері мен қозғаушы күштерін ол өзінше былай түсіндіреді: «Адамның шаруашылық, қожалық қызметінің түп атасы тамақ аулау. Адамның мақсатқа орайланған еңбегі, дүние табуға орайланған еңбегі, алдымен несібе іздеу үшін, басқаша айтсақ, нан жеу үшін бағытталады» [51]. Бұл ойлар өзімізге белгілі Маркстің «адам ойлар айту үшін ең алдымен тамақ ішу керек, төбесінде баспанасы болу керек» деген тұжырымдарын еске түсіреді.

Өзінің өмір сүрген қоғамындағы аса үлкен көңіл бөлінген мәселелер тап мәселесі, тап психологиясы мәселелеріне де түсінік бере отырып былай дейді: «Темір ғасырының таңы атқан соң, еңбек үлесетін өнершілер тобы шыққан соң әлеумет арасына жік түсіп, тапқа, топқа бөліну басталады, тапқа бөлінуінің негізі әлеуметтік өмірге керекті жабдығын жасау қызметіндегі қатынасына тіреледі» [52].

Таптық қатынастарды диалектикалық тұрғыдан түсінетін ол былай дейді: «Қоғам көмектестігі ағымында адамдар арасының қатынасы қалай өзгерсе, олардың таптық қатынасы да солай өзгеріп отырады; сондықтан әлеумет таптарының қылығы мүлде өзгермейтін, бекіп қалған нәрсе емес, қайта әлеумет өндіру жағдайына, дүние-мүлік өзгеруіне қарай, әрдайым өзгеріп отырады» [53].

Әлеуметтік құрылымның даму, өзгеру ерекшеліктерін және таптық психологияның қалыптасу, өзгеру ерекшеліктерін түсіндіре келе ол былай дейді: «Сонымен, қоғам ішінде жалпыға міндет болған өзгермейтін ешбір заң жоқ. Тап болған әлеуметте «жалпы адам» деген құр дерексіз ұғым: адамның қылығы табымен өлшенеді; әрбір адам не ана табының, не мына табының адамы. Сондықтан адамның қылығы сол кездегі табымен байланыстырып қарау керек» [54]. Бұл ойларды ортаға салсақ, біз Жүсіпбек Аймауытовтың таптық көзқарасқа деген түсінігі біздің көп жылдар бойы қабылдап, қолдап келген маркстік позицияда екеніне көзіміз жетіп отыр.

Бұл мәселенің мән-жайын түсіндіре отыра Жүсіпбек Аймауытов таптардың бір-бірінен айырылатын негізгі белгілерімен тапты пайда ететін негізгі көрсеткіштеріне тоқтайды. Әрине, бұл материалдар бұрын сонды қолданылмағаннан кейін біз кеңірек тоқтауды жөн көрдік:

1. Әр кісі – ана тап, болмаса мына таптың азды-көпті ұрпағы, жасап шығарған жемісі. Бұдан шығады адамның қылығы тиісті таптың туынды қылығы.

2. Әлеумет өндіріс жүзінде қатынас бір жағынан, таптардың қатынасын тағайындаушы болса, екінші жағынан, өзі де әлеуметтік өндіріс күші жетілуіне байлаулы.

3. Тіршілік керек-жарағын жасау жүзіндегі бір таптың салыстыру күйі, қаражатты үлескендегі ол таптың салыстыру күйін белгілейді.

4. Еңбек жемісін үлесу жолындағы таптар арасының кәдімгі қатынасы-тартыс. Тап қоғамның тарихы – тап тартыстың тарихы.

5. Өзінің қожалығын өз еркімен қолынан берген тапты тарих білмейді. Ондай уақиға болған емес. Ол қожалығын болғанынша пайдаланып басқа тапқа қысым ету, қанша десең табылады.

Сонымен, адамдар арасының қатынасы – әлеумет, еңбегінің жемісінің еншіні көп алудың таласы, қысқаша айтқанда тіршілік игілігінің таласы. Игілік үлесу ағымында жауы бір, дұшпаны бір адамдарды

бұл тартыс жалпы тапқа біріктіреді. Әлеумет өндіріс жүзіндегі жай күйі қандай болса, әр таптың қылығы да сондай болмақ» [55]. Ғалымның бұл ойларынан біз, ол тап мәселесін, оның қоғамның саяси-әлеуметтік құрылымындағы орны, бір тапты екінші таптан қандай көрсеткіштер арқылы айыруға болатынын қалай түсінгенін көре аламыз.

Жүсіпбек Аймауытов аз ғана шығармашылық өмірінде көптеген рухани мұра қалдырған ойшыл, оның көзқарастарының негізгі тақырыбы – халықтың азаттығы идеясы. Ол феодалдық- патриархалдық салтты, қалың бұқараның қараңғылығын, мешеулігін сынап, оларды оқу, білім, өнер жолына үгіттейді. Бас көтерер адамдарды ел қорғаны болуға шақырады. Қоғамда болып жатқан өзгерістердің бәрін революцияның әсері екенін мойындайды.

Оның ұлттық қатынастар мәселесіне көзқарастары ерекше, әрине бұл көзқарастарының қалыптасуын біз қазіргі кезең биіктігінен қарап баға бермей, сол кездегі қазақ қоғамы деңгейінен қарап, негізгі этнос-орыс пен қазақтың сол кездегі қатынастарына көңіл аудару керек, сонда ғана біз объективті баға бере аламыз. Бұл революциядан кейінгі орыс халқы мен қазақ халқының арақатынасының жаңа бағытта қалыптасып келе жатқан алғашқы қадамдары еді. Оны Ж.Аймауытов былай түсіндіреді: «Қартқожа қазағын, елін сүйеді... қазақ пен орыс төбелесіп жатса, орыстікі зорлық деп ұққысы келеді. Бірақ та орыстан көрген жақсылығын ұмытпайды, орысты да бауыр тұтқысы келеді» [56]. Екі ұлттың арасындағы қатынасты одан әрі қарай арттыру жолдарын іздестіріп былай дейді: «Қазақ та, орыс та Андрейдің, менің көргенімді көрсе, көзі ашылса, менің жүрегімдей бауырмал жүректі болса, зорлық, қиянат, теңсіздік жоғалар еді-ау... Бірақ ол мүмкін бе? Барлық адам баласының мінез-құлқын, жүрегін бірқалыпқа соғып шығаруға бола ма?» [57].

Ж.Аймауытовтың бұл көзқарастарынан адамдарды ұлтына бөлмей жалпыадамгершілік құндылықтар тұрғысынан қарайтынын көреміз, сонымен қатар кеңес еліндегі интернационализм идеологиясы қалыптастырғандай түсініктің негізінде барлық халықтарды бір ұлт қылып күштеп-зорлап кеңес халқының қоғамдастығы деген түсініктен әрі екендігіне, сол кездің өзінде-ақ ол, бұл түсініктің нақты өмір сүре алмайтындығына көзі жеткендігін түсінеміз. Себебі, өзінің ұлттық қатынастар туралы ойын аяғына дейін бітірмей сұрақты сөйлем ретінде қалдырып отыр, жауаптың қалай екенін білсе де өзінің өмір сүрген заманына ондай жауаптың керек емес екендігін түсінеді.

Егерде жоғарыда айтылған Ж.Аймауытовтың қоғамдық-саяси көзқарастарын бір жүйеге келтіруге тырысатын болсақ, оны сынамай тұрып еске алатын мәселе, ол Жүсіпбектің өмір сүрген кезеңі, қазақ қоғамының дамуының өте күрделі кездері еді, бүкіл Ресейдің отарларында және Ресейдің өзіндегідей болып жатқан әлеуметтік революциялар кезеңі, қоғамдағы барлық қайшылықтардың өрлеу шыңына жетіп тұрған шағы еді.

Жүсіпбек Аймауытов өзінің көптеген замандастары сияқты, кедей мүддесін жиі сөзге тиек қылып, кедейлерге бүйрегі бұрғаныменен, үнемі тап тартысы, кедей мен байдың күрес идеясына ашық бара бермейді. Ол тап көлемінен шығып, жалпы қазақтың тұтастығын, елдігін көздейді, сонымен қатар адам баласын бәріне ортақ жалпыадамзаттық-гуманистік идеяларға көп көңіл бөлуге тырысады. Әрине, оның бұл көзқарастары кеңестің идеологтарына ұнамады, бірден оны халық жауы қатарына қосуға көмектесті.

Жүсіпбек Аймауытовтың көзқарастарына кеңес идеологтарына ұнамаған бағыт – оның түркішілдігі. XX ғасырдың басында қазақ зиялылары қолданған жалпы шығыстық, түркілік көзқарастар Жүсіпбекке де әсерін тигізген. Олар ұсақ ұлттардың бірігуін алдарына мақсат етіп, әртүрлі ұйымдар құруға әрекеттер жасады. Бұл талпыныстар қазақ тілін, елдің салты мен әдет-ғұрпын аяққа басуға қарсылық көрсетудің алғашқы бастамалары еді.

Жүсіпбектің қоғамдық-саяси көзқарастарында әйел теңдігі мәселесі үлкен орын алады. Ол бұл мәселеге нақты көңіл бөле отырып, қазақ елінің қараңғылықтан шығуы үшін әйелдің қоғамдағы, отбасындағы орнына деген көзқарасты мүлдем басқаша етіп өзгертуді талап етеді. Біздің ойымызша, аты аталған мәселені кеңірек, жан-жақты көтерген оның еңбегі «Ақ білек» романы және «Күнекейдің жазығы» повесі. «Күнекейдің жазығы» еңбегінің негізгі тақырыбы – қазақ ауылындағы әйел тағдыры. Көшпенді елдің феодалдық-патриархалдық тұрмысы жағдайындағы кедей шаруалардың тіршілігін Жүсіпбек сол ортадан шыққан қыз тағдыры арқылы жан-жақты әрі терең бейнелейді.

Ауылдағы ауқаттылар мен әлсіздердің ара қатынасы, қоғамдық әділетсіздіктің мүсәпір адамдарды езіп, бұл қайшылықтардың күннен-күнге тереңдеп отырғанын суреттейді. Осындай ортада өсіп жетілген Күнекей сол қоғамдағы орын алып отырған әділетсіздікке бас көтереді, өзінің адамдық, азаматтық құқын қорғауға батыл талпыныстар жасайды. Жүсіпбек бұл еңбегін қорытындылай келіп, дәл өзі көрсетіп отырған кездегі қазақ қоғамында әйел теңдігін қорғай алатындай, жүзеге асыра алатындай әлеуметтік жағдайлардың қалыптаспағандығын толық дәлелдеп береді [58].

Жүсіпбектің шығармашылығында роман, повесть, пьесаларында әйел мәселесінің күрделі болмысының әртүрлі қырлары көрсетіледі. Оның қоғамдық-саяси көзқарастарында, газет, журналдарда шыққан көптеген мақалаларында да бұл мәселе жиі-жиі көтеріліп отырды, осы айтып отырған ойларымыздың шындығына сол кездегі әр басылымдарда шыққан мынандай мақалалары дәлел бола алады: «Әйелдер күніне әзірлену керек», «Әйелді мектепке алыңдар!», «Қазақта жезөкшелік бар ма?». Бұл мақалаларында автор қоғамдық сананы биікке көтеру үшін әйел қауымында қандай әлеуметтік жұмыстар жүргізу керек екендігіне тоқталады.

«Бұл күнде кеңес мемлекетінің зор мәшинесін жүргізуге еркектер бір тетігі болып, қызмет етіп отырса, ондай тетік болуға әйелде де мүмкіндік бар. Мәшинені жүргізуге әйелді жібермей отырған не? Ол – әйелдің әріп танымайтындығы» [59], – дей отырып, қоғамның тең құқылы мүшесі болу үшін оқу оқып, сауатты ашудың ауадай қажет екенін Жүсіпбек дәлелдеп берді. Сонымен қатар қазақ даласында осы алға қойылған мақсаттарды жүзеге асырудың ең тиімді жолдары мен тәсілдерін көрсетуге тырысты.

Әйел мәселесінің күрделілігі мен ерекшеліктерін толық түсінген ол, білім беру мәселесінің де кемшіліктерін ескере отырып, былай дейді: «Мектепте әйелдер көп оқысын десек, саяси ағарту бөлімдері әйелдерді оқытуға ең жақсы оқытушыларды жіберсін, мектепке қызықтырсын және оқуды өмірмен байланыстырсын, әйелдердің тілегін орындап отырсын. Мысал үшін алдымен әйелге азаттық берген кеңестің декреттерін түсіндіруден бастау керек; қалың малдың, күйеуге жастай берудің зиянын оқыту керек» [60].

Сонымен қатар әйелді оқытудың ең негізгі мақсатына тоқтаған Жүсіпбек былай дейді: «Әйелге хат танытудың бір мақсаты, көбінесе әйелдер құқын сақтай білетін адамдар болып шығу. Жалаң өз басы емес, бүкіл әйелдердің өжет қорғаушысы болып декреттердің өмірге дұрыс іске асуын бақылау» [61].

Қоғамды өзгерту ісінде әйелдің орнының тағы бір зор екенін белгілеген Жүсіпбектің «Әйелдер күніне әзірлену керек» атты мақаласы. Бұл мақалада қоғамдық өмір, мемлекет құру жаңадан басталатынын мойындап, былай деген: «Әлеуметтік тұрмыстың тамыры – үй-іші өмірі. Үй-іші өзгермей, әлеуметтік өмір де өзгермек емес қой. Қазақтың үй ішіне өзгеріс кірді. Ақ жаулыққа қызыл сәуле түсті. Ошақ астындағы, от басындағы сәуле емес, қиырдан атқан таңнан келген сәуле» [62].

Қазақ ауылының тұрмысының ерекшелігін толық білген Жүсіпбек, мемлекетті нығайтуға, әлеуметтік әділеттілікті тұрақты етуге ең бірінші кімдердің ұмтылатынын былай көрсетеді: «Рас, қазақ тұрмысында әйел бостандығы жоғарыдан емес, төменнен, байдан емес, кедейден басталады. Бұл – табиғи нәрсе. Кім өмірден соққы жесе, кімнің арқасына аяз қатты батса, сол адам ауыр тұрмыстан шығуға арпалыспақ... сондықтан жаман тұрмыстан, жақсы тұрмысқа алдымен кедей таптың әйелі ұмтылады» [63]. Бұл көзқарастарында автор әлеуметтік-философиялық терең ойлар айтып отыр.

Қоғамда дүниеге келген жаңа ерекшеліктер мен жалпы жаңалықтардың қозғаушы күштері мен себептерін дәл көрсетіп, олардың түпкі негізі қоғамда орын алып отырған қайшылықтарда екенін меңзеген. Сонымен қатар осы қол жеткен табыстарды одан әрі дамыту үшін ең негізгі қажеттіліктерді ол былай көрсетеді: «Еңбек дәуірі күшейсе, әйелдің көзі ашылып, сана кірсе, әлеумет ісіне араласса, «уақытша» кемшіліктің бәрі жойылады. «Байлық мұрат емес, жарлық ұят емес», екенін тұрмыс еңбекпен ғана көгеретінін әйел табы түсінеді» [64]. Бұл жерден біз Жүсіпбектің қоғамдық сананың қалыптасуы тек қана әлеуметтік белсенді еңбекпен қоғам өмірінің барлық салаларына араласқанда ғана жедел де жемісті жүретінін қолдағанын көре аламыз.

Сонымен қатар өзі өмір сүріп отырған қоғамда қала әйелі мен ауылда тұратын әйелдің күнбе-күнгі шешіп жатқан мәселелері бір еместігін, тұрмыстық ерекшеліктерге байланысты олардың арасында жер мен көктей айырмашылықтар бар екенін түсінеді. Соңғы кездегі қоғамдық газет-журнал баспаларында жиі кездесіп жүрген мәселелерге тоқталады. Ол – жезөкшелік мәселесі. Соңғы газеттерде кейбір авторлар қазақ елінде «жезөкшелік» жоқ дейді, ал кейбірі бар дейді. Ал Жүсіпбек оған былай жауап береді: «Денесін сату қайда бар? Ол мәдениетті Еуропа ханумында бар?... Денесін сатқызып, ардан-абыройдан, адамгершіліктен безендіріп отырған қандай себеп? Олсебептіршіліктартысы, күнелту» [65].

Осы әдеттің қазақ даласында да пайда бола бастағанын автор былай түсіндіреді: «Күйеуі өліп немесе күйеуінен айырылған жас қатын, фабрик, зауытта жұмыстан шығып қалған жас әйел, әке-шеше, жанашыр, сүйенетін туысқаны жоқ, көмексіз қыз, бай-батша мырзалар тәлкек қылып намысынан айырған әйел, оқиын десе қаражаты жоқ, қызмет етейін десе білім жетпейтін қорғансыз әйел, жасынан қаланың сыртқы сұлу киіміне үйреніп тағдыр сорлы қылған жұмыс істеуге арланған «арсыз» әйел, – міне осы айтқандағыдай әйелдер денесін сатуды кәсіп етеді де кетеді. Қысқасы, «жезөкшелікті» туғызатын тұрмыс талқысы, тіршілік таласы» [66].

Ал енді ауыл тұрмысын айта келіп, бұл мәселе туралы былай дейді: «Кәсібі мал бағу, егін салу, шаруасы тарылмаған, тұрмыстан таяқ жеп, сандалмаған қазақтың даласында, сарыарқасында «жезөкше» жоқ. Болуға орны да жоқ» [66]. Бұл мәселеге деген көзқарастарын қорыта келіп, автор негізгі себептер әлеуметтік жағдайларға байланысты екенін жан-жақты, көптеген фактілермен дәлелдейді. Біздің ойымызша, бұл мәселелер қазір өмір сүріп жатқан қоғамда да бар, ал оны жою жолын Жүсіпбек көрсеткен.

Қоғамдағы жүріп жатқан процестерді және оның болашағын жете түсінген ойшылдың көзқарастарына қарап, талдап отырғанда біз Кеңес өкіметінің нағыз халқын сүйген, сол халқы үшін жанын аямаған патриот ерлерімен қалай күрескенін көреміз. Міне солардың қатарында Ж.Аймауытовтың өмірі 42 жасында, нағыз шығармашылық толысқан кезінде қыршынан қиылды, өйтпегенде үлкен дарын иесінің қаламынан қазақ болмысы туралы талай ғылыми жұмыстардың жарық көретіндігіне біздің күмәніміз жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Аймауытов Ж. Журнал туралы // Абай. – 1918, № 1. – 3-бет.
2. Есімов Ф. Хакім Абай. – Алматы, 1994. – 33-бет.
3. Аймауытов Ж. Журнал туралы // Абай. – 1918, № 1. – 5-бет.
4. Бұл да соңда. – 6-бет.
5. Бұл да соңда. – 4-бет.
6. Бұл да соңда. – 7-бет.
7. Аймауытов Ж. Тәрбие // Абай. – 1919, № 1. – 43-бет.
8. Бұл да соңда. – 44-бет.
9. Бұл да соңда. – 46-бет.
10. Бұл да соңда. – 48-бет.
11. Аймауытов Ж. Қазақтың өзгеше мінезі // Ақжол. – 1923, 22 қараша.
12. Бұл да соңда.
13. Аймауытов Ж. Бұл әдеттен айырылу керек // Еңбекшіқазақ. – 1925, № 397. – 81-бет.
14. Бұл да соңда. – 83-бет.
15. Бұл да соңда. – 84-бет.
16. Бұл да соңда. – 88-бет.
17. Аймауытов Ж. Психология. – Алматы: Рауан, 1995. – 21-бет.
18. Бұл да соңда. – 22-бет.
19. Бұл да соңда. – 24-бет.
20. Жарықбаев Қ.Ж. Аймауытовтың психологиялық еңбектері туралы // Алматы Ақшамы. – 1983, 28 маусым.
21. Бұрабаев М.С. Общественная мысль Казахстана в 1917-1940 гг. – Алма-Ата, 1991. – С. 21.
22. Аймауытов Ж. Тандамалы шығармалары. – Алматы, 1990. – 112-бет.
23. Бұл да соңда. – 115-бет.
24. Бұл да соңда. – 121-бет.
25. Бұл да соңда. – 128-бет.
26. Аймауытов Ж. Тәрбие // Абай. – 1919, № 1. – 50-бет.
27. Бұл да соңда. – 51-бет.
28. Аймауытов Ж. Психология. – Алматы: Рауан, 1995. – 95-бет.
29. Бұл да соңда. – 97-бет.
30. Бұл да соңда. – 111-бет.
31. Аймауытов Ж. Жан жүйесі мен өнер тандау. – Алматы, 1990. – 12-бет.
32. Бұл да соңда. – 13-бет.
33. Бұл да соңда. – 27-бет.
34. Аймауытов Ж. Мағжанның ақындығы туралы // Мағжан Жұмабаев. Шығармалары. – Алматы, 1989. – 178-бет.
35. Бұл да соңда. – 179-бет.
36. Бұл да соңда. – 182-бет.
37. Бұл да соңда. – 183-бет.
38. Аймауытов Ж. Жастар кім? // Еңбектуы. – 1920, 17 мамыр.
39. Аймауытов Ж. Мағжанның ақындығы туралы // Мағжан Жұмабаев. Шығармалары. – Алматы, 1989. – 198 б.
40. Аймауытов Ж. Жастар кім? // Еңбектуы. – 1920, 17 мамыр.
41. Екеу. Көркем әдебиет жайлы // Еңбекші қазақ. – 1927, 8-9 тамыз.
42. Бұл да соңда.
43. Бұл да соңда.
44. Бұл да соңда.
45. Бұл да соңда.
46. Аймауытов Ж. Психология. – Алматы: Рауан, 1995. – 92-бет.
47. Бұл да соңда. – 97-бет.

48. Бұл да соңда. – 98-бет.
49. Бұл да соңда. – 101-бет.
50. Бұл да соңда. – 120-бет.
51. Аймауытов Ж. Тандамалы шығармалары. – Алматы, 1990. – 77-бет.
52. Бұл да соңда. – 79-бет.
53. Екеу. Көркем әдебиет жайлы // Еңбекші қазақ. – 1927, 8-9 тамыз.
54. Бұл да соңда.
55. Аймауытов Ж. Психология. – Алматы: Рауан, 1995. – 119-бет.
56. Аймауытов Ж. Тандамалы шығармалары. – Алматы, 1990. – 241-бет.
57. Бұл да соңда. – 242-бет.
58. Бұл да соңда. – 247-бет.
59. Аймауытов Ж. Әйелді мектепке алындар! // Еңбекші қазақ. – 1924, 12 қантар.
60. Бұл да соңда.
61. Бұл да соңда.
62. Бұл да соңда.
63. Бұл да соңда.
64. Бұл да соңда.
65. Аймауытов Ж. Қазақта «жезөкіе» бар ма? // Ақ жол. – 1928, 10 мамыр.
66. Бұл да соңда.

МРНТИ 21.15.47

Б.М. Сатеришинов¹, М.А. Жүзей²

¹ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты
«Дінтану» бөлімінің меңгерушісі, филос.ғ.д., профессор

²ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының
«Дінтану» мамандығы бойынша докторанты
Алматы, Қазақстан

ИСЛАМ ЖӘНЕ ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТІ: ИНКЛЮЗИВТІ ДҮНИЕТҮСІНІК

Аңдатпа

«Жалпыны қамтушылық» немесе инклюзивтілік, сондай-ақ инклюзивті дүниетүсінік, ең алдымен, плюралистік дүниетанымды және басқаларды бөтенсімей қабылдап қана қоймай, олардан ортақ ұқсастық іздейтін менталитетті білдіреді. Ханафилік мектептің әдіснамасы бойынша түсіндірілген суннеттік бағыттағы Ислам дүниетанымының инклюзивтілігі өзін «өзгеге» қарсы қою арқылы бірегейлендіру жат болып келетін түпкі ислами түсінікке негізделді. Бұл түсінікке сәйкес, күресіп, жеңуге тиіс «бөтен» нәрсе болса, ол пұтқа табынушы немесе мүшрік те емес, яһуди немесе христиан да емес, ол – «шайтан» және оның адам денесіндегі өкілі нәпісі. Мақалада жалпыны қамтушылық пен инклюзивтіліктің қазақ-мұсылмандардың рухани мұрасы мен интеллектуалдық дәстүрлеріне де, тұрмысы мен салт-санасына тән болғаны талданып, айқындалады.

Түйін сөздер: дәстүр, дін, ислам, инклюзивтілік, қазақ қоғамы, матуридилік мектеп, ханафилік дәстүр.

Аннотация

Сатеришинов Б.М.¹, Жүзей М.А.²

¹Заведующий отделом религиоведения Института Философии, политологии и религиоведения КН МОН РК,
доктор философских наук, профессор

²PhD по специальности религиоведение Института Философии, политологии и религиоведения КН МОН РК

ИСЛАМ И ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА КАЗАХОВ: ИНКЛЮЗИВНОЕ МИРОВОСПРИЯТИЕ

Всеохватность или инклюзивность, а также инклюзивистское мировосприятие означает, прежде всего, плюралистичное мировосприятие и менталитет который, принимает других и не отчуждает инаковых, более того, который ищет общие знаменатели с другими. «Инклюзивность мировосприятия Ислама суннитского толка, растолкованного согласно методологии «ханафитской» школы, зиждется на том, что исламскому мировоззрению не свойственна самоидентификация посредством противопоставления себя инаковому «чужому». Согласно такому мировоззрению, «чужим» с кем следует бороться и побеждать является «шайтан» (сатана) и его проводник в человеческой натуре «нафс-ульяммара», а не язычники, или безбожники, тем более, иудеи или христиане. В статье анализируется и выясняется, что всеохватность и «инклюзивность» были свойственны как духовному наследию и интеллектуальным традициям, так и быту казахов-мусульман.

Ключевые слова: ислам, инклюзивность, казахское общество, матуридитская школа, религия, традиция, ханафитский мазхаб.

Abstract

B.M. Satershinov¹, M.A. Zhuzey²

¹ Head of the Department of Religious Studies, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies.
Doctor of philosophical sciences, Professor.

² PhD on the specialty of Religious Studies of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies
of the CS MES RK

ISLAM AND TRADITIONAL KAZAKH CULTURE: INCLUSIVE WORLDVIEW

Inclusiveness, as well as an inclusive world view, first of all means a pluralistic world view and mentality that accepts others and does not alienate the other, moreover, who seeks common denominators with others. The inclusiveness of the world view of Islam of the Sunni type, interpreted according to the methodology of the “Hanafi” school, is based on the fact that the Islamic worldview is not characterized by self-identification by opposing itself to another “alien”. According to this worldview, “Shaitan” (Satan) and his guide in human nature “nafs-ul-ammār”, not pagans, or atheists, and especially not Jews or Christians, should be “strangers” with whom to fight and win. The article analyzes and turns out that inclusiveness and was peculiar both to the spiritual heritage and intellectual traditions, and to the life of Kazakh Muslims.

Key words: Islam, inclusiveness, Kazakh society, maturitic school, religion, tradition, Hanafi madhhab.

«Дәстүрлі ислам» түсінігі – ислам атын жамылған жалған және өзге де ағымдар, сонымен қатар «таза» исламды дәріптейтін сәләфизммен шатастырып алмау мақсатында жасанды түрде қалыптастырылды. Дәстүрлі ислам дегенде біз қазақ халқының ғасырлар бойы ұстанған ханафилік мәзһабты ұғынамыз. Өйткені сүннет бағытындағы ханафилік исламның шеңберінде біздің рухани-мәдени ортамыз қалыптасты: оның діни тәжірибесі қазақ халқының дәстүрі мен мәдениетімен біте қайнасқан, сонымен қатар қазақ қоғамы үшін дәстүрлі болып табылатын барлық әлеуметтік мәдени институттар, саяси институттар ханафи мазһабының аясында болды. Мысалы, Жеті жарғы, Қасым ханның заңдар жүйесі тарих қойнауына бері бір-біріне қарсы емес, ханафи мазһабындағы түсіндірмелермен үндесіп отырды (шариғат пен әдет). Оның үстіне, ханафи мазһабы білім мен ғылымға ашық: ортағасырдан бері қалыптасып келе жатқан білім беру үлгісі ханафи мазһабының аясында да болды.

Ол қазақы дәстүрге икемделіп, өзінің бейімділігін дәлелдеп, Қазақстанда ұзақ уақыттар бойы жалғасып келеді. Сондай-ақ «ақиқат көпшілік жағында» деген императивке сай, қазақтар ханафилікті ұстанады. Себебі сүннет бағытындағы исламды мұсылмандардың 90% ұстанады, аләһли сүннә уәл жамағаны құрайтын төрт заңды мәзһабтың 50%-дан астамы ханафи мазһабын ұстанатындар. Ханафи мазһабы тарихы бойынша да, географиялық жағынан да Қазақстан мұсылмандарының дәстүрлі ерекшеліктері болып табылады. Сондай-ақ, ол өзінің осы формасында мемлекеттің зайырлы үлгісімен де лайықты қарым-қатынас орната алады.

Бүгінгі қалыптасқан діни ахуалға орай, ханафилік мәзһабтың түсіндірмесі ауқымындағы суннилік бағыттағы исламның идеялық негіздері мен негіз құраушы қағидаттарын осы заманғы парадигмаға сай қайта бағалаудың қажеттілігі туындап отыр.

Орталық Азия аймағының тарихи тұрғыда байырғы көшпенді халқы болып саналатын қазақтардың исламшылдығы («иджтиһад» (ыждәһат) негізінде қалыптасқан доктриналық және теориялық ислам) және мұсылманшылдығы (доктриналық исламның немесе исламшылдықтың практикалық өмірде, бірегейліктегі (идентичность) көрінісі) жайлы біршама тұрпайы және стереотиптік көзқарастар бар. Өз зерттеуімізде біз, біріншіден, қазақтардың діни бірегейлігі мен діни дүниетанымы әдетте руханилыққа, ксенофилияға, әрі саясаттан тыс болуға негізделген Исламның сүннеттік доктринасына сәйкес келетінін көрсетуге тырысамыз. Екіншіден, қазақ мұсылманшылдығының инклюзивтілігі (бауырмалдығы) мен қазақшылдықтың тарихи және өркениеттік негіздерімен арасындағы байланысты бекітуге ұмтыламыз. Бұрынғы Кеңес Одағының құрамында болған басқа этностық топтар сияқты қазақ ұлтының да мұсылманшылдығында кеңестік кезеңнің ізі қалғанымен, олардың тарихи және өркениеттік ислами мұрасы толығымен жойылып немесе өңі өзгеріп кеткен жоқ. Біз Қазақстанның тәуелсіздік алғаннан кейінгі ұстанған ресми саясатының инклюзивті ұлттық және инклюзивті діни бірегейлікті қайта түлетуге, сонымен қатар негізгі, әсіресе, білім беру мен мәдениет саласында либералды құндылықтарды оңтайлы қабылдауға жағдай жасағанын тұжырымдаймыз. Қазақтың дәстүрлі діни бірегейлігі жаңғыртыла түскен жағдайда, бұл келешекте бой көрсету қаупі бар этноцентризмге сүйенген ұлтшылдықтың үстемдігінің және Қазақстанның мұсылмандар үмбеті арасында Исламның жат жерден келген эксклюзивтік түсіндірмесінің өсуінің алдын алады. Белгілі бір ережеге сай сұрақтарға ақыл таразысына салынған ұтымды жауап беретін, «қиясты» қабылдайтын «ханафилік мектеп» әдіснамасы әдетте исламның радикалдық қырынан көзге түсіп жүрген «литералистік» (қатаң әріптік) түсіндірмесіне діни-интеллектуалдық тұрғыда кедергі бола алады.

Қазақтардың дәстүрлі қоғамы отаршылдық пен тоталитаризм барысында құндылықтардың трансформациялану үдерісін бастан кешірді. XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың алғашқы ширегінде өмір сүрген қазақтың абыз ойшылы Мәшһүр Жүсіп қазақтың шаруасының оңалмай, мал басының кеміп бара жатуына қынжыла отырып, бейқамдықтан болған нәрсені қазақтардың кінәні өзінен емес, басқадан іздеуінің дұрыс еместігін алға тартады. «Қыс алды, боран алды» – дейсіз, қыс пен боран алатұғын болса, қоян неге өлмейді, торғай неге өлмейді? Бораннан ығып, суықтан үсініп бір қоянның, бір торғайдың өлгенін көрген жан жоқ. Қазақта бір мақал бар: «Жаман Құдайшыл келеді» – дейді. Ол сөздің мағынасы құдай, құдайдың жазуымен болды десеңіз, бұл сөздің тұрғаны теріс. Өзі жаратқан мүлкін, өзі бар қылған мақұлығын құдай неге қырады? Кім болса, ол болсын, өзі жасаған нәрсесін өзі бұзбайды. Құдай тәбарак тағаланың мұнша жаратқан мақұлығын жоқ қылуға мөлшер қылған болжалды мезгілі бар» [1, 343 б.].

Бұдан ары қарай «Осыншама кемшілік, осынша қорлық қайдан келіп жатыр? Нығмет не екенін білмегендеріңнен. Ол нығметтің қадіріне жетіп, шүкірана қылмағандарыңнан. Құдайдың сендерге берген сансыз, есепсіз нығметінің қайсы бірін айтып шаршайын. Сонда да шүкір анасы өте тиісті болған зор нығметтердің біреуін айтайын», деп Мәшһүр Жүсіп бүгінгі күннің өзекті деген тағы бір маңызды мәселесінің ұшығын көрсетеді.

«Әй... көзбен қарап, ынсапты құлақпен тыңдайтұғын, ағайындар! Бұл дүниеде үстіңнен қарап тұрған патша ағзам Хазіреттерінің барлығын басыңда болған нығметтерден артық нығмет деп білуге керек. Не үшін десеңіз, патша ағзам Хазіреттерінің тахт тасырыпында, сая-дәулетінде болумен әркімнің басы, малы есендікте тұрады. Осы нығмет бір-біріне үстін қарап тұрған патшасына шын көңілмен тілеулес болу ең зор шүкіршіліктен саналады. Ол сұлтан болушының кім болмағанымен жұмысыңыз болмасын. Алла тағала оттағала кәләм хадимінде... бұйырды мағынасы айтқыл, ей Мұхаммед, Мәліктердің мәлігі, Алла тағала оттағала кімді тілесе, өзінің мүлкіне соны ие қылады деп. Олай болса, құдіреті күшті құдай өзі қалап бірсыпыра мүлкіне ие қылып қойған соң, біздер сол патша ағзам хазіреттерінің қазған жолында, шашылған топырағында болып, кеше, күндіз әулеттерінің артылмағанына дұғада болсақ керек» [1, 344 б.].

Әрине, бұл тұста біз патша өкіметінің отаршылдық қанауын ақтап тұрғанымыз жоқ. Дегенмен, бұл биліктің сыртқы жаудан қазақтың шекарасын қорғап, ішкі әлеуметтік қарым-қатынастарды өз заңымен жаманды-жақсылы реттеп отырғаны белгілі. Бұл заңдардың қаншалықты тиімді болғаны туралы да басқа әңгіме. Сондықтан және қазақтың діни дүниетанымының инклюзивтілігінен болар, дәстүрлі қазақ қоғамында орыс патшасын ұлтының, нәсілінің, дінінің басқа болуына қарамастан «ақ патша», «патша ағзам» деп айта беретін.

Мәшһүр Жүсіп XIX ғасырда қазақтың ислам елі саналатын Қоқан уалаятына қараған замандағы мұсылман билеушілері мен атқамінерлерінің бұқара халыққа ойына келгенін істегенін мысалға алады, «Ақжалау барда малым бар деме» деген мәтелді еске түсіреді. Ақжалау дегені Қоқан хандарының ел шабатын қосыны. Ел аралайтын жаудан, дау-жанжалдан, аузы қанды бөріден, қолы қанды ұрыдан аман тұрудың патша ағзам жәмиясында болғандықтан деп түсіндіріп, ақ патшаға ғәділетті, мархабатты, тілектес болсаң, заман да, адам да түзеледі деп үндейді. Тіпті дұға қылудың нұсқасын да үйретеді: «Ярып! (Я раббым дегені, Б.С.) Саған ғана ғибадат қыламыз...Ғазиз патшамыз біз құлдарына ғәділ, шапағатты болып, өзінің ғақыл, нұрын бүкіл мемлекеттің пайдасына сарып етсе еді!» [2, 104-б.].

Шындығында әрбір маңызды оқиға халықтың өзіндік тарихи санасынан берік орын алады, ол жырланады, мадақталады, мақтанылады. Мысалы, қазақтардың қызылбастармен, жоңғарлармен, қалмақтармен соғысы, сондай-ақ ұлт-азаттық қозғалыстары және т.б. іргелі түрде жырланып, тарихи санадан мәңгіге орын алады.

Ал бектері белден басып, алым-салықты күшейтіп, елді езгіге салған Қоқан заманы қазақ халқының тарихи санасында жағымсыз күйінде сақталып қалған. Қазақтардың ауызекі әңгімесіндегі «қоқан-лоққы», «қоқандау» деген сөздер әділетсіз әрі негізсіз қорқытып-үркітуді, қоқиланып, әпербақандыққа салынуды, шәуілдеп доң-айбат көрсетуді білдіреді. Қазақы жадыдағы бұл сөздер сол дәуірдің жаңғырығын байқатса керек. Алайда қоқандықтар жай доң-айбат шегіп қана қоймай, жазықсыз елді талай мәрте қанға бөктіріп, аяусыз жазалағаны тарихтан белгілі.

Қоқандықтарға қарсы халық наразылығының бір себебі олардың «қыз зекетін» енгізгенінде болды. Мәшһүр Жүсіпке қайта құлақ түрсек: «Сонда сарт патшалары өзіне қараған қазаққа жүз, екі жүз зекетші аттандырады екен. Қазақтың малын шұбыртып санап, зекет алады екен. «Қазақ қызы мал есебінде, Қырық жеті қалың малы», – деп, қыздан да зекет алады екен. Зекетші шықты дегенде, бір нәрсені бермес жағына қазақ қандай тырысады. Зекет бермес үшін, қыздарға жаулық салындырып, қатын киімін кигізетұғын болыпты. Сарт ол қулыққа түсіне қойып, емшегін ұстап, қатын екенін, қыз екенін - сонан айыратұғын болыпты» [3]. «Қыз – өріс», «қыз – қонақ» деп қашанда оң жақтан, төрден орын беріп, қызды қадір-

леген қазақтар үшін бұл ұлттық намысты қозғаған арсыздық болды. Қоқандықтардың да осындай ессіз есерлігіне намысы жігерін жаныған батырлар қарсы бас көтеріп, бұл қарсылық кейде жаппай көтеріліске, кейде жекелеген батырлардың кек алуынан көрініс беріп отырды.

Бастапқыда қоқандықтардың жымысқы саясаты қазақтарды орыс кәпірлердің құлдығынан құтқарамыз деген желеумен жүрген. Жорыққа шығар алдында Әлім хан былай деген екен: «Қазақтың баяғыдай айбынды хандары, бізге төтеп беретін қарулы жасағы, топтанған ғаскері жоқ. Хәр ауылын бір би, хәр шаһарын бір төре билеп, малдарына ұқсап шашырап жатқан Дешті-Қыпшақтағы қазақтар біздің шеріктердің бір шапқанынан-ақ жел қуған қаңбақтай күйге түседі. Жабайы ғұмыр кешіп, намаз бен шаріғатсыз күн кешетін надан қазақтарды адам етуді, оларға бас ие болуды Алла сары кәпірлерге де емес, Бұқар мен Хиуаның дүниекоңыз әмір-ханына да емес, маған бұйыртпақ» [4]. Дегенмен, олардың мұндай «қамқорлығы», «мұсылман» мемлекетінің төменде сөз болатын сорақы анайылығы кәпір орыстардың түсіне де кірмейтіндей еді.

Дегенмен, бұл кезеңде қазақ даласына метрополиядан енген батыстық жаңашылдықтар дәстүрлі құндылықтарды шайқалта бастаған кезең еді. Зар-заман ақындары да, Абай, Мәшһүр-Жүсіп сынды қазақ ойшылдары да өңі айналып кеткен дәстүрлердің пайда болғанына қынжылыс білдіреді. Бұл «өңі айналған» (вырожденный) дәстүрлер қазіргі қазақ қоғамында да белең алып отыр. Қазақстанда «қайта түсіндірілген дәстүрлілік тәуелділігі» деп аталатын мәселенің бар екендігін мойындау керек. Яғни, адамдар кейінгі қоғамдық стереотиптер мен аймақтық «сән» әсерінің желігіне сай өз дәстүрінің құлына айналатын тұрмыстық материализмге, бәсеке мен ысырапқа, өрескел түрде айтсақ, «жасандылыққа» сүйенген (мысалы, бірнеше жүз адамға арналған той жасау немесе ас беру, құдаларға, жас жұбайларға қымбат сыйлық беру т.б.) үрдіс өріс алып барады. Бір сөзбен айтқанда, астарында үлкен мән мағына жатқан дәстүр шынайы мазмұнынан айырылып, формасына басты назар аударыла бастады, яғни «өңі теріс айналды». Адамдар енді «Аллаға азаныңмен, пендеге қазаныңмен жағасың» деген мәтелдің астарындағы «әлеуметтік ұйымшылдық немесе альтруизм» императивін басшылыққа ала қоймайды, «аймақтық қораштанудың» белгілі бір деңгейіне жете алмай, абыройынан айрылып қалмауды» көздейді. Ал бұл сананың теңгешілдігіне, әсіресе жастар арасында қандай жолмен болса да ақша табу ынтызарлығына әкеледі. Бұл мәселе тұрмыстық материализмнің ысырапшылдығына әкеледі. Сондықтан бұл мәселе ислам ілімінің рухы мен қарпіне қайшы келгендіктен, ұлттық дәстүрге қарсы шығатын діни литералистердің мүддесіне сай келіп, «ханафилік» дәстүршілерді сынаудағы олардың позициясын күшейтуге септігін тигізеді.

Шет жерден келген кейбір ислам атын жамылған ағымдардың қазақы дәстүрге қатысты теріс пікірлер айтып жүргенін құлақ естіп, көз көріп жүр. Мұның шындыққа қаншалықты жанасып/жанаспайтынын ханафилік мектептің жоғары мораль мен иләһи адамгершілікке негізделген әдіснамасы мен «имандылықтың» қазақша түсінігін салыстыру арқылы көз жеткізуге болады.

Сүннеттік пайымдағы исламның биік мораль мен иләһи адамгершілікке негізделген ұстыны өз мағынасында «адамшылықты, ар-ұят, моральдық тазалық пен асқақты» білдіретін «имандылықтың» қазақы түсінігімен ұқсас. Алла тағала Қасиетті Құранда Өз Елшісіне былай деген: «Ақиқатында сен керемет мінездің иесісің» (Кәлам сүресі (68), 4-аят). Қазақтарда «ұяты жоқтың иманы жоқ» деген мәтел бар. Мұхаммед пайғамбар (Оған Алланың берекесі мен сәлемі болсын!) ар-ұятқа үлкен мән берген. Ол «ар-ұят – иманнан» (Бухари, Иман, 3; Муслим, Иман, 57, 58; Абу Дауд, Адаб, 6.), «ар-ұят – сенімнің тамырының бірі» (Абу Дауд, Сунна, 14; Насаи, Иман, 16.) және «ар-ұят тек игілік әкеледі» (Бухари (мұхтасар), игілікті тәрбиелілік кітабы, хадис № 1950) деп үйреткен. Алланың елшісі: «... Ислам өнегесі – ар-ұятта» (Муватта, Хуснуль- Хулк, 9; Ибн Маджа, Зухд, 17 (4181, 4182)), «ар-ұят – асылдандырады (әдемі қылады)» (Ибн Маджа, Зухд, 17 (4185); Тирмизи, Бирр, 47 (1975), «кімнің ар-ұяты болмаса – иманы да жоқ» (Али аль Муттаки, КанзульУммаль, 3/119) дейді.

Мұхаммед Пайғамбардың сахих хадистерінде айтылған: Ақиқатында, менің пайғамбарлық міндетімнің негізгі бөлігі мен мақсаты көркем мінездерді толықтыру және кемеліне жеткізу» (ас-Суюты, Аль-джами‘ ас-сагир, с. 155, хадис № 2584, Бухари, Хакима, Байхаки хадистерінің жинағы). Алла тағала елшісі тағы да: «Шындығында, Қиямет күні сіздердің ішіңіздегі маған ең сүйіктісі де ең жақын болатындарың керемет мінезге, моральдық және адамгершілік қырынан ең үздіктерің» (Тирмизи, Бирр, 77 (2019)) деген. Қайда болсаң да, құдайдан қорық! Егер сен қателік жіберсең, артынан оны жуып-шайтын жақсы амал ет. Адамдарға (олардың шығу тегі мен сеніміне карамастан) жақсы ниетпен қара» (Аль-Бага, Мұхтасарсунанат-тирмизи, с. 276, хадис № 2019; Тирмизи, Бирр, 55). «Қиямет күні жақсы істердің ішінде ең ауыр тартатыны: тақуалық пен көркем мінез, ибалы әдептілік болады» (Ас-Суюты, Аль-джами‘ ас-сагир, с. 155, № 2583, № 2584, № 2585 хадистері.).

Мұхаммед Пайғамбар ерекше қайырымды және кішіпейіл болды. Ол: «Егер ол өзі үшін нені ұнатса,

өз бауыры (сенімі бойынша) үшін де соны ұнатқанша сіздердің біреуіңізге деген сенім толық (жетілген) болмайды» (Бухари, Иман, 7; Муслим, Иман, 71.) дейді; «...Егер иманға келіп иланбасаңыз, сіздер Жұмаққа лайық болмайсыздар, бірақ бір-біріңізді жақсы көрмесеніздер, сенімге де келмейсіздер!...» (Муслим, Иман, 93; Тирмизи, Сифатуль-Кияма, 56).

Қазақтың дәстүрлі қоғамындағы исламды заманауи тұрғыда қайта оқып, түсіндіру үшін ондағы әйелдердің жағдайына көңіл бөліп, оны «ханафилік» мектеп әдіснамасына сәйкес түсіндірілген сүннеттік пайымдағы исламға ерекше тоқталу керек. Қазақтар өмірінің көшпелі тұрмысымен түйіндес ханафилік-матуридилік мектеп Мұхаммед пайғамбардың (Алланың қайырымы мен сәлемі болсын!) әйелдерге қарсы бағытталған барлық жағымсыз құбылыстар мен жалған түсініктерді теріске шығарған идеяларының барлығын нақты іске асырды. Бұл түсіндірмеге сәйкес, ислам әйелді мейірбан және асыл текті адам деңгейіне көтеріп, оны құқықтық қатынасында еркін және тәуелсіз тұлға етті. Мұхаммед Пайғамбар әкелген жаңалық пен оның өмірлік тәлімі әйел онтологиялық және құндылықтық тұрғыда еркектен еш төмен емес екендігін дәлелдеді! Ол еркектер мен әйелдерге ең алдымен ерекше өсиет берілген Алла тағаланың ең жоғарғы жаратылысы – адам ретінде қарады (Қараңыз. мысалы, Құран, Нахл сүресі (16), 97 аят; Худжурат сүресі (49), 13 аят.). Оның үндеуі әйелге де, еркекке де бірдей тең дәрежеде бағытталды. Оның көрегендігіне сенген және оған рухани және материалдық көмек көрсеткен алғашқы адам әйел болды!

«Зат» деңгейіне дейін төмендетілген әйел, аяғының астында Жұмақ жатқан Ана атанды (Ибн Маджа, Джихад, 12 (2781); Насаи, Джихад, 6 (3104); Аджлуни, Кашфуль-Хафа, 1/335.)14]; ал қыздарына жоғары адамгершіліктік тәрбие берген ата-аналар Жұмаққа баратын болды! (Абу Давуд 165/49, Тирмизи.). Әйелдердің белсенді және нәтижелі түрде мұсылмандар қоғамының өміріне қатысуы туралы мысалдар өте көп. Мысалы, Елшінің әйелі Айша (оған Алла разы болсын!) хадистану, тарих, астрономия, медицина саласында беделді болды, Пайғамбардың ең ірі серіктестерінің өзіне «пәтуа» (діни-құқықтық шешім) бере алды, көптеген шәкірттер өсіріп, тіпті армияны басқарды.

Мұхаммед Пайғамбар өз отбасына мейірімді, кішіпейіл және адал болғаны соншалықты, дәл мұндай отағасыны және жанұяның әкесін басқа ешқайдан таппайтындай еді. Алланың елшісі бір де бір рет отбасы мүшелерінің біріне қол көтеріп, ұрысқан емес. Көптеген жылдар Пайғамбарға көмектескен және қасында болған Анас бин Мәлік былай деген: «Мен Мұхаммед Пайғамбардай өз отбасына мейірімді болған ешкімді көрген емеспін» (Муслим, Фазаиль, 63; Муснад, 3/112). Хазіреті Айшаның өзі Алланың елшісінен мына хадисті жеткізеді: «Араларыңызда кім әйеліне (отбасына) жақсы (арақатынаста) болса, сол ең жақсысы» (Тирмизи, Рада, 11; Ибн Маджа, Никах 50).

Алла елшісінің әйелдері оны ең жарқын жүзді және ілтипатты күйеу ретінде сипаттайды. Мұхаммед Пайғамбар әйелдерімен әртүрлі мәселелерді талқылап, олармен кеңескен. Мысалы Алла елшісі өзінің әйелі Умма Саямамен Пайғамбардың серіктестері қатты күйзелген өте маңызды мәселемен – пұтқа табынушылармен Худайбилік келісім жасап болғаннан кейін ары қарай не істеу керек екенін талқылаған (Бухари, Шурут, 15.). Қасиетті Құран «Біз адамға ата-анасына жақсы қарасын деп үгіттедік. Анасы бала сын құрсағында бейнетпен көтеріп, бейнетпен өмірге әкеледі, ал баланың бітуі мен емшектен шыққанға дейін отыз ай өтеді... О Алла! Сен маған және менің ата-анама жасаған мейірбандығың үшін маған алғыс сезімін оят. Мен Саған лайықты жақсылық жасайтындай етіп оят...» (Қасиетті Құран, 46 сүре, 15 аят) десе, сүйікті пайғамбар «өз әкелерің мен аналарыңа жақсы қараңдар», «Әйелдерің мен отбасы мүшелеріңе мейіріммен қараңдар (Муслим, Фазаиль, 63; Муснад, 3/112), «Жоғары өнегелі болған адам ең мықты діндар, ал жоғары өнегелі адам әйелдерге жақсы қарайды» (Тирмизи, Рада, 11) деп өсиет айтып кеткен.

Жоғарыда сипатталған сүннеттік пайымдағы исламның дүние қабылдауының «жалпыны қамтушылығының» немесе «инклюзивтілігінің» көріністерін қазақ халқының дәстүрі мен ұлттық құндылықтарынан табуға болады. Мысалы:

– жалпыны қамтушылық пен инклюзивтілік мұсылман-қазақтардың рухани мұрасы мен зияткерлік дәстүрлеріне де, күнделікті тұрмыс-тіршілігіне де тән болып келеді. Сондықтан қазақтар бейбіт кезеңде буддист-жоңғарлармен де, христиандармен де, мысалы, орыстармен, казактармен (қазақтардың көбісінің орыстар арасында «тамыры» болған, қазақтар жоңғарлармен «анда» болып сауда жасаған, кейбірі тіпті отбасын құрған) тығыз қарым-қатынаста болған.

– Қазақтардың «рушылдығы» мәні жағынан «инклюзившіл»/ инклюзивті болды. «Қарға тамырлы қазақ», «қазақтар жөн сұраса кетсе туыс болып шығады» деген мәтелдер басқа руды, басқа жүзді бөтенсімей, іш тартуынан келіп шығады. Тіпті қазақтардың үш жүзге бөлінуінің өзінен ешқандай ажыратушылық (әдетте, туыстық-генетикалық, әлеуметтік, саяси, шаруашылық-экономикалық ықпалдар айтылады) негіз емес, керісінше, біріктірушілік, бауырластық, араластық негіздер көрініс тапқан.

– «Құдалықты» биік тұтқан дәстүрлер (құда мың жылдық, күйеу жүз жылдық) және тұтастай рулар мен тайпаларды туысқа айналдырып жіберу үрдісі қазақтардың «инклюзивтілігін» дәлелдейді. Қазақтардың бұл менталитеті жұбайы мысырлық болған соң Египет тұрғындарына «Пайғамбардың туыстары» ретінде ілтипатпен қарауын мұсылмандарға өсиет еткен Мұхаммед пайғамбардың терең мәнді хадисімен үндес. Демек, Мұхаммед пайғамбар Мысырдың барлық тұрғындарына өз туыстарындай қараған (қазақтың тұтас рудың өкілдерін «құдалар» дейтіні сияқты).

– Жеті атаға дейін үйленуге рұқсат бермей, керісінше, алыс рулар мен тайпалармен некеге тұрғандарды көтермелеу де осы жалпыны қамтушылықты аңғартады. Нәтижесінде, қазақ тілінде соншалықты айрықшаланатындай диалектілер жоқ, тек аздаған жергілікті сөйлеу ерекшеліктері бар.

– Қазақтардың «рушылдығы» басқа рулар мен тайпалар арасынан «жау» тауып, қактығысуға емес, туыстардың бірнеше ұрпағына дейін жететін «тарамдалған туыстық байланыстар орнатуға» және өзара «ынтымақтастыққа» бағытталған. Өткеннен арақидік, ал қазір жиі байқауға болатын трайбализм бұл – осы «инклюзивтік тамырлық («рушылдық» деген дұрыстау) менталитеттің» өнінің теріс айналуы. Астарында мән-мағынасы бар дәстүрдің бәсекеге, ысырапқа айналуы осыны көрсетеді.

– Қазақтардың жалпыны қамтушылығы мен инклюзивтілігі қуғын-сүргінге ұшыраған халықтармен қарым-қатынасында да анық көрінген, 1920-жылдардың аяғы мен 1930-жылдардың басында қазақтар өздері аштан қырылып жатса да, Қазақстанға айдалған репрессияға ұшыраған әртекті халықтарды (кәрістер, немістер, түріктер, шешендер, күрдтер және т.б.) өз жеріне қабылдап паналатқан. Тіпті АЛЖИР, КарЛаг тәрізді қамауда жүргендерге аштан өлмесін деп, айдауылдардың көзіне тас лақтырғандай көрінетіндей етіп, құрт лақтырған.

Пайғамбардан сүннет болып қалған бұл өсиеттер жалпыны қабылдайтын инклюзивтілік ұстынының өзегінде жатыр және бұл рух қазақтардың ғасырлар бойы ұстанып келген дәстүрлі ханафилік мәзһабтағы суннилік исламның да негізін құрайды. Және осы тұста исламның құндылықтарының қазақтың дәстүрлі құндылықтар жүйесіне, сүннеттің қазақы салт-санаға, хадистің ғұрыпқа сіңіп кеткенін атап айту қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Туысқан бауырыма бір хат. / Шығармалары. 13 том. – Павлодар: «Эко» ҒӨФ, 2008. – 385 б.

2 Мәшһүр Жүсіп Көпеев / Құрастырушылар: С.Е. Нұрмұратов, Б.М. Сатеришинов, А.Д. Шағырбаев. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2013. – 359 б.

3 Көпеев М.Ж. 3 үлгі. //Қазақ тарихы. 2001. №1. – 23-24бб.

4 Әбдіәкімұлы М. Қоқаннан көрген қорлық аз ба екен? / Түркістан газеті. 7 қараша 2013 ж.

МРНТИ 141.7

Artemyev A.I.¹, Davar² A.A.²

¹doctor of philosophy, professor, Kazakh national pedagogical university named after Abay

²LL.M (Laws/Legum Magister),

artur_proff@mail.ru

Almaty, Kazakhstan

**UNITY OF SCIENCES AND THE PHILOSOPHY OF UNIFICATION
IN POLITICAL REALITIES OF THE PRESENT**

Abstract

In this paper authors tell about the development of the idea of a unified world, the basis of which is the rejection of political, social and religious disagreements in favor of solving real global problems and processes. Many scientists of the past and present believed that the concept is achievable through the interdisciplinary study of the problem of unification of the human society by separation of the so-called unified science. The article discusses the positive and negative aspects of these searches and provides examples of the utopian nature of this concept as a result of a number of reasons, including the nature of the sciences themselves, globalization, the human factor (political, social, economic). In conclusion, the authors emphasize the necessity to abandon all confrontation in favor of the Man and the World, citing as an example of the unity concept "the culture of reason and heart".

Key words: Unity of Sciences, philosophy of the unity of sciences, mondialism, pluralism, tolerance

Аннотация

Артемов А.И.¹, Давар А.А.²

¹доктор философских наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая

²LL.M (Laws/Legum Magister)

ЕДИНСТВО НАУК И ФИЛОСОФИЯ ОБЪЕДИНЕНИЯ В СЕГОДНЯШНИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕАЛИЯХ

В данной работе авторы повествуют о развитии идеи единения мира, основой которой является отказ от политических, социальных, религиозных разногласий в пользу решения реальных глобальных проблем и процессов. Многими учёными прошлого и настоящего данная концепция представлялась достижимой посредством междисциплинарного изучения проблемы единения человеческого общества, выделения так называемой единой науки. В статье рассматриваются положительные и отрицательные стороны данных исканий, а также приводятся примеры утопичности данной концепции в результате ряда причин, среди которых природа самих наук, глобализация, человеческий фактор (политический, социальный, экономический). В заключении авторы подчеркивают необходимость оставления всех конфронтаций в пользу Человека и Мира, приводя в качестве примера идеи единения концепцию "культуры причины и сердца".

Ключевые слова: Единство наук, философия единства наук, мондиализм, плюрализм, толерантность

Аңдатпа

А.И. Артемов¹, А.А. Давар²

¹философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

²LL.M (Laws/Legum Magister)

ҒЫЛЫМИ БІРЛЕСТІК ЖӘНЕ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ БІРЛЕСТІКТЕРДІҢ БҮГІНГІ САЯСАТТАҒЫ КӨРІНІСІ

Бұл мақалада авторлар әлемнің бірігуі жайлы, политикалық, әлеуметтік, діни қарама-қайшылықтардан бас тартып, жаһандық проблемаларды шешуге кеңес береді. Көптеген өткен ғасырдағы және осы заманғы ғалымдар ортақ ғылымдарды зерттей келе, адамзаттық қоғамының айқын проблемаларын шешуге өз концепцияларын ұсынады. Бұл мақалада зерттеу жұмысының жағымды тұстары мен жағымсыз, пайдасыз тұстары көрсетілген. Утопиялық тұжырымдама бойынша жаһандану, адами фактор мен табиғи ғылымдар тізбегінің үлгілері көрсетіледі.

Қорытындылай келе авторлар ғылымның дамуының текетірістілігін Адам мен Әлем бірлестігіне бағыттайды. Үлгі ретінде "жүрек пен себеп мәдениеті" ортақ тұжырымдамасын ұсынады.

Түйін сөздер: ғылым бірлестігі, ғылым бірлестігінің философиясы, мондиализм, плюрализм, төзімділік

If one ponders and mentally turns to the centuries-old history of the mankind, one sees that out of the four thousand years best known to us only about three hundred were relatively peaceful. The others carried death and sufferings to people, satisfying insatiable appetites of conquerors and political adventurers that headed them. The XX century did not become an exception in terms of bloody events. According to the calculations of A. Westing, an American Professor of Ecology, only in the Second World War 4 percent of whole the population of the globe, that is 51 million 216 thousand lives were lost, including 29 million 868 thousand civilians and 21 million 348 thousand military men. Former Soviet Union lost 20 million people (10 million military men and 10 million civilians); Germany – 6 million 221 thousand (4 million 750 thousand military men and 1 million 471 thousand civilians); China – 4 million (2 million each military men and civilians); Japan – 2 million 10 thousand (1,5 million military men and 510 thousand civilians). Westing specifies that losses of civilians in England, France and many other countries were insignificant, and the USA had no losses among the peace population at all. [1]

It has been 77th anniversary since the Second World War end... How many hopes passed that at last an everlasting peace would triumph on the Earth, and the mankind would realize all the perniciousness and senselessness of any wars and will manage to cool hotheads of political hawks!

But hopes of the mankind for a peaceful life, unfortunately, have not been justified yet.

Today, we are living in the XXI st century already, but we live like on a powder keg: the unstoppable war in Middle East, expansion of the geography of the nuclear weapons (and as said Anton Chekhov, a Russian classic, "if in the first action of the play a gun hangs on the wall, in the last one it will necessarily shoot") and so on, and so forth. We feel total fear before the global terrorism, whose change card – religious fanaticism and manic claims of organizers of the acts of terrorism, the monsters, political «wolves in sheep's clothing», for the world supremacy and creation of the unipolar world order.

However, the mankind always believed and believes now, that a time will come when all will live without fear for the personal future and the future of the dear ones, that a world order will be established that will provide spiritual and moral development of The Person, respect for its rights and dignity, that is all that we laconically named the Ideals of Peace and Universal Values.

For the long way of evolution of the human civilization, many most diverse theories were presented; some of them underwent trial by testing in practice, too.

Recollect even the Ideal State of Plato, the correct and deviant states of Aristotle and the Virtuous City of Al-Farabi; The City of the Sun of Tommaso Campanella and the fantastic island the Utopia, thought up by Thomas More; Karl Marx's communist (classless) society that would replace the class societies, constructed on slavery and humiliation of the person, with the free associated work, and Vladimir Lenin's global revolution, whose purpose - to lead to the full and final victory of communism all over the world.

In the XXth century, the movement of mondialism received powerful development in Europe and the USA, its global purpose was unification of the world and individual regions, attraction of attention of the public to the global problems and processes. But gradually this movement, as well as many other undertakings, died away, having partially reincarnated into various anti-war and integration public formations.

Unfortunately, the world has not become more stable and strong.

On the contrary, we have been witnessing a greater and greater atrophy of the humanity, of hypertrophied cult of force, pathological hatred towards people, and, what is especially dangerous; all this is repeatedly multiplied by the use of huge technical achievements of the modern civilization.

Today, the phenomenon of the human community is studied not only by philosophy and political science, but by all other social sciences, too. It is not casually, that scientists since the German romanticists conduct constant search on unity of the science and construction of the uniform science, which equally includes knowledge of humanities, natural science and technics as certain «unified, integral, direct» (A.Ogurtsov).

This quest has pluses and minuses.

Pluses: philosophic and methodological quest of uniform principles of scientific knowledge have played a positive role first of all in finding «uniting features of ever expanding polymorphism of scientific theories», [2] in providing for close connection and interaction of various branches of science.

Minuses: whether we want that or not, no theories of the unity of the science can resist the increasing differentiation of the science, on the basis of which there is «a progressing systematization of the scientific activities» (N.Ovchinnikov). A.Einstein was certainly right when he stated that when specialization in all areas of human activities, undoubtedly, has led to unprecedented achievements, it did so at the account of narrowing of the area accessible to a separate individual. [3]

In fact, the nature of sciences, their specializations and approaches are so much diverse, they do not and won't have a single conception. Every scientist, as a rule, more often without realizing this, adheres an interdisciplinary approach to his specific research.

Thus, the American philosopher and methodologist Paul Feyerabend at the beginning of the XX th century argued that there is no single science, since the development of each science occurs through the promotion of incommensurable theories, using different methods and concepts; he put forward the concept of methodological pluralism, arguing that there are many equal types of knowledge, so the existence of a universal method of knowledge is impossible. [4]

Our contemporary, Nobel Prize laureate, Ilya Prigogin, a Russian by birth, the Belgian chemist drew attention to the fact that the technical sciences, in contrast to natural sciences, deal with artificial, and "artificial can be deterministic and reversible. While natural certainly contains elements of randomness and irreversibility". [5]

The evolution of thinking styles has been going on for many centuries and continues to this day. Globalization, affecting the entire civilized world, only rooted the pluralism of approaches in all possible expressions.

And though all this so, however, modern political processes, in our opinion, nevertheless demand complex study, that is unity of philosophy and all humanities. And here it is impossible to disagree with Dr. Sun Myung Moon, who asserts necessity of the unity of sciences, first of all, in development of approaches to the decision of the basic problems of the further path of the mankind, to the ideology of joint living.

Today, the reality is such that the process of interdependence of the countries of the world more and more intensifies, and it has already turned into accretion of the mankind into a uniform system of civilizations. In this connection, to our opinion, of interest is the definition of globalism as something greater, than the ideology serving interests of any limited group, given by the known American sociologist, philosopher and publicist-futurologist Olvin Toffler, for globalism speaks on behalf of whole the world like the nationalism frequently (takes the liberty of speaking) incurs the right to speak on behalf of whole the state. O. Toffler considers that historical evolution cannot be described as a process of linear, smooth development, but undergoes the way of social contradictions and conflicts. And if the very emergence of globalism is an evolutionary necessity, then quite natural are the contradictions it generated, which often reach conflicts. Another business is how far these conflicts are serious, and what is necessary to do to weaken their negative influence, or else their destructive force.

The history has disposed so, that isolation of various peoples, national selfisolation, on the one hand, and striving for unification to survive in the conditions of most severe political struggle, on the other, always accompanied genesis of the world civilization. And process of globalization is not an exception in this "circuit".

In fact, Europe more and more closely unites its countries, whereas former Soviet republics run up to «their national apartments». Globalization would seem irreversible process, but we also see powerful movement of the antiglobalists, etc.

Globalization is impossible without understanding by the majority, that only dialogue of various regions of the world, various peoples can bring closer to the decision of cardinal problems, or as the Russian poet Velimir Khlebnikov who called himself «The Chairman of the Globe» wrote:

- We are equality of the worlds, a uniform denominator.

We are in fact a unity of people and things.

But globalism has also the back side - i.e. the splash in nationalist moods supported and inflated by some irresponsible politicians.

In the political life of today the value of the national factor grows more and more. And this is natural, for in construction of any independent state (such ones have appeared many for the last decades), the big role is played by historically developing traditions, by growth of self-consciousness and national pride, geographical and everyday cultural conditions, etc. Economic, political and social factors render determining influence on all this.

However, this phenomenon, like the medal, has two sides: one is creative, another is destructive. The hypertrophy of the national feeling driven to the extreme nationalism or chauvinism pertains to the latter. As the Russian philosopher Vladimir Solovyov fairly wrote as the warning to Russian nationalists: «The nationalism, driven to the extreme pressure, ruins people running into it, making it an enemy of the mankind...» [6].

Therefore, it appears that nobody can have an objection to the thesis that any ideology based on narrow national, class and narrow religious principles, is directed to dissociating people, and only that philosophy which serves the idea of association, mutual understanding of people, their moral unispirituality, is really universal.

All of us should understand very precisely, that the Uniform Truth will never open its doors to the mankind if it heads to it through confrontation. Moreover, the mankind can be lost at all in the fire of inter-religious and interethnic wars, not having reached the heights of the Truth, for the full and original Truth of the being of the Man in the World will manifest itself only when the freedom of speech, the freedom of worship, tolerance, outlook pluralism everywhere will become dominating and will be not only demanded, but realized in global, all-planet scale. [7]

Fortunately, all this is more and more starting to be understood by both religious figures and politicians, and the main thing - by the simple people of whole the Planet.

We should deliver the main thing to people: to change the world, having impregnated it with political and civilizing culture of people, with the culture of Reason and Heart, it is necessary, speaking with the words of Mahatma Gandhi, «to change oneself».

Culture of reason and heart - this concept is not abstract. The culture of reason is the kindness, raised to the rank of universal humanity; it is wisdom and responsibility before oneself, one's family, one's people, and all the mankind. The culture of heart is all that ennobles the person, elevates him to the rank of the Person: the ability to accept another's pain and to compassionate, understand and help another, but the main thing - to love: «Love For All, Hatred For None!».

The culture of reason and heart demands planetary consciousness and planetary thinking. All of us should deeply feel our complicity to the destiny of all the mankind, and understand that we are inhabitants of one Planet, the Earth.

References:

1. For example see: <https://www.secondworldwarhistory.com/world-war-2-statistics.asp> (дата обращения: 11.01.2017)
2. *The New Philosophical Encyclopedia: In 4 volumes. - Vol. 2. - Moscow: Thought, 2001. - P.20.*
3. *Einstein A. Collection of Scientific Works. - Vol. 4. - Moscow, 1965. - P.326.*
4. See Pivoyev V.M. *Philosophy and Methodology of Science. - P. 74. (http://www.pivoyev.ru/download/w059.pdf)* (дата обращения: 11.01.2017)
5. See Prigozhin I., Stengers S. *The Order from Chaos: A New Dialogue between Man and Nature. - P.106. http://georgesg.info/belb/obmen/Prigozhin.htm* (дата обращения: 11.01.2017)
6. *Solovyov V. S. National Issue in Russia. - Vol. 1: 1883 - 1888 // Coll. of Works: In 10 vol. - Brussels, 1966. - Vol 5.-P.13.*
7. *Kolchigin S. Yu. Pluralism and Tolerance in the System of True Coordinates // Reports of the Ministry of Science and Education of RK. Series of Social Sciences. - 2002, № 5. - P.53.*

МРНТИ 11.09.91

Р.Б. Әбсаттаров¹, Ә.Е.Шалтыков²

¹ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор,
Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының
меңгерушісі

²саяси ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің
саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының профессоры
Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ЗИЯЛЫ АЗАМАТЫ

Аңдатпа

Мақалада әлеуметтік-саяси ғылымында әлі де жете зерттелмеген Бейімбет Майлиннің әлеуметтік-саяси көзқарастары және оның мәдени мұралары жайлы мәселелер қарастырылған. Мақалада бәрінен де бұрын оның саяси, патриоттық, жазушылық, журналистік қызметтеріне үлкен көңіл бөлінген. Сонымен қатар мақалада дискуссиялық мәселелерге көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: саясат, мемлекет, қоғам, адам, публицистика, көркемдік әдебиет, өнер, колхоз, бай, кедей, аштық, тәрбие, өмір, құқық, еркіндік, мақтаныш.

Аннотация

Абсаттаров Р.Б.¹, Шалтыков А.И.²

¹член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор,
зав. кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая

²доктор политических наук, профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин
КазНПУ имени Абая

ИНТЕЛЛЕКТУАЛ КАЗАХСКОГО НАРОДА

В статье рассматриваются вопросы социально-политических взглядов Бейимбета Майлина и его культурные наследия, которые еще недостаточно изучены в социально-политической науке. В статье уделено большое внимание, прежде всего к его политической, патриотической, писательской, журналистической деятельности. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: политика, государство, общество, человек, публицистика, художественная литература, искусство, колхоз, бай, бедняк, голод, воспитание, жизнь, права, свобода, гордость.

Abstract

Absattarov R.B.¹, Shaltykov A.I.²

INTELLECTUAL OF THE KAZAKH PEOPLE

¹Corresponding member of NAS RK, Doctor of Philosophy, professor,
manager of department of political and social sciences and philosophical disciplines
of Kazakh national pedagogical university named after Abay

²doctor of Political Sciences, professor of department of political and social sciences and philosophical disciplines
of Kazakh national pedagogical university named after Abay

In article are considered the questions of socio-political views Beyimbet Maylin and his cultural heritages which are still insufficiently studied in socio-political science. First of all, in article is paid much attention to his political, patriotic, literary, journalistic activity. At the same time, in article is paid attention to debatable questions too.

Key words: policy, state, society, person, publicistika, fiction, art, collective farm, Bai, poor, hunger, education, life, rights, freedom, pride.

Бейімбет Майлин – саяси тұлға, қоғам қайраткері, қазақ әдебиетінің классигі, қазақ журналистикасының атасы, ғажайып азамат. Алаштың туын ұстап, халқымыздың тәуелсіздігін алғашқылардың қатарында аңсап, еңіреп өткен халқымыздың аяулы перзенті, ойшылы Бейімбет Майлин – әлеуметтік-саяси идеяның, көркем сөз бен көсем сөздің көрнекті де көлемді мұрасы халқымыздың рухани-саяси саладағы аса елеулі қазынасы. Оның шығармалары өткен ғасырдың ортасына дейін жазылса да, бүгінге дейін өзектілігін жойған жоқ.

Бейімбет Майлин – өзі жырлаған заманының құрбаны, отыз жетінің ойранына ұшыраған асыл тұлғаның бірі. Ол әдебиет әлеміне ақ-қызыл, большевик-меньшевик, алашорда болып бөлінген аласапыран, тар

жолда тайғақ кешкен аумалы-төкпелі тарихи, саяси кезеңде келген адам. Оның шығармалары отызыншы жылдары орынсыз шырғалаңға түсті. Заманымыздың ғұлама жазушысы Мұхтар Әуезов: «Бейімбет Майлин шығармаларында терең шындық бар. Жалаң қиялға дес бермей, асқақ романтикаға да еліктемей, қазақ жазушыларының ішінде реализмге, шындықты суреттеуге, шығарманың көркемдік құндылығына мән берді, өмір шындығын, адамдардың типтік бейнесін жасауда Бейімбеттей ешбір жазушы шынайы суреттей алған емес» [1] деп жазды.

Аласапыранда өмір сүріп, халқына мінсіз қызмет істеген жазушы, ойшыл табиғатында шыбын өлтірмеген гуманистігі, кісілігі, адалдығы да қай ұрпаққа да үлгі еді. Ғабит Мүсіреповтың «Бейімбет жау болса, мен де жаумын» деген ашынған сөзі Би-ағаның халқы алдында да, ар алдында да таза азамат екенін дәлелдей түседі.

Бейімбеттің шығармашылық ғұмыры – халқының тарихымен тығыз байланысты. Қазақ қаламгерлері үшін кезінде «әрі Пушкин, әрі Гоголь» атанған Бейімбет Майлиннің шығармашылық мұрасы туған елі үшін қасқалдақтың қанындай қымбат қазына, үкілеп ұстайтын киелі дүние. Қаламының сиясы тамған әр парақ – біздің өткен күндеріміздің өшпес белгісі.

Бейімбеттің тағдыры – халықтың тағдыры. Ол заманның шеңбері мен шеңгерінен шыға алмай мерт болды. Халық сүйген қаламгер есімі жиырма жылдай қатал саясаттың құрсауында тұрды. Сонда да қалың ел қалаулы ұлының ардақты атын қапаста қалдырмай, қиянаттан аршып алды.

Оның Бейімбет Майлин деген аяулы есімі аталған мезетте-ақ Сәкен Сейфуллин мен Ілияс Жансүгіровтың қасиетті де қастерлі есімдері қосанжарласа жүретіні исі қазақ баласына жасырын емес. Халқымыз «Үш бәйтерек» деп ардақ тұтып, әспеттейтін үшеуі өнер шуағын төккен суреткер болуымен бірге шын мәніндегі ұлтшыл, «қабырғасын біртіндеп сөксе де» қыңқ етпеген, темірөзек, табанды күрескер болып фәниден өтті.

Қазақстанның байтақ даласының үш өңірінен түлеп ұшқан үшеуінің бір-бірімен табысуы, оның соңы кимас сыйластыққа, одан әрі араларынан қыл өтпейтін достыққа айналуы адам қызығарлық, үлгі етерлік ерекше құбылыс. Сәкен атақты Ұлытау жағынан болса, Бейімбет Қостанайдың сары даласынан, ал Ілияс жер жаннаты Жетісудан еді. Үшеуі де әртүрлі мінездің, әртүрлі қасиеттің адамдары, саяси қайраткерлер.

Қазақты «мың өліп, мың тірілген» халық деп атауы тегін емес, себебі оның басынан қазалы қасірет пен азалы қайғы арылмаған деуге олады. Әр кезеңде елдің қамын ойлар, көш басын алып жүрер перзенттері еңсе көтеріп, кемеліне келіп, кең құлаш жайып келе жатқанда оларды қуғын-сүргінге салып, жер жастандырып тынатын. Сөйтіп, халықтың нағыз жанашыр азаматтарының қазасы, жарасы жазылмас азаға жалғасатын да жататын. 1920-1930 жылдардағы бетке ұстар, мақтаныш етер небір жайсаң жандардан айырылғанымыз ұмытылмас, өшпес қасіретіміз боп қалды. Сондай зиялы, биік парасатты және аяулы адамдардың, саяси тұлғалардың бірі Бейімбет Майлин еді. Ешбір жанға қылдай қиянаты жоқ, ешкімнің ала жібін аттап көрмеген жазушы, ойшыл «халық жауы» аталып, абақтыға түсіп, ақыры ол бір жендеттің оғынан мерт болды.

1920-шы жылдардағы зобалаң 30-шы жылдар да жалғасып, асыл азаматтарды баудай түсіріп, тып-типыл еткенше тынбады. Сыпыра жау іздеген кез. Соның салқыны Бейімбет Майлинге де тиді. Әуелі А.Байтұрсынов, Ә. Бөкейханов, М.Дулатов, Шәкәрім Құдайбердіұлы, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов сияқты алдыңғы лекті ұлтжанды, өз халқының қамын ойлап, мұнын мұндаған азаматтардың қабырғасын күйретіп, қансыратып барып құртты. Жазалау мұнымен тоқтамай, жалғаса берді. Олардан кейінгі көзі ашық, көңілі ояу, ел сыйлап, халық құрметтеген зиялыларға ауыз салды. Енді кезек С.Сейфуллин, І.Жансүгіров, Б.Майлинге де жетті.

Б.Майлин жоғарыда аталған атпен бірге ол тағы да «қазақтың Горькийі» деген атаққа ие болған жазушымыз, мақтанышымыз. Ол қазақтың жаңа әдебиеті мен журналисткасының негізін қалаушылардың бірі, көп қырлы талант иесі, халықтың сүйікті перзенті, саяси тұлғасы. Ол – етекжеңі кең, шатқалы, сайы, ұры қойнауы жетерлік, қалың жынысты, шырдары асқақ тау тәрізді. Осы арада белгілі жазушы, зерттеуші-ғалым, бейімбеттанушы Тоқтар Бейісқұловтың еңбегінен бір мысал келтірейік: «Б.Майлиннің қарапайым, тауқыметі мен тақсіреті көп өмірі мен телегей-теңіз қаламгерлік мұрасына үңілген сайын бір нәрсеге қайран қаламын. Ол – биік парасат иесі, жаны таза Бейімбет еді, отызыншы жылдары қатты сынға ұшырады, ақыры қырық төрт жасқа толмай-ақ жазықсыз атылды. Ол біреуге бес бересі, алты аласы жоқ біртоға күй кешкен азамат. Биліктің алдынан өтіп, аяғынан шалмаған. Бетінен алып, төсіне шаппаған. Жамандыққа бармаған. Айтысып-тартысып, бақталастық жасамаған. Лауазымды орынға, шалқайма креслоға таласпаған, қайта басшылық қызметтен қашып жүрген. Айналысындағыларға көрсеткені тек жақсылық. Шұқшиып, бүкіл ой-болмысымен беріліп істегені – қаламгерлік қара жұмыс. Сол арқылы өз халқына аянбай қызмет етті» [2].

Б.Майлин халқын шексіз сүйген адам, патриот. Ол алашордашылдармен өте тығыз араласып, бірге болған. А.Байтұрсынов пен М.Дулатовтың шығарған «Қазақ» газетіне алғашқы хабарлары, өлеңдері жарияланған. Тұңғыш рет «Штат» деген өлеңі «Қазақ» газетіне 1913 жылы шығады. Ал 1918 жылы А.Байтұрсынов Қостанайға келіп, алашорда қатарына жастарды тартып, тізім жасағанда 24 жастағы Бейімбет те жазылады. Алашорданың басқа да басылымдарында өлеңдері, мақалалары басылып жүрген. Семейде шығып тұратын «Сарыарқа» газетіне жарияланған милиция басқарушысы мұғалімдер семинариясының оқушысы, алашорда мүшесі Қазы Нұрмағамбетұлының қайғылы қазаға ұшырауына орай жазған «Тұңғыш құрбан» деген мақаласын айтуға болады [3].

Б.Майлиннің өмір жолын бір әңгімеде айтып өту мүмкін емес. Біз ондай мақсат та қоймаймыз. Біздің мақсатымыз – оның тек шығармашылығының, қоғамдық-саяси қызметтерінің кейбір қырларын ғана әңгіме етеміз. Себебі, Бейімбет Майлин көпқырлы қаламгер, оның қозғамаған, жазбаған тақырыбы жоқ деуге болады. Сондықтан да оның бәрін қамту бір әңгімеде мүмкін емес.

Осы мүмкіншілікті пайдаланып, Б.Майлиннің өмір белестерінен мағлұмат бере кетсек, артық болмас дейміз. Болашақ ұлы жазушы Бейімбет Майлин Қостанай облысы, бұрынғы Дамбар болысының (қазіргі Таран ауданы) Әйет өзенінің бойындағы Ақтөбе деген жерде 1894 жылғы 15 қарашада дүниеге келген. Бір жасқа толар-толмаста әкесі Жармағамбет, он жастар шамасында анасы Күлғизар қайтыс болып, жетім қалады. Әжесі Бойдастың қолында жүріп, байдың малын бағады, делбешесі болады. Кішкентайынан елгезек, сергек, еңбекқор Бейімбет ауыл маңындағы медреселерден там-тұмдап оқып, көзін ашады. Оқысам деген арман жетегімен Уфадағы жоғары білім беретін «Ғалия» медресесіне түседі. Бірақ денсаулығы көтермей жартылай оқып, тастап кетуіне тура келеді. Еліне барып әрі емделеді, әрі мұғалім болып қызметке орналасады. Одан басқа да жұмыстар істейді. Бойында талант ұшқыны бар Бейімбет өлең шығарады, мақалалар мен фельетон жазып, «Айқап» журналы мен «Қазақ» газетіне жариялатып жүреді.

Міне, осы кезден бастап Бейімбет баспасөзден қол үзбейді, яғни, оның журналистік жолы 1913 жылдан басталады. Ол 1914-1916 жылдары Уфадағы жоғары білім беретін «Ғалия» медресесінде оқып жүргенде «Садақ» атты қолжазба әдеби журнал шығаруға белсене ат салысып, оның редакторы болады. Бұл журналда Бейімбеттің белгілі «Шұға» деген әңгімесі алғаш жарияланады.

Сонымен Бейімбет «Садақ» журналын ұйымдастырушы, шығарушы ғана емес, оның әрі авторы, әрі редакторы да болды. «Садақтағы» кезін Б.Майлиннің жазушылық, публицистикалық шығармашылық пен журналистік қызметінің бастауы деп білеміз. Ал бұл журналдың шығуы қазақ баспасөзі тарихындағы елеулі фактор екеніне күмән жоқ.

Журналист – бейнетті де құрметті жұмыс. Ол әрі қиын, әрі аса жауапты, әрі жанды жейтін жұмыс.

Міне, бала кезінен зерек, талапты Бейімбет осы қиындығы көп мамандықты таңдады. Оның журналист ретінде қадам тартпаған мәселесі жоқтың қасы. Бейімбет Майлин жігерлі, көнбіс, еңбекқор, бейнетқор, ойы ұшқыр, көзі жіті, сезімтал, қаламы жүрдек журналист. Ол журналистиканың барлық жанрында жазып, оларды ауыл кедейлеріне, еңбекші елге түсінікті болуын көздеді. Бұл жанрлар материалдарын баспасөз бетінде дер кезінде жариялап, оқушы жұртшылығына тез жеткізуге ыңғайлы еді. Мазмұнды істерге өте бай, уақиғаларға толы сол кездегі өмір құбылыстарын жария етіп, жұртқа дереу түсіндіріп, бағыт көрсетіп, жаршысы болуға болуда осы жауынгерлік жанрларды мейлінше пайдаланды ол. Баспасөз бетінде ол тіпті өлеңімен де, ірі көркем шығармаларымен де қалам ізін суытпай, сиясын құрғатпай үн қосып отырды. Егер ауылда, не өлкеде, немесе күллі елімізде маңызды бір оқиға болып қалса, ондай кезде Бейімбет үн қоспай қалмаушы еді. Жаңа заман орнату жолындағы күреске шыққан кедей қауымның әр қадамы, күнделікті өміріндегі ірілі-ұсақты барша құбылысы сол сәтінде сөз болып, хабар, корреспонденция, мақала, фельетон, очерк түрінде газеттерге үнемі толассыз шығып тұрды. Бейімбет өзінің бүкіл саналы өмір бойына еңбекші халықтың үні болып қызмет атқарды. Оның журналистігін жазушылық творчествосынан, немесе жазушылығын журналистік шеберлігінен бөле-жара қараудың өзі қиянат болар еді. Өйткені оның журналистігі белді жазушы болуына септігін аз тигізбеген.

Бейімбет Майлин әдебиеттің де, журналистиканың да бар жанрында жазған, қаламынан туғанды баспасөз арқылы дереу оқушы қауымға жеткізіп отырған. Ол әдебиетте қандай із қалдырса, журналистика саласында да осындай із қалдырды, баспасөзден ешуақытта қол үзбей, барлық қиыншылығына, ыстық-суығына төзіп жұмыс істеді. Оның журналистігі жазушылығынан кем еместігін айтып, нағыз журналист деп бағалаған.

Бейімбет Майлин журналистикада жемісті еңбек етті, мол әдеби және журналистік мұра қалдырды. Талантын еңбекқорлығымен ұштастыра білген Бейімбеттің қаламынан тамаша шығармалар туындады. Өйткені, ол баспасөзде төселді, газет мектебінен өтті. Ол өмірдің өзекті мәселелерін қозғап отырған

алғыр, қырағы журналист, публицист еді. Оның жазғандары тез тарап, үлкен насихатшылық рөл атқарды. Бейімбет не жазса да, қандай жұмыс істесе де аса үлкен жауапкершілікпен атқарған.

Бейімбет Майлинді қазақ журналистикасының негізін қалап, баспасөз ұйымдастырушысы болып, оның дамып, өркен жаюына зор еңбек сіңірген, тамаша шығармалар қалдырған шебер жазушы, талантты да тағанды азамат деп білеміз.

Бейімбет қалам ұстаған замандастарына қарағанда, бәрінен көп жазып, көлемді мұра қалдырған жазушы-ойшыл. Көзі тірісінде ғана алпысқа жуық кітабы жарық көрген. Сәбит Мұқанов: «Жұмысының көптігі және өнімділігі жағынан Бейімбетке теңдесетін қазақ жазушысы, әсіресе, журналист аз болған» [4]. Бейімбеттің қай шығармасы болмасын алдымен газет, журнал беттерінде жарық көрді. Сол сияқты Бейімбет оқулықтар, календарьлар шығарып, түрлі әлеуметтік-саяси проблемалық мақалаларды көп жазған еңбекқор қаламгер.

Бейімбеттің жазғандары жарияланбаған оның кезіндегі баспасөз жоқ десе де болады, әрі ол көптеген баспасөзде қызмет етті. Ол өз мамандығын журналист деп есептеген. Бейімбет 1935 жылы өз қолымен толтырған «Еңбек кітапшасында» «кәсібі» деген графаға «Журналист» деп жазған [5].

Ал оның қазан төңкерісінен кейінгі баспасөзде жұмыс істей бастауы 1922 жыл болып саналады. Сол жылы Бейімбетті Сәкен Сейфуллиннің шақыруымен «Еңбекші қазақ», қазіргі «Егемен Қазақстан» газетіне жұмысқа келеді. Содан бастап Бейімбет 1937 жылға дейін үзбей, демалыс алмай қазақ кеңес баспасөзінде алуан түрлі қызметтер атқарады.

Бейімбеттің ұшқыр қаламды, жүйрік ойлы қаламгер, жаны таза азамат екенін Сәкен біледі. Бірін-бірі қатты сыйлап өткен, екеуінің түсіністігі ерекше. Бейімбет оның үлкен сенімінде болған деуге болады. Сол сенімнен шыға білген Бейімбет газеттің барлық жұмысына тікелей ұйтқы болып, жандандырып жібереді. Бейімбет өзіне артылған сенімді ақтауға тырысып, жүктелген міндетті қалтқысыз орындап, үлкен жауапкершілікпен жұмыс істейді. Үкімет істерімен шұғылданған Сәкен оған сенеді.

Сәкен мен Бейімбет замандас, қаламдас ғана емес, бір-бірімен қатты сыйласқан, дос адамдар. Міне, осындай достықтарын С.Сейфуллинге арнаған «Сәкен» деген хатынан көруге болады. Онда оның қазақ әдебиетіндегі алғашқы қадамын, алатын орнын, алдағы қаламгерлік жүгі туралы ағынан ақтарыла жазған. «Социалистік Қазақстан» газетінің 1936 жылғы 12 маусымдағы санында жарияланған сол хатын Б.Майлин «Көркем сөз шебері боп 20 жыл еңбек сіңірген тойыңды шын жүректен құттықтаймын!» - деп бастайды да, Сәкен творчествосының ерекшеліктерін ашып көрсетеді. «Сенің шығармаң қазақ еңбекшілеріне арналған еді», - деп түйеді. Шағын болса да маңызды үлкен хатын Бейімбет «20 жылдық еңбек тойыңды құттықтаумен бірге, ұлы майданның жазушыларға жүктеген асқар алуан міндетін бірге атқарысайық деген сеніммен қолыңды қыстым» [6] деп аяқтайды. Міне, бұл – Бейімбеттің ақ жүрегінің түкпірінен толқып шыққан жылы лебізі, шынайы сезімі.

Жазушы сияқты журналист те творчествоның адамы. Ал нағыз журналист әрқашан алдыңғы сапта, патриот-саясаткер болады, алға қарайды. Одан дәуір көшіне ілесіп отыру, уақыт тынысын дөп басу, оқиғалар мен фактілерді жете зерттеу талап етіледі. Журналистерден өмірді терең зерттеп, жаңа тақырыптар тауып, тың мәселелер көтеріп отыру, жаңалыққа ұмтылушылық талап етіледі. Осы қасиеттерді біз Бейімбеттің бойынан да, қызметінен де көреміз. Оның әр жазған дүниелері өмір тынысы, ел-жұрттың күре тамырын дөп басты. Сондықтан оның шығармалары ел арасына ілезде тарап жатты.

Қазақ баспасөзінің қарашаңырағы «Еңбекші қазақ» газетіне қызметке келгеннен кейін Бейімбет Майлиннің қаламгерлік творчествосының, публицистикасының таскынды арнаға түсіп, жемісті өрлеуге ұласады.

«Еңбекші қазаққа» қаламы ширай түскен, журналистік тәжірибесі толысып, ысылған Б.Майлин Қостанай губерниялық партия комитеті мен атқару комитетінің органы – жаңадан ұйымдастырылған «Ауыл» газетіне жіберіледі. Онда екі жылдай істегеннен кейін «Еңбекші қазаққа» қайта шақырылады.

«Еңбекші қазаққа» 1928 жылдың ортасына дейін істеген Б.Майлин үлкен бедел-абыройға жетеді. Бұл оның журналистік қызметінің, жазушылық творчествосының, саяси қайраткерлерінің ең бір шұрайлы, қомақты, жемісті кезеңі. Ол газет ісіне аса зор, аса жауапты, аса маңызды іс деп қараған. Газеттің беделін арттыруға қосқан үлесі ұшан-теңіз.

«Еңбекші қазақ» газетіне келген кезден бастап, Бейімбеттің қаламгерлік дарыны бұрынғыдан да жарқырайды. Газетте оның көркем туындылары, очерктері, әңгімелері, фельетондары және мақалалары бірінен соң бірі жарияланып жатты. Оның материалдарының бірінде малға сатылған қыздың жайы жазылса, енді бірінде ғылым мен әдебиеттің күйі сөз етіледі. Тағы бірінде елді алдап күн көрген молдаларды сынады. Кейбір мақалаларында балабақшалар, мектептер хақында әңгіме қозғайды. Бір мақала-

сында әйел теңдігінің аяққа тапталуы мәселесін көтереді. Тағы бір мақаласында орыс кулактарының озбырлығына реніш айтылады. С.Мұқанов айтқандай, Б.Майлин бұрқырата жазды.

Б.Майлин өмірінің соңына дейін осы газетпен байланысын үзбеген. «Еңбекші қазақ» кейін «Социалды Қазақстан», «Социалистік Қазақстан» болып аталғанда да ыстығына күйіп, суығына тоңып дегендей, газет ұжымымен бірге ауыртпалығын бірге көтерісіп, көп жазып жүрді. Жауапты хатшы, редактордың орынбасары лауазымы бар деп отырмай, әдеби қызметкері, окшау сөз жазушы фельетонисі ретінде де істеді, тіпті тілшілік тапсырманы арқалап, ауыл-аймақ, шалғай шеттерге дейін сапарлап жүрді. Ол жұмыс таңдап, таңдауды білмеген, үлкені болса, мұрын шүйіріп кекіреймеген, ар көріп, бас тартпаған. Тек адал ниет, ақ жүрекпен қызметтің қай-қайсысын болса да тиянақты атқаруды парызым деп есептеген.

«Социалды Қазақстан» газетінің тапсырмасымен ел аралаған кезде Бейімбет, әсіресе, очерк жазуға үлкен көңіл қойды. Оның очерктеріне ауыл өмірі, ондағы экономика мен мәдениетінің ілгері дамуы, ірі өндірістер, ұлы өзгерістер, ұйымдасқан колхоздардағы еңбек дүбірі, еңбекшілердің санасының оянуы, қайратты қимыл көрсетуі негіз болды, арқау болды.

Б.Майлиннің күшті, жүйрік журналистігін мойындаған, оны пір тұтпаған қаламгер кем де кем шығар. Оған Ғ.Мүсіреповтың Бейімбетті «нағыз журналист», «әрі үлкен жазушы, әрі маңдай алды журналист», М.Қаратаевтың «еңбекқор, талантты, жауапты журналист» деуі жеткілікті дәлел бола алады.

Сөйтіп, Б.Майлиннің журналистік жолының ең бір ұзақ та құнарлы кезеңі «Еңбекші қазақ» газетіне келуінен басталады. Ол осы газетте істеген жылдары шындалып, қаламы ұштала түседі. Бедел-абыройы артып, жазушылардың көпшілігі оны «Би-аға» дейді. Оның аса бауыр басқан сүйікті газеті – «Еңбекші қазақ». Бейімбеттің журналистігі, баспасөздегі қызметі бүгін де үйренерлік, үлгі тұтарлы өнеге [7] деп білеміз.

Б.Майлин «Ауыл» газетінде 1923-1925 жылдары істеді. Мұнда ол Сәкен Сейфуллинмен бірге «Еңбекші қазақ» газетінде қызмет атқарып жүрген жерінен келді. Өзінің Мырқымбайымен көпке аты тараған Бейімбет «Ауылда» үлкен рөл атқарады. Ол бұл газетте жазушылық, әрі журналистік творчествосының тізгінін қатар ұстап, тәжірибелі, ысылған, кемеліне келген қаламгер екендігін танытты.

«Ауыл» газетінде жүріп, қаламы ұштала түскен Бейімбет кең құлаш сермейді. Ол көркем әдебиеттің де, журналистиканың да түрлі жанрларында, сан алуан тақырыптарда мәселе көтеріп отырған. Мақалаларының тақырыбы алуан-алуан: әйел теңдігі, сауатсыздықты жою, оқу-ағарту, ауыл шаруашылығы, еңбекақы төлеу, денсаулық сақтау, мәдениет, әдебиет, саясат мәселелері, дінге, ескі ғұрыпқа қарсы күрес мәселелері, партия, косомол, пионер ұйымдарының жұмысы. «Ауылдың» алғашқы санында «Қазақ кедейлеріне» деген мақалада жақын арада сайлау болатындығын айта келіп, өткен сайлауларда байлардың арбап-алдауынан болыстық, ауылдық Советтерге олардың адамдарының өтіп кеткені жазылған. Кедейлердің съезі болатын күнгі газет санында Бейімбеттің «Бүгін» деген өлеңі басылған. Өз қуанышын жасыра алмай:

«Бүгінгі күн – бір емес, мың жасадым...
Бір емес – мың... Қуанышпен тасамын.
Кедейлердің бас қосуын құттықтап,
Мен тілеймін: «мәңгі, мәңгі жасауын» [8] -дейді.

Б.Майлиннің «Ауыл» газетіндегі қызметі де, журналистік және жазушылық творчествосы да өрісті болды. Ол бір сүбелі, шұрайлы, өнімді, өнегелі кезеңі бұл. Аты, даңқы кең жайылып, суреткерлік, публицистік өрісінің арта түскен шағы. Б.Майлин бұрынғыдан да қаламын ұштай түседі, қайнаған өмірдің нағыз ортасында болып, творчестволық шабыт үстіне шабыт қосады, өмірлік көркем шығармалар, проблемалық мақалалар жазып, қазақ әдебиеті мен баспасөзінің өркен жаюына өзінің мол үлесін қосады. Осы газетте оның прозалық, ақындық, сатиралық таланты кең ашылды деуге болады.

1920-30 жылдары уақыт аумалы-төкпелі болғаны тарихтан анық. Сол кездің бет-бейнесін, қым-қиғаш аласапыранын, тарих үрдісін Б.Майлин шығармаларынан айқын көре аламыз. Ол өмір сүрген заманды оймен шолсақ: 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысты, Қазан төңкерісін, 1921-1922 жылдардағы және 1932-1933 жылдардағы жайлаған аштықты, кәмпескелеу, артель құру, колхоз ұйымдастыру, елді сауаттандыру сияқты қадау-қадау оқиғаларды еске алар едік. Өз көзімен көрген сол оқиғалардың бәрі дерлік Б.Майлин шығармаларынан лайықты орын алған. Өз заманының ірі саяси, әлеуметтік және экономикалық өзгерістерін көркемсөз, публицистика арқылы суреттеуге үн қосқан ол – аса құнды, мағыналы шығармалар қалдырды. Ол қаламын қадамаған бірде бір құбылыс, оқиға жоқ десе болғандай. Қоғамда туып жатқан сан алуан жаңалықтардың күнбегейін де, көлеңкесін де, өткені мен бүгінгісін де, тіпті келешегін де көркем әдебиет тілімен шебер суреттеді. Асырып та, кемітіп те көрсеткен жоқ. Болған оқиғаларды өз қалпында

бейнелей білді, бірақ көркем тілмен, жұртқа ұғынықты етіп жеткізді. Сөйтіп, халқының тарихи шежіресін жасауға үлкен үлес қосты.

Қазан төңкерісін жылы қабылдаған Б.Майлин 1916 жылғы оқиғаға көбірек көңіл бөлді. Себебі қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысы оның тарихындағы үлкен саяси маңызы бар оқиға еді.

Ұлт-азаттық қозғалысы, азамат соғысы кезінде оны бастаған Жалбыр, Амангелді сияқты өмірде болған адамдардың тұлғаларын сомдаған Б.Майлин «Амангелді», «Біздің жігіттер» атты пьесалары мен «Жалбыр» атты опералық либреттосын үлкен шабыт үстінде жазды. «Жалбыр» 1936 жылы Мәскеуде өткен қазақ әдебиеті мен өнерінің декадасы кезінде көрсетіліп, зор бағаланды. Бұл пьесалар мен либретто – өліспей - беріспес тартыстарға, адам жүрегін езгілейтін трагедиялық жағдайларға толы.

Б.Майлин шығармаларының негізгі тақырыбы – ауыл, оның тыныс-тіршілігі, бет алысы, ондағы өзгерістер, жаңалықтар. Соны арқау еткен туындыларының бірі «Кездескендер» повесі. Ол «Ауыл коммунисті» журналы мен «Социалды Қазақстан» газетінде жарияланған [9].

Реалистік стильде жазылған бұл шығармада егін орағы кезінде қырманға астық түсірудегі қауырт қимыл суреттеле келе, оқырманды елең еткізіп отыратын қылмыстық оқиғалар, түсін өзгертіп, жасырын колхозға кіріп алған байлардың зиянкестік әрекеттері қызықтырып тарта береді. Содан барып кедейлер мен байлар арасындағы қарым-қатынас шиеленісе түсіп, екі жақты күреске ұласады. Повесть әлденеше қайшылықтарға, шиеленіскен конфликтерге, ашық та, жасырын да саяси тартыстарға толы.

Б.Майлин колхоздастыру дәуірі туралы көп жазған жазушы. Ол өзінің осы тақырыпқа жазған пьесалары, повестері мен әңгімелерінде кездескен қиындықтар, саяси мәселелер, бұлтарыс- бұрмалаулар, ашық іс, жасырын тартыс шынайы қалпында сипатталады. «Кіші Октябрь» деп аталған байларды компескелеу саяси мәні бар науқан ретінде өткізілгені мәлім. Осы орайда жазылған туындыларында байлардың қалай тәркіленгені жайында қанық бола аламыз. Бұл мәселе жөнінде жазғандарында да Б.Майлин асыра сілтемей шындықты көрсете алған.

Колхоз құруда бұрмалаушылық көп болғаны белгілі. Күштеудің салдарынан жұрттың мал-жандарынан айырылуының себептерінен халық қырғынға ұшырады. Соған апара жатқан келеңсіздіктерді Бейімбет осы тақырыпқа жазған көптеген шығармаларында қамтыды.

Жоғарыдан нұсқау бергенмен, сауаты әр қилы, шені, қызметі әртүрлі өкілдер келіп, күштеп, зорлап, жұрттың зәресін алып, колхоз ұйымдастырылғаны рас. Осы істің ұйымдастырушысы болып басы-қасында жүретін кейіпкерлері, негізінен, батырақтар, зәбір көрген жарлы-жақыбайлар. Колхоз құруға қарсылық көрсетіп, бүлдірушілік әрекеттер жасаған, аяқтан шалып, кері тарқан бай, би, болыстарды айтпағанның өзінде колхозға мүше болғандардың ішінде де наразылық, келіспеушілік туып отырғанын жазушы-ойшыл шынайы суреттейді. Бейімбет шығармаларындағы өкілдерінің көпшілігі, қай жақтан олар келмесін, өкіреңдеп, заңды қолжаулық етіп, қамшы үйіріп, жұдырық түйе келетін сауатсыз, істің қарқын біле бермейтін жетесіз белсенділер. Қоғамда өзгеріс бола қалса, бұрын бұғып жүрген неше түрлі кулар мен сұмдардың, алаяқтар мен әпербақандардың су бетіне қалқып шығып, жауынды күнгі саңырау-құлақтай қаулап кететінін өз заманымызда да біз көріп жүрген емеспіз бе? Б.Майлин заманы да олардан кем емес екені оның шығармаларынан анық аңғарылады. Міне, сондықтан Бейімбет олардың сұрқия бет-пердесін ашып, әшкере етіп, көрсету үшін тер төккен.

Өзі жетік білетін тақырыбы ауыл өмірін, кедей – шаруа өмірін әр қырынан суреттей жазатын Бейімбет 20-30 жылдарда аты әйгілі болған Бейімбет 1933 жылы ел аралауға шығады. Ондағы ойы өндіріс орындарын, олардағы жұмысшылар өмірін көріп танысып, көлемді өндіріс тақырыбына шығарма жазу еді. Сол жыл екінші бесжылдықтың алғашқы жылы болатын. Ол алып өндіріс орындарын аралайды. Ақпан, наурыз айларында Шымкентте болып, қорғасын заводының өмірімен, оның адамдарымен танысып, көптеген өлең, әңгіме, очерк, суреттемелер жазады. Одан кейін Бейімбет көп ұзамай Қарағандыға жол тартады. Бұл туралы Б.Майлин «Екі оқушыға жауабым» деген мақаласында былай деп жазды: «1933 жылдың басында мен қорғасын заводына бардым. Бұл жазушылық жолымда бірінші ізденіп шығуым еді. Көп нәрселер көрдім. Таныса келе бағалы шығармалар беруге болатынын болатынын байқадым... Бұл мені көре салып құлаш роман жазудан сақтандырды. Өндіріс құшағына толық кіріп, техника тілінен хабары болмаған адамға ондай құнды шығарма бере қою оңай көрінбейді. Мен мұны қиынсынып, өндірістен қашқаным жоқ, көп жатып, ұзақ танысып, көлемді нәрсе жазуға менің сол барған жағдайым мүмкіндік бермеді» [10]. Қарағандыда ол сәуір, мамыр айларында болады да, талай іс тындырады.

Елді аштық жайлаған кезеңдер де ойшыл-жазушының назарына ілінбей қалған жоқ. Оның осы тақырыпқа жазған туындыларын оқығанда күйзелмей, көңілің құлазымай оқу мүмкін емес. Аштықтан жайрап жатқан адамдарды білгенде жүрегің егіліп, ойран-асыр күйге түсесің.

1930-жылдардың басындағы ашаршылық та саясаткерлердің, үкімет басшыларының қолымен жасалғанына енді көзіміз жетті. 2 миллионға жуық қазақтың қырылғаны да белгілі болды. Күштеп жекеменшік малды тартып алудың нәтижесі аштыққа әкелді. Ал сол күштеу, асыра сілтеу жайында Б.Майлин жазбай қалған жоқ.

Сөйтіп аштық туралы да, халықты ашаршылыққа әкеле жатқан, ел түсінбей, бар пейілімен қабылдай алмай отырған, күшпен, әкімшілікпен жүзеге асырылып жатқан істерді Б.Майлин өте білгірлікпен, ептілікпен қиюластыра, ретін тауып көркем тілмен жазып кеткен. Сол туындылардың бүгінгі күні де маңызы үлкен.

Б.Майлин әшкере еткен нәрсенің бірі – бюрократтық, мейірімсіздік. Бюрократтық Б.Майлиннің көптеген мақалаларында, фельетондарында, оқшау сөздерінде қатты сынға алынып, өлтіре әшкереленеді.

Б.Майлин фельетондарды да бұрқыратып жазды. Ауыл өмірінен, әсіресе, кедейлер тұрмысынан білетіні көп Бейімбет Орынборға келерден бұрын да бұл тақырыпқа көптеген шығарма жазған. Келгеннен кейін фельетондарды, әңгімелерді көп жазады. Осы бетінен қайтпай, Бейімбет өмірінің соңына дейін қаламын сілтей берді.

Фельетон жазуға көп көңіл бөлуінің себебі қоғам дамуында да, адам бойындағы қасиеттерде де көп өзгерістер болып, оңды жақтарымен қатар, кемшіліктер де көп кездесетін еді. Олардың кесірі аз емес болатын. Жаңа қоғам құру оңай жолмен өтуі екіталай. Оны құру барысы адамдарға жайлы бола бермеген. Жақсы жақтарымен қатар кемшіліктер де, келеңсіздіктер де, қырсыздықтар да, қиғаштықтар да аз болмаған ол кезде. Әлеуметтік, саяси және шаруашылық сияқты салалардың қай-қайсысында да болған. Саясаткерлердің, үкімет қызметкерлерінің, жергілікті белсенділердің өрескел, дүмбілез, шала істерін сынау керек-ақ еді. Сондай сын Бейімбеттің көркем шығармаларында астарлы түрде көрініс берілуі өз алдына, фельетондары мен мақалаларында нақты дәйектер мен деректерге негізделіп жазғандарында өткір де айқын аңғарылады.

Б.Майлин қандай да бір кемшілік-келеңсіздік кедессе, оған қалам ұшын қадамай кете алмайды. Бұл саладағы қамтыған сатира және юмор тілімен түйреп жазған тақырыптары сан алуан: сүйген жігіт пен қыздың қосыла алмауының себептері, әртүрлі сайлаулардағы бұрмалаушылықтар, болыстардың, уездік мекемелері қызметкерлерінің жұмысқа салқын қарайтындары, надансыздықтың салдарынан заңдарды бұрмалағандықтары, сот және милиция адамдарының өздері заңды бұзатындықтары, оқу-ағарту ісіндегі ора шалақтықтар мен кемшіліктер, колхоз құру айналасындағы қырсыздықтар, тағы басқа неше түрлі былықтар жазылып, кең қамтылып, әшкереленіп отырды. Олардың қандай стиль-әдіспен жазылғанын, мәні мен мағынасының қажеттілігі неде екенін біліп, керегін жарату үшін фельетондарын оқу пайдалы демекпіз.

Б.Майлиннің фельетондарында аса көңіл бөлген тағы бір мәселесі – тіл жайында. Қазіргі нарық заманында да тіл туралы сөз мол болғанмен, нәтиже жоқ. Сондықтан тілге байланысты сын-сықақтарын кеңірек айтқан дұрыс болар деп есептейміз. Әсіресе, өз халқының тіл қайнарынан сусындаған ол, барлық көркемдік сәнін, шешендік әрін, бұлақтай тұнық нәрін құрмет тұтып, шығармаларын көңілге қонымды, санаға сенімді етіп жаза білді. Қашан да Б.Майлин – тіл қадірін, сөз құдіретін қастерлей білген қаламгер, қайраткер. Сондықтан да ол сөз қолдану жайына сыншылықпен қараған. Ол «Тіл ұстарту мәселесіне енжар қарау – біздің басты мініміз. Сөз саралауда қанша талпыныс болғанмен, кедір-бұдырлық, дөп баспаушылық әлі де жеткілікті» - деп, сөз қолдану жайына сыншылықпен қараған. Тілімізді сақтау, оны шұбарламау, әсіресе, оған менсінбей қараушылық жазылған фельетон-оқшауларында әшкерелеудің әртүрлі әдіс-тәсілдері байқалады.

Б.Майлиннің аттың жалы, атанның қомында жүріп жазғандарында қамтыған көп мәселелерінің кейбір әлеуметтік-саяси жақтарын қарастырдық. Бостандыққа қол созған қазақ елінің саяси, әлеуметтік және экономикалық дамуындағы әртүрлі ағымдар мен бағыттар, мемлекетті қандай жолмен ілгері апарамыз деген тұрғыдағы мәселелер төңірегінде ой тербеген, жүрдек қаламымен шежіресін қағазға түсірген ойшыл-жазушы өз заманының тарихын жасағандай. Сөйтіп, қоғамдық ой-пікір мен әлеуметтік-саяси сананы оятуға аянбай қызмет етеді.

Қоғамның қажетті рухани ахуалын қалыптастырып, дамытуда кино өнерінің де алар орны ерекше. Ал қазақ көркем фильмінің тұңғышы – «Амангелді» фильмі күні бүгінге дейін өз бағасы мен дәрежесін жоймай, экраннан түспей келе жатқан құнды туынды.

Көрерменіне рухани нәр беріп, ұзақ уақыт өмір сүріп келе жатқан «Амангелді» көркем фильмінің алғашқы сценарисі Б.Майлин болатын.

«Чапаев» фильмінен кейін өз халқының мерейін өсіріп, ерлік даңқын көтеретін өз топырағымыздан сондай фильм шығаруды Б.Майлин көксеп, арман етеді.

Міне, оның сол арманы 1936 жылы мамыр айында Мәскеуде өткен қазақ көркемөнерінің алғашқы онкүндігінен кейін жүзеге асты. Сол сияқты үлкен сыннан еліміздің таланттары, өнеріміздің алғашқы қарлығаштары мүдірмей өтуі бойға қуат беріп, жүрекке жылы қан жүгіртті. Осындай қуаныш, әрі мақтаныш сезімі ұялап, табысты оралған сәтте зиялы қауымның аңсары ұлттық көркем фильм жасауға ауды. Сол істің басы-қасында Б.Майлин жүрді. Тұңғыш фильмнің сценарийін жазу Бейімбет Майлин мен Ғабит Мүсіреповке жүктелді.

Осыдан кейін екеуі бірден Амангелдінің туған еліне жүріп кетіп, материал жинайды. Одан арғы істелген жұмысты Ғ.Мүсірепов былай тұжырымдайды: «Амангелдінің елінде 70-80 адаммен кездестік. Бейімбет бес дәптер толтырды, мен жарым-ақ... Бейімбет кездескен адамдарымыздың көбіне мінездеме жасапты, мен оншақты-ақ адамға.

Сол сапардан қайтқан бетте сценарийге отырдық. Күзге қарай Всеволод Иванов келгенде «Амангелді» сценарийінің бірінші долбары екі тілде дайын еді. Ивановпен айдан артық отырып, соңғы вариантын жасап шықтық. «Ленфильм» қабылдады. «Новый мир» журналы жыл аяғындағы 12 санында басып шығарды. 1938 жылдың соңғы тоқсанында қазақтың бірінші көркем фильмі экранға шықты. Бірақ Бейімбет ол еңбектің қуанышын көре алған жоқ.

«Одан кейін үш кісі бірігіп, - деп тебірене, толғана еске алады Ғ.Мүсірепов, - сценарий жаздық. Әрине, сапалы шығарма беру жөнінен Бейімбетпен тең түсемін деп күні бүгінге дейін, тіпті мақтаншақ жазушылардың өзі айта алмаса керек. Ал оның үстіне бейімбетше еңбек ету – екінің бірінің қолынан келе бермейтін шаруа. Фильмге сценарий бірнеше дәптерге жазылып, оны бәріміз оқып, одан кейін орысша ғана түсінетін режиссерге түсіндіріп, әр актерге жаттатып шығатын едік те, содан кейін ғана Бейімбет сол эпизодты камера алдында ойнауға ұлықсат беретін. Кино секілді көркем өнердің сол аз дамыған шағында, Бейімбеттің оның әр деталь, штрихтарына дейін білуі – Ленинград қаласынан келген кей кино қайраткерлерінің өзін тандандыратын. Ал фильмге актер таңдау жөнінен Бейімбет екеуіміз үнемі үйлес келіп отырдық. Сол талдау-таңдаудың зая кетпегені «Амангелдінің» күні бүгінге дейін ұзақ өмір сүруімен дәлелденетін сияқты» [11].

Ғабит Мүсірепов бұл лентаны – «Қазақтың тұңғыш классикалық фильмі» деп бағалаған.

Әрине, елі үшін, оның өнері үшін еткен еңбегінің қызығы мен абыройын көре алмай кеткені өкінішті-ақ.

1937-38 жылдар бірін-біріне атыстырып-шабыстырып, «халық жауы» дегізіп, қазақтың жауқазындай қаулап шыққан биік саналы, беделді асыл саяси қайраткерлерін, азаматтарын бір-бірлеп ұстап, атқанын атып, айдағанын айдап қаңсыратқан, қоғадай жапырып, қамыстай қырыққан, дүбірі мен дүрбелеңі жалпақ даланы қара құйын дауылға ораған шырғалаң шақ.

Осы жылдарда әдебиет айналасында да қырқысқан майдан етек алған еді. Бір-бірін сынап, әртүрлі таңбалар тағып, ұрсысып, керісіп, тілдерін сұға білеп, алакөзденген шақ. Республикаға бастық болып келген Голощекин әдебиеттің де арасына шоқ тастап, отын үрлеп жіберіп еді, өртше шарпып, лапылдап, пікірталасы шарасынан шығып кетті. Өзін көрсетіп қалмақ болған кейбір сыншы, жазушы, ақын онан әрі қыздырып, бет жыртысып жатты. Әсіресе, 1932 жылы өткен бірінші қазақ жазушылар съезінде, одан кейінгі кездегі алашордашылдық байшылдық, ұсақ буржуазияшылдық ықпалы әлі күшті, жікшілдік етек алды деген дақпыртпен бір-бірін жамандау, аяқтан шалып сүріндіру сияқты әрекеттер етек алды.

Б.Майлинге де өшіге тиісіп, тырнақ астынан кір іздеген сынаушылар, сықсия сығалап, жала іздеушілер бар болып шықты. Ол кездегі өзбасының қамы үшін, билікке қолжеткізу үшін оңтайлы әдіс-ақын, жазушы жазбасына үніліп, ұлтшылдық іздеу, байшылдық сарын табу, арпа бас салып, қаралап көрсету болды. Бірақ, біреулерге ор қазғандар сол шыңырауға өздері де құлағанын байқамай қалды.

Аяулы Бейімбет 44 жасқа толмай, бергенінен беретіні көп қылшылдаған кезінде мерт болды. Алайда, өз халқына адал қызмет еткен, артынан мол мұра қалдырған Би-ағаның бейнесі қашан да таңшолпан жүлдызындай, жарқырап тұратынына сеніміміз кәміл.

Б.Майлиннің тағдыры ауыр болса да бәрін жеңе біліп, қалам қарымы мен ұшқыр ойын ел үшін жұмсағаны кімге болса да зор өнеге, сол жолда аса бағалы мол рухани, әлеуметтік-саяси мұра қалдырды. Б.Майлиннің шығармалары ел ішінде ерте тараған. Жаңа заманның жыршысы Би-ағаның прозалық, поэзиялық, драматургиялық, әлеуметтік-саяси дүниелері 1938 жылға дейін барлық газет-журналымызда жиі шығып, көзіқарақты қазақтың айызын қандырды. Әрбір отбасының мейманы тәрізденіп кеткен Мырқымбайын айтпағанда, сірә, «Гүлденсе ауыл – гүлденеміз бәріміз» өлеңі жырланбаған ауыл сахнасы жоқ шығар!

Гүлденсе ауыл – гүлденеміз бәріміз,
Ауыл – дене, біз – қозғатар жанымыз.
Кел, еңбекші, қол ұстасып, бір туға
Жиналайық, қалмай жасы-кәріміз!

Би-ағаның бұдан жүз жылдай бұрын жазылған бұл өлеңі бүгін де құнды, бүгін де жаңа емес пе?

Жиырма жыл бойы қазақтың есіл ерлері Сәкен Сейфуллин, Ілияс Жансүгіров, Бейімбет Майлин туралы ешкім ауыз аша алмай келді. 1957 жылғы сәуір айында, яғни тағы да бір мезгілде, толық ақталды. Сөйтсек, ешқандай қылмыстық істері жоқ екен, ендеше оларды сынаушылардың байбаламы бос айқай, жапсырған жала болып шығады. Өздері тірі оралмаса да, қадірлі аттары, нәрлі мұралары еліне қайтарылды.

Көптен бері көтеріліп жүрген бір жай бар. Бұл мәселе қазақ баспасөздерінде айтылып та жүр. Ол мәселе – Бейімбет Майлиннің кіндік қаны тамған өңірде аудан атын қазақ өнерінің алыбына неге арнамаймыз.

Қарусыз елді қанға бояған, қазақ халқының ар-намысын аяқасты қылған Л.Таранның үлкен аудан иемденуі санаға сияды ма, бұл қалай? Туған жеріндегі құрмет Бейімбет Майлин сияқты тұлғаларға басым болуы керек емес пе? Қазақ әдебиетіндегі, әлеуметтік-саяси өміріндегі аса ірі тұлға, қазақтың Би-ағасы атанған ойшыл-жазушы Бейімбет Майлин есімін беріп, тарихи әділеттілікті қалпына келтіру қажет сияқты. Төл тарихымызды, саяси өмірімізді жаңа көзқарас тұрғысынан қарайтын, екшейтін кез әлде ққашан тумап па еді? Өзінің туған жерінде көше мен мектеп аты Би-ағандай тұлғаға аздық етер еді. Санадан қызыл империя саясатының уыты әлі кетпегендей.

Біз сол қазіргі Қостанай облысы, Таран ауданының бір топ ақсақалдарының «төрімізден көріміз жақын қалған шағымызда Би-ағамыздың туып-өскен жеріндегі «Бейімбет Майлин ауданы» дегенді естіп кетсек, арман жоқ» [12] деген тіліктерін толық қолдаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қараңыз: Кеңесбаев Қ. Таран кім, Бейімбет кім? // Егемен Қазақстан. – 2017, 10 ақпан.
2. Бейісқұлов Т. Сегіз томдық жинағы. 3-ші том. – Алматы, 2013. – 205-бет.
3. Майлин Б. Тұңғыш құрбан // Сарыарқа. -1918, 18 апрель.
4. Қараңыз: Бейісқұлов Т. Бес томдық жинағы. 5-ші том. – Алматы, 2008. – 415 бет.
5. Бұл да сонда.
6. Бейісқұлов Т. Бес томдық жинағы. 3-ші том. – Алматы, 2008. – 13-бет.
7. Майлин Б. Сәкен // Социалды Қазақстан. – 1936, 12 маусым.
8. Майлин Б. Қазақ кедейлеріне // Ауыл. -1923, 1 қараша.
9. Қараңыз: Майлин Б. Кездескендер // Ауыл коммунисі. - 1935, № 1,2,3; Социалды Қазақстан. – 1935, 2, 14, 15, 17, 18 сәуір.
10. Майлин Б. Екі оқушыға жауабым // Социалды Қазақстан. – 1934 жыл, 12 июль.
11. Мүсірепов Ф. Біздің Биға // Социалистік Қазақстан. – 1965, 12 қыркүйек.
12. Қараңыз: Кеңесбаев Қ. Бейімбет кім, Таран кім? // Егемен Қазақстан. – 2017, 10 ақпан

МРНТИ 13.07.25

Ж.Қ. Мадалиева¹

*¹ философия ғылымдарының кандидаты, университет доценті,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің
Алматы, Қазақстан*

МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ҰҒЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН МӘНІ

Аңдатпа

Мақалада қоғам дамуының қазіргі кезеңінде мәдени құндылықтар және оларды сақтау мәселесінің өзектілігі артуда. Сондықтан, мәдениет пен қоғамның рухани өмірінің маңызды мәселелерін айқындаумен қатар, қазіргі мәдениеттану мен мәдениет философиясының басты ұғымы – мәдени құндылықтар ұғымын анықтау негізгі теориялық міндеттердің бірі болып отыр және ол осы мақаланың зерттеу пәні болып табылады. Жалпы құндылық ұғымын мәдени феномен ретінде негізге ала отырып, автор мәдени құндылықтардың қатарында, ең алдымен, өнегелік және эстетикалық идеалдарды, тәлім-тәртіптің нормалары мен үлгілерін, ұлттық тілдер, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар секілді эмбебап құндылықтарды қарастырады. Сонымен қатар, тарихи және мәдени маңызы бар объектілер мен заттар да мәдени құндылықтар ретінде танылады. Мәдени құндылықтар терминінің қалыптасу тарихын сараптай отырып, автор мақала шеңберінде халықаралық сипаттағы, сондай-ақ, республикалық маңызға ие болған нормативті-құқықтық актілердегі мәдени құндылықтардың анықтамасына мән береді. Сонымен бірге, автор мәдени құндылықтардың әлеуметтік функцияларына да көңіл бөледі.

Түйін сөздер: құндылық, мәдениет, мәдени құндылықтар, руханилық, қоғам, адам, идеал, норма.

Abstract

Madaliyeva Zh. K.¹

¹Candidate of philosophical sciences, associate professor of all-university department of political science and social and philosophical disciplines of KazNPU of a name of Abay

FORMATION AND ESSENCE OF A CONCEPT OF CULTURAL VALUES

At the present stage of development society the special sharpness was gained by a problem of cultural values and their preservation. Therefore against the background of identification of topical issues of culture, spiritual life of society the main theoretical objective is represented by definition of a key concept of modern cultural science and philosophy of culture - a concept of cultural value, as is an object of research of this article. Proceeding from a basic concept of value in general and also representing it as a cultural phenomenon, the author as cultural values, first of all, considers universal values such as moral and esthetic ideals, norms and examples of behavior, national languages, traditions and customs. At the same time, the objects and objects having important historical and cultural value are also considered as cultural values. Studying history of formation of the term of cultural values, the author pays attention to a formulation of a concept of cultural values of normative legal acts of the international character, and republican value. Along with it, the author pays attention to social functions of cultural values.

Key words: value, culture, cultural values, spirituality, society, person, ideal, norm.

Аннотация

Мадалиева Ж.К.¹

¹кандидат философских наук, доцент университета, кафедра политологии и социально-философских наук Казахского национального педагогического университета имени Абая

ФОРМИРОВАНИЕ И СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

На современном этапе развития обществе особую остроту приобрела проблема культурных ценностей и их сохранения. Поэтому на фоне выявления актуальных вопросов культуры, духовной жизни общества основную теоретическую задачу представляет определение ключевого понятия современной культурологии и философии культуры - понятия культурной ценности, что и является предметом исследования данной статьи. Исходя из базового понятия ценности вообще, а также представляя ее как культурный феномен, автор в качестве культурных ценностей, в первую очередь, рассматривает универсальные ценности такие как нравственные и эстетические идеалы, нормы и образцы поведения, национальные языки, традиции и обычаи. Вместе с тем, объекты и предметы, имеющие важное историческое и культурное значение, также рассмотрены в качестве культурных ценностей. Изучая историю становления термина культурных ценностей, автор обращает внимание на формулировку понятия культурных ценностей в нормативно-правовых актах международного характера, так и республиканского значения. Одновременно с этим, автор уделяет внимание социальным функциям культурных ценностей.

Ключевые слова: ценность, культура, культурные ценности, духовность, общество, человек, идеал, норма.

Соңғы жылдарда мемлекет пен қазақстандық қоғамда болған түбегейлі өзгерістер қоғамдық өмірдің маңызды салаларының бірі рухани салаға ерекше мән беру қажеттігін көрсетті. Қазақстан Республикасының Президент Н.Ә. Назарбаев өзінің мақаласында рухани саланың ұлт, қоғам, мемлекет үшін маңызын атап өте отырып, рухани жаңғыру, рухани саладағы жаңашылдық саяси және экономикалық жаңғыруларды толықтырып қана қоймайды, олардың өзегіне айналады деп тұжырымдаған болатын [1]. Осы орайда сан ғасырлық тарих қойнауынан келе жатқан ұлттық сананың негізі рухани кодты сақтау, өз тілімізді, діліміз бен дәстүрімізді, яғни мәдени құндылықтарды барынша сақтау, оларды келесі ұрпаққа жеткізу, бүкіл әлемге насихаттау жана тарихи кезеңнің басты міндеттерінің бірі болып қала бермек.

Жалпы тұрғыда қарастырсақ, құндылық мәдени феномен болып табылады. Мәдениет арқылы құндылық адамдық болмыстың бір тірегіне айналады. Өзімен-өзі бейтарап нәрселер мәдениет өрісіне енгеннен кейін, пайдалы, әдемі, қажет, ұнамды және т.б. бола бастайды, құндылық сипатқа ие болады. Мәдениеттің ғылыми тұжырымдамасына сәйкес, бір жағынан, ол адамзаттың қоғамдық өмірінің материалдық және рухани жетістіктерінің жиынтығы ретінде қарастырылса, екінші жағынан, адамдардың күш-жігері мен қабілеттерін дамыту, көбейту және жетілдіру үдерісі ретінде де қарастырылады. Осыған орай, мәдениет әртүрлі тарихи кезеңдердегі, әр алуан дәуірлердегі, алуан түрлі қауымдастық аясындағы адамдардың өмір сүруінің тарихи нақты формаларының өзіндік ерекшеліктерін ғана емес, сонымен қатар адамдардың әртүрлі салалардағы іс-әрекетінің ерекшеліктері мен мінез-құлқының өзіндік айырмашылықтарын да сипаттайды.

Сондай-ақ, мәдениет қоғамның тұтастығының, сабақтастығының да көрінісі болып табылады. Әрбір ұрпақ алдыңғы буынның өткен өмірінен адамзаттың дамуының үздіксіз болуын, тұтастығын қамтамасыз ететін негіз алады. Ол алдыңғы буыннан белгілі бір мәдени дәстүрді мұра етіп алумен байланысты, яғни мәдениет адамзат дамуындағы сабақтастықты жүзеге асырушы байланыс қана емес, дамудың үздіксіз

болу, тұтастықтың сақталу мүмкіндігі. Сонымен қатар, мәдениет қоғамда алдыңғы буындар тәжірибесін тасымалдау құралы ғана емес, сонымен қатар, адамдар өздерінің іс-әрекеттерінің саналы айқындалған мақсаттарымен байланыстыратын болашақтың үлгісі ретінде орын алады.

Мәдениет қоғам мен тұлға өмірінің барлық салаларын (материалдық, рухани, әлеуметтік, саяси) және барлық қауымдастықтарды (әлеуметтік топтар мен таптар, ұлттар мен ұлыстар және т.б.) қамтиды. Сондықтан мәдениет – әлеуметтік топтардың бірлескен өмірде іс-әрекет пен қарым-қатынастың белгілі-бір құрылымдарын қолдап отыру үшін тудырған адамдардың тіршілік ортасымен өзара әрекеттестік құралдары, тәсілдері, формалары, үлгілері мен бағдарларының ерекше жиынтығы деп айтуға болады. Бұдан мәдени құндылықтар ұғымы туындайды.

Адамзат қоғамының жаңа буынының өзіне дейінгі әлеуметтік тәжірибені игеруі үшін мәдениеттің өте маңызды екені сөзсіз. Бұл тұрғыда мәдени құндылық дегеніміз белгілі бір мәдениеттің тарихи, психологиялық және әлеуметтік тұрақтылығының негізі болып табылатын әлеуметтік тәжірибенің қол жеткізген және жинақтаған қандай да бір қоры, байлығы. Ол, біріншіден, интеллектуалды, көркемөнер және діни шығармашылықтың сапасы жағынан өте керемет, тамаша туындылары болуы мүмкін. Сонымен бірге, архитектура мен құрылыстың танымал, керемет туындылары, айрықша қолөнер туындылары, ежелгі дүниенің белгісі болып табылатын археология мен этнографияның айрықша заттары. Екіншіден, белгілі бір қоғамның, әлеуметтік топтың (ол ұлт, ұлыс болуы мүмкін) әлеуметтік тәжірибесі шеңберінде жинақталған және оның өмір сүру салтының, тұрмыс-тіршілігінің ең тиімді, маңызды да мәнді қағидалары болып болып табылатын, басқаша айтсақ өмірінің өзегі болатын – әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер, тәлім-тәртіп пен сананың стереотиптері, өзіндік пікірлер, бағалаулар, бейнелер. Сонымен қатар, адамның қоғамда өз орныны табуға, басқа адамдармен қарым-қатынас орнату барысында өзара түсіністік пен ынтымақтастыққа немесе өзара көмек көрсетуге негіз болатын тәлім-тәртіп пен ой қорытудың нормалары, яғни этикалық және өнегелік нормалары мен идеалдары да мәдени құндылықтарға жатады. Кең түрде алғанда мәдени құндылықтар дегеніміз ғасырлар бойы қалыптастырылған, жинақталған адамзат қауымдастығы мәдениетінің өзегі, ядросы, қазақи тілмен айтсақ мәйегі. Ол әртүрлі «мәдени мәтіндерде» көрініс тапқан халық даналығы мен интеллектуалды шығармашылығының нәтижесі. Қорыта айтсақ, мәдени құндылықтар дегеніміз «өнегелік және эстетикалық идеалдар, тәлім-тәртіптің нормалары мен үлгілері, тілдер, диалектілер мен сөйлеу ерекшеліктері, ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар, тарихи топонимдер, фольклер, көркемдік кәсіптер мен қолөнер, мәдениет және өнер туындылары, мәдени іс-әрекетті ғылыми зерттеудің нәтижелері мен әдістері, тарихи-мәдени маңызы бар ғимараттар, құрылыстар, заттар мен технологиялар, тарихи-мәдени тұрғыда ерекше территориялар мен объектілер» [2]. Олар мәдениеттің негізгі функцияларын жүзеге асыруға бағытталғандықтан адамзат қоғамының дамуы, сондай-ақ мәдениеттің өркендеуі үшін өте маңызды.

«Мәдени құндылықтар» терминінің қалыптасуы Бірінші дүниежүзілік соғыстан (1914-1918 жж.) кейінгі кезеңге жүзеге асқан болатын. Сол кезде әлемдік қауымдастық қарапайым тауарлар немесе жылжымайтын мүліктерге жататын объектілерге байланысты құқықтардан бөлек, өзгеше белгілі бір категориядағы заттарға қатысты бәріне ортақ ережелер мен қатынастарды қалыптастыруды қолға алған болатын, яғни адамзат баласы үшін сақтау, қорғау маңызды болып табылатын объектілерді мәдени құндылықтар ретінде танып, бір мемлекеттің меншілігінде болған, алайда соғыс барысында басқа мемлекет заңсыз түрде иемденіп кеткен мәдени құндылықтарды қайтару (реституция) және қорғау туралы мәселе қарастырылған еді. Дегенмен осы мәселеге байланысты алғашқы халықаралық деңгейде маңызы бар құжат тек Екінші дүниежүзілік соғыстан (1939-1945 жж.) кейін қабылданды. Ол – қарулы қақтығыс жағдайында мәдени құндылықтарды қорғау туралы Гаага конвенциясы. Ол 1954 жылы 14 наурызда Гаага қаласында (Нидерланды) өткен конференцияда қабылданған болатын [3]. Бұл халықаралық маңызы бар құжат бойынша, мәдени құндылықтар ретінде шыққан жері мен иесіне қатыссыз:

«а) әрбір халықтың мәдени мұрасы үшін өте маңызды болып табылатын архитектуралық, өнер немесе тарихи ескерткіштер секілді жылжымайтын немесе жылжымайтын құндылықтар, тарихи немесе көркемдік маңызы бар діни немесе зайырлы, археологиялық орындар, архитектуралық ансамбльдер, өнер туындылары, қолжазбалар, кітаптар, басқа да көркемөнер, тарихи немесе археологиялық маңызы бар заттар, сонымен бірге ғылыми топтамалар (коллекциялар) немесе маңызды кітаптардың, мұрағат (архив) материалдарының немесе жоғарыда аталған құндылықтар репродукцияларының топтамаларын;

ә) жоғарыда аталған жылжымалы мәдени құндылықтарды сақтауға немесе қоюға, көрсетуге арналған мұражай, ірі кітапханалар, мұрағаттардың сақтау орындары (хранилище) секілді ғимараттар, сонымен бірге, қарулы қақтығыстар болған жағдайда жоғарыда аталған мәдени құндылықтарды сақтауға арналған орындарды;

б) жоғарыдағы екі пункте аталған мәдени құндылықтардың үлкен бөлігі шоғырланған орталықтар, басқаша айтқанда «мәдени құндылықтар жинақталған орталықтар» қарастырылады» [4].

Бұл халықаралық маңызы бар оқиғадан ширек ғасыр өткеннен кейін 1970 жылы 14 қарашада Париж қаласында мәдени құндылықтарды заңсыз түрде бір елден бір елге тасымалдауды және оларға деген жеке меншік құқығын басқаға беруді болдырмау мен алдын алуға бағытталған ЮНЕСКО-ның Коевенциясы қабылданды.

Гаага конвенциясындағы мәдени құндылықтардың сипаттамасы қазіргі дейінгі көптеген мемлекеттер мойындаған толық анықтама болып табылады. Алайда бұны мәдени құндылықтардың тізімі десек дұрыс болмақ. Дегенмен, мәдени құндылықтардың бәріне ортақ өнегелік, өмірмәндік сипатының маңыздылығы оларды басқа қырынан, тереңірек қарастыруды қажет етеді.

Уақыт өте келе халықаралық құқыққа «мәдени мұра» ұғымы да енгізілді. Мәдени мұра дегеніміз – кез келген ұлттың, халықтың өткен ұрпақтары қалыптастырған, уақыт сынағынан өткен және келер ұрпақ қандай да бір құнды да қастерлі дүние деп қабылдайтын материалды және рухани мәдениеттің ауқымды бір бөлігі.

Әлемдегі кез келген ұлттың, халықтың, соның ішінде қазақ халқының көп ғасырлық тарихы бар. Қазақ халқы әлемдік өркениеттің қазынасынан ойып тұрып орын алған мәдени құндылықтардың иесі болып табылады. Ол бәріне белгілі. Ал осы мәдени құндылықтарды заңды түрде қалай сақтайды, қорғайды, оларға қандай анықтама берілген десек, XX-XXI ғасырлар аралығында мемлекет деңгейінде қабылданған құжаттарды қарастыру қажет.

Осы уақыт аралығында Қазақстан Республикасында орын алған экономикалық, саяси және әлеуметтік өзгерістер мемлекет пен қоғам тарапынан қазақ халқының және де Қазақстанда өмір сүретін басқа да ұлттардың мәдени мұраларына деген қатынастың өзгеруіне, оның жаңа сапаға ауысуына негіз болды. Тарихи және мәдени мұраны қорғау, қазақ халқы мен этникалық диаспоралардың мәдени мұрасын қорғаудың заңды негізін қалыптастыру, оған кепіл беру Қазақстан Республикасының мәдениет саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидалары болып табылады. Бұл қағидалар 1996 жылы желтоқсан айында қабылданған, кейін 2006 жылы 15 желтоқсанда түзетулер мен өзгерістер енгізіліп, қайта қабылданған «Мәдениет туралы» Заңда және 1992 жылғы 2 шілдедегі «Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы» Заңда көрініс тапқан. Сонымен қатар, Қазақстан халқының мәдени мұрасын қорғауға, пайдалануға және қалпына келтіруге бағытталған басқа да ресми құжаттар, нормативті-құқықтық актілер бар. Мысалы, 1998 жылы 22 желтоқсанда қабылданған, 2013 өзгерістер мен толықтырулар енгізілген Қазақстан Республикасының «Ұлттық мұрағат қоры және мұрағаттар туралы» Заңы [5].

Аты аталған заңдарда «мәдениет», «мәдени құндылықтар» мен «мәдени мұра» ұғымдарына анықтама берілген. Мысалы, «Мәдениет туралы» заңда мәдениет ретінде адамзат жасаған әрі жасайтын және жеке адамның жарасымды дамуына, Қазақстан Республикасы азаматтарының отаншылдығын тәрбиелеуге және эстетикалық қажеттері мен мүдделерін қанағаттандыруға бағытталған материалдық және рухани құндылықтар жиынтығын қарастырады. Ал мәдени құндылықтар ретінде тарихи, көркем, ғылыми немесе өзге де мәдени мәні бар, зайырлы және діни сипаттағы материалдық және материалдық емес құндылықтар танылады. Мемлекеттік маңызы бар және өзге мемлекеттерге беру құқығынсыз Қазақстан Республикасына ерекше тиесілі мәдени құндылықтар жиынтығы Қазақстан Республикасы халқының мәдени мұрасы болып табылады. Сонымен қатар, «ұлттық мәдени игілік» ұғымы айқындалынып, ұлттық мәдени игілік объектілерінің тізімі берілген [6]. Бұндағы ұлттық мәдени игілік дегеніміз ел тарихы мен мәдениеті үшін ерекше мәні бар және Ұлттық мәдени игілік объектілерінің мемлекеттік тізіліміне енгізілген материалдық мәдени құндылықтар.

2010 жылы 10 мамырда «Мәдениет туралы» заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізілген болатын. Ол өзгерістер нәтижесінде заңға жаңа ұғым - «көркем құндылық» ұғымы енгізілген болатын. Заң бойынша «көркем құндылық» дегеніміз шығармашылық қызмет нәтижесінде жасалған мәдениет, әдебиет және өнер туындылары.

Адамзат қоғамында мәдениеттің дамуы жалпы қоғамның, соның ішінде әртүрлі әлеуметтік топтардың басшылыққа құндылықтар жүйесінің өзгеруімен, оларды қайта бағалаумен қатар жүреді. Тіпті мәдениеттің өзгеруі құндылықтардың өзгеруі деуге болады. Адамдардың бір бірімен қарым қатынасында, тұлғаның қалыптасуында бұрын құндылықты сипатқа ие заттар, объектілер мен құбылыстарға деген көзқарас өзгеріп, жаңа құндылықтық бағдарлар қалыптасуы мүмкін. Жалпы құндылықтар, соның ішінде мәдени құндылықтар белгілі бір қоғамға тән мәдениет жүйесінде адамдардың өмір салтын және тәлім-тәртібін айқындайды. Осындан барып құндылықтардың қоғамда атқаратын әлеуметтік функциялары туындайды.

Құндылықтардың, солардың ішінде мәдени құндылықтардың ең басты әлеуметтік функциясы – регулятивтік, яғни реттеу функциясы. Адам өзін қоғамның толық қанды мүшесі екенін сезінуі үшін өзінің тәлім-тәртібін, өмір сүру салтын, даму деңгейін әрдайым бағалап отыруы керек. Қоғамда тарихи түрде қалыптасқан мәдени нормалар жүйесіне сай болу адамның бойында өзіне деген қанағаттану сезімін, ризашылығын тудырады. Бұл жерде мәдени нормалар ретінде адамдардың тәлім-тәртібін реттейтін мәдени іс-әрекеттің белгілі-бір стандарттарын қарастыруға болады. Ол сол адамдардың нақты әлеуметтік және мәдени топтарға қатысты болуын және олардың қандай болуы керек деген түсініктерін, қалауларын білдіреді. Мысалы, мәдени құндылықтар ретінде қабылданып отырған белгілі бір қоғамның, әлеуметтік топтың (ол ұлт, ұлыс болуы мүмкін) әлеуметтік тәжірибесі шеңберінде жинақталған және оның өмір сүру салтының, тұрмыс-тіршілігінің ең тиімді, маңызды да мәнді қағидалары болып табылатын, басқаша айтсақ өмірінің өзегі болатын – әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер, тәлім-тәртіп пен сананың стереотиптері, тіл, өзіндік пікірлер, бағалаулар, бейнелер сол ұлт немесе әлеуметтік топтың өкілі болып табылатын адамның күнделікті өмірдегі тәртібін, әрекет етуін, тіпті ойлауын анықтайтыны, реттейтіні сөзсіз. Олар қаншалықты маңызды және олардың ықпалы қаншалықты үлкен екені қоғамның қандай – дәстүрлі немесе қазіргі заманғы болуына байланысты болады.

Құндылықтардың тағы бір әлеуметтік функциясы – болжамдау функциясы. Құндылықтар, мәдени құндылықтар тұлға, жалпы адамзат қоғамы ұмтылатын болашақтың бейнесін айқындайды. Адамның қоғамда өз орныны табуға, басқа адамдармен қарым-қатынас орнату барысында өзара түсіністік пен ынтымақтастыққа немесе өзара көмек көрсетуге негіз болатын тәлім-тәртіптің пен ой қорытудың нормаларымен қатар, идеалдары (өнегелік идеалдарын) да мәдени құндылықтарға жатады. Міне осы идеалдар жеке тұлға, әлеуметтік топ, жалпы қоғам ұмтылатын оның келешегін, даму көкжиегінің қандай болатынын айқындайды.

Мәдени құндылықтардың тағы бір әлеуметтік функциясы – жеке тұлғаның, әлеуметтік топтардың ұлттық бірегейленуіне ықпал етуі. Ұлттық бірегейлену дегеніміз ұлттың біртұтастануы, өзін-өзі түсінуі және өзінің келбетін анықтауын білдіретін өте күрделі құбылыс. Ал мәдени құндылықтар әр ұлтқа тән әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер, тәлім-тәртіп пен сананың стереотиптері, тіл, өзіндік пікірлер, бағалаулар, бейнелер болса, сол құндылықтарды игерген, соларды басшылыққа алатын тұлға өзін сол ұлтқа қатысты, сол ұлт өкілі ретінде танытын болады. Сондықтан ұлттық бірегейленудің негізінде ұлтқа тән құндылықтарды, мәдени құндылықтарды тану, түсіну, ұстану жатыр.

Сонымен, қорытындылай келе, қоғамның және жеке тұлға өмірінің барлық салалары үшін маңызды болып табылатын, өмірмәндік мазмұнға ие мәдени құндылықтарды тек терминологиялық, функционалдық тұрғыда ғана емес, жан-жақты, әртүрлі қырынан қарастыру қажет деп тұжырымдауға болады. Бұл бір мақаланың емес, мақалалар жиынтығын, көлемді зерттеуді қажет ететін жұмыс.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.А. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан. – №70 (29051), 2017. – 12 сәуір.
2. Экономика и право: словарь-справочник. – М.: Вуз и школа.Л.П. Кураков, В.Л. Кураков, А.Л. Кураков. – 2011. – С.596.
3. Полякова М.А. Международно-правовые аспекты охраны культурного наследия (документы, библиография) / Под ред. С.И. Сотниковой, И.М. Вандулакиса. – Афины, 1997.
4. Свод нормативных актов ЮНЕСКО. – М., 1991. – С.258.
5. Әділет. Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z920004000> (айналым мерзімі: 11.01.2018)
6. Қазақстан Республикасының «Мәдениет туралы» Заңы // Әділет. Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z920004000> (айналым мерзімі: 11.01.2018)

МРНТИ 11.01.67

Абсаттаров Г.Р.¹

¹кандидат политических наук, и.о. ассоц. профессора
кафедры политологии и социально-философских дисциплин, КазНПУ имени Абая
Алматы, Казахстан

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В статье на конкретных материалах Казахстана рассматриваются актуальные вопросы политической природы правовой культуры: теоретические аспекты политической природы правовой культуры; политические особенности формирования и развития правовой культуры населения; политические аспекты правового сознания как критерия зрелости правовой культуры общества; комплексно-политическая характеристика воспитания правовой культуры населения. В статье отмечается, что политологическое определение правовой культуры выражает по существу социально-политическую связь и взаимодействие личности, государства и общества, и в этом своем качестве такая оценка выступает как системно-политическая характеристика правовой культуры. Вместе с тем в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: государство, власть, политика, право, нравственность, культура, воспитание, общество, народ, личность, индивид, человек, теория, практика, ценность, права, свобода, справедливость, управление.

Аңдатпа

Г.Р. Абсаттаров¹

¹саяси ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессор міндетін атқарушы

ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ САЯСИ ТАБИҒАТЫ

Мақалада Қазақстанның нақты материалдары негізінде құқықтық мәдениеттің саяси табиғатының өзекті мәселелері: құқықтық мәдениеттің саяси табиғатының теориялық аспектілері; тұрғындардың құқықтық мәдениетінің дамуы және қалыптасуының саяси ерекшеліктері; құқықтық сана – қоғамның құқықтық мәдениетінің кемелденген өлшемінiң саяси аспектілері; тұрғындардың құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің кешенді-саяси сипаттамасы қарастырылады. Мақалада құқықтық мәдениеттің саяси анықтамасы тікелей тұлғаның, мемлекетпен қоғамның әлеуметтік-саяси байланыс пен өзара әрекетін білдіретіні, осындай өзінің сапалы құндылығымен құқықтық мәдениеттің жүйелі-саяси сипаттамасы ретінде алға шығатыны атап айтылған. Сондай-ақ мақалада дискуссиялық мәселелерге көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: мемлекет, билік, саясат, құқық, құлықтылық, мәдениет, тәрбие, қоғам, халық, тұлға, индивид, адам, теория, тәжірибе, құндылық, құқығы, бостандық, әділдік, басқару.

Abstract

Absattarov G.¹

¹Candidate of political sciences, acting associated professor of department political and social sciences and philosophical disciplines of Kazakh National Pedagogical University named after Abay

THE POLITICAL NATURE OF LEGAL CULTURE

In article on concrete materials of Kazakhstan are considered the topical issues of the political nature of legal culture: theoretical aspects of the political nature of legal culture; political features of formation and development of legal culture of the population; political aspects of legal consciousness as criterion of a maturity of legal culture of society; complex and political characteristic of education of legal culture of the population. In article is noted that politological determination of legal culture expresses in essence socio-political communication and interaction of the personality, the state and society, and in this quality such assessment acts as the system and political characteristic of legal culture. At the same time in article is paid attention and to debatable questions.

Key words: state, power, policy, right, morality, culture, education, society, people, personality, individual, person, theory, practice, value, rights, freedom, justice, management.

Развитие политической системы общества и социально-политических процессов тесно связано с правовой культурой. Поэтому без учета этой связи не может решаться ни одна политическая, социально-экономическая проблема.

Проблемы развития политической системы общества характеризующегося сложностью и противоречивостью, особенно уровнем правовой культуры, занимают исключительно важное место. В условиях перехода постсоветского общества к рыночным отношениям и радикальных перемен-реформ, модер-

низаций, происходящих в нашей стране и в мире в целом, необходимость глубокого политологического осмысления этих проблем усилилось и является велением XXI века. Сегодня и мировой, и казахстанский опыт свидетельствует, что правовая культура, выражающаяся в правовой политике общества, имеет конкретно-историческое содержание.

Следует сказать, что сущность правовой культуры определяется типом общественно-политических, правовых отношений и культурой вообще. Правовая культура служит механизмом развития страны, обусловленного необходимостью взаимодействия личности, государства и общества. В связи с этим следует отметить, что изучение правовой культуры является приоритетным и для Республики Казахстан. Президент Н.А.Назарбаев говорил: «При движении в число 30 развитых стран мира нам необходима атмосфера честной конкуренции, справедливости, верховенства закона и высокой правовой культуры» [1].

Следует подчеркнуть, что политико-правовая культура и ее проблематика всегда волновала человечество и казахстанский народ. Как известно из истории, в XIX-XX веках на основе политико-правовых противоречий произошло около 200 войн, конфликтов, восстаний, бунтов, мятежей, путчей, в которых, по нашим подсчетам, погибли и были покалечены жизни приблизительно 1,2 млрд. человек. А в Казахстане только в XX веке были нарушены права и свободы миллионов человек [2].

Все это свидетельствует о том, что проблема правовой культуры представляет собой сложный и многогранный феномен, требует пристального внимания и изучения. Поэтому перед учеными стоят задачи всестороннего исследования новых явлений и процессов правовой культуры и теоретического обобщения, которое может способствовать решению насущных политологических и социально-правовых проблем. Надо отметить, что проблема правовой культуры в СНГ, в том числе Казахстане, пока не нашла достаточного освещения в работах ученых, прежде всего политологов, как самостоятельное исследование. Поэтому изучение на конкретных материалах процессов правовой культуры Республики Казахстан, где есть теория ее развития, важно и необходимо не только Казахстану, но и другим странам, народы которых недавно вступили на путь самостоятельного развития и строят новую демократическую жизнь.

Надо сказать, что правовая культура Казахстана выступает как политическое явление, имеющее ярко выраженную целевую направленность, охватывающее всю совокупность важнейших ценностных компонентов правовой, социально-политической реальности в ее функционировании, генезисе. Она относится к системе общекзахстанской, общечеловеческой ценностей. Это неотъемлемый компонент казахстанского демократического общества, подчиненности правового государства гражданскому обществу, гарантирующему права и свободы казахстанца, человека. И, наконец, правовая культура Казахстана представляет собой совокупность всех компонентов правовой системы страны в их реальном функционировании в интересах прогрессивного развития социально-политической реальности страны.

Следует сказать, что правовая культура Казахстана как социально-политический феномен в совокупности составляющих ее структурных элементов более масштабный, чем казахстанское право детерминирована всем многообразием социально-политической, культурно-экономической жизни казахстанского народа.

В связи с этим следует подчеркнуть, что политологическое определение правовой культуры Казахстана выражает по существу социально-политическую связь и взаимодействие личности, государства и общества, и в этом своем качестве такая оценка выступает как системно-политическая характеристика правовой культуры в контексте политического процесса. Правовая культура Казахстана – это определенный характер и уровень деятельности личности казахстанца, в процессе которой она приобретает или развивает свои правовые знания, умения, навыки. Кроме того, правовая культура Казахстана может существовать и как результат культурной деятельности в сфере права, политики.

Политико-правовая действительность Казахстана реально показывает, что субъекты правовой культуры стремятся использовать позитивное право в качестве достижения политических целей и решения политических задач, а значит, прилагают усилия к тому, чтобы оказывать влияние на государственную политику в сфере правового регулирования и, при благоприятном стечении обстоятельств, доминировать в ней.

В связи с этим следует сказать, что субъекты правовой культуры Республики Казахстан являются объектами политологического исследования. В научной литературе они еще недостаточно изучены. Чтобы правильно понять субъекты правовой культуры Казахстана, прежде всего, необходимо отметить, что реальные возможности различных субъектов правовой культуры Республики Казахстан не равны, поскольку одни из них могут более или менее влиять на процесс выработки и реализации правовой культуры, в то время как другие его целиком определяют. Например, особое место в системе политики правовой культуры казахстанского общества отводится государству, ибо оно – в нашей стране выступает

как самая массовая организация, охватывающая всех граждан, проживающих в его границах-территориях. Оно объединяет вокруг себя самые различные слои населения.

Надо отметить, что политическими субъектами правовой культуры могут выступать от имени государства Парламент, Президент, Правительство в целом и глава Правительства в отдельности, Центробанк, Министерство юстиции, Министерство иностранных дел, другие министерства, государственные комитеты и комиссии, иные центральные органы исполнительной власти, а также органы государственной власти и управления субъектов Республики Казахстан.

Следует сказать, что политические субъекты правовой культуры Республики Казахстан влияют не только на создание гражданского общества в стране, но и защищают права и свободы, честь и достоинство человека.

Правовая культура Республики Казахстан разрабатывается, осуществляется на основе взаимодействия всех субъектов, входящих в политическую, правовую систему казахстанского общества, и получает концентрированное выражение в республиканских целевых программах, доктринах, концепциях развития, в международных договорах Казахстана, в законах и иных нормативно-правовых актах Республики Казахстан, а также в других официальных политико-правовых документах. Правовая культура Республики Казахстан – это деятельность субъектов-государства, политических партий, общественных движений, индивидов и их объединений в Казахстане в сфере правового регулирования, состоящая в выработке и реализации политико-правовых идей стратегического и тактического характера.

Для того чтобы понять содержание правовой культуры, необходимо рассмотреть принципы правовой культуры как предмета политологического исследования.

Чтобы правильно понять политических принципов правовой культуры Казахстана, прежде всего необходимо выяснить термин «принцип». При политологическом исследовании принципов правовой культуры Республики Казахстан мы, с одной стороны, опираемся на лингвистическое понимание слова «принцип», имеющее в переводе с латинского языка различные значения: исходное положение теории, учения; руководящая идея, правило поведения; внутреннее убеждение, взгляды [3]. С другой стороны, исходим из того, что в социально-политической науке под принципами понимаются прежде всего исходные положения, идеи [4], а также требования, которые лежат в основе политического явления. Именно такой смысл и вкладывается нами в понятие «принципы» правовой культуры Казахстана.

В этом контексте принципы правовой культуры Республики Казахстан можно определить как исходные определяющие идеи, установки составляющие нравственную и организационную основу возникновения, развития и функционирования правовой культуры страны.

Таким образом, принципы правовой культуры Республики Казахстан есть то, на чем основаны формирование и динамика ее действия, что позволяет определить политическую природу казахстанской правовой культуры как таковой.

Как подтверждает казахстанский опыт, правовая культура, прежде чем соответствовать своему предназначению должна иметь систему руководящих идей, начал, то есть систему определенных научных принципов, благодаря которым, она приобретает стабильность, устойчивость, стройность, гармоничность, предсказуемость. Следовательно, принципы в концентрированном виде выражают суть правовой культуры страны. Без опоры на систему руководящих принципов реализация задач правовой культуры Республики Казахстан становится нереальной.

К системе принципов правовой культуры Республики Казахстан, по нашему мнению, можно отнести только те положения, в которых раскрывается главное, магистральное, существенное в ее содержании. Например, определение приоритетных направлений перспектив развития казахстанского законодательства, оснований, характера, объемов и пределов применения мер правового воздействия и т.д.

В связи с этим следует сказать, что к общим принципам правовой культуры Республики Казахстан можно отнести: научную обоснованность; реалистичность; объективность; обусловленность потребностями развития народа, общества; предсказуемость; легитимность; демократический характер; справедливость; социальная направленность; гуманизм; гласность; сочетание интересов личности и государства, национального и общечеловеческого; приоритетность прав человека, соответствие международным стандартам. Нам думается, что в этих принципах достаточно четко сформулированы требования казахстанского общества к правовой культуре. При этом, с учетом изложенных выше суждений можно сделать вывод: во-первых, принципы правовой культуры Республики Казахстан это исходные определяющие идеи, требования, установки, составляющие нравственную и организационную основу возникновения, развития и функционирования казахстанской правовой культуры; во-вторых, основным требованием к результативности правовой культуры Республики Казахстан выступает повышение качества и уровня

правовой жизни общества и личности. Это может выражаться в обеспечении гарантированности статуса граждан [5], в возможности планировать свою жизнедеятельность на перспективу, в согласованности и предсказуемости действий политической власти, и в определении приоритетов правовой культуры Казахстана.

Поскольку в политической науке вплоть до последнего времени такой вопрос, как приоритеты правовой культуры Республики Казахстан в целом практически не изучался, то и проблема его политических приоритетов в казахстанском обществе, естественно, не возникла. Между тем, вопрос этот, при его очевидной неизученности, чрезвычайно актуален и значим как для теории, так и для практики Казахстана.

Следует сказать, что приоритеты правовой культуры – это наиболее первостепенные ориентиры деятельности государства, общества в сфере политико-правового регулирования.

Изучение нормативно-правовой базы и политических документов Казахстана показывает, что на практике нет единообразного подхода к решению вопроса о приоритетах правовой культуры. Достаточно хаотично принимаются на разных уровнях отдельные нормативно-правовые акты, которые не подчинены единому началу, объединяющей идее, никак не связаны между собой, а иногда и противоречат друг другу.

В связи с этим надо сказать, что к вопросу о приоритетах правовой культуры Республики Казахстан следует подходить очень осторожно, тем более, что взвешенный подход к принятию нормативно-правовых актов подразумевается сам собой. При этом необходимо помнить, что отдельные направления правовой культуры должны быть увязаны воедино, подчинятся единым целям и ориентироваться на одни и те же политико-правовые ценности.

Из этого следует, что в качестве приоритетов правовой культуры Республики Казахстан могут выступать только такие ориентиры, которые в равной мере были бы важны одновременно как для политики, права, правовой политики, правовой культуры в целом, так и для любой отрасли права, правовой культуры, для каждого вида политики, любой сферы политико-правового регулирования.

Следовательно, можно сделать вывод, что в качестве политических приоритетов правовой культуры Республики Казахстан могут быть признаны только такие достаточно обобщенные ориентиры, которые в равной степени были бы важны как для права и политики, правовой политики и правовой культуры Казахстана в целом, так и для каждого отдельного направления правовой культуры в сфере политико-правового регулирования.

Надо отметить, что основой формирования и развития правовой культуры населения Республики Казахстан является Конституция нашей страны. Конституция – это главный политико-правовой документ страны. Она является Основным Законом государства.

Как известно, Конституция Республики Казахстан определяет объем и характер прав и обязанностей, составляющих правовой статус казахстанца. При этом казахстанское государство имеет право требовать от граждан правомерного поведения, правовой культуры, соответствующего эталону, закреплённому в конституционных правах, свободах и обязанностях.

Правомерное поведение в казахстанском обществе – это один из основных способов осуществления конституционных прав и свобод, реализация правовой культуры, выполнения обязанностей граждан. Формирование и развитие правовой культуры и культуры правовой политики государства представляет собой необходимое условие обеспечения массового правомерного поведения, т.е. реализации конституционных прав, свобод и обязанностей в соответствии с требованиями Основного Закона [6].

Важнейшим компонентом формированием правовой культуры населения Республики Казахстан является умение казахстанцев реализовать правовые знания и убеждения в правомерном, социально-политическо-активном поведении. Особенность политики правовой культуры казахстанского государства состоит в том, что она тесно связана с экономическими отношениями. Последнее, преломляясь через правовые отношения, оказывают влияние на развитие правовой культуры и деятельности. Поэтому в ее содержании наиболее емко и концентрированно выражаются экономические интересы и потребности. На основании отраженных потребностей и интересов в сфере правовой идеологии формируются политические цели и задачи, реализуемые в практической деятельности правовых организаций и учреждений.

Нам думается, что правовая культура Республики Казахстан выражает узел связей и отношений с правовым, политическим прогрессом, с требованиями, вытекающими из экономических, социально-политических условий жизни общества и предъявляемыми к уровню ее формирования. При этом правовая культура в каждый данный момент времени «присутствует» в каждой данной точке многомерного социального пространства политико-правовой реальности, не совпадая с ним полностью,

но существуя в нем в качестве такого составляющего, которое способно выступить в виде показателя или характеристики уровня развития этой реальности.

Если обобщать социально-политическую и юридическую реальность современного Казахстана, то особенности формирования правовой культуры и ее необходимость в главном и в основном можно определить тем, что она должна предстать в качестве средства, без которого дальнейшее осуществление намеченных реформ, модернизация казахстанского общества становятся невозможными.

Следует сказать, что формирование и развитие казахстанской правовой культуры населения является сущностью содержания и функцией правового государства и результатом осуществления правовой политики Республики Казахстан. В этом процессе имеет важное значение рассмотрение мусульманско-правовой культуры в политическом пространстве Казахстана.

Прежде всего, следует отметить, что мусульманско-правовая культура в Казахстане служит каналам взаимодействия личности, общества и государства. К сожалению, мусульманско-правовая культура в Республике Казахстан вообще не исследована в науке.

Мусульманско-правовая культура казахстанцев – часть казахстанской, мировой правовой культуры как политологическая проблема. В настоящее время, ислам исповедуют около два млрд. человек в мире, из них более 11 млн. – казахстанцы. На сегодняшний день в Республике Казахстан зарегистрировано 2229 мусульманских общин, действует 2269 мечетей (а всего в республике 3088 религиозных общин, 18 конфессий и деноминаций). Возвращаются и реставрируются многие здания, отобранные у верующих в прежние годы. Образованы Исламский институт в Алматы, курсы по подготовке мусульманских служителей культа в Шымкенте, Казалинске, Мерке. Верующие направляются на учебу в Турцию, Египет и другие страны.

Надо подчеркнуть: чтобы правильно понять мусульманско-правовую культуру в Казахстане, прежде всего необходимо знать особенности мусульманского права. Главная особенность мусульманского права, раскрывающая его природу и отличающая его от других правовых систем, заключается во взаимодействии в нем сакрального и светского, религиозного и собственно юридического начал [7], что проявляется в специфике, особенности его происхождения и исторической эволюции, источников и структуры, механизма действия и правопонимания мусульманских юристов, политологов, соотношения этого права с государством и светским законодательством. Другая яркая черта мусульманского права – его исключительное разнообразие, широкая гамма региональных и национальных форм, тесное взаимодействие с местными традициями и обычаями, сочетание в нем как детализированных индивидуальных решений с общими принципами, так и стабильности и постоянства с гибкостью и способностью изменяться во времени. В контексте всех этих вопросов предопределяется актуальность изучения состояния и перспективы развития мусульманско-правовой культуры в нашей стране. Причем обращение к мусульманско-правовой культуре представляет для нынешнего Казахстана не только научный, политический, но и практический интерес, который в научной литературе еще не изучен.

Актуальность мусульманско-правовой культуры для Казахстана определяется прежде всего тем, что ислам – это не нечто чуждое и постороннее для нашей республики, а неотъемлемая часть ее истории и культуры, важная сторона образа жизни многих миллионов казахстанских мусульман.

К тому же надо учитывать, что казахстанский ислам – это ислам в многорелигиозной среде, где к нему проявляются, порой, настороженность и недоверие. Например, в среде немусульман и на уровне государственных структур явно не хватает объективных знаний об исламе и достижениях исламской культуры, тем более современной. Здесь преобладают поверхностные, часто искаженные представления об исламе и т.д.

Особенно остро ощущаются недостатки политико-правовой культуры в отношении ислама, почти полное отсутствие знаний мусульманско-правовой культуры [8].

В частности, по нашему мнению, наиболее актуальными в условиях Казахстана являются не сферы исламского вероисповедания, догматики и культа, а те светские проблемы, с которыми сталкиваются мусульмане и исламские институты. Дело в том, что исламская догматика и культ – относительно неизменны, стабильны и могут быть достаточно быстро усвоены: ликвидация элементарной неграмотности в этой области не требует больших сроков и чрезмерных интеллектуальных усилий и может ориентироваться на восприятие готовых зарубежных образцов. Во всяком случае, восстановить старые мечети и построить новые, распространить подготовленную за рубежом популярную литературу по исламскому культу, организовать краткосрочные учебные курсы – вполне решаемая задача, особенно при поддержке, которую в последние годы оказывают зарубежные исламские центры.

Следует сказать, что в настоящее время приобретает большое значение использование достижений мусульманско-правовой культуры в интересах развития правовой системы Казахстана. Мусульмане в нашей республике не только должны иметь возможность свободно посещать мечети и беспрепятственно совершать паломничество к своим святыням, но и вправе рассчитывать на то, что некоторые мирские отношения получают законодательное закрепление также с учетом мусульманско-правовых традиций.

Сегодня из чисто теоретической данная проблема очень быстро превращается для Казахстана в проблему практической правовой политики и политики правовой культуры. Следует отчетливо осознать, что возрождение ислама в нашей стране, возвращение к его ценностям неизбежно ставят вопрос о признании ряда сторон мусульманско-правовой культуры, в том числе об их законодательном закреплении. Поскольку речь идет именно о мирских делах и принятии некоторых достижений исламской цивилизации всем казахстанским обществом, перспективы ислама в Казахстане во многом зависят от того, будут ли его основополагающие ценности облечены в правовую форму, сориентированы на правовые критерии.

Восприятие отдельных положений исламского права в политическом пространстве Казахстана может осуществляться только путем взвешенных, тщательно подготовленных мер и промежуточных шагов при условии плавного, поэтапного включения в соответствующее законодательство тех мусульманско-правовых предписаний, которые по своему содержанию совместимы с общими началами казахстанского права, а по своей форме будут восприняты современной казахстанской правовой культурой. Примером может служить тщательно разработанный в мусульманском праве брачный договор, положения которого вполне могут использоваться в детальном регулировании данного института семейного права законодательством Казахстана.

Перспективным представляется и обращение к опыту решения вопросов наследования, опеки, попечительства и благотворительности в мусульманском праве.

В гражданском и коммерческом законодательстве Казахстана могут найти свое место отдельные виды сделок, детально разработанные в мусульманском праве, в том числе относящиеся к банковской деятельности. Перечень примеров возможного использования мусульманско-правовой культуры в политическом пространстве Казахстана может быть продолжен. В этой связи применительно к регионам Казахстана, где перспективы мусульманско-правовой культуры просматриваются отчетливо, целесообразно детально изучить наследие мусульманского права и его новейшие концепции, выбрав из них то, что отвечает правовым критериям Казахстана и может быть востребовано казахстанской правовой системой и правовой политикой, правовой культурой.

Известно, что ислам в целом стоит на стороне законопослушания и лояльности по отношению к власти, готовой уважать разделяемые им ценности. Большинство из них созвучно современным правовым системам и не противоречит принципам казахстанского права и казахстанской правовой политики, правовой культуры. Поэтому от признания достижений мусульманско-правовой культуры, включения некоторых из них в действующее законодательство выиграют не только мусульмане, но и иные конфессии, казахстанское общество в целом.

Перед Казахстаном стоит задача построения правового, гражданского общества с высокой правовой культурой, где уважают закон, действуют принципы гуманизма и справедливости. Эволюционное развитие многих стран Азии и Европы свидетельствует о том, что определенные гарантии прав и свобод человека создаются на основе развитости институтов правового, гражданского общества. В этом вопросе важное место и роль занимает политическо-правовая справедливость.

Следует сказать, что содержательной особенностью политическо-правовой справедливости в Казахстане являются представления о должном, непосредственным образом связанные с дистрибутивной функцией политическо-правовой справедливости в отношении распределения благ, обязанностей и ответственности в нашем обществе. В современной казахстанской правовой культуре политическо-правовая справедливость главным образом выступает в качестве оценочного понятия, посредством которого формируется и развивается отношение к явлениям правовой действительности Казахстана.

В настоящее время развитие политическо-правовой справедливости и правовой культуры в Казахстане считается официальной целью проводимых в стране реформ. В правовом, гражданском обществе Казахстана заложены новые формы взаимоотношений индивида и государства, которые, с одной стороны, предполагают тесное взаимодействие друг с другом, с другой – разграничение сфер деятельности, выражающееся формулой: авторитет власти – суверенитет личности в контексте правовой культуры.

Итак, политическо-правовая справедливость как выражение развития правовой культуры Казахстана – сложное явление, определенное единство всеобщего, особенного и единичного. Эффективность каждого элемента правовой культуры и справедливости в общем механизме воздействия на казахстанца

изменяется в зависимости от целого комплекса факторов, среди которых время, социально-политическое пространство, экономическая ситуация, политическая обстановка.

Содержанием развития правовой культуры казахстанского общества оказываются не просто политическо-правовая справедливость, правосознание, законность и т. п., а их характер, уровень, степень развития, т.е. то, что делает данный этап цивилизацией общественного прогресса. Определяется это содержание с учетом критериев политической оценки правовой деятельности Казахстана [9].

Надо отметить, что политическо-правовая справедливость в Казахстане влияет не только на создание справедливого общества в стране, но и защищает честь и достоинства человека как выражение и важнейшее направление развития правовой культуры населения. Достижение эффективной системы политическо-правовой справедливости в Казахстане немыслимо без защиты чести и достоинства казахстанца, играющих важную роль в осуществлении государственной политики правовой культуры страны.

Понятия чести, достоинства известны казахскому народу, Казахстану с древнейших времен. В Казахстане они защищаются государством, правом, политикой и правовой культурой. Право на честь и доброе имя является важнейшей социально-правовой, нравственно – политической ценностью для Казахстана. Право на честь и доброе имя является неотъемлемым и неотчужденным личным правом казахстанца, которое существует постоянно и принадлежит каждому с момента его рождения [10]. Однако не следует забывать о том, что именно с этого момента должен осуществляться процесс воспитания в казахстанце чувства чести и достоинства и необходимости уважения этих категорий и других: сначала в семье, затем в образовательном учреждении, трудовом коллективе, а также с помощью иных общественно – гражданских и государственных институтов. Между тем право на честь и доброе имя казахстанца является абсолютным субъективным правом, и значит, субъективному праву управомоченного лица корреспондирует обязанность неопределенного круга лица. Суть этой обязанности заключается в воздержании от посягательств на честь и доброе имя индивида – казахстанца как выражение правовой культуры и политического вопроса.

Надо заметить тот факт, что права и свобода, честь и достоинства человека в современном Казахстане и мире обеспечиваются далеко не в полном объеме [11], это не означает, что они не подвержены прогрессу и развитию. По мере исторического развития общества политическо – правовая защита чести и достоинства казахстанца, человека расширяется, наполняется новым содержанием [12], и развивается правовая культура населения. При этом политологический анализ показывает, что политическо-правовая защита чести, достоинства казахстанца как выражение и важнейшее направление развития правовой культуры населения предполагает рассмотрения вопросов политическо-правового менталитета народа и правового нигилизма в Казахстане.

В связи с этим следует сказать, что проблема исследования политическо-правового менталитета народа, и выяснения места и роли его в структуре и совершенствовании правовой культуры Казахстана является чрезвычайно актуальной, интересной и перспективной для политической науки. При этом, его сущность, характер взаимодействия с другими социально-политическими явлениями представляются не менее интересными – тем более, что данный вопрос практически не рассматривался в политической науке.

Надо отметить, что политическо-правовой менталитет казахстанцев в его содержательной специфике, с одной стороны, является продуктом долгой кристаллизации обстоятельств и форм жизни поколений народа Казахстана, результатом сложного переплетения факторов самого различного характера. С другой стороны, он в каждый исторический момент Казахстана оказывается некой заданной предрасположенностью, системной установкой, находящих свое отражение во всех составляющих казахстанской правовой культуры. Политическо-правовой менталитет казахстанцев есть тот умственный стержень, при помощи которого правовая культура казахстанского общества этнически, общенационально «пульсирует», функционально обеспечивает собственную культурную самость. В этом случае правовая культура как раз и предстает как качественное правовое состояние Казахстана.

Мы придерживаемся точки зрения, согласно которой политическо-правовой менталитет казахстанцев придает правовой культуры в правовой, политической системе страны ее неповторимое лицо. При этом можно указать на следующие важнейшие черты, признаки, характеризующие политическо-правовой менталитет казахстанцев как выражение правовой культуры: он выражает соответствующий образ восприятия, оценки, переживания в общем, осмысления политическо-правовых реалий, который является важнейшей основой правовой культуры Казахстана, пронизывает все ее элементы; определяет базовые параметры политическо-правового сознания и политическо-правовой действительности Казахстана, в том числе, образует духовно-психологическую основу положительного права, правильной политики, является

своего рода культурной парадигмой отражения правовой, политической действительности; предопределяет в содержательном и функциональном плане культурологическую, политологическую специфичность конкретной правовой культуры Казахстана, а также выступает средством ее познания, совершенствования; представляет собой полиэтноправовой инвариант правовой культуры Казахстана, «хранитель» юридической, правовой, нравственно-политической традиции казахстанского общества; выражая системообразующие духовно – интеллектуальные константы, обуславливает способность различных элементов правовой культуры, системы казахстанского общества к постоянству, устойчивости в различные периоды ее развития, совершенствования (в том числе кризисные); обеспечивает интеграцию личности казахстанца в правовую, общественно-политическую жизнь конкретного нашего общества.

Следует сказать, что активную роль политическо-правового менталитета народа в Казахстане мы можем наблюдать в сохранении и воспроизводстве такого противоположного по своей сущности социально-политическо-правового явления как правового нигилизма в государственно-правовой, политической сфере казахстанского общества, характерные для политическо-правового сознания казахстанцев.

Своеобразие правового нигилизма в Казахстане заключается в том, что правовой нигилизм питаются юридическим невежеством, деформированным политическо-правовым сознанием, дефицитом политико-правовой культуры и т.д. Кроме того, мы полагаем, что правовой нигилизм связан с многими факторами социально – политического бытия народа Казахстана.

Сегодня распространение правового нигилизма в политическо-правовой системе Казахстана представляет собой серьезную угрозу для правовой культуры, демократического развития страны, проводимых реформ. Кроме того, правовой нигилизм поразил все наше общество снизу доверху, принял массовый характер. Масштабы этого недуга «правого опухоли» в Казахстане все более разрастаются и принимают опасный для интересов народа, личности, государства и общества характер. При этом, правовой нигилизм в политическом процессе Казахстана является тормозом на пути совершенствования правовой культуры и развития страны.

Следовательно, в наши дни правовой нигилизм в Казахстане, особенно в форме коррупции в политическом процессе, пространстве, носящий деструктивный характер, наносит большой вред как гражданам, так и государству, обществу в целом. Для казахстанского государства ключевой проблемой является процесс оптимизации усилий как со стороны общества и государства, так и со стороны граждан по преодолению правового нигилизма в стране и уважительное отношение к казахстанскому праву, осознанию его социально – политической ценности и значимости для справедливого регулирования общественно – политических отношений. Поэтому, сегодняшний день настоятельно требует более глубокого политологического осмысления причин правового нигилизма в Казахстане, сущности этого явления, выработки политически – правовых механизмов и средств борьбы с этим явлением.

Казахстанское государство и общественные организации уделяют большое внимание дальнейшему укреплению законности и правопорядка, улучшению политико-правовой работы в стране. Одно из главных средств укрепления законности мы видим в формировании и развитии у каждого казахстанского человека высокоразвитого правового сознания и чувства гражданского долга, в улучшении всей системы правового, нравственно-политического воспитания населения.

В демократическом казахстанском обществе правовое сознание является специфической формой общественного сознания и регулирования (через нормы казахстанского права) общественно-политических отношений. Правовое сознание и право в условиях демократического Казахстана хотя и сближаются определенным образом с моральными взглядами и нормами, с другими идейно-организационными средствами направления поведения людей (политическими, эстетическими, философскими взглядами, экономическими нормативами и т.п.), но не сливаются с ними, сохраняют свои особенности.

Укрепление правового сознания казахстанского населения в контексте правовой культуры способствует разными путями искоренению антиобщественных правовых взглядов. В борьбе с ними и состоит одна из основных задач правовой политики и правовой культуры в казахстанском обществе.

Выполнение задач искоренения антиобщественных явлений наряду с всемерным повышением уровня правового сознания и правовой культуры населения приведет постепенно к такому положению, когда правопорядок будет соблюдаться каждым членом казахстанского общества добровольно, по внутреннему убеждению. Это явится важным условием перехода к гражданскому обществу, предполагающему значительный рост саморегуляция поведения казахстанцев в обществе.

В казахстанском правовом сознании воплощены и политические идеи народа. Само казахстанское право является особой специфической государственной формой проведения политики Республики Казахстан, отвечающей коренным интересам многонационального, многоконфессионального казахстан-

ского народа. Не отрыв права от политики, не противопоставление абстрактных «юридических» норм политическим требованиям, а наоборот, воплощение в жизнь единства политических и правовых положений программы казахстанского государства и общественных организаций – вот то главное, что свойственно казахстанскому правовому сознанию и казахстанскому праву в контексте правовой культуры.

Таким образом, из всего вышесказанного можно сделать вывод, что правовое сознание населения Казахстана в контексте правовой культуры – это сфера общественного, группового или индивидуального сознания казахстанцев, совокупность их идей, представлений и взглядов на действующее право, на существующие правовые, нравственно-политические нормы, отражающих отношение казахстанцев к действующей или желаемой правовой, политической действительности.

Характеризуя содержание правового сознания казахстанского общества, как стержень правовой культуры населения, следует выделить его основные принципы, а также обогащение и развитие этих принципов в условиях демократического, гражданского общества.

В числе принципов, в соответствии с которыми строится правовое сознание в казахстанском обществе в системе правовой культуры, можно выделить, в частности следующие принципы: принцип законности, принцип прав и обязанностей, принцип справедливости и свободы, принцип единства, согласованности и преемственности правовых воздействий, который означает соблюдение единство воздействий администраций, общественных организаций и всех политико-право-воспитательных учреждений, согласованное функционирование всех подсистем правового сознания, использование всех средств политико-право-воспитательного процесса в обществе.

Следует подчеркнуть, что основные принципы правового сознания в казахстанском обществе – это стержень правовой культуры населения Республики Казахстан, которые представляют собой сложные и неизученные вопросы политологического исследования. Основные принципы правового сознания казахстанского общества в системе правовой культуры отражают в своих содержаниях реально существующие юридические, нравственно-политические правила и нормы, регулирующие поведения казахстанцев. Это, свою очередь будут влиять на состояние, развитие и укрепление правового сознания людей в контексте правовой культуры.

Правовое сознание как критерия зрелости правовой культуры казахстанских людей – явление идеальное, непосредственно ненаблюдаемое, представляющее собой сферу и область национального и общекзахстанского сознания, отражающую правовую действительность в форме юридических знаний и оценочных отношений к праву и практике его реализации, социально-правовых установок и ценностных ориентаций, регулирующих поведение казахстанцев в юридически, политически значимых ситуациях.

Развитие и укрепление правового сознания нашего населения в контексте правовой культуры способствует повышению эффективности механизма правового воздействия на общественно-политические отношения в Казахстане. Осознание каждым гражданином своих обязательств перед обществом в виде соблюдения общепринятых правил и норм поведения является залогом развития и укрепления в казахстанском обществе высокого уровня правового сознания в контексте правовой культуры.

Важнейшим компонентом культуры правового сознания казахстанского населения является умение реализовать правовые, политические знания и убеждения в правомерном, социально-активном поведении.

В связи с этим следует отметить, что правовое сознание граждан занимает важное место в идейно-политической деятельности государства и общественных организаций по совершенствованию правовой культуры казахстанского общества. Оно активно способствует утверждению высоких морально-политических качеств казахстанских людей, повышению уровня их организованности и дисциплины, укреплению чувства гражданского долга, уважения к законам и правилам казахстанского общества.

Для того чтобы реализовать правовое сознание – правовую культуру казахстанского населения необходимы серьезная многоплановая и длительная работа, последовательное проведение соответствующей правовой политики Республики Казахстан, включающей в себя и деятельность по систематизации, консолидации и кодификации законодательства, и создание доступной автоматизированной системы поиска правовой информации, и организация единой общегосударственной системы политического, юридического всеобщего образования населения, и значительное повышение роли закона.

Следует сказать, что развитие и укрепление правового сознания казахстанских людей как признаки критерия зрелости правовой культуры – это не только уровень развития нормативных и индивидуальных юридических актов Казахстана, это еще и уровень развития всей правовой деятельности, уровень развития всего права, это право-психологический, социально-политический климат, правовые, нравственно-политические ценности, идеалы, традиции и обыкновения, и главное, это реальное правовое, социально-

политическое положение личности, уровень ее прав и свободы поведения, гарантированных государством. Правовое сознание – это критерия зрелости правовой культуры казахстанского населения, которое является результатом осуществления правовой политики Республики Казахстан, в основе которой лежит воспитание правовой культуры людей.

Воспитание правовой культуры населения Казахстана является важнейшей задачей государственной политики и проблемой исследования политической науки.

Под воспитанием правовой культуры населения в политической науке понимается целенаправленная деятельность государства, политических партий, общественных организаций и объединений, отдельных граждан по передаче политико-правового опыта, систематическое воздействие на сознание и поведение человека в целях формирования позитивных представлений, взглядов, ценностных ориентаций, установок, обеспечивающих соблюдение, исполнение и использование правовых, нравственно-политических норм и правил.

Цель воспитания правовой культуры в Казахстане – изменение правовых установок и воззрений как среди населения, так и среди профессиональных работников – политиков и юристов. Поэтому цель этого «воспитания-личность, способная строить жизнь достойную Человеку» [13].

Успешное осуществление задач воспитания правовой культуры в Казахстане практически зависит от того, кто реализует эту функцию в демократическом казахстанском обществе. В нашем обществе существует система государственных органов и общественных организаций, занимающихся воспитанием правовой культуры населения. Среди них особое место принадлежит органам охраны правопорядка - прокуратуре, суду, органам юстиции, внутренних дел и национальной безопасности.

Следует сказать, что главное в воспитании правовой культуры – добиться того, чтобы казахстанские люди жили по высоким нормам и принципам права и политики, нравственности и политики правовой культуры. Вместе с тем, личность казахстанца «характеризируется не только тем, что она делает, но и тем, как она это делает...» [14]. Казахстанский человек не в состоянии успешно бороться за идеалы справедливости, если он не имеет глубоких убеждений, уверенности в их правоте.

Таким образом, из всего вышесказанного можно сделать вывод, что задачи воспитания правовой культуры казахстанского населения очень актуальные и сложные дела, требующие комплексно-политологического подхода. При этом надо сказать, что воспитание правовой культуры казахстанцев выступает перед нами не как однонаправленное воздействие субъекта на объект, а как сложный динамический процесс взаимодействия разных структурных компонентов системы. Причем все внешние взаимодействия системы воспитания правовой культуры, а также взаимодействия ее внутренних компонентов служат источником, объективным фактором, обуславливающим ее непрерывное развитие и постоянное совершенствование в полном соответствии с меняющимися условиями и задачами комплексно-политического характера воспитания населения Казахстана. В связи с этим, жизнь требует политологического исследования проблемы субъекты и объекты воспитания правовой культуры.

Научное руководство и управление воспитанием правовой культуры населения предполагает четкое представление о том, кто осуществляет воспитание правовой культуры Казахстана, т.е. о субъекте воспитания, а также изучение объекта воспитания, т.е. тех категорий казахстанских людей, на которых направлено правовоспитательное воздействие.

В современных условиях воспитание правовой культуры населения осуществляют в нашей стране: государственные органы; специальные органы, обеспечивающие законность и правопорядок (прокуратура, суд, органы министерств юстиции, внутренних дел, Комитета национальной безопасности); партийные и общественные организации; трудовые коллективы; органы образования, высшие и средние учебные заведения, средства массовой информации и пропаганды, творческие союзы и учреждения культуры и искусства.

Сегодня круг учреждений и организаций, занимающихся воспитанием правовой культуры населения в Казахстане, настолько широк и разнообразен, что возникает настоятельная необходимость целенаправленности и скоординированности их действий. В связи с этим следует заметить, что в современный период строительства демократического общества в Казахстане возрастает прежде всего контролирующая роль народа.

Правильное функционирование системы воспитания правовой культуры населения Казахстана зависит не только от организации деятельности её субъектов, но и правильного учета особенностей объектов воспитания в политической системе, которыми выступают различные категории граждан и трудовые коллективы.

Правовоспитательная работа Казахстана всегда имеет конкретный объект (личность, коллектив, небольшую или массовую аудиторию), и каждый из них имеет свои социально-психологические, политические особенности. Сами эти особенности выражают специфику объекта воспитания правовой культуры населения Казахстана, составляют его внутреннюю и внешнюю характеристику. Следовательно, воспитание правовой культуры населения Казахстана должно быть непосредственно направлено к конкретным категориям с учетом их специфики: рабочим и крестьянам, работникам государственного аппарата, молодежи, активным общественникам и правонарушителям и т.д. Говоря иными словами, необходимо различать отдельные категории казахстанцев, коллективы, составляющие объект воспитания правовой культуры населения Казахстана. Но этот объект по природе своей динамичен, он находится в постоянном развитии. Процесс воспитания, складывающийся из множества актов целенаправленного воздействия на казахстанца, на его сознание и волю, включает в себя становление человеческой личности казахстанца, формирование индивидуального и коллективного опыта, усвоение индивидом и коллективами определенных идеологических, политических, психологических установок, норм и ценностей, выражающих сущность данного общественного, политического строя.

Такая постановка вопроса, как нам представляется, позволяет правильно подойти к решению основной задачи воспитания правовой культуры – преобразованию требований правовых норм и глубокие личные убеждения казахстанца и на этой основе – в нормы привычного поведения.

Эффективность правовоспитательной работы во многом зависит от конкретного знания объекта воздействия. Еще аль-Фараби говорил: чтобы действовать с какими-либо шансами на решения вопросов, надо знать тот предмет, на который предстоит воздействовать и влиять [15].

Воспитание правовой культуры населения казахстанского общества осуществляется определенными политологическими механизмами. В связи с этим возникает потребность поиска новых политологических механизмов (форм, методов, приемов, средств) правовоспитательной работы, которые в наибольшей степени соответствовали бы потребностям воспитания правовой культуры у каждого гражданина Казахстана, прочного научного мировоззрения, принципиальности, высокой правовой политики, культуры, ответственного отношения к делу, понимания места и роли каждого человека, народа в полиэтническом казахстанском обществе и т.д.

Следует сказать, что политологические механизмы – формы, методы, приемы и средств воспитания правовой культуры населения Казахстана подвижны, они изменяются в зависимости от политической ситуации и от изменения конкретных условий и задач, совершенствуются с появлением новых политических технологий. При этом, воспитание правовой культуры казахстанской молодежи имеет свои особенности.

Наиболее важными составными частями воспитания правовой культуры молодежи Казахстана, на наш взгляд, являются его теоретические, организационные основы, социально-психологические, политические особенности формирования правосознания.

Характерной особенностью молодежи Казахстана является повышенная динамичность, подвижность правосознания, исключительная восприимчивость, «открытость» для всего интересного и нового, в том числе в сфере права.

Особенности социального, правового, политического положения молодежи Казахстана преломляется в специфических для нее психологических чертах и проблемах. Молодой человек страстно жаждет «найти себя». Найти себя – значит определить свое место в общественно-политической, правовой жизни, выбрать из громадного множества форм деятельности ту, которая максимально соответствовала бы твоим склонностям, твоей индивидуальности.

Сделать в современном казахстанском обществе этот выбор очень сложно, так как значительно расширились его пределы. Это касается и выбора профессии, и определения образа жизни, и выбора социально-политически, юридически значимых ориентаций, нравственного идеала. Проблема выбора неизбежно рождает раздумья, сомнения и колебания, столь характерные для юношеского возраста. Не случайно именно в этом возрасте с особой остротой ставится вопрос о смысле жизни, о правовой и политической жизни. Казахстанская молодежь жадно ищет формулу, которая бы позволила осмыслить и собственное существование, и свое право, и обязанность, и перспективы развития общества.

В казахстанском обществе достигнут высокий общеобразовательный уровень молодежи. Значение его заключается и в том, что он усиливает свойственную юношам и девушкам тягу к самостоятельности. Вот почему важнейшее значение имеют научно обоснованные организационные принципы воспитания правовой культуры казахстанской молодежи.

Для воспитания правовой культуры казахстанской молодежи в политическом поле необходимо использовать все политологические механизмы-формы, методы, приемы и средства политико-правовой работы, следует учитывать их специфику и постоянно совершенствовать в повседневной работе и управлять процессом воспитания.

Управление процессом воспитания правовой культуры казахстанских людей предполагает воздействие на сознание и поведение воспитуемых, осуществляемое по определенному плану или по определенной программе или направлению, предусматривающей достижение заданной цели, учет исходного уровня воспитанности и его переходные состояния, систему корректировки на основе получаемой информации о функционировании системы управления.

Важно подчеркнуть, что управление процессом воспитания правовой культуры, правового развития личности казахстанца предполагает ее само-деятельность и свободу в решении проблем поведения. Будучи детерминированной обществом, личность – казахстанец в соответствии с конкретным историческим этапом развития казахстанского общества обладает определенной мерой автономии и свободы. Вместе с тем сама личность-казахстанец создает определенные системы управления и меняет их в соответствии с потребностями общественного развития. В казахстанском обществе по мере его дальнейшего развития возрастает степень социальной, политической свободы личности казахстанца, которая марксистами не рассматривалась как свобода от объективной детерминации поведения и от обществено-политического управления деятельностью людей. Общественно-политическая жизнь Казахстана предоставляет человеку достаточно много возможностей и форм развития. Принятие собственного решения и его реализация осуществляются самим казахстанским человеком. Казахстанский человек выбирает формы своего поведения, его направленность, выбирает не только друзей, коллег, но и образцы, идеалы, согласно которым он строит свое правовое поведение. При этом, он обладает определенной свободой решения и действия в противоречивых ситуациях, избирательно относится к информации, к нормам и ценностям, существующим в демократическом, правовом обществе.

Рассмотрение проблемы управления процессом воспитания правовой культуры позволяет заключить, что данная проблема является в настоящее время важнейшей для научной организации правового развития казахстанских людей. Решение вопросов управления процессом воспитания правовой культуры казахстанских людей: определения цели воспитания, планов или программ деятельности воспитателей и воспитуемых, организации обратной связи и системы стимулирования, корректирования деятельности воспитуемых и, наконец, организации самовоспитания (самоуправления управляемой системы) – является ведущим путем повышения эффективности процесса воспитания правовой культуры, достижения значительного прогресса в правовом развитии казахстанских людей.

Следует подчеркнуть, что задача совершенствования управления процессом воспитания правовой культуры населения, выдвинутая самим ходом развития демократического, правового казахстанского общества на современном этапе, которые предполагают активизацию самовоспитания правовой культуры человека. Это, в свою очередь требует изучения путей и условий научного управления этим процессом на основе выявления его закономерностей и факторов.

Подводя итоги, можно утверждать, что основой управления процессом воспитания правовой культуры казахстанских людей является целенаправленная политика и организация всей их правовой и общественно-политическо ценной деятельности, стимулирование их правового самовоспитания. Управление самовоспитанием правовой культуры казахстанских людей следует рассматривать во взаимосвязи со всеми звеньями воспитательной работы, всей системой управления процессом формирования личности казахстанца в политическом пространстве.

Сегодня перед нашим государством и обществом стоит задача выхода на новый уровень развития правовой культуры через системную модернизацию и реформирование политической и правовой системы страны. На сегодняшний день важно, чтобы решение назревших политологических проблем правовой культуры населения Республики Казахстан в целом способствовало объединению и сплочению многонационального, многоконфессионального общества в дружную семью и прогрессу демократического, правового и социального государство, которому принадлежит будущее.

Список использованных источников

- 1. Назарбаев Н.А. Казахстанский путь 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее. Послание главы государства Н.А. Назарбаева народу Казахстана //Казахстанская правда. – 2014, 18 января*
- 2. Абсаттаров Г.Р. Право. Политика. Сознание. – Алматы: Ғылым, 2016. – С. 4.*

3. *Политология: Словарь-справочник.* – М.: Гардарики, 2001. – С.228.
4. *Новейший социологический словарь.* – Минск: Книжный дом, 2010. – С.791.
5. *Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года // Казахстанская правда.* -2009, 27 августа.
6. См.: *Сартаев С.С. Конституция Республики Казахстан – ядро нашей правовой системы // Конституция Республики Казахстан – правовая основа развития демократического государства: проблема теории и практики: Материалы международной научно-теоретической конференции.* – Алматы, 2006. – С.4-12.
7. См.: *Бачинин В.А. Политология. Энциклопедический словарь.* – СПб: Изд-во Михайлова В.А., 2005. – С.112; *Алтаев Ж., Фралов А. Ислам философиясы.* – Алматы: Эверо, 2014. – 22-23, 29-37 бб.
8. *Ныгметов Т. Религиозное образование - на должный уровень // Казахстанская правда.* – 2012, 11 августа.
9. См.: *Абсаттаров Г.Р. Правовая культура: характеристики и специфика (на примере современного Казахстана) // Вестник РУДН. Серия социология.* – Москва, 2014, №2. – С.183-188.
10. *Конституция Республики Казахстан.* – Алматы: Юрист, 2017. – С.7, 11.
11. *Politische, soziologische und rechtliche Probleme der Gesellschaftsentwicklung Kasachstans.* Berlin: Verlag Dr. Köster, 2013. – S. 60-70.
12. *Абсаттаров Г.Р. Политическо-правовая защита чести и достоинства казахстанца – важнейший фактор совершенствования правовой культуры: политологический анализ // Проблемы современной науки и образования.* - 2016, №3. –С.238.
13. *Сейтешов А.П. Современные проблемы воспитания и пути их решения // Мысль.* – 2008, №1. – С.29.
14. *Маркс К. и Энгельс Ф. Соч. Т.29.* – С.492.
15. См.: *Аль-Фараби. Социально-этические трактаты.* – Алма-Ата, 1973.

МЕРЕЙ ТОЙ ЮБИЛЕЙ ANNIVERSARY

Мерейтой – 90 жас

ҰЛЫ ЗАҢҒЕР, ҒАЛЫМ ЖӘНЕ ПАРАСАТТЫ САЯСАТКЕР

Қазақтың дарынды ұлы, көрнекті заңгер – ғалым, құқық және мемлекет саласындағы беделді теоретиктердің бірі, парасатты саясаткер С.С. Сартаевтың ғылыми-зерттеу және қоғамдық – саяси жұмыстары Қазақстанның ұлттық мемлекеттілігін түлету, оның егемендігін қалыптастыру өрісінде әрі қарай дамытуда зор маңызға ие.

Академик Сұлтан Сартаевтың Қазақстан Республикасының егеменді мемлекет ретінде қалыптасу тарихында есімі мәңгі қалады. С.Сартаевтың бүкіл өмірі өз отаны Қазақстанға сарқа берілген ең биік гуманизмнің, өнегеліліктің таптырмас үлгісі. Ол еліміздің бүтіндей мемлекеттік-құқықтық жүйесінің мықты құқықтық негізін қалаушы тұлға.

Сұлтан Сартаев «сегіз қырлы бір сырлы» адам, ол аса зор ғылыми зерттеу еңбектері, ірі мемлекет, саяси және қоғам қайраткерлігімен қатар тамаша педагог, ақын, жазушы, рухани жағынан да өте бай, барлық қырынан үйлесімді дамыған тұлға. С.Сартаевтың жеке басында жағымды қасиеттері, атап айтқанда, оның мейірбандылығы, өз әріптестері мен жастарға кол ұшын беруге әрқашан әзірлігі ерекше қасиеті.

С.Сартаевтың, бұл жылдары, Жоғарғы Кеңеске депутат болып, екі дүркін сайланған кездері заңымыздың дамуына қосқан үлесі орасан зор болды. Ол жайлы Президентіміз Н.Ә. Назарбаев С.Сартаевтың 70 жылдық мерекесіне орай: «Республикамызда заң ғылымының қалыптасуына, дамуына маман заңгерлер даярлауға, Қазақстан тарихында алғаш құрылған Президенттік Кеңесің мүшесі, кейінірек Жоғарғы Кеңестің депутаты ретінде егеменді еліміздің төл заңдарының жасалуына Сіз қосқан үлес сүбелі. Сіздің есіміңізді елімізге ғана емес, одан тыс жерлерге де әйгілі етті» - деп жазды.

Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының төрағасы Өмірбек Байгелді «еліміздің тәуелсіздігі қарсаңында және дербес даму кезеңінде Республика Жоғарғы Кеңестің депутаты ретінде мемлекет үшін аса маңызды заңдардың дүниеге келуіне, қабылдануына аянбай атсалыстыңыз» - деп көрсеткен.

Бұрынғы Жоғарғы Кеңесінің төрағасы Әбіш Кекілбаевтың да С.Сартаевты 70 жасқа келуімен құттықтау сөзін де келтіргенді жөн көрдік: «Қадірменді Сұлтеке, көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, атакты ғалым, заңгер қауымның ардақты ақсақалы, ұлтымыздың бетке ұстар азаматы өзіңізді 70 жасқа толған үлкен мерейтойыңызбен шын жүректен құттықтаймын! Ұлы Отан соғысы аяқталып, ел еңсесін енді ғана көтере бастаған кезеңде жоғары білім алып, аспирантура бітіріп, ғылыми диссертация қорғап, ұстаздықтың абыройлы, жемісті, ұзақ жолын сәтті бастадыңыз. Еліміздің жоғары білім беру, заң ғылымын дамыту салаларында жарты ғасырдан аса ерен еңбек сіңіріп, академик, профессор, ғылымға еңбек сіңген қайраткер деген құрметті атақтар алдыңыз. Есіміңіз Еуропа мен Азияға да кең тараған ғалымсыз, жүздеген ғылыми еңбектер мен оқулықтардың авторысыз. Республикамыздағы Президенттік Кеңестің беделді мүшесі, Жоғарғы Кеңестің соңғы екі шақырылымында халық қалаулысы болған кезеңдеріңізде қазіргі Қазақ құқықтану және халықаралық қатынастар институтының ректоры шағыңызда Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың егеменді елімізді, тәуелсіз мемлекетімізді, көпұлтты халқымызды демократиялық жолмен болашаққа бастаған игі бастамаларына демеуші болып, болашаққа заңдылық жолмен жетуге бірге болып, аянбай қызмет атқарып келесіз. Өзіңіз дүниеге келіп, киелі қара топырағына кіндік қаныңыз тамған, перзенттік табиғатыңызға шексіз шапағат, жайдарлы-жарқын мінез, жайсаң жан, ақындық дарын берген сұлу Сырдың бойы, бүкіл Қазақстанымыз Сізді зор мақтаныш тұтады, биік дәрежеде құрметтейді» - деп, Сұлтеке шынайы баға береді.

Әрине, бұндай абырой-атақ С.Сартаевқа оңайлықпен келген жоқ. Ол 1927 жылы 15 қазанда дүниеге келген. Оның ашаршылық пен тоталитарлық қызыл империяның ойына келгенін істеп жатқан қиын кезеңде Қызылорда облысының Жаңақорғандағы әлі күнге сақтаулы қызыл кірпіштен салынған мектептің ішінде Сұлтекеңнің іздері сайрап жатыр.

Сұлтан Сартайұлының әкесі Сартай Даушеев Ұлы Отан соғысына қатысып, жаралы болған. Оның атасы Әлияр немересіне Сұлтан деген ат қойып, оны өз тәрбиесіне алады. Атасының айтқан қызық әңгімелерін жас Сұлтан көп тыңдап, өмір бойы есінде сақтап қалады. Мысалы, атасының философиялық тұрғыда айтқан әңгімелері өте жағымды болады, ол кісі жүзге дейін өмір сүрген, әсіресе, оның өмірдің қысқа болатыны туралы айтқандары құлаққа жағымды болатын. Тоқсан жастан асқан шағында атасы жанындағы кіріп-шығатын есікті Сұлтан немересіне көрсетіп тұрып, бір есіктен кіріп, екінші есіктен шыққан сияқтымын деп жас балаға үлкен ой тастайды.

Ал, Сұлтекеңнің фамилиясы неге Даушеев немесе Әлияров емес, Сартаев болуы бөлек әңгіме. 1935 жылы оны анасы жағынан ағатайы Б.Әбжанов мектепке алып келгенде баланың фамилиясын сұрағанда «Әкесі Сартай дейді, Сартайдың әкесі – Әлияр, ал бұл баланың әкесінің фамилиясы – Даушеев» дейді. Ал, оны тіркеп отырған адам оқушының фамилиясын Сартаев деп жазады.

Мектепте оқып жүргенде Сұлтекең тарихпен әуестенеді, одан кейін детективті әңгімелерге ауысып, КСРО-ның прокуратурасының ерекше жағдайлар туралы прокуроры болған Лев Шейниннің шытырман оқиғалы туындыларын қызықтап оқиды, әрине, ол оның болашақ мамандық таңдауына көп әсер етеді.

Бірақ бұдан бұрынырақ Сұлтекең тіпті металлург бола жаздайды. 1944 жылы Қызылорда облысынан 150 жас жеткіншектерді Қарағанды үшін Горький облысына металлург мамандығын алуға оқуға жібереді. Заңгер болуға көңілі кетіп жүрген Сұлтекең заң факультетіне түсуге рұқсат сұрайды, бірақ оны қанағаттандырмайды. Сонда ол тура Сталинге хат жазады: «Мені оқуға жіберіңіз, егер рұқсат берсеңіз, мына адреске хабар беріңіз» деп сұрайды. Біраз уақыттан кейін жауапты КСРО қара және түсті металлургия министрі Тимошпольскийден жауап алдым деп еске алады Сұлтан Сартайұлы. Ол маған «өз кәсібіңіз шеңберінде мамандығыңызды көтеруге болады» деп екіұшты жауап берген, яғни, маған рұқсат бермегені ғой. Бірақ, мен ойлағанымнан қайтпайтын адаммын ғой, тағы да завод директорының орынбасары Кушнерге бардым. Ол маған: «Былай істейік. Мен саған шаруашылық демалыс берейін, сен институтқа емтихан тапсыр, егер түссең, маған түстім деген қағаз әкел, мен сонда сені жіберем» деді. Мен солай істедім депеске алады Сұлтекең. Емтихандарды ойдағыдай тапсырып, 1945 жылы Алматы мемлекеттік заң институтына түседі.

Біртуар Сұлтекеңдей азаматтарды Алла тағала өмірге өте сирек, бір ғасырда біреуін ғана келтіреді екен. Туып-өскен ортасы қазақи, оқымаса да білімі көп, көкірек көзі ашық, бір-біріне мейірімді болғандықтан ба, кішкентайынан Сұлтекең де өте мейірбанды болып өсті. Туған жері, елдің қазақи ортасы оның бойына қазақтың әдет-ғұрып, салт-дәстүр, адамгершілік пен имандылық нұрларын дарытқан.

Ел еңсесін басқан ауыртпашылық Сұлтекенді еңбекқор етіп өсірді. Есейе келе, оңды-солын тани бастағанда ол қазақтардың көрген күнінің ауыр екенін, ауырлықтан құтқару үшін халқының қамын жейтін азамат болуды армандады. Бұл арманына жетудің бірден-бір жолы заңгер болу, сөйтіп олардың құқықтарын заңмен, заңдылықпен, әділдікпен қорғау қажет деп көңіліне түйді.

Осы ойларын жүзеге асыру үшін 1945-1949 жылдары Алматы мемлекеттік заң институтында оқыды. Оны ойдағыдай тәмәмдап, тәжірибелік қызметтерге бармай, заңның түбіне жетіп, биікке шығу үшін Мәскеуге аттанып, Мемлекеттік заң институтында аспирантурада білімін жалғастырды. Қашанда қойған мақсатына жетпей қоймайтын жігерлік кімді де болсын, дйттеген жеріне жеткізеді. 1952 жылы аспирантураны “Қазақ Советтік Автономиялық Республикасының құрылуы және қалыптасуы” деген тақырыпта кандидаттық диссертациясын табысты қорғаумен аяқталған соң туған еліне оралды.

Сұлтан Сартайұлы өзінің аспирантураға қалай түскенін өте қызық әңгіме ретінде еске алып отыратын. Ол оқуға түсуге мәскеулік заңгер-ғалым Г.И. Федькиннің көмегін өте ризашылықпен айтады. Федькин Алматыға студенттерді қабылдайтын комиссияның мүшесі болып келген кезінде Сұлтан Сартайұлын аспирантураға түсуге Мәскеуге шақырады. Сұлтан Сартайұлы тағы да өзінің ғылыми жетекшісі болған профессор Степан Степанович Кравчук туралы көп жылы әңгімелерін айтады, оның адамгершілік қасиетін қатты сыйлайтынын, адамға ылғи көмек беруге ұмтылатынын, таланттарды жақсы бағалайтынын өте жоғары ылтпатпен айтады.

Кандидаттық диссертацияны қорғаудың алдында Сұлтан Сартайұлын 1952 жылы қыркүйек айында тағдыр Д.А. Қонаевпен кездестіреді. Бұл кездесудің алдында мынадай детективті оқиға болады. Аспирант С.С. Сартаев Ленин атындағы кітапханада өз жұмысын аяқтағаннан кейін түнге қарай өз жатақханасына жолындағы ағаштары қалың сквермен келе жатқанда алдынан қолдарында пышақтары бар төрт жігіт шыға келіп, үстіндегі макинтошын, костюмін, көйлегін сыпырып алады, ал мен оларды жаңа ғана үйден келген ақшаларға қорғаудың алдында сатып алғанмын. Киімсіз, іші толған кітаптары бар портфеліммен ең жақын милиция бөліміне барып, шағым жасадым. Бірақ іздеуден ештеңе шықпады, жас жігіт қорғаудың алдында ешқандай киімсіз қалды, ал одан басқа онда ақша болмайтын. Не істеу керек? Түні бойы ойланып, Мәскеудегі Қазақстанның өкілдігіне баруға бел буады. Бастан кешкен оқиға туралы сол кездегі өкіл О.Атамбаевқа айтып береді. Ол кісі өтінішінді Д.А. Қонаевтың атына жаз деп ақыл береді, себебі ертеңінде ол кісі осында келеді екен, мені оған кіргізуге уәдесін берді. «Ертеңінде мен Димаш Ахмедұлы Қонаевта қабылдауда болдым» деп еске алады Сұлтан Сартайұлы. Алғашқы рет мен ол кісіні жақыннан көрдім...

Димаш Ахмедович өте әдемі адам болатын (ол онда 40 жаста ғана): өте ұзын, тіп-тік, батырларға ұқсайтын денелі, бет жүзі жарқырап тұратын, адамды өзіне тартып тұратын. Менің өтінішімді қолма-қол орындады, бірақ қанша бөлгені бүгін есімде жоқ, әйтеуір, менің жаңа макинтош, костюм алуыма мол жетті. Сонымен, мен диссертация қорғаудың алдында толық өз қалпыма келдім...»

Кандидаттық диссертация жазу С.Сартаевқа көп нәрсені үйретті. Қазақ халқы патшалық Ресейдің бодандығынан құтылғанымен текпіні қатты қызыл империяның уысына түскенін, ешкімнен ешнәрсені сұрамай-ақ бір ұлттың сыртынан тон пішіп, тағдырын ақылдаспай шешетініне көзі жетті. Автономия деп аталғанымен қазақ халқы ешнәрсені де жоғарысыз шеше алмайтынын, тәуелсіздіктің күні қараң екенін, өзінің ұлттық сипатын көрсететін әдет-ғұрып, салт-дәстүрлері тамырына балта шабылып, қазақ халқын орыстандырып, өткеніне жиіркене қарайтын “мәңгірт» ететін зымиян саясат жүргізіп жатқанын, қит еткендерді “халық жауы” деп айдар тағып, құрбандық еткенін танып білді. Бірақ, оны ашық айтар, қарсы тұрар дәрмен жоқ.

Диссертация қорғағаннан кейін мынадай күлкілі жағдайлар болды деп еске алады Сұлтан Сартайұлы. Оның анасы ылғи: «Мен баламды тура жүретін поездың жататын вагонынан шығып келе жатқанын көрсем» деп армандайды екен. Анамның ойынша, бұндай әдемі, тұтқаларын алтын жалатқан вагондарда тек қана қоғамда қол жеткен адамдар ғана жүреді деп ойлайды екен. Аспирантураны аяқтағаннан кейін мен анамды қуантқым келді. Достарымнан қарызға ақша алып, сондай қымбат вагонға билет сатып алдым. Елге келгесін вагоннан шықсам, маған мені бүкіл ауыл болып қарсы алып тұрған болып көрінді. Бұндай делегацияны басқарып келген анамның көзінен жас мөлтілдеп тұрды» деп еске алады Сұлтан Сартайұлы.

1952 жылдың қараша айынан 1955 жылдың 30 маусымына дейін Алматы мемлекеттік заң институтында аға оқытушы, доцент, мемлекеттік құқық кафедрасының меңгерушісі болды.

1960 жылдары С.С. Сартаев ҚазҰУ-де заң факультетінде бесінші деканы болды, ал 1970-ші жылдары теория және мемлекет тарихы кафедрасының меңгерушісі болды.

Міне, осы жылдары С.С. Сартаев бірінғай педагогтік қызметпен шұғылданды. Бірақ, ғылымнан қол үзбей социалистік мемлекеттегі ұлттардың жай-күйін зерттеп жүрді.

1955 жылдың шілде айынан осы уақытқа дейін әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде қызмет етуде.

С.С. Сартаев – есімі әлемге әйгілі ғалым. Мұның тіпті шегі жоқ деуге болады. Ол адам құқығы мен бостандықтары жайлы 1962 жылы – Польшада, 1970 жылы – Болгарияда, 1982 жылы – Испанияда, 1989 жылы – Вьетнамда, сол секілді ГДР-да, т.б. жерлерде дәрістер оқып, күрделі мәселелерді көтерді. Сол сияқты саяси ғылымдардың халықаралық Ассоциациясының бүкіләлемдік Конгрестеріне (1970 жылы Мәскеуде, 1982 жылы – Бразилияда) катысып, қызықты баяндамалар жасап, әлем ғалымдарын таңдандты. Заңгер-демократтарының Халықаралық Ассоциациясының халықаралық конгрестеріне де катысып (1980 жылы Мальтада, 1984 жылы Грецияда, 1988 жылы АҚШ-та, 1991 жылы Аргентинада) қазақ халқының көкейтесті мәселелерін сөз етті.

1970 жылы С.С. Сартаев Мәскеуде докторлық атақ жолындағы ғылыми еңбегін сарабдал сыншылар назарына ұсынды да олардан жоғары баға алды.

Қалай болғанда да оның ізденімпаздығы мен еңбекқорлығы ғылым жолындағы талпыныстары сәтті десек, артық айтқандық емес. Ол өз саласындағы ең жас ғалым, ең жас кафедра меңгерушісі, ең жас декан және академик атанды. Қай жерде жұмыс істемесін, өзіне тапсырылған істе тымдырымдылығымен көзге түсіп жүреді.

Біздің жас ұрпақ үшін Сұлтан Сартайұлының шетел сапарларынан алған әсерлері топтастырылған «Әлем континенттеріне сапар» (орыс және қазақ тілдерінде) атты кітап таптырмас қазына. Мұнда ол өз пікірлері және әсерлерімен ашық бөліседі. Арада талай жылдар өтсе де көптеген сәттерін, кездесулерін, шетел лидерлерімен, қоғам қайраткерлерімен сұхбаттарын іргелі жадында сақтап, сол күйінде тәптіштеп жеткізеді.

Еліміз тәуелсіздікке ие болып, егемендік ел болғаннан соң С.Сартаев жарқырап шығып, бар қырымен көзге түсті. Жас республикамыздың мемлекеттік егемендігін қалыптастыру, оның тілі мен өзіндік мәдениетін жаңғырту елімізде президенттік басқару нысанын орнату, Қазақстан Республикасының азаматының құқықтық мәртебесін анықтау секілді көптеген аса күрделі проблемаларды шешуге айтарлықтай үлес қосты.

Қазақстан үшін қиын-қыстау шақта, оның тәуелсіздігінің қалыптасу кезінде С.С. Сартаев республиканың аса маңызды заңдарын қабылдауға белсене қатысты. Ол «Тілдер туралы» Заңның, «Қазақ ССР мемлекеттік егемендігі туралы» Декларацияның, «Қазақстан Республикасы Президентінің қызметін тағайындау туралы» Заңның, «Қазақстан Республикасы мемлекеттік тәуелсіздігі туралы», «Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» Заңдары авторларының бірі болуымен қатар «Жергілікті өкілдік және атқарушы органдар туралы» Заң жобаларын жасау жөніндегі жұмысшы комиссияның құрамында болды.

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесінің сессияларында сөйлеген көптеген сөздерінде ғалым мемлекеттік егемендікті орнату жолдарын, республиканың құқықтық мәртебесін анықтау мәселелерін тыным таппай көтеріп келді. 1991 жылдың 16 қазанында сөйлеген сөзінде С.С. Сартаев былай деді: «Егемендіксіз – толыққанды мемлекет болу мүмкін емес. Бұл қағиданы жеріне жеткізе анықтағандар біздің тарихшыларымыз, халықаралық қайраткерлеріміз, қала берді, біздің заң ғылымдарының тарландары. Осы тұрғыда келгенде дәл осы жерде бізден басқа одақтық республикаларда қабылданған, ал біз болсақ енді ғана қабылданғалы отырған мемлекеттік егеменділік туралы декларацияны айтып кетуіміз керек. Өйткені бұл маңызды құжатта біздің мемлекетіміздің, біздің республикамыздың ұлттық, саяси, халықтық сипаттары анықталатын болады».

Декларацияны қабылдауы Қазақстанның саяси-құқықтық тарихының шын мәніндегі жаңа беті болып жазылды.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы ҚР Конституциялық Заңы – Қазақстанда егемендікті қалыптастыру процесінің ерекше заңдық кезеңі. Аталмыш конституциялық заңды қабылдаудың қажеттілігін осы заңның авторларының бірі депутат С.С. Сартаев өзінің Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің 7-ші сессиясында жасаған баяндамасында айқын атап өтті: «Бүгін бүкіл әлем, - деді ол, – бір кезде мызғымастай көрінген Советтік Социалистік Республикалар Одағының – империялық мемлекеттің соңғы тірегінің күйреуінің куәсі болып отыр. Оның құрамынан шыққан Латвия, Литва, Эстония, Грузия, Армения, Әзербайджан, Молдавия, Қырғызстан, Түрікменстан, РСФСР, Украина және Белоруссия тәуелсіздік жолына түсіп, тәуелсіз мемлекеттердің жаңа ынтымақтастығын құра бастады. .. Біздің еліміздің халықтарын репрессивтік жүйелері нақтылы демократияға, нақтылы мемлекетті егемен-

дікке, мемлекеттік тәуелсіздікке өзі итермелеген КСРО-ның адамзат тарихында ең ірі де соңғы держава-сы болғанын дәлелдеп жатудың қажеті де жоқ. Бүкіл зайырлы әлем түгел дерлік тәуелсіздікті өз аумағында толыққанды заң шығарушылық, атқарушы және сот биліктері бар, оларға ешбір шетел билігі жүрмейтін, халықаралық қатынастарда ешқандай шетел мемлекеттерінің билігіне бағынбайтын шын мәніндегі мемлекеттік егемендік деп түсінеді. Басқа сөзбен айтқанда, мемлекеттің тәуелсіздігі әрқашанда толық әрі түпкілікті болуы керек».

С.С. Сартаев «өз тарихында тәуелсіз құрылған кез келген мемлекет өзін бүкіл әлемге тәуелсіз мемлекеттіз деп жария етуі керек. КСРО көлемінде өз тәуелсіздігін жария етпеген республика қатарында біз ғана қалдық. Менің ойымша, біздің бүкіл әлемге тәуелсіз мемлекет екендігімізді паш етудің сағаты жетті», - деп атап көрсетті.

«Орталық, - деп атады С.С. Сартаев, – біздің республикамызды әскери объектілерге, полигондорға толтырды. Олардың кеселдерін қазақстандықтар күн сайын сезініп келеді. Орталық Қазақстанның сыртқы байланыстарын шектеді. Орталық республиканың стратегиялық объектілерін қатал бақылауға алды. Орталық, шын мәніне келгенде, біздің республикамызды шикізат базасына айналдырды. Нәтижесінде, Қазақстан тұрғындарының 80 пайыздан астамы қайыршылық шегінде өмір сүрді. Бала өлімі деңгейі жағынан Қазақстан дүниежүзінде жетекші орындардың біріне ие болды. Қазақстандықтар ядролық сынақтардың, экологиялық апаттардың ауыр зардаптарын тартуда».

Сұлтан Сартаев Қазақстан Республикасының егеменді мемлекет ретінде қалыптасуына ересен енбек сіңірді. С. Сартаев Тәуелсіз Қазақстан үшін президенттік басқару нысанының қажеттілігін негіздеген алғашқы ғалым болып табылады. Ол президенттік республиканың конституциялық-құқықтық негіздерін әзірледі және «Қазақ КСР Президенті қызметін тағайындау туралы» заңының авторы болып табылады. Ол Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің отырысында Президент қызметін тағайындаудың қажеті туралы баяндама жасағаннан кейін, 1990 жылы 24 сәуірде Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі «Қазақ КСР Президенті қызметін тағайындау туралы» заңды қабылдаған болатын.

Сартаев С.С. президенттік басқару нысанымен Қазақстан Республикасы үшін оңтайлылығын ғылыми негіздеді және дәлелдеді. Бұл ой-пікірлерін баяндауда ол тарихи фактілерді және Қазақстандағы хан билігінің тарихи тамырлары туралы тұжырымдарды негізге алады. ҚР Конституциясының 2-бабында: «Қазақстан Республикасы – президенттік басқару нысанындағы біртұтас мемлекет» - деп бекітілген. Мұндай басқару нысаны қазақстандық қоғамды шоғырландыру үшін және күшті кәсіби мемлекет пен дамыған азаматтық қоғам құру үшін қажет екендігін уақыттың өзі дәлелдеді. 2017 жылы наурыз айында Қазақстан Республикасының Конституциясына түзетулер мен толықтырулар енгізілді.

Айта кететін жәйт, Конституцияның 91-бабының 2-тармағында егемен Қазақстанның қалыптасуы мен дамуындағы Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың айрықша рөлі бекітілген: «2. Конституцияда белгіленген мемлекеттің тәуелсіздігі, Республиканың біртұтастығы мен аумақтық тұтастығы, оны басқару нысаны. Сондай-ақ тәуелсіз Қазақстанның Негізін салушы, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы іргесін қалаған Республика қызметінің түбегейлі принциптері және Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Елбасының мәртебесі өзгермейді».

Осылайша Ата Заңымызда академик С.Сартаевтың президенттік басқару нысанының және Қазақстан Республикасының алғашқы Президенті – ұлт Көшбасшысының тарихи рөлінің өзгермейтіндігін Конституцияда бекіту қажеттігі туралы идеялары көрініс тапты.

Академик Сартаев С.С. манызды конституциялық актілердің авторы болып табылады. Бұл актілер Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуының құқықтық негізін құрады. Сартаев С. 1990 жылы 25 қазандағы «Қазақ КСР-ның мемлекеттік егемендігі туралы» Декларацияның, 1991 жылы 16 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заңның жасалуына және қабылдануына тікелей араласты.

С.С. Сартаевтың саяси қызметінің биік шыңы – ҚР тұңғыш Конституциясының жобасын әзірлеу, оқымыстылардың пікірінше, бұл Қазақстанның ең демократияшыл Конституциясы болып табылады.

С.С. Сартаев ең әуелі егеменді Қазақстанның 1993 жылы 28 қаңтарда қабылданған алғашқы Конституцияның жобасына тікелей қатынасып, оны қабылдап және іске асыруына да белсене араласып, одан кейінгі Қазақстан Республикасының 1995 жылы 30 тамызда қабылданған қолданыстағы Конституцияның бірден-бір авторы болды.

Ата Заңымыздың өткен тарихы туралы С.С. Сартаев: «Біздің Конституциямыз бос жатқан жерде, ең далада қабылданған жоқ. Ол – өмір талабына сай келетін бағадаршам құжат. Сондықтан да біз Конституцияны жасаған кезде азаматтардың ой-өрісіне, елдің алға қойған мақсат-міндеттеріне сүйендік. Әр азамат Конституцияда көрсетілген істерді жүзеге асыруға міндетті. Конституцияға жай қағаз деген қасаң түсінік-

пен қарайтын болсақ, іс алға баспайды. Ендеше, оған жан беру - әр азаматтың міндеті. Бұл ретте біз Конституцияның әр тарауын жақсы білуге міндеттіміз» - дейді.

Адамзат өркениетінің тарихында адам құқығы мен бостандығының алар орны ерекше. Жаңа заман тарихында да бұл мәселе дау-дамайдың объектісі болуымен ерекшеленеді, пікір-талас тудырады. Негізінен талас адамның саяси, әлеуметтік және экономикалық қатынастары жайлы туындайды. С.Сартаев қазақ халқының ғұлама ойшылдары Ш.Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаев, Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Барлыбек Сыртанов, Бақытжан Қаратаев, Жанша Сейдалиев, Мағжан Жұмабаев, т.б. еңбектерімен жете танысып, адам құқығы мен бостандықтарын әділетті шешуге ұмтылды.

Академик С.Сартаевтың қатысуынсыз Қазақстанның мемлекеттік-құқықтық саясаты қалыптасып, әрі қарай дамыды дегенге сенудің өзі қиянат болар еді. Оның республикада басқарудың соны нышанын, әсіресе, қазақ мемлекеттілігі мен құқық жүйесінің, конституциялық заң шығармашылық және құқықтық – саяси мәдениетті қалыптастыруға қосқан үлесіне баға жетпейді. Ол парасатты саясаткер, ұлы заңгер.

Академик С.Сартаев – Парламентті ең жоғары өкілдік орган ретінде зерттеген ірі ғалым. Парламенттің заң шығару қызметі туралы, Парламент депутаттарына қойылатын талаптар туралы ой-пікірлері С.С. Сартаевтың еңбектерінде толық көлемде көрініс тапқан.

Іскер депутат ретінде Сұлтан Сартаев бүкіл халық мүддесімен астасып жатқан өмірлік маңызды мәселелерді көтерді. Ол мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесін қалыптастыру, билік қағидасын тиімді жүзеге асыру, жоғарғы өкілдік және заң шығарушы орган ретінде Парламенттің конституциялық-құқықтық мәртебесін анықтау, билік тармақтары арасындағы қарама-қайшылықтарды еңсеру тетігін қалыптастыру, кәсіби тұрақты жұмыс істейтін Парламентті құру, т.б. туралы ұсыныстары қабыл алынып, заңнамаларда көрініс тапты.

Парламент депутаттарының көздерін жеткізген тұғырлы тұлға, ғалым, салиқалы саясаткер болып, Қазақстанның тарихи сахнасында жарқылдап көрінгені бізге мақтаныш.

Сөйтіп, ғалым осы ғылыми бағыт төңірегіндегі көкейтесті мәселелерге қоғамның даму барысында терең өзгерістеріне ұшырап отырған Парламенттің, парламентаризмнің және мемлекеттік өкілдік жүйенің қалыптасуына қайта-қайта оралып, өз идеялары мен қорытындыларын нығайтып қана қоймай, қандай жаңалықтар пайда болғанын ашудан тайған емес.

С.Сартаевтың парламентаризм проблемаларын тұжырымдауындағы ерекшелігі, оның жалпы алғанда мемлекеттіліктің тағдырымен етене байланыстылығында жатыр. Кезінде С.С. Сартаевтың докторлық диссертациясында Қазақ ССР-ы Жоғарғы Кеңесінің мәртебесі мен қызметі социалистік мемлекеттілікті дамытумен тығыз байланыста қарастырылған болатын. Оның пайымдауынша, Парламент мемлекеттік жүйенің басты тармақтарының бірі ретінде бой көрсетеді, ал бұл тұжырым Мәскеудің де бірқатар беделді ғалымдарының пікірлерімен сай келіп жатыр.

Міне, бұл игі шаралар тілек ретінде ғана қалмай, іс жүзіне асыру үшін парламенттің белсенді рөлі мен өкілдігін кеңейтуге бағытталған кешенді шараларды С.Сартаев бүгінде ұсынып отырғаны жоғарыда атап көрсеттік.

ҚР Парламенттің өкілдік жүйесінің жоғарғы тармағы ретінде сипаттай келіп, С.С. Сартаев оны жергілікті өкілетті органдар маслихаттардан бөле жара қарауға болмайды деп дұрыс қорытындыға келеді. Олардың табиғаты да, қызметі де бірдей, бір жүйені құрайды, бағыт-бағдарламалары бойынша да етене жақын, депутаттық құрамдары сессиялық сипатта жұмыс істеп, халықпен тығыз байланыста болады. ҚР Конституциясына сай мәслихаттар жергілікті басқару механизмі қатарына енгенімен, оларды тармақ етіп, ҚР Парламентінен аластата алмайды. Парламент пен мәслихаттардың байланыстарын нығайтып, олардың іс-әрекеттерін үйлестіруді қамтамасыз еткен абзал.

Әрине, ҚР Парламентінің, парламентаризмнің және өкілдік жүйесінің жағдайларын одан әрі жетілдіру үшін әлі де қыруар жұмыстар атқару керек. Бұл ретте академик С.С. Сартаевтың парламентаризм проблемалары жөніндегі еңбектерінде келтірілген көптеген салиқалы пікірлер, қорытындылар мен ұсыныстар өте пайдалы да жемісті болары сөзсіз.

Сұлтан Сартайұлы мемлекеттік құрылым туралы, азаматтық туралы, мемлекеттік тіл туралы қызу пікір-таластарда биік мінбеден қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде танудың қажеттілігін дәлелдеп шықты. Туған тілдің тағдырына алаңдап, қашанда қасиетті қазақ тілінің жақтаушысы болып жүреді.

Заңгер-ғалым С.С. Сартаевқа Қазақстан Орталық Комитеті Тіл туралы заңның жобасын бір топ тіл мамандарымен жасауды қолына ұстатқан болатын. Кілең үлкен ғалымдар бас қосқан мәжілістерде ана тіліне мән бермеушіліктің, оны құрметтемеудің орны толмас олықлықтарға соқтыратыны сөзсіз екендігі айтылды. Ендігі жерде билік және қоғам қазақ тілінде сөйлемейтін болса, онда алдағы күнге ұмтылудың мәні де шамалы шығар деген ой таусыла ақтарылып, сол азаматтардың көпшілігі қазақ тілінің мәртебесін

көтеру үшін шырылдап жатты. Жоғарғы Кеңестің төралқасында сөз сөйлеген С.Сартаевтың бұл заңда қазақ тілінің мемлекеттік тіл болып табылуын негіздеуі ХХ ғасырдың басында дербес ел боламыз деп, қазақ тілін деректі пәрменімен ресми биікке көтеру үшін Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов секілді Алаш арыстарының тарихи арпалыстарын еске алып, тым болмаса етек-жеңімізді жинаған есті ел екенімізді көрсеткен уақыт болған жоқ па деп ой салғаны бар. Сол арада С.С. Сартаев қазақ тілінің мемлекеттік тіл болуын құптаса да, оған орыс тілін қосақтауға икемдік танытқан кейбір ағайындарымызға деген ренішін:

Ана тілді білмеуің –ананың арын төккендей,
Оны бұзып сөйлеуің –өзіңді –өзің сөккендей.
Тілде олқылық бой алса, тым алысқа бармассың,
Ана тілің жойылса, қазақ болып қалмассың, - деп,

өлең құдіретімен жеткізгенінің былайғы жұрт сүйсіне айтып жүргеніне куә болғанбыз.

Қазақстан Республикасының Парламентінде Сұлтан Сартаев өзін нағыз мемлекеттік саяси қайраткер, жоғары білікті заңгер, қара сөздің қас шешені және мәмілегер ретінде көрсете білді.

С.С. Сартаев 1978 жылғы Қазақ КСР Конституциясын да жасауға тікелей қатысқан.

Мерзімді баспасөз беттерінде жарияланған мақалаларында С.С. Сартаев қазақ тілін түлету, оған мемлекеттік мәртебе беру тақырыптарын көтеріп, негіздеді. Ғалымның қазақтардың бірінші Құрылтайында сөйлеген жалынды сөзі дүниежүзі қазақтарын жақындастыру процесінде, әлемнің басқа елдерін мекендейтін қазақтарды тарихи отаны – Қазақстанға қайтару әркетінде тарихи маңызы аса зор орын алды.

Ғалымның ғылыми еңбектері Қазақстанда мемлекеттілікті қалыптастыру, биліктің өкілді органдары мен адам және азамат құқықтары проблемаларын шешуге қосылған үлкен үлес болып табылады. Ата-бабаларымыз айтқандай, күш - білімде, білім – кітапта демекші, Сұлтекең өзінің бар жиған-тергенін кітап етіп, кейінгіге үлгі ретінде қалдыруда. Бірақ, Сұлтан Сартаевтың жоспарында әлі де жазып қалдыратын ғылыми еңбектері көп.

С.С. Сартаев – шын мәніндегі ұстаз, ол жас ғалымдарды, заң ғылымдарының кандидаттары мен докторларының бір топ санлақтарын тәрбиеледі.

С.С. Сартаевтың жетекшілігімен 60-тан астам адам ғылым кандидаттығы, 15 адам ғылым докторы диссертациясын қорғады.

С.С. Сартаев ұзақ жылдар бойы ҚазМУ-нің докторлық және кандидаттық диссертациялық кеңесінің төрағалық қызметін атқарды. С.З. Зиманов, Г.С. Сапарғалиев, М.Т. Баймаханов, В.А. Ким және басқа ғалымдармен бірлесе отырып, Қазақстанның заң ғылымының дамуына зор үлес қосты.

«Мың өліп, мың тірілген» қазақтың тәуелсіз ел болып, дүниежүзіне танылуын армандаған Сұлтан Сартаев ел Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Мәңгілік ел» идеясын қуанышпен қолдап, осыдан кейін бір жасарып қалғандай болды. Сұлтан Сартаевтың қаламынан шыққан 25 монография, 40-тан аса оқулықтар, 10-нан асатын өлеңдер жинағы ел жастарының рухани азығына айналды.

Сұлтан Сартайұлының жас ғалымдардың бастамаларын қызғыштай қорғап, оларға қол ұшын беруге әрқашанда әзірлігі оның абыройын арттыра түседі.

Академик С.С. Сартаев Президент жанындағы Қазақстан Республикасы сотымен сотталғандарға кешірім жасау бойынша Республикалық Комиссияның Төрағасы болды. Осы комиссияның жұмысының нәтижесінде қазақ және орыс тілдерінде «Ар мен дар алдындағы сөз», «Слово перед совестью и эшафотом» деген атаумен ғылыми еңбегі жарық көрді. Бұл еңбек Қазақстанда көпшіліктің сұрауына ие болып, баспаханадан үш рет қайта басылып шығарылды. Ол өлім жазасын қолдану керек пе, жоқ әлде одан бас тарту керек пе деген мәселені шешуге әрбір мемлекет өз аумағында орын алып отырған түрлі факторларды, ұлттық менталитетті, құқықтық сананың даму деңгейінің ескерілуі қажеттігі туралы қорытындыға келеді.

С.С. Сартаевтың ең биік талантының көрінуі оның ұстаздық, жоғары мектептің педагогтігі салаларында деуге әбден болады. 2000 жылға дейін әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-де оқыған қазақстандық заңгерлер түгел дерлік Сұлтан Сартайұлының мемлекет, құқық туралы, мемлекеттік-құқықтық құбылыстарының дамуы проблемалары туралы қызғылықты дәрістерін жадынан шығармай келеді десек қателеспейміз. Оның шешендік дарыны кімді болса да баурып алады. Ұстаздың оқыған дәрістері студенттік аудиторияға түсінікті болып келеді, өйткені ол теориялық мәселелерді қоғамдық өмірмен, практикамен тығыз байланыста жеткізе алатын ұлағатты ұстаз.

Заң факультетін ХХ ғасырдың 60-80-ші жылдары бітіргендер оны заң факультетінің ең білімдар, шынайы көңілді, ең әділ декан деп құрмет тұтады, ал оның шешендік өнеріне келгенде, ертедегі Рим шешендерімен тең дәрежеге қояды.

Сұлтан Сартайұлы Сартаев Қазақстанның заң ғылымы мен білімінің қалыптасуының бастауында тұрды. Қазақстан заңгерлері Сұлтан Сартаевты Қазақстан заңгерлерінің атасы, патриархы, алтын көпірі санайды.

Сұлтан Сартайұлы Сартаев Қазақстанның заң ғылымдары академиялық ортасынан басқа да өкілдері қатарында жас ұрпақ үшін баға жетпес үлгі ретінде қабылданады.

Сұлтан Сартаев әлемге әйгілі заңгер ғана емес, ол сонымен қатар қаламы жүйрік публицист, ой-талғамы терең философ, саясаттанушы, саясаткер, жаны жайдары ақын, тарих өткелдерінің білгірі, әдебиет пен өнерді құлай сүйетін, жомарт жүректі жан. Оның философиялық ойға толы өлең жолдары адам тіршілігінің мағынасы, жақсылық пен жамандық арасындағы бітіспес күрес, ұлы тұлғалардың маңызы, адамдар арасында адамгершілік қатынас орнату проблемалары төңірегінде пайымдайды.

С.Сартаев ақынжанды адам. Оның жүрегінен шыққан жырларының негізгі түйіні – адамды қастерлеу, білмегенді үйрету, жастарды тәрбиелеу, ар-ожданды сақтау, отбасына берік болу, туған жерді, елін сүю, т.б. болып келеді.

Мысалы, туған жеріне арнаған өлеңінде:

Естен кетпес туған елім,
Тағдыр қайда апарса да,
Қымбат болар өскен жерім,
Ақыр заман болса да.
Сұлу жерлер көптен шығар,
Сенен көркі озатын.
Көңілімің құшы қашар,
Жер жоқ сенен асатын.
Арым да сен, елім де сен,
Көңілге арқау болатын.
Алыс жолдан шаршап келсем,
Құшып мені алатын, -деп жырлайды.

Отбасының беріктігін мығым ұстаған Сұлтекең:

Жанашырым, жансерігім, жұбайым,
Сүйсінемін сені көріп ұдайым.
Тағдыр қосқан, балаларымның анасы,
Болып жүрсің отбасымның панасы, - деп,

үйдің арқауы жұбайы екенін білдіреді.

Өмірді сүю, оны дұрыс адамдарша өткізу қажеттігін айта келіп, ол өмір жайлы өлеңінде:

Өмір деген алып күш,
Тас бұғауды бұзатын,
Басса да жерді қалың мұз,
Жарып оны шығатын.
Әлсізбін деп қорланба,
Сүйе білсең өмірді.
Орынсыз жерде арланба,
Біле білсең жөніңді.
Өмірге деген ынталық,
Шөпке де әлсіз күш берер.
Күштілігі соншалық,
Жолында жатқан тас тесер... -деп,

өмірге келгеннен соң адам болып, тас тескен шөпті мысал ете отырып, адамша өмір сүруге үндейді. Адамгершілікке, ізгілікке шақырған өлеңдерін осылайша жырлайды.

«Менің пайымдауымша, - дейді Сұлтекең, өзінің өмірден түйгендерін айта келіп, - Ең бастысы: ақылмен қартая білу керек. Кәрі адам болғанда жиі кездесетін менмендік, өркөкіректік, мылжыңдық секілді жағымсыз қылықтар көркейтпейтінін естен шығармаған жөн. Түптеп келгенде, ақсақал дегеніміз даналықтың қазынасы. Атам заманнан солай қалыптасқан. Ақыл-ойға бай қарт болашақ ұрпаққа таптырмас үлгі. Мұндай ақсақалдардың көркі – шыншылдық, ашықтық, мейірімділік, адамсүйгіштік».

Адамгершілік құндылықтарын бойына құйып өскен Сұлтан Сартайұлы үнемі жайдары, жадырап жүреді. Сөзге шешен, бір көргеннен адамды өзіне бұрып алады. Қиын да қызықты өмір жолында биік

парасат-пайымымен, адамгершілік пен имандылыққа толы асыл қасиеттерімен ерекшелене білген абыройлы азаматтың ғибратқа толы жолы кейінгілерге, жас ұрпаққа үлгі-өнеге болатыны анық. Ұлы заңгер, көрнекті ғалым, жоғары парасатты азамат, шебер саясаткер, қоғам және мемлекет қайраткері академик С.С. Сартаев даналықты, ұлылық пен ірілікті бір басына тоғыстыра білген.

Қоғамдық, ғылыми-педагогикалық жұмыстарын саясатпен әдемі ұштастыра білген С.Сартаев ешуақытта қажып көрген емес. Қайта халықтың көкейтесті проблемалары туындаса, оны әділетті шешу жолында жалынданып, батырлығы қауып кетеді.

Студенттік ортада С.С. Сартаевтың беделі өте жоғары. Ол жас зерттеушілерге қол ұшын беруге әруақытта әзір: диплом жұмыстарына, магистрлік, докторлық еңбектерге жетекшілік етеді. Сартаев Сұлтан Сартайұлы қай жерде қызмет етпесін, заң ғылым-білімдеріне берілгендігін айқара аша білді. Жоғары білікті заңгер мамандарды тәрбиелеуде ол өзінің сүйікті ісі деп санайды.

С.С. Сартаевтың көп қырлы дарыны таңдандырмай қоймайды. Ол – ғалым, ойшыл, заңгер, ақын, публицист, философ, саясаттанушы, шешен, кәсіби оқытушы, саяси қайраткер. Бір адамның бойына жетерлік қасиет деген осы емес пе?

Академик Сұлтан Сартайұлы Сартаев – Ғылым академиясының «Алтын» медалімен марапатталған жалғыз ғалым ретінде ардақты. Ол Қазақстанның жоғарғы мемлекеттік марапаты «Парасат» орденімен марапатталған қайраткер ретінде құрметті. Ол Жаңақорған ауданының «XX ғасыр адамы» ретінде сыйлы. Бәрінен бұрын, Сұлтан Сартайұлы өзінің азаматтық болмыс – бітімі, қайраткерлік тұлғасымен, адамдық қарапайымдылығымен қадірлі. Жасы тоқсаннан асса да, ақыл-санасы зерек, ойы жинақы, зердесі күшті, жүрісі ширақ, сөзі қуатты.

Сұлтан Сартайұлының өмірлік іс-әрекеті әрқырлы да шексіз. Оның зиялылығы, бай тәжірибесі, құқықтық білімдер саласындағы жүйелілігі, ұлағаттылығы, үлкен мәдениеттілігі жас оқытушы – заңгерлер үшін тәлімдік үлгі боларлығы сөзсіз. Сұлтан Сартайұлы Сартаев Қазақстанның көптеген заңгерлер ұрпағының ұстазы мәртебесін жоғары ұстап келеді.

Замандастарымыз бен келешек ұрпақ Сұлтан Сартайұлының заңгер, ойшыл, гуманист, саяси қайраткер ретіндегі орасан зор маңызын алдағы уақытта мұқият сарапқа салып, зерттейтіндігінде еш күмән жоқ.

Раушанбек Әбсаттаров,
ҚР ҰҒА-ның корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор,
Әміржан Шалтықов,
саяси ғылымдарының докторы, профессор.

Ақпарат. Информация

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДОГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ МЕН ОҢТҮСТІК КОРЕЯНЫҢ ЧОННАМ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ЫНТЫМАҚТАСУЫНЫҢ КӨРІНІСІ

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педогогикалық университеті мен Оңтүстік Кореяның Чоннам ұлттық университеті ұзақ жылдар бойы ғылыми ынтымақтастықта жұмыс істеуде.

Оңтүстік Корея елімен алғашқы қарым-қатынас 2000 жылдан басталды. Корео және Сеул университеттерінің шақыруымен профессор Р.Б. Абсаттаров сол университеттерде 2000, 2003, 2007 жылдары дәріс оқыды.

2001-2002 жылдары тарих факультет деканы профессор Абсаттаровтың ұйымдастыруымен Оңтүстік Кореядағы әріптестеріміз тарих факультетінің студенттеріне корей тарихы мен мәдениеті туралы дәріс оқыды.

2012 жылдан бастап Абай атындағы Қазақ Ұлттық педогогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философия пәндер кафедрасының меңгерушісі Р.Б. Абсаттаровтың бастауымен Чоннам ұлттық университеттерінің "Диаспоратану" кафедрасымен әріптестік байланыс нығайды. Осындай ынтымақтың нәтижесінде бірлесе отырып "Political Changes and Ethnic Koreans in Central Asia" атты ғылыми семинар өткізді (Кванжу қ., Оңтүстік Корея). Кафедраның үш оқытушысы баяндама жасады. Семинар материалдары Оңтүстік Кореяда басылды. Чоннам ұлттық университетінің ғылыми орталығымен "New Silk Road and the Global Diaspora" атты халықаралық ғылыми конференция өткізілді (2012 ж.). Кафедраның алты оқытушысы баяндама жасады. Конференцияның материалдары Кванжу қаласында (Оңтүстік Корея) басылды. Осындай екі кафедраның ұжымы бірігіп шығарған 5 ғылыми мақала жинағы жарық көрді. Онда кафедра оқытушыларының 20 ғылыми мақалалары, докторанттарының 2, магистранттардың 3 ғылыми мақалалары басылып шығарылды.

Чоннам ұлттық университетінің Диаспоратану кафедрасының меңгерушісі, профессор Лим Че Ванның тікелей қолдауымен саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндері кафедрасының магистрант түлектеріне: Бастаубаева Алиямен Каныбекова Айжанға Чоннам ұлттық университетінде PhD докторантурада тегін оқу және стипендия берілді.

Сонымен қатар академиялық мобилді оқыту аясында Абай атындағы Қазақ Ұлттық педогогикалық университетінің студенттеріне тегін 10 оқу орыны бөлінді. Өкінішке орай екі орын игеріліп, сегіз орын пайдаланылмады.

2014 жылы – беделді ғалым-этносаясаттанушы ретінде профессор Абсаттаров Р.Б. Оңтүстік Корея Кванжу қаласында Global Диаспоралардың Дүниежүзілік ассоциациясының вице-президенті болып Халықаралық форумда сайланды.

Осы форумда саясаттану ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің қауымдастығының профессоры Сейсен Н.Б. – тұрақты комитетінің мүшесі және Халықаралық қатынастар жөніндегі директоры болып тағайындалды.

2014-2015 жылдар арасында кафедраның 43 магистрантары Оңтүстік Кореяның Чоннам ұлттық университетінің Диаспоратану кафедрасында он күндік кәсіптік -ғылыми тәжірибесін өткізді.

Сонымен қатар 2015 жыл 5-11 ақпан – Оңтүстік Кореяның Чоннам Ұлттық университетінің арнайы шақыруымен профессор Раушанбек Әбсаттаров осы университеттің профессорлары мен оқытушыларына, докторанттары мен магистрлеріне «Әлемдік диаспоралардың өзекті мәселелері» атты тақырыпта лекция оқыды. Лекция алғаш рет қазақ тілінде оқылды.

2015 жыл 14-20 мамыр – Оңтүстік Кореяның Чоннам Ұлттық университеттерінің басшылары өздерінің профессорларымен, PhD докторантарымен және магистрлерін Абай атындағы Қазақ Ұлттық педогогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философия пәндер кафедрасының базасында ғылыми стажировкадан өтуге келді. Кездесу аясында “Әлемдегі диаспорлар және оның проблемалары” деген тақырыпта халықаралық дөңгелек үстел өткізді. Оған Оңтүстік Корея жағынан атақты ғалым – Бүкіләлемдік диаспорлар ассоциациясының президенті, көрнекті ғалым, әлемге белгілі саяси ғылымдарының докторы, профессор Лим Че Ван; саяси ғылымдарының докторлары, профессорлар – Джу Джон Мин, Жи Чун Нам, Ли Чун ХО; PhD докторантары – Джон Со Ең, Чон Дык Ан; магистранты – Ли Джон Ин қатысты. Біздің кафедрадан оннан астам оқытушы мен магистрантары баяндама жасады. Дөңгелек үстелге аталған екі университеттің ғалымдары ғана емес, Алматыдағы жоғары оқу орындары мен ғылыми зерттеу институттарының ғалымдары да қатысты. Осы өтілген халықаралық дөңгелек үстелде екі университеттің ғалымдарының ғылыми біліктіліктері айқын көрініс тапты. Корей ғалымдары Абай атындағы Қазақ Ұлттық педогогикалық университетінің ғалымдарының жан-жақты білімділігін, ғылыми жетістіктерін өте жоғары бағалады. Мәселен, профессор Лим Че Ван сұхбатында: “Қазақстанға келгенімде, өзімді екінші Отанымға келгендей сезінемін. 1937 жылы Қиыр Шығыстан 20 мыңға жуық кәрістер Қазақстанға жер аударылғаны баршаға белгілі. Міне, сол қиын-қыстау кезеңде қазақ халқы кәрістерге қол ұшын бергенін ешқашан ұмытпаймыз, - дей келіп қазақ халқына ризашылығын жеткізді. – Қазір Қазақстан гүлденген, дамыған елдердің біріне айналды. Корея мемлекетінде ешқандай қазба

байлықтары жоқ. Соған қарамастан 40 жыл ішінде қаншама елдерден ілгері озды. Себебі Корея мемлекеті ең әуелі жастардың сапалы білім алуын басты назарға алды. Тіпті АҚШ Президентінің өзі Корея елінің білімі мен ғылымын мақтағаны баршаға аян. Ал Қазақстан өз тәуелсіздігін жарияланған соң, аз ғана уақыт ішінде өзінің даму моделін қалыптастыра білді. Бүгінгі жастар ол дамуды әрі қарай жетілдіре түсетініне сенімдімін. Корея мемлекеті Қазақстанды өзінің серіктесі санайды. Біз Абай атындағы Қазақ Ұлттық педогогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философия пәндер кафедрасының ғылыми, оқу-әдістемелік, тәрбие жұмыстарының жетістіктерін білеміз және оның кафедра меңгерушісі Кореяда танымал ғалым - Бүкіләлемдік диаспорлар ассоциациясының вице президенті, профессор Раушанбек Әбсаттаровтың ғылыми еңбектерін жоғары бағалаймыз. Сондықтан біз арнайы сапармен осы университетке тәжірибе мен пікір алмасу және дөңгелек үстел өткізуге келіп отырмыз. Бұл университеттің ғалымдарының білімдері өте биік, халықаралық деңгейде екенін және дамыған елдердің ғалымдарынан ешқандай кем түспейтініне көзіміз жетті. Әрине, сіздер осындай ғалымдарыңызбен мақтануға болады.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының және оның ғалымдарының жетістіктерін елімізде насихаттап, ғылыми жетістіктерін тәжірибеде қолданамыз”, - деді ол.

Осындай пікірлерді корейден келген басқа профессорлар да, PhD докторантар да және магистрантар да құптады.

Келген қонақтарға елімізде ғана емес, шетелдерде танымал профессор ғалымдарымыз: Р.Б. Абсаттаров, А.И. Артемев, Т.Қалдыбаева дәріс оқыды. Корея тыңдаушыларына біздің профессорларымыз негізгі үш пәннен сабақ өткізді. Олар: "Қазақстандағы ұлт, диаспора мәселелерін шешу тәжірибесі және оның халықаралық маңызы", "Диаспораларды зерттеудің теориялық-методологиялық проблемалары" және "Диаспоралардың діни санасының ерекшеліктері мен проблемалары".

2016 жыл желтоқсан – Оңтүстік Кореяның Чоннам Ұлттық университетінің профессор Ю Хе Рянның Абай атындағы Қазақ Ұлттық педогогикалық университетінің магистрантары мен докторантарына дәріс оқыды.

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған "Қазақстан Республикасының жетістіктері мен проблемалары" атты тақырыпта халықаралық дөңгелек үстел өткізілді. Шараны Чоннам ұлттық университетімен бірлесіп ұйымдастырылды. Оған Оңтүстік Корея жағынан ғалым профессорлар: Ю Хе Рян, Ким Юн Сул қатысып сөз сөйледі. Корея профессорларының баяндамасының тағылымы ерекше болды. Олар өз сөзінде елдің өркендеуі білімді жастардың қолында екенін баса айтты. Дөңгелік үстелге қатысушылар сапалы білім мен ғылыми әлеуетті арттыру кез келген мемлекеттің гүлденуінің кепілі деген қорытындыға келді.

2017 жыл тамыз – кәрістердің Қазақстанда тұрып жатқанына 80 жыл толған мерейлі мерекесіне арналған халықаралық ғылыми конференцияда профессор Р.Б. Абсаттаров "Қәріс халқының Қазақстанға жер аударылуы және оның проблемалары" атты тақырыпқа баяндама жасады. Мерекеді 300 астам әлемнің түпкір-түпкірінен келген қонақтар қатысты.

Осы сапарда профессор Р.Б. Абсаттаров профессор Лим Че Ванмен кездесіп алдағы ғылыми жұмыстар аясында ой-пікірлерімен бөлісті.

Сонымен, Оңтүстік Кореяның Чоннам ұлттық университеті Абай атындағы Қазақ Ұлттық педогогикалық университетімен бірлесіп қандастары қоныстанған елдермен ғылым, білім салалары бойынша қарым-қатынас орнатып, әріптестік ықпалдастықтарын арттырып келеді. Корей халқының салт-дәстүрін, тілі мен ділін үйрету, дамыту жөнінде көптеген жұмыстар атқарылуда.

Сонымен қатар, саясаттану және әлеуметтік-философия пәндер кафедрасы шетелдердің көптеген әлемге белгілі Францияның, Германияның, Англиядағы Лестер университеті, ТҮРКИЯ, Киев, Москва, Белоруссия университеттерімен ынтымақтастық орнатқан. 2013 жылығы Анкара университетімен әріптестікте Абай атындағы ҚазҰПУ қабырғасында өткен білім социологиясы бойынша екінші халықаралық сипозиумнің өткізілуі.

Осындай ынтымақтастықтың нәтижесінде өткізілген бірлескен семинарларға, дөңгелек үстелдерге, ғылыми конференциялар, бірлесіп шығарылған кітаптар мен журналдарға айналып кетіп жатады.

Оған мысал кафедра оқушыларының 30 ғылыми мақалалары Берлин қаласында неміс тілінде "Sozialphilosophische, politische und rechtliche Aspekte der Modernisierung Kasachstans. Verlag dr.koster." – 2012, 12 б.т. (impact faktor мәртебесімен) және "Politische, soziologische und rechtliche Probleme der gesellschaftsentwicklung Kasachstans. wissenschaftliche beitrage. Verlag dr.koster." – 2013.18 б.т. кітабын және т.б. басылымдарды айтуға болады.

Қорыта айтқанда алдағы уақытта Абай атындағы Қазақ Ұлттық педогогикалық университетімен шетел университетер арасындағы әріптестік байланыс нығайып, өз жалғасын табады деп сенеміз.

Бұл ғылымымызды әлем мойындауына ықпал етері сөзсіз.

Найля Сейсен – с.ғ.к., Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры

Рецензия

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ПРОБЛЕМЫ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ И МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В КАЗАХСТАНЕ. МОНОГРАФИЯ. «ЭТНОС, РЕЛИГИЯ. ТОЛЕРАНТНОСТЬ»
– АЛМАТЫ: ГЫЛЫМ, 2017 г., 360 с.

Вышла монография Сейсен Найля на тему: «Этнос, Религия. Толерантность» (Монография. - Алматы: Гылым, 2017 г., 360 с.) под научной редакцией академика Национальной академии наук Республики Казахстан Д.К. Кшибекова.

Данная монография является результатом многолетних исследований автора, где подробно раскрывает политологические проблемы этнической и религиозной сфер Республики Казахстан. Актуальность темы исследования не вызывает сомнения.

В ней исследуются: особенности и проблемы межэтнических, межконфессиональных отношений в контексте теории этноса, религии и толерантности; роль и место идентичности в межэтнических и межконфессиональных отношениях; специфика межэтнических отношений; обеспечение стабильности в межконфессиональных отношениях в современном обществе; укрепление межэтнических и межконфессиональных отношений в обществе. В монографии также значительное внимание уделено и новым подходам и оценкам межэтнических и межконфессиональных отношений и ряду дискуссионных вопросов.

Проблемы этнической и религиозной сфер общества принадлежит к числу актуальных теоретических и практических проблем нашего времени. Этнические и религиозные факторы, своеобразие населяющих Казахстан этносов, их образ жизни, языка, религии, этнических традиций, культуры оказывают существенное влияние на развитие нашего государства. Полиэтничность и многоконфессиональность казахстанского общества рассматриваются как важнейшая ценность, обогащающая спектр возможностей для устойчивого развития.

Казахстан – один из немногих стран, где в мире и согласии проживают 140 национальностей и 18 конфессий и деноминаций. В многообразии этносов, конфессий, цивилизации и культур – уникальный источник дальнейшего роста и стабильности нашей страны. Межэтнические и межконфессиональные отношения – обширная область, включающая множество аспектов и проблем: социально-политические, философские, исторические, культурологические, правовые.

Межэтнические и межконфессиональные отношения, основанные на равноправии и равноценности всех национальностей и конфессий, отвечающие общечеловеческим нормам и ценностям, ускоряют переход к сознательному и более тесному объединению всех народов в республике. Появляются предпосылки формирования этнополитической общности казахстанцев с общими идеалами, ценностями и устремлениями. Такое положение делает особо актуальными проблемы межэтнических и межконфессиональных отношений, национального согласия в Казахстане.

Научная значимость дальнейших теоретико-политологических исследований в этой области определяются также и возросшим значением религиозного фактора. История становления религий, конфессий Казахстана и политологический анализ их проявления в различные периоды дает основание говорить об общности социально-исторических процессов, единстве получаемых извне импульсов и различиях их усвоения и становления в пределах конкретных этносов.

Процессы религиозного возрождения в Казахстане стали следствием проводимой политики, направленной на обеспечение свободы совести, духовного прогресса, сохранения и укрепления гражданского мира и межэтнического и межконфессионального согласия.

Поэтому наиболее важным для стабилизации казахстанского общества является использование потенциала религии для достижения согласия в сфере межэтнических и межконфессиональных отношений.

Одним из ключевых факторов в сохранении межэтнического и межконфессионального мира и согласия, несомненно является толерантность казахского народа. Природа этой толерантности обуславливается историей народа, формой исторического хозяйствования, ландшафтом, религиозной терпимости и т.д.

Казахстан как полиэтническое и многоконфессиональное государство, имеет богатый опыт по ведению соответствующей политики в этой области. В этой связи ценность углубленных исследований в этой области только возрастает.

Одним из таких исследований является монография Н.Б. Сейсен, где затрагиваются многие важные аспекты национальной политики независимого Казахстана. При этом автор детально рассмотрел все этапы формирования полиэтнической общности Казахстана, их исторические истоки, тенденции развития и идентичности в межэтнических и межконфессиональных отношениях, основываясь на новые концептуальные подходы.

При изучении проблемы межэтнических и межконфессиональных отношений автор уделяет серьезное внимание вопросам историко-культурным особенностям казахского народа. Она заключается в том, что в ходе своего развития казахский народ прошел тяжелый путь: пережил геноцид 1723 года, в результате которого потерял более 40% своей численности; коллективизацию 1930-х годов, когда от голода умерло 1.5 миллиона человек или почти треть населения.

Вполне можно согласиться с трактовкой автора о том, что многонациональному составу населения Казахстан обязан не эволюционным историческим процессам постепенного переселения народов, а произвольному, порой насильственному перемещению целых народов и больших этнических групп на территорию Казахстана. По историческим меркам, с конца XIX в. до середины XX в. нашу страну было переселено 5 миллионов 600 тысяч человек. А второй этап переселения – освоения целинных земель в 1950 гг. в результате было переселено в Казахстан более миллиона жителей из братских республик.

Профессор Н.Сейсен теоретически раскрывает исторически присущность казахскому народу многоконфессиональность. В работе всесторонне описывается, что после прихода ислама на территорию Казахстана он долгое время существовал здесь наряду с несторианским христианством, буддизмом, и манихейством, которые, как утверждается в исследованиях, легко адаптирующиеся степные народы исповедали наравне с тенгрианством. В работе также отмечается и роль шаманизма, которое имеет социально-мировоззренческую специфику: слияние с исламом, мифологичность, и позитивная научность в плане своеобразного аккумулятора знаний. Казахские шаманы обращаются к Тенгри и Аллаху, к мусульманским святым и своим предкам мудрецам, батырам, поклоняясь им как аруахам, оберегающим казахский народ.

Автор отмечает, что в целом значение религиозного фактора в общественно-политической жизни Казахстана до начала 90-х годов XX столетия было невелико. Но с разрушением тоталитарного режима роль религии в независимом Казахстане резко возрастает. Именно через религию значительная часть населения стремится возродить традиционные ценности и нравственные устои общества. Этноконфессиональная идентичность выступает как чрезвычайно концентрированное выражение мироощущения человека, квинтэссенция наиболее насущных вопросов его «жизненного мира». Этноконфессиональная идентичность – это один из возможных способов духовного соотношения себя с окружающими людьми на индивидуальном уровне в политическом пространстве, - заключает автор исследования. Тем самым, Казахстан доказал всему миру возможность мирного сосуществования людей различных религий и национальностей.

Вполне можно согласиться такими выводами автора, что основными элементами структуры гражданского общества являются такие социальные институты, как семья, политические партии и общественные организации, средства массовой информации, бизнес, образование, профсоюзы, местное самоуправление. Безусловно, все институты гражданского общества играют более или менее значимую роль в гармонизации межэтнических и межконфессиональных отношений в Казахстане и являются площадкой для их реализации.

Особенно автор отмечает, что наряду с НПО, семьи и другими институтами гражданского общества в Казахстане является сфера образования, которая выступает важнейшим институтом гражданского общества, осуществляющим гармонизацию межэтнических и межконфессиональных отношений. Стоит отметить, что важность этого института подчеркивает тот факт, что именно образовательные структуры Казахстана оказываются теми институтами гражданского общества, в которые молодежь всех этнических, конфессиональных групп включена непосредственно, а не виртуально.

Вместе с тем автор выделяет высокую роль государственной образовательной политики Казахстана переходного общества и в межэтнических и межконфессиональных отношениях, поскольку именно в сфере образования исходно начинается процесс социализации личности в качественно новых обстоятельствах, наращивается новый интеллектуальный и культурный слой нации, формируется будущая политическая элита общества. Одновременно с этим сфера образования является хранительницей традиционной системы ценностей, устойчивых и проверенных опытом параметров менталитета общества и личности.

В работе особо подчеркивается деятельность конфессии по образованию, поскольку от этого зависит будущее их религии, при этом автор делает вывод, что религиозное образование играет немаловажную роль в сохранении толерантности в обществе.

Автор монографии подчеркивает о необходимости политологических исследований роли СМИ в освещении проблем межэтнического, межконфессионального согласия. Для этого необходимо хорошо знать культуру, историю этносов Казахстана.

Очень важным достоинством данной работы является гибкий анализ особенностей Казахстана как политэтническое государство, характеризующие систему межэтнического взаимодействия в обществе. Главное из них, - подчеркивается в работе - состоит в том, что функционирование и перестройка межэтнических отношений, как и наиболее знаковые исторические моменты развития страны, а именно, провозглашая независимости – акта, поддержанного большинством населения, так и последующие периоды не носило агрессивно-конфликтного характера. В Казахстане, в отличие от других республик бывшего СССР, никогда не было ни национальных, ни народных, ни каких-либо других фронтов, образованных и функционирующих на этнической или религиозной основе.

Также автор рассматривает актуальные проблемы духовность, толерантность и транспарентность как основа стабильности казахстанского общества и преодоление национализма и шовинизма.

Вместе с тем, автор отмечает что духовный потенциал религии в Казахстане и мире можно и нужно использовать в идеях вечности и светскости. С ее помощью мы сумеем восстановить утраченные традиционные ценности. Ведь в основе традиционных духовных ценностей казахстанцев лежат духовные принципы религии.

Религия является одной из участниц процесса, который называется гуманизацией общества. В силу своей духовной, нравственно-политической сущности она придаёт большое значение общечеловеческим, общеказахстанским ценностям, т.е. тем предметам, явлениям, которые имеют общечеловеческий, общеказахстанский характер и поддерживаются не только светским государством, но и самой религией. По мнению автора, в этом большая заслуга религиозных объединений ислама и христианства в Казахстане, которые на протяжении всей длительной истории своего непростого существования были приверженцами, сторонниками этих ценностей, внесли большой вклад в сохранение этих ценностей. Наконец, религиозные объединения ислама и христианства в Казахстане способствуют развитию проблем гуманизма общечеловеческого, общеказахстанского и на мировой арене, поскольку исламская и христианская религия – это важный фактор в жизни не только нашего, но и других государств.

Отметим, что несравненно более человечным по содержанию является тот принцип взаимоотношений между различными идеологиями и верованиями, который называют терпимостью, или толерантностью. Вполне очевидно, что одной из важнейших форм восприятия и претворения в жизнь принципа толерантности народами Казахстана является укрепление межнационального и межконфессионального согласия, повышение культуры межэтнических, межконфессиональных взаимоотношений.

Очень резонной является и оценка безопасности в контексте регулирования межэтнических, межконфессиональных и политических процессов. В современных условиях решение этой проблемы становятся все более сложным. Негативные политические явления, такие как: экстремизм, терроризм, фанатизм, антикультулизм вызваны крайне агрессивной политикой современности, которые угрожают будущей стабильности общества, в том числе и Казахстан.

Следует сказать, что проблему возникновения и предотвращения экстремизма, терроризма до сих пор ни одно государство не решило до конца. Не исключение и Казахстан: задача противодействия экстремизму и терроризму имеет долгосрочный характер, поскольку еще большое влияние оказывают внешние факторы. Более того, все больше проявляется их деструктивный характер.

В этой связи отметим, что взаимодействие государства и общества в противодействии экстремизму и терроризму остается актуальной задачей Республики Казахстан и исследования политической науки. Для преодоления экстремизма и терроризма могут применяться самые различные формы борьбы: и политические, и социально-культурные, и психологические, и силовые, и информационные. Автор подчеркивает, что лишь совместные усилия помогут добиться устойчивой и толерантной системы развития государственно-общественных, межэтнических, межконфессиональных отношений, найти пути искоренения источников распространения на территории нашего государства экстремистских, антикультулистских, террористских, фанатических проявлений, которые стали в последние годы одним из серьезнейших угроз национальной безопасности страны. Главное, делается вывод в исследований, что в основе деятельности по обеспечению безопасности заложен системный подход.

На основании вышесказанного можно сделать вывод, что монография Н.Б. Сейсен «Этнос. Религия, Толерантность» представляет большую ценность для государственных органов, исследователей, ученых, преподавателей, докторантов, магистрантов. Изложенные в монографии анализы, предложения и рекомендации могут дать импульс дальнейшему глубокому изучению и развитию национальной политики нашего государства в целом.

*А.И. Шалтыков,
доктор политических наук, профессор*

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

«Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. Әлеуметтану және саяси ғылымдар сериясы»
ВАК журналының мақалаларын рәсімдеу бойынша талаптар

Жарияланымға өтініш

Өтініш формасы:

1. Тегі, аты, әкесінің аты
2. Жұмыс орны (ұйымның толық атауы, бөлім)
3. Лауазымы
4. Ғылыми дәрежесі, атағы
5. Байланыс телефондары, электронды пошта
6. Тақырып атауы

Мақаланы рәсімдеуге қойылатын талаптар: Мақаланың көлемі, соның ішінде әдебиеттер тізімі, кестелер мен сызбалар, аннотациялармен қоса, 10 беттен аспауы керек. Мақаланың ең аз көлемі - 5 бет.

Microsoft Word мәтіндік редакторы 1997-2003, 2007, 2010. Times New Roman компьютерінің өлшемі 6 параққа дейін. Өрістер: сол жақ - 3 см, үстіңгі және астыңғы жағы - 2 см, оң жағы - 1,5см, 1 интервал арқылы; тақырыптар бас әріптермен қоюлатып басылады. Мақала басында МРНТИ (ҒТРТ Ғаламтор бойынша) тағайындау қажет. Тақырып мәтіннен аралық арқылы бөлінеді. Тақырып үстінде орталықта автордың аты-жөні (қою курсивпен), астына жұмыс, оқу орнындағы қызметі, ғылыми дәрежесі және атағы, одан кейін 100-150 сөзден тұратын андатпа мен кілт сөздер (үш тілде) жазылады. Мақаланың соңында ескертулер мен анықтамалар тізімі көрсетіледі. Әдебиеттер тізімі мәтіннің соңында орналас-тырылады және жұмыстар көрсетілген тәртібіне сәйкес құрастырылады (толассыз нөмірлеу). Мәтіндегі әдебиеттерге сілтемелер әдебиеттер тізіміндегі осы жұмыс нөміріне сәйкес келетін сан түріндегі «квадрат» жақшада жасалады. Дәйексөздерді (цитата) пайдаланған кезде бастапқы көздің бетін көрсетіңіз, мысалы: [1, р. 138], интернет көздерін қолданған жағдайда көзге сілтеме жасаңыз.

Әдебиеттер тізімі 20-ға дейін атаулардан тұруы тиіс және «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттамасы. Жалпы талаптар мен компиляция ережелеріне» ГОСТ 7.1-2003 бойынша орындалуы тиіс. Мақала мәтіндегі ақпарат көздеріне сілтеме тек тік жақшада көрсетіледі (айтылған ойды өз сөзіңізбен пайымдасаңыз онда [12] белгілейсіз, егер ойды пайымдаусыз тікелей жеткізсеңіз онда келесідей белгілейсіз [12, с. 29]). Мақалада әдебиеттердің нөмірленуі ресми әдебиеттер тізіміндегі дереккөздің реттік санына сәйкес жасалады. Мұрағаттық материалдар тізімге кірмейді, оларға сілтемелер жай жақшамен мәтін ішінде көрсетіледі. Мақалада электронды көздермен немесе қашықтықты көздермен (Ғаламтор) жұмыс істеген кезде библиографиялық тізімде толықтай сілтеме мен желілік ресурстың Ғаламтордағы мекен-жайымен көрсетіледі. Электронды мақаланың жарияланған уақытын көрсеткен абзал.

Мысалы (библиографиялық ақпарат ерікті болып табылады):

Кітаптар үшін: Фамилии и инициалы авторов. Заглавие. – Сведения о повторности издания. – Место издания: Издательство, Год издания. – Количество страниц.

Мысалы: Ильин В.А., Позняк Э.Г. Линейная алгебра. – 3-е изд. – М.: Наука, 1984. – 294 с.

Мақалалар мен журналдар үшін: Фамилии и инициалы авторов. Название статьи // Заглавие издания. (Серия). – Год издания. – Том. – Номер. – Страницы.

Мысалы:

Панчук Д.А., Садакбаева Ж.К., Пуклина Е.А. и др. О структуре межфазного слоя на границе металлическое покрытие–полимерная подложка // Российские нанотехнологии. – 2009. – Т. 4. – № 5-6. — С. 114–120.

Конференция материалдары, еңбектер жинағы үшін ж.т.б.: Фамилии и инициалы авторов. Название статьи // Заглавие издания: Вид издания. – Место, год издания. – Том. – Номер. – Страницы.

Мысалы:

Приходько Н.Г., Лесбаев Б.Т., Ченчик Д.И., Нажипкызы М., Мансуров З.А. Синтез углеродных наноструктур в пламени при низком давлении // VI Международный симпозиум: Физика и химия углеродных материалов/ Наноинженерия. – Алматы, 2010. – С. 135-138.

Мекен-жайы: Қазақстан, Алматы қ., Жамбыл к-сі - 25, 207 кабинет. Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасы.

Жауапты хатшы – әлеуметтану ғылымдарының докторы, доцент Нұрбекова Жанар Абаевна (8701 111 54 88).
E-mail: Zhanar.Nurbekovabm@gmail.com

Мақаланы рәсімдеу үлгісі:

МРНТИ 11.25.07

R.B. Absattarov¹, K.I. Mirzoev²

¹the corresponding member of National Academy of Science of the Republic of Kazakhstan (NAS of RK), Doctor of Philosophy, Professor, the Head of the Department of Political Science and social and philosophical disciplines in Kazakh National Pedagogical University named after Abay,

*²Academician of the International Academy of Higher Education, Doctor of Philology, Professor, the Head of the Department of Oriental Languages in KazNPU named after Abay
absattarov@mail.ru*

KURDISH DIASPORA IN EURASIA

Abstract

The article deals with topical issues of the Kurdish diaspora in Eurasia that are not yet studied in the social and political literature. The article studies in detail the history and fate of the Kurdish diaspora and their way spread themselves, so that the millions of the Kurdish people found themselves far outside their historical Motherland - Kurdistan. Today, all around the world, about 4 million representatives of Kurdish diaspora live and work and about one million they are in Eurasia. The paper paid attention to the peculiarities and problems of the Kurdish diaspora in Russia, Azerbaijan, Armenia, Georgia, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Turkmenistan. At the same time studied issues of the present generation of Kurds in Eurasia: the way they guard and protect the Kurdish civilization to their posterity. However, the attention paid to discussion questions also.

Key words: Kurds, culture, language, Kurdistan, the empire, repression, law, government, power, moving, customs, and traditions.

1. INTRODUCTION

The problems of the Kurdish diaspora in Eurasia and the world have not been studied in the literature. Of course in one article it is impossible to consider all problems of the Kurdish diaspora. Therefore, we will learn some of the issues of the Kurdish diaspora in Eurasia.